

Pitäjänkertomuksia.

IV.

Entinen Ikaalinen.

Historiallinen kertomus

Ikaalisten, Parkanon ja Kankaanpään
pitäjistä,

kirjoittanut

Wilh. Carlsson.

Kartalla varustettu.

Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran

Toimituksia.

47 Osa.

4 Nrkko.

Helsingissä,
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,
1871.

Pitäjänkertomuksia.

IV.

Entinen Ikalinen.

Historiallinen kertomus

Ikalisten, Parkanon ja Rantaanpään

pitäjistä,

kirjoittanut

Wilh. Carlsson.

Helsingissä,

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,

1871.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

171

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

Handwritten text, likely a title or header, appearing as a mirror image.

171

Etulause.

Näistä kolmesta pitäjästä, joiden historian tässä kansalaisilleni tarjoon, on tähän asti tuskin muuta yleisemmin kuultu kuin huuto niiden köyhyydestä; tuskin on tähän asti painetuissa maamme historia-kirjoissa paikkakunnan nimeäkään mainittu muissa kuin J. Koskisen „Hämeenkyrön kertomuksessa“ ja „Nuijasodassa“, vielä vähemmän on mitään tietoja sen entisistä vaiheista ja nykyisistä oloista julkaistu. On siis jo aika täyttää paikkakunnallis-historiamme tyhjät lehdet; ja on siihen kyllä syytäkin, koska kerrottava alamme kuutene seurakuntane ei ole juuri vähänen osa Sänmaastamme, jonka yleinen historia ei ainoastaan vastaan-ota vaan vaatikin kaikki paikkakunnallis-historia-purot pää-wirtansa täytteeksi. — Mutta tämä ei ole ainoa syy paikkakunnallis-historiain kirjoittamiseen; on siihen toinenki sängen tärkeä syy, nimittäin tarve wastata ajattelewaisten maan asujainten kysymyksiin: miten heidän asuin-iansa ensin on asuttu, mistä esi-isänsä tulleet, miten eläneet, mitä paikalla muinen tapahtunut, kuinka seurakuntansa syntynyt y. m. m. sellaisia. Semmoisten kysymysten herättämisen ja tutkimisen kautta oppii isänmaan ystävä arvaamaan omat olonsa ja monet hyödylliset mietteet waltawat mielsensä; niin, sen kautta woi oikia kansallis-tunto ja kunnallis-henkikin herätä! Mutta joka ei tunne eikä kysy isänsä ja maansa vaiheita, se elää itsekkäisesti umpimähkään ja on omaansa maasansa juuri kuin muukalainen.

Monet edellämainitut kysymykset nousivat kirjoittajan mieleen heti paikkakunnalle tultuansa. So on täyteen wiisi vuotta kulunut, kuin olen ahlerasti niihin historiallisia wastauksia etsinyt ja siten on kyllä suurin waiwoin tämä historiamme valmistunut; sillä ensimmältä en niihin satoihin kysymyksiin, joita paikkakunnallis-historiamme sisältää, löytänyt muuta wastausta, kuin pimeään jäykän waiwenemisen, koska niinkuin jo sanoimme ei historia-kirjallisuutemme täältä paljon mitään tiedä eikä minkäänlaisia erityisiääkään tutkimuksia tästä maamme paikasta ole tehty. Jokaisen wastauksen etsinnöistä, jokaisen seikan selwälle saamisesta oli erinäinen ei juuri vähänen waiwa, joista en suinkaan olisi muutoin perille päässyt kuin Suomalaisen yhsipäisyheden avulla. Waan warsin mahdotointa olisi sittenkin ollut tätä työtä alkaa ja täyttää, ellen Senaatin Arkistosta olisi kahdesti tietoja keräillyt. Toinen aarre, josta monet tärkeät tiedot olen poiminut, on Skalisten wanha, hywin säilytetty ja järjestetty kirkon-arkisto. Kolmas apu-lähde oli minulle Prowasti R. S. Juselius'en antama tietorikas kertoelma Parkanosta, jota paitsi sen pitäjän historia olisi warsin waiwlinaiseksi jäänyt. — Muut lähteet owat paikallansa ilmoitetut.

Pyytäen kirjalle Kansalaisteni, erittäinki Entisen Skalisten Papiston ja Wirkamiehistöön sekä sen 20-tuhat-lukuisen Kansan ystäväillistä suosiota, saan toiwottaa, että ne monet ylentäväiset mietteet, jotka itselleni näissä tuhkinoisissa ovat heränneet, myös lukijoilleni heräisivät, jottei kirja olisi ainoastaan sopiwaksi huwitukseksi, waan sen ohessa wakaaksi hyödyksi! — Olkoot entiset olot opiksi! Arwattaamme aina aikamme! Herjettöön meistä uuden ajan hento henki ja uudistukoon meissä Siäin wakaa mieli, jäntewät jäsenensä, rehellisyytensä rinnoisamme ja Sumalan pelko! Sitteen on meissä asuwa se hengen woima, joka kansallisuutemme, kielemme, — Suomemme on waikeimmisakin waiheissa pystyissä pitänyt.

Jämijärwi, $\frac{1}{IX}$ 1870.

Wilh. C:son.

Ainehisto:

A. Lyhyt Maantiede	sivu 1.
1. Maa ja Ilmanlaatu	" 1.
2. Vuoret	" 5.
3. Vedet	" 6.
4. Suot.	" 15.
5. Maantiet.	" 17.
B. Paikkakunnan Historia.	" 19.
I. Kälkien muinaisuus ja eroaminen Hämeenkyröstä.	" 19.
II. Entisen Kälkien asuttaminen.	" 33.
a) Lappalaisista.	" 34.
b) Suomalaisista.	" 36.
1. Läntinen asuttamis-suunta.	" 39.
2. Itäinen asuttamis-suunta.	" 48.
3. Sydänmaan asuttaminen.	" 59.
III. Entisen Kälkien eri seurakuntain ja pitäjien synty.	" 62.
IV. Paikkakunnan tila ja kärsimykset 1540—1870.	" 82.
a) w. 1540—1596.	" 82.
b) w. 1596—1630.	" 88.
c) w. 1630—1690.	" 94.
d) w. 1690—1721.	" 102.
e) w. 1721—1809.	" 117.
f) w. 1809—1870.	" 124.
C. Crityisiä Tilasto- ja Talous- y. m. tietoja.	" 128.
1. Syntyneitä, Kuolleita j. n. e.	" 129.
2. Kertomus Laudeista.	" 138.
3. Väkiluvun luettelot.	" 140.
4. Kyläin ja taloin luettelot.	" 151.
a) Kälkien pitäjä.	" 152.
b) Parlanon s:n.	" 162.
c) Rankaanpään s:n.	" 168.
5. Maanviljelys ja karjanhoito.	" 174.
6. Rakennus.	" 178.
7. Waiwaihoidosta	" 179.
8. Lääkehoito.	" 181.
9. Hallinto-hoito ja wirtakunnat.	" 182.
10. Kruunun metsä-hoito.	" 184.

D. Katsahduksia kansalliselle ja hengelliselle alalle.	siivu	185.
1. Kansan luonto.	"	185.
2. Tavoista.	"	186.
3. Lukutaito.	"	195.
4. Hengellisistä liikunnoista.	"	198.
5. Kallisten kielimurret.	"	199.
Lisäys: Papieto ja Lukumiehiä.	"	203.
Muistutuksia ja Lisäyksiä.	"	224.

A. Lyhyt Maantiede.

1. Maa ja Ilmanlaatu.

Se maakunta, jonka historialliset vaiheet tässä kirjassa kerromme, sisältää nykyisen Skalisten pitäjän Väimijärven kappeline, Rankaanpään pitäjän Honkojoen ja Karwian kappeleine sekä Parkanon pitäjän; siis kolme pitäjää ja kuusi seurakuntaa, jotka kaikki vuoteen 1853 olivat yhtenä pitäjänä eli pastoraatina nimellä Skalinen. Hämeen- ja Pohjan-kangas jakaa tämän suuren entisen Skalisten pitäjän kahteen, maanladun, westistön hnnä historiallisten vaiheitten suhteen, erinäiseen osaan; niin että kankaan kummallakin puolella on kolme seurakuntaa: itäisellä Väimijärvi, Parkano ja Skalinen, läntisellä Rankaanpää, Karwia ja Honkojoki. Itäisellä rajalla kohtelee Hämeenläänin Kurun kappeli; koillisella, pohjaisella ja luoteisella taas Waasan lääni: Wirtaa, Peräseinäjoki, Salasjärvi, Kauhajoki ja Isojoki; lännessä on Siikainen; lounassa Urvila (Poomarkun kappeli); etelässä Mouhijärvi ja Hämeenkyrö, joiden raja kohtelee Skalisten kulmaa vähäisellä Hautijärvellä, sekä Wiljakkalan kappeli. Skalisten emäseurakunnan suorawiwainen kulma kohtelee tätä ja Kurun kappelia Petäjäjärvellä. — Näihin rajoihin katsoen on entinen Skalinen Turun ja Porin läänin enin pohjais-koillinen osa. Kuinka awara sen ala on, näet siitä, kun oikowiiwa Isojoen ja Siikaisten rajakulmalta Kurun ja Wiljakkalan rajakulmalle tekee 80 wirstaa, ja samallinen wiiva Siikaisten ja Poomarkun rajakiwelta Parkanon ylisimpään kulmaan 78 wirstaa. Jos vielä wedämme kaksi oikowiiwaa pohjaisesta etelään, yhden läntisellä osalla Karwian ylisestä kulmasta sanotulle Mouhijärven ja Hämeenkyrön rajajärvelle, toisen itäisellä osalla Rihniön ylisimmästä nurkasta Sipfion kulmalle Wiljakkalan rajalla, niin näemme että ne owat lähes yhden-mittaiset, edellinen 65, jälkimäinen 61 wirstaa. Samoin owat ne oikowiiwat yhden-mittaiset, jotka we-

tään lännestä itään: ylinen Sjojen rajalta Wirtain aliselle rajakivelle 71 wirstaa, alainen Poornarkun rajalta Kurun ja Wiljakkalan rajakivelle 72 wirstaa. — Entisen Skalisten ala tekee täten kumminki 36 Suomen □ penikulmaa eli $74\frac{7}{8}$ maantieteellistä, joten se on warmaan ki kuudes osa Turun läänistä; tosin kyllä, mitä wiljelysmaahan ja kaswikelwollisuuden tulee, tämän läänin huonompi osa sen suuren alan suhteen kuin santakankaat, suot ja keitaat siltä anastawat, ynnä myöskin suuren korkonsa suhteen meren pinnan ylitse, jonka seuraawa taulu osoittaa kustakin eri paikasta:

Itäisellä osalla:

Rihniön puoli Parkanoa vähintään	500—540	jalkaa *)
Wuorijärwen kulmakunta	470	„
Parkanon kirkon tieno	400—420	„
Sydänmaan ala	400	„
Juhtimäen kulmakunta kumminki	350	„
Jämijärwen ympäristö	340	„
Skalinen Kyrösjärwen ympärillä	310	„

Läntisellä osalla:

Karwian kappeli	400	„
Sonkojen kirkon tieno	300	„
Kankaanpään kirkon tieno	240	„
Wihtiläjärwen kulmakunta	210	„
Wenesjärwen s:n	180	„

Tähän korko-määritykseen katsoen, näemme ensiksi, että maa itäisellä osalla kaltaa suoraansa pohjaisesta etelään, siis päin päivää noin 200 jalkaa, ja läntisellä osalla saman werran koillisesta lounaan ja osaksi länteen ja etelään. Kunkin paikan eri korosta seuraa täällä vähäinen eroitus kaswifunnassa ja sen valmistumisessa. Niin e. m. näimme 1869 omenapuun kukkiwan Kankaanpään kirkolla 15 päivä kesäkuuta, Skalisten kirkolla 18 päivä, Jämijärwellä 20 päivä samaa kuuta, mutta Parkanosssa vasta 1 päivä heinäkuuta. Samoin on huomattawa, että kun Skalifissa ja Kankaanpäässä wahvasti löytyy

*) Nämät korko-mitat owat lasketut wesien korosta (jotka edespäin osoitetaan), siten että maan korko on laskettu 20—30 jalkaa suuremmaksi kuin wesien pinnan.

Sinisirkkuja (*Myosotis palustris*), tavataan sitä jokunen harva eräessä Jämijärven saaressa, mutta ylempänä ei laisinkaan.

Toiseksi näemme tästä, että entinen Skalinen on Turun läänin korkein maakunta, eli keskimäärin 400 jalkaa yli meren pinnan, joten se wiljelyksen suhteen olisi kahta huonompi, ellei iso Rhyösjärvi ja muut satalukuiset vedet olisi newain ja keitaitten kylmyyttä vastustamassa ja lievittämässä. Tässä katsannossa näemmekin luonnon täällä jafaneen lahjansa kunkin paikan tarpeen mukaan, siten että ylhäisimmisissä ja suoperäisimmisissä paikkakunnissa on enemmän järviä hallan karhoittajina ja newawesien niemärinä (Parkanossa, Sydänmaalla, Suhtimäen ja Wahojärven kulmakunnilla, Jämijärvellä j. n. e.), jota vastaan alemmissa ja kiuemmissa paikoissa on vähemmän järviä. — Tuo mainittu suuri maan korke vaikuttaa myös suuren eroituksen ilman-waiheissa ja kaswikunnassa eteläisempien Turun läänin pitäjien rinnalla.

Mitä ensiksi ilman-waiheisiin tulee, ei ole niistä tietemme kukaan täällä kirjallista waarin-ottoa pitänyt; waan yleisesti woi niistä sanoa (mittä Prowasti N. S. Juselius erittäin Parkanosta kertoo), „että ilma ja sääät owat täällä kylmempitä ja kesän tulo myöhäsempi kuin Keski-Satakunnassa ja meren ranta-mailla eli Ala-Satakunnassa. Pakkanen nousee aikaharwoin yli 32 asteen“ ($\frac{1}{2}$ 1870 oli $36\frac{1}{2}$ astetta), „mutta lämmin nousee kyllä wälisesti 36:teen. Ilman korkeutta lisääwät paljo ne wiljelemättömät rahkanewat, rämäköt ja sammalifot, joissa ei kaikkina suwina routa sula ollenkaan. Eräessä suossa oli w. 1852 wielä syyskuun 5 päiwänä kynnärän sywyhydesä niin wahwa jää, ettei saatu rauta-langetta ojaa 6 korttelia sywäksi; tawataanpa usein kesäkuun lopulla korwessa jäätä korttelia wahwan sammalikon alla. Newät-toukkoa Parkanolla tehdään usiammiten kuukautta myöhemmin *) kuin Turun tienoilla, eli wasta kesäkuun alussa, ja ruis tuleentuu wiikkokautta myöhemmin kuin Skalisten kirkon tienolla, jonka tähden syys-hallatkin hätyyttäväät laihoja, erittäin metsäkulmilla, waikka se isommilla järwikunnilla harwoin ruista haaska. Ilma on muutoin puhdas ja raitis, niin että kulkutauditkin harwoin täällä

*) Tähän saamme lisätä, että kaswikunnan suhteen jo Karhusaki nähdään tämä kuukauden erotus; sillä w. 1869 näimme omenapuun siellä (Kuljun kartanossa) kukoistawan jo 1 päiwä kesäkuuta. Vertaa edell. —

kowin raatelewat (josta edespäin enemmän); sillä ne monet joet ja kosket sekä tuulesa kohisevat hongistot puhdistawat ilman. Säiden lähtö järivistä on 20 viimekuluneena vuonna tapahtunut keskimäärin Toukokuun 8 päivänä (edessäin erityisistä poikkeuksista tässä). Hallat kewät-kesällä kohtelewat usiammiten Johanneksen ja Saakonpäiwän aikaan ja tulewat melkein aina luodet-tuulen perästä, syys-puolla taas syyskuun alusja. Raju-ilmat owat täällä harwoin tehneet wahinkoa; jota vastaan liikaifilla sateilla awarilta newoilta äkkiä laskewaijet wedet pian tulwaiji nousewat ja siten heinäa wahingoittawat“.

Kaswifunnasta samoin ei ole kukaan täällä tehnyt luetteloa, enempää kun eläinkunnastakaan. Sen hawainnon mukaan, jolla kaswifuntaa täällä olen tarkastanut, saatan yleensä sanoa, että se kulkakaswiston (fanerogamien) suhteen on köyhempi kuin Sjö, Pirkkala, Wes-lahti, Karffu ja Mouhijärwi, jotka paikat warmaaniki, niinkuin Toht. A. S. Malmgren arwelee *), sisältäwät ominaisen kaswiston, jonka raja pohjasesa ja luoteessa on Hämeen-kangas. Tämän läntisellä puolella eli Rantaanpäässä on kaswisto warstin köyhä tahti kumminkin „ilman mitään ominaista kaswillisjuutta“ *), se on miltei köyhempi kuin itäisellä puolella. Mutta waikka täällä puuttuu monia tawallisiakin kaswia, tawataan taas muutamia muualla aiwan harwinaisia **). Puitten seasja löytyy harwasja: Kiinipuu, Koiran höyşpuu (Viburn. opulus) ja Paattain (Rhamn. frang.). Marjakaswit owat nuot maamme tawalliset; joiden seasja fangen paljo Suoja Maa=muuraimia (Rubus Chamæmorus & arcticus); viime mainittua kutsutaan täällä Kirpiläksi.

Eläinkunnasta ei täällä myöskään ole täydellistä tutkintoa, paitsi kaloista, joita Sämijärwessä on 9 laija: Lahna, Sulkawa, Kuha, Hauki, Made, Kuores, Ahwen, Särki ja Kōkäs. — Parkanojärwessä fitä vastaan on 15 laija kalaa: paitsi noita Sämijärwessä löytywiä, Säynävä, Muikku, Salffi, Sorwa, Kiwen=nuoliainen ja jokunen huono Raškiainenki. Samat kalat sanotaan löytyvän myös Sjösjärwessä.

*) Kirjasja „Botaniskt Resa till Satakunta etc. 1859“ siw. 6.

**) Niiden seasja saattamme nimitellä: Dianthus arenarius, Spargula Morisonii (kankaalla), Sceptum Carolinum (Sämijärwellä ja Kowelahdella), Iris pseudacorus (Weneskoskesja), Campanula persicifolia, Parnassia palustris, Geranium Robertianum, y. m. — Agrostemma Githago (Sämijärwen pelloilla 1868) tullut luultawasti ohrija Tanakanmaalta.

Krapu ei ole woinut kiivetä ylös Kyröskosken kuohusta. — Karwiajokea myöden on vähänen Pohjkin uinut ylös samannimiseen kappelisiin saakka.

Sirweä ei ole nähty kuin yksi ainoa noin 9 vuotta sitte Parkanolla, jossa myös 1865 ja 66 tapettiin Karhuja; mutta niitäkään ei täällä ole oleskelemasa. Joskus juuri on Ahmaksin (gulo boreal.) kuljeskellut Rihniön perämailla. Susia ja Ilweksjiä on viime aikoina ollut vähän. Wiitenä vuonna en ole sattunut ainoatakaan näkemään, waikka yhä olen metsämaita kulkenut. Niiden pesiä onki opittu kewäisin hakemaan ja häwittämään.

2. Wuoret.

Entisen Skalisten itäinen eli Kyrösjärwen weskistö on kokonaan ympäri kierretty Maanselän harjuilta ja haaroilta, joita täällä on kaksi suurempaa: yksi Pohjanmaan rajalla, toinen halki maakunnan käyvä, ja vielä kolmas vähäisempi itäisellä rajalla. — Se pää-selänne, joka tulee Kyröskosken poikki mennessä päin luodetta osittain Skalisten ja Sämijärwen sisällä osittain niiden rajoilla, kutsutaan Rankaanpään kohdalle asti Hämeen-kankaaksi ja siitä eli Niinisalosta alkaen Pohjan-kankaaksi. Edellisellä osalla käy maantie sen harjulla ja syrjällä melkein koko matkan, paitsi Behuwarpen tienolla, jossa kangas madaltuu, kääntyen Sämijärwen eteläistä päätä kohden. — Ennenkuin H:kyröstä tullen päästään Behuwarpeesen, käy maantie 2 wirstaa korkean harjun juurella, nimeltä Watulan harju (tumminki 500 jalkaa yli meren pinnan), josta on aiwan awarat näköalat Mouhijärwen ja Skalisten puolelle. Itänpäin nähyt tämä harju monta penikulmaa. Ruin Hämeen-kangas Behuwarpeesta alkaen on ensin laweempaa yläntö-maata, nousee se taas Sämijärwen päästä wähitellen korkeeksi selänteeksi nimeltä Soinin harju, joka on ehtä korkeempi kuin Watulan harju. — Niinisalosta alkawalla Pohjan-kankaalla on mainittawin harju Kauraharju, jonka pohjaispuolella tämä kangas kohtelee sitä Wirtailta tulewaa Maanselkää Suupohjan rajalla.

Tämä wiimemainittu selänne tekee Rihniönsä polwen alaspäin ja käy sitten pitkin Parkanon pohjaista rajaa, poiketen Rauhajoelle; mutta kääntyy taas lounaan Honkojoen ja Isojoen rajalle, jossa sitä kutsutaan Lauhan wuoreksi, mennessä sitä Meren rannalle. — Tällä

Maanselällä on Parkanossa, joka muutoin on maakuntamme vuorisin osa samoin kun järwisin, seuraavaiset mainittavimmat kuffulat: Käskyvuori, Isomäki, Majorin vuori, Sylhän harju ja Rihkaanvuori. Parkanon pitäjän koillisella kulmalla poikkeet kuffulalta Maanselältä se alussa sanottu kolmas haara, joka menee pitkin tämän pitäjän itäistä sivua Poltinkoskelle Itäisissä ja siitä Suhtimäen kulmakunnan lävitse Wiljakkalaan ja niin yhtyen Tampereelta tulewan selänteen kanssa Kyröskoskelle. — Tälläkin harjanteella tawataan, paitsi Suhtimäen hlänköitä, Parkanossa uusia kuffuloita: Sikaharju, Pakkavuori, Peltomäki, Hirvimäki, Hanhivuori ja Poikkeusharju. Näistä taas käypi vielä haaroja juuri kuin siteeksi Pohjanmaan raja-vuorille: Isostamäestä Kankarijärwen eteläpäitse Mäntöharju Hirvimäkeä kohden ja Rihkaanvuoresta Ristiharju Rännärin koskitse Hanhivuoreen. Näiden harjuin kuppeissa laskee Parkanon manner äkisti alas päiwää päin, niinkuin nyrkät kosket sen kyllä osoittawat. Koko tämä kalle' Rihniönperältä ja Nerkojärweltä Parkanojärwen pinnalle onkin 215 jalkaa.

Muiden entisen Itäisten alalla löytyvien vuorten ja harjuin seasja mainitsemme ainoastaan penikulmaa pitkin Lauttakankaan, joka menee Uinajärwen sivulta Jämijärvellä Kowelahden Wälitylää kohden.

3. Wedet.

Turun ja Waasan läänin wälinen Maansellä johtaapi kaikki entisen Itäisten wedet alas etelää päin. Tuo Kyröskosken niskalta tulewa Hämeen-kangas sekä sen pittitys Pohjan-kangas, joka poikkeusekene Karwian ja Parkanon wälillä kohtelee ensin mainitun selän, kaataa taas nämät wedet kahtaalle: sen itäisen isomman wesiakson, nimittäin Parkanon, Jämijärwen ja Itäisten monilukuiset järwet, nielee Kyröskoski, kuljettaen ne Hämeenkyrön halki Siuron kosken kautta Kuloweteen ja Kolemäen joitse Mereen. Se läntinen wähiäsempi wesiakso (Karwian, Honkojoen ja Rankaanpään joet ja harwalukuisemmat järwet) kääntyy Isojärween Merikarwiolla ja siitä Mereen. Ainoastaan wähiäinen osa Rankaanpään wesiästä, nimittäin Wihetiljärwet Kuninkaan lähteene, juoksee Moushijärwen wesian yhteyteen; samoin kuin saman werran itäisestä wesiästä, Rihniöjärwi seuraneen, poikkeet Suupohjaan.

I. Itäinen vesijakso. Parkanon pitäjän usiammat järvet (joiden luku kaikkiansa on kumminki 100) tulevat noin 215 jalan kalteella alas Parkanojärveen, alapuolella Parkanon kirkolta. — Rihniöjärvi (joka on yli 500 jalkaa ylempänä meren pintaa) ynnä Pääjärvi, Djajärvi ja Walkijärvi, jotka kaikin ovat toisella puolen Maanselkää, laskevat ensimmäinitusta Sammattijoetse Peräseinäjokeen ja sitte Ilmajokeen. Rihniöjärveen laskee myös Lajajärvi. Sinne ylöspäin menee myöskin Isokeisarijärvi, joka samoin on toisella puolen Maanselkää. Vielä on Suupohjaan Jalasjärvitse pyrkiviä Madesjärvi, Isosomerojärvi (Pajanmaan jokeen), Mustajärvi, Hoseus y. m. vähäisempiä, joilla on lasku pohjaseen. Nämät nyt kerrotut ovat ainoat itäisellä vesijaksolla Pohjoiseen pyrkiväiset; mutta Rihniöjärvellä on myös kaimanto-lasku etelään alas Sulkuejärveen, joka menee Tarсияjärveen, ja tämä Syväjärven kautta Rantarijärveen (7 wirstaa pitkä, 489 jalkaa yli meren pinnan). — Sulkue ottaa etelästä Iso Palolammin; Tarсия taas samalta suunnalta sen suuren Nerkojärven (10 wirstaa pitkä, 515 j. yli m. p.). Tämän järven omituinen muoto on synnyttänyt sanan laskun: „Tuhat nientä Nerkoossa“ (samoin kuin „fata saarta Auressa“ sen lisäyksenä Auresjärvestä, joka ei muutoin kuulu kertomuksemme alalle, waikka se tosin samaan vesistöön kuuluupi). — Nerkojärveen tulee vähäisempiä: Niskoslampi, Pietalammi, Jänisjärvi, Korpijärvi, Isokorpijärvi, Pätäjärvi, Hirvi järvi, Wähähirwijärvi.

Uksen mainittuun Rantarijärveen tulee ylhäältä päin vielä 2 Kotalammea ja Narmijärvi. Se itse laskee Nurmijärveen eli Linnajärveen (3 w. p.; 444 j. yli m. p.), johon lännestä tulee Kuivasjärvi (8 w. p.) ynnä siihen laskevaiset Wenesjärvi (ylisin wesi), Watajajärvi ja Niwusjärvi, sekä idän puolelta Lehmiäjoen Lehmilammista ja Hakojärvi. — Kuin Nurmijärvi näin on koonnut Rihniön kulmakunnan wedet, laskettaa se ne suoransa etelään, Parkanojärveen, 144 jalan pudotuksella penikulman matkalla wiiden kosken kautta niin kutsuttuihin Kaitain wesiin juowatse. Ensin laskee Kännärikoski nimenomaiseen Kaitaweteen; se taas Pittäkosken kautta Sawanjärveen, jonka Nyrkkäkoski wie Kiuttalammiin, ja sen Käenkoski Kairolammiin, johon edelliseen lännestä on tullut Wisarilampi. Kairolammista lähtee Kairokoski,

jolla on saman-niminen Saha, ja Wiinikka-joki; mutta wähhä ennen kuin tämä joki ehtii Parkanojärween, tulee siihen luoteesta toinen haara, joka sieltäpäin tuo alas Wuorijärwen wesiästä myöskin 144 jalan pudotuksella noin 6 wirstan matkalla.

Wuorijärwi (lähes saman kokoinen kuin Nurmijärwi ja yhtä korkeella kuin sekini eli 444 j. yli m. p.) saa pohjoisesta Pihkolammin ja Majaweden, idästä Iso- ja Wähä-Kuhimon ja etelästä Sanhilammin ja Tyhjäjärwen, ja lähtee näiden kansa katoa kohden 72 jalan pudotuksella Wuorilammiin (Parkanon kirkolla), joka kiviheiton matkalla pudottaa wetensä myöskin 72 jalkaa korkealla koskella (Maamittari Bergmanin kirkomittauksen mukaan) mainittuun Wiinikkajokeen. Tämä koski (jossa on kaksi kelpo-myllyä) on sängen ihana tulwaweden aikana, sillä sen korkeus on ainoastaan 1:tä jalkaa wähempi kuin Kyröskosken ja pituus ei kahtakaan wertaa suurempi kuin sen.

Itse Parkanojärween, joka siis on Parkanon enimpien wesiästä kosken paikka, tulee vielä kaksi puroa lännestä. Tämä noin 7 wirstaa pitkä järwi laskee Wääräjoen kautta kumminkin 20 jalan pudotteella Kyrösjärwen Heittolan selkään. Mutta ennen kuin tämä wiesmäri on ehtinyt sinne, ottaa se Poltinjoen kautta idästä mukaansa ison Nurajärwen wedet. Tämä „satajaarinen“ järwi laskee Petäjäjärween ja Dukilammin kautta Wahojärween, joka, kaon puolelta otettuaan Liesjärwen, menee Hankalammiin; tämä taas Nuojärween, johon Kuoppasalmi kautta pohjoisesta tulee Hakojärwi, Tyhjäjärwi, Peräjärwi ja kaksi Saaresjärweä ynnä Lehtijärwi. Nuojärwi laskee Muuroslammin kautta Leppäjärween, johon etelästä juoksee Djajärwi ja Pitkäjärwi (wähäiset). Nämät kaikki sitten laskevat mainitun Poltinjoen ja kosken kautta Wääräjokeen. Itse Nurajärwi eli Auresjärwi (512 jalkaa yli meren pinnan) on samalla korolla kuin edellä kerrottu Nerkojärwi (tai noin 3 jalkaa alempana) ja kerrotut siitä lähtewät wedet tekewät siis kulusansa Kyrösjärween 232 (toisten laskuin mukaan 238) jalan pudotteen. — Allisen Saaresjärwen ja Parkanon kirkon välillä on vielä Poikkeusjärwi, joka laskee Pitkäjärween, sekä 4 vähäisempää.

Nämät owat Parkanon lukuisat järwet, jotka suoraansa pohjoisesta laskevat alas Kyrösjärween. Niiden luku Parkanon pitäjän alalla on wähintäinkin 100, joiden usiampain pohja on rautamultaa

famoin kuin joissakuisja newoisjain. — Kaikki nämät tähän asti luetellut järwet eivät kuitenkaan kuulu yksin Parkanoon, vaan owat Wahojärwi, Piesjärwi y. m. Wahojärwen kulman wedet Skalisten emäseurakunnan alalla. — Mutta tässä ei ole vielä kaikki Parkanon pitäjän wedet; sillä sen läntiseltä osalta, Sydänmaan ja Kaimalan awarien kyläin alalta tulee vielä Kowesjoen (Kuusjoen) ja Kaimaluoman kautta, jotka yhdistywät wähän ennen päästönsä Kowelahden perään, seuraawia järwiä Kyrösjärwen sanottuun lahteen. Väikimäisen joen pisin haara alkaa Pirttijärwestä, ottaa mukaansa idän puolelta ison Kowesjärwen ja laskee Kotojärween (joka saa kaikki Paattanlammea) sekä saa lännestä Häidenjärwen, ja toisen haaran sa kautta kolme wäheistä järweä. — Kowesjoki taas saa alkunsa Kirjasjärwestä, menee Kuusijärween ja tekee siitä lähtien ison polwen Kowelahtea kohden. — Saman lahden perään tulee myös Ulija Ala-rautalammi sekä Kofewesi ja Särkilammi. Paitsi näitä nimiteltjä järwiä on Parkanon alalla vielä paljo wäheisempiä umpijärwiä ja lammia, joilla ei ole sanottawaa lastua.

Suuri Kyrösjärwi on melkein kokonansa Skalisten emäseurakunnan sisällä; ainoastansa sen alinen kaidempi osa eli Kyröskosten niskan selkä kuuluu Hämeenkyröön. Nimi „kyrösjärwi“ on siis nähtävästi jo siltä ajalta, jolloin Skalinen vielä kuului Kyröön. — Skalistessa on tällä järwellä neljä suurta haaraa eli loppea, jotka kukin sen aamalle selälle tuowat monilukuisia järwiä.

Nuot Kyrösjärwen suuret lahdet owat: 1) Se jo ennen mainittu Heittolan selkä eli Aureen loppi (joka on sen historiallinen nimi, siitä että Aureen neljäskunta oli sen ympäristöllä). Siihen laskevat, niinkuin edellä kerroimme, enimmäkseen ja suurimmat Parkanon wedet sekä Auresjärwen ynnä Wahojärwen westikunnat. 2) Samoin jo mainittu, luodetta kohden pistäwä 1½ penikulmaa pitkä Kowelahti. 3) Lahdenpohjan loppi, johon, niinkuin edestäsin näemme, Väimijärwen wedet laskevat. 4) Kuhalahti, johon Suhtimäen kummakunnan wedet tulewat. Vielä on wiides isompi lahti: Köyhön lahti, mutta siihen ei tule muuta kuin Saukonjärwi Saukonperältä ja ylempää Särkijärwi, sekä Köyhöjärwi.

Paitsi niitä jo ennen kerrottuja Aureen loppeen ja Kowelahteen laskewia westiä, tulee edelliseen vielä yksityinen Wähäjärwi Kiittialassa; jälkimäiseen taas puroja kummaltakin puolelta: yksi idästä kah-

tene järvene; kolme lännestä, joista alisin Soukon lahteen, tuoden muasjansa 2 vähäistä järveä, ja keskimmäinen Mansolahteen, johon Uurasjärvi ja Hangasjärvi sekä muutamia vähempiä lammia. Ylisin pienonen puro laskee Unnanlahteen.

Josko nyt ensin katjahaamme niitä wesiä, jotka Lohalahteen laskevat, on ylisin Suhtimäessä Liesjärvi, josta alaspäin lähtewään puroon tulee Isoseitsämisjärvi puroinensa. Tällä tienolla on myös 2 Onkilammea ja Haukilampi (vähäisiä). Ensiksi mainittu Liesjärvi tulee alas Petäjäjärveen ja Wuorijärveen Suhtimäen kylässä. Wiimemainittu laskee Wesikosken järvien kautta yliseen Sijhiöjärveen, joka, ennen kuin se ehtii isoon Sipsiöjärveen ja siitä Lohalahteen, ottaa pohjoisesta mukaansa Hulpojärwen sekä sen yhteydessä olewaiset Eräjärwen ja Talosenjärwen ja laskepuroon yhtywäiset Latoweden, Pirttijärwen ja Marjarannanjärwen. Mutta nämät ei ole ainoat Suhtimäen awaran kulmafunnan järwet, waan täällä on vielä usiampia vähäisiä järviä, jotka osittain laskevat Näsijärveen, osittain owat umpilammia. Niiden seassa mainittakoon Saarijärvi, Paskolammi ja Wuorijärvi Kuoweden rajalla; Walkiajärvi, Takajärvi ja Saaresjärvi lähellä Suhtimäen kylää. Vielä on Sipsiöjärwestä länteenpäin Pääjärvi, johon pohjoisesta tulee puro kolmene lammene. Tän puron ja Röhöjärwen välillä on Hajuntaustan 2 järveä, sekä Pääjärwen ja Röhöjärwen välillä vähäinen Penijärvi.

Kyröselän aliseen osaan tulee ainoastansa purojärvene Kyrön ja Ikalisten rajalta ja toinen puro Sarkkilan-järwestä.

Wiimeseksi tarkastamme sitä wesiä, joka lännen puolelta yhtyy edellisten kanssa Kyröselälle. Se Kyrösjärwen haara, joka nyt ferrottawat wedet vastaan-ottaa, on myöski antanut nimen entisen Ikalisten toiselle neljäskunnalle, Lahdenpohjalle, joka samassa on tämän haaran nimi vieläkin. Tämä Kyrösjärwen haara jakauu muutoin kolmeksi osaksi, jotka kapeitten paikkain kautta yhdistetään. Ensimmäinen osa Karrunkylän, Kauppalan, Kilwakkalan ja Karhoisten kylien välillä yhdistetään Kilwakkalan salmen kautta (jotka ylitse 1869 rakennettiin komea silta) sen toisen osan kanssa, joka on Karhoisten, Haapimaan, Kurkelan, Sammin ja Wiljalan kylien välillä. Tämä taas sen kapeen paikan kautta, joka on Kurkelan ja Niemen välillä, kolmannen osan kanssa, jossa on kaffi pittää lahtea: suoraansa ete-

lään pistävä Padiiperä ja länteen Watulan lahti. Tähän viime-
mainittuun laskevat Sämijärven vedet. — Sämijärvi (310 jalkaa
ylsempänä meren pintaa) tavataan pohjassella puolella sitä osaa Hä-
meen-kankaasta, joka Kuningaan lähteeltä menee lähelle Wehuarwetta.
Tämä 12 wirstaa pitkä monimutkainen järvi on maamme kauniim-
pia sen monien ihanain saarten (joita on lähes 50), lahtien ja sal-
mien tähden. Werrattoman kauniita oliwat nuot saaret luonnollisessa
tilassaan lehtipuistone; mutta ne owat paljo kadottaneet luonnon
ihanuuttaan sen kautta että niissä melkein kaikissa on tehty niittyä, pel-
toa ja asunnoitakin ja muutoin suottakin lehtipuita pois hakattu; sillä
ei kansa täälläkään hymärrä luonnon kauneudelle mitään arwoa las-
kea. Ne monet lahdet ja saaret tekewät, ettei tässä järwessä ole
muuta kuin kaffi aawaa paikkaa, nimittäin Pyydön-selkä alisesa ja
Huopan-selkä ylisessä osassa. Suuremmat lahdet owat Mielahdi
alisesa ja Majalahdi eli Majanperä ylisessä päässä. — Tähän
viimeainittuun tulee suoraansa pohjassesta kaffi jokea: pidempi, Kor-
waluoma Kauralammistä Kankaanpään pitäjässä, noin 5 wirstaa
etelään päin Kanttista, juoksee Korwaluoman kylän läwitse, joka on
juuri joesta nimensä saanut. Ennenkuin tämä on ehtinyt kääntyä
Majanperään, saa se mukaansa Walkijärwen myös Kankaanpään pitä-
jästä, joka warmaankin on saanut nimensä sen erinomaisen walkeasta
eli kirffaasta wedestä. Tätä järweä, jonka pohja ja rannat owat ihan
puhdasta sentaa, on kehuttu erinomattain kalaiseksi, jonkatähden paikka-
kunnan herrasmiehetki suwisin kokoontuwat tänne kalastamaan. Toi-
nen mainittuun lahteen tulewa joki (Palojoki) saa alkunsa Sämi-
järwen kappelin Sydänmaalta, juoksee Jokijalon ohitse, ottaen mu-
kaansa muutamia metsäpuroja, joista yksi tuo siihen Tykköönjär-
wen, ja laskee juuri lähelle edellä kerrotun Korwaluoman suuta. Itse
Sämijärween ei laske muita sanottawia puroja kuin yksi Wihun ky-
lässä, toinen Loukkulahteen, kolmas Sääksänlahteen ja seuraawaiset
järwet puroinensa: Pihnarilammi, Mertiäjärwi, Loukkulammi
ja Minajärwi. — Sämijärven kaffi pää-osa yhdistää Kauppilan-
joki (kiwiheiton mittanen), joka, ehkä joeksi kutsuttu, ei ole siksi luet-
tawa, waan kaidaksi salmeksi. Vielä on huomattawa kaunis Mielah-
teen laskewa puro, joka saa alkunsa mainiosta Uuri-lähteestä, noin
 $\frac{1}{2}$ wirstaa järwen rannalta. Tässä on 6 isompaa lähteen silmää,
jotka kuohuwat korkeelle, wäliski heittäen koko kynnärän korkeisen kuohu-

pään ylös, välisti hiljsemmin; on siinä ustampia pienempiäki filmiä, kaikki syviä, jotka yhteensä tekewät suuren lammikon, josta wesi aina wirtana juoksee, niin wahvasti että woi alati puroille rakennetun myllyn käyttää. Tämä Uhri-lähde, joka on paljoa suurempi kuin „Kuninkaan lähde“, on saanut nimensä siitä, että liikeltä ja kaukaa aina on käyty tämän wedestä etsimässä parannusta filmä-tauteihin y. m. ja lähteen filmään heitetty rahaa uhriksi. Muuan wanha mies, joka vielä elää, fanoi aikanaan tälle lähteelle johdattaneensa niin paljon ihmisiä, „että niistä tulisi koko markkina-kansa“; hän on myös siinä uskossa, että waimonsa filmät owat tällä lähteellä parantuneet, kuin myöskin että erään Kyrön waimon sär'yistä ajettuneet rinnat täällä heti paraniwat. — Hiljakkoin kuulin, että muutamia waimoja Boomarkusta asti käwi täällä nyhyään parannuksen etsinnössä, ja että he luuliwat lähteen filmän wastanneen heidän terwehdyksiensä ja muuhun loihtopuheensa juuremmalla kuohumalla ja taas tyweneksi käymällä. Kahoja on siitä laiwettu; mutta ei paljoakaan saatu, syystä että ne owat sywälle wajonneet.

So kyllä tarpeeksi wiivyteltyämme Uhri-lähteellä, kääntykäämme katsomaan Sämijärwen wesien laskea Watulan lähteen. Sämijärwen kylän ja Kontinkylän välillä on kaita mutkaawa lahti, jonka perästä Salawan eli Syllin joki wirtawasti ottaa alkunsa ja juoksee ensimmältä korkeitten, metsäisten ävrästensä välisä fiksi kuin Syllinkoski sen pudottaa ihanalle niittymaalle, josta se Lammi-nimisen järwen läwitse Särkikosken kautta pääsee määränsä päähän. Toisia vähäisempiä koskia tässä noin 12 wirstaa pitkässä joessa owat: Mattaankoski, Nurmikoski ja Pitkäkoski, joiden kaikkein eli koko joen pudotus tekee noin 35 jalkaa.

Tähän itäiseen wesijaksoon kuuluwista järwistä on meillä mainitsematta enää Salawajärwi lähellä edelläkerrottua jokea ja 2 Luomajärweä Syllistä itäänpäin uuden maantien warrella.

Ennen kuin jätämme tämän entisen Skalisten itäisen wesistön 10 järweä pyrkimään Pohjanmaalle ja sen lueteltua 115 järweä karkaamaan alas Kyröskosken 73 jalkaa korkeasta kuohusta, filmäilemme vielä Kyröselän luonnetta. Sillä on kaffi aawaa saaretonta paikkaa: Karrun ja Särkilän kyläin kohdalla. Allisesa osassa, erittäinki Röyhön puolella on ustampia saaria, joista mainittakoon Kourasaari, Majossaari, Noita, Arosaaari, sekä ylempänä Kallinsaari ja Kalman-

saari. — Mutta jos Kyrösjärvi on vähemmän saarinen, on se sitä enemmän nieminen. Ja josko nyt luettelemme yli ympäri järveä ainoastaan ne suuremmat niemet: Sipsiön ja Röyhisiin niemimaat, samoin Kallionkielen ja Miettisten; sitte Höytölän ja Riialan niemet; tällä puolen Karrun, Kilvakkalan, Wiljalan, Kurkelan, Karhoisten, Skalisten, Kalman ja Kolkon niemet, ja kuin tiedämme kuinka peräti runsaasti Skalislaisilla on sekä ranta- että takamaita, niin kuuluu se tofinki kummallifelta, että he rupefiwat maanlifäystä Kyrösjärwen kui-
 wauksen kautta hankkimaan, ennen kuin oli entiseltään niittymaat kun-
 toon korjattu. Tämä Kyrösjärwen lasteminen Kyröskosken niiskan
 kairauksen kautta toimitettiin wiime vuosikymmenellä suurilla kustan-
 nuksilla, mutta peräti vähällä hyöty-seurannolla. Sukemattomia työ-
 päiviä, jotka kyllä olisi tarwittu yleisen rappio-talouden korjaamiseksi,
 ynnä muine kustannuksine uhrattiin tähän hurjapäiseen yritykseen, jonka
 siimmäinen syh on löydetty tuossa nyhly-ajan yleisesjä ylellisesjä
 maa-alan ahnettimisesä, waikei entinenkään omistettu ala puoliffikaan
 ole wiljelty. (Josta taudista edeskäsin enemmän). Kaikella tällä on
 voitettu asuintoin ja wene'wakkamain eteneminen; kala-stain karlotus;
 mustat, fanta-, muta- ja lettoperäiset rumennetut rannat, jotka ikä-
 winä irwistelewät ihanan luonnon raatelua *). Ja, katso, näiden
 näin voitettujen hylky-maatumain jakaminen on päälliseksi maksanut
 monia tuhansia markkoja maamittarin palkaksi! — Älköön koskaan
 luonnon raasto rankaisematta jääkö! — Kääntykäämme pois!

II. Läntinen wesiistö. Tämä on paljoa vähäisempi kuin itäinen;
 sillä ei täällä ole muuta kuin Karwianjoki muutamine järwine ja
 puroine sekä Wihtiläjärwen ja Wenesjärwen wedet. Sanotulla joella
 on kaksi alku-haaraa: yksi Karwian kappelin ylisimmältä kulmalta tu-
 lewa, Tuohiluoma, toinen Nummijärwestä Kauhajoen pitäjässä. Näi-
 den yhdistyttyä lähtee Karwiajoki juoksemaan samannimisen kappelin,
 Honkojoen (jossa joki saa myös tämän nimen) ja Kankaanpään seura-
 kuntain läwitse Poomarkun kappeliin ja siitä Ifojärwen kautta mereen
 Merikarwialla, tehden matkallansa latinaisen S:n kuwan. Jokea, jota
 syystä kyllä myös Honkojoeksi kutsutaan, sopii paremmin Karwiajoeksi

*) Tätä lausettamme tietysti eiwät hyväksy ne harwat, jotka kuirauk-
 sesta jotakin hyöttywät. Mutta enemmistö on sitä tointa moittinut ainoastaan
 jo kalain karlotuksenki tähden.

nimittää, sentafia että sen kummasafin pääsfä on Karwia („Kyläkarwia“ ja „Merikarwia“). Sillä on toinenfin lasku Ifojärween. Weneskofken ja Honkofofken wälillä laskee nimittäin haara alaspäin Kynäsfjärween ja fiitä Inhattujärween, jofsta taas luobetta kohden Poomarfun jofi faman kappelin kirkon ohitse Ifojärwen päähän.

Jos nyt lifemmin tarkastamme tämän wirran aarteita, niin tapaamme enfin Karwian kappelin ylifesfä ofasfa tämän wefifstön pääjärwen, Ifokarwiajärwi (7½ wirstaa pitkä). Sen korfoa yli meren pinnan ei ole mitattu; mutta ainakin on se yli 400 jalkaa. Waikka Ifojärwen korfo arwellaan olewan ainoasti 110 jalkaa, emme luule liiakfi, jos Karwiajoen pudotuksen kofa mitasfaan arwelemme tekewän yli 290 jalkaa, kofsa sillä on aiwan paljon kofkia, joiden seassa mainitsemme ainoastansa suurimmat: Weneskofki, Haapakofket, Kantinkofki (Honkojoen kirkolla), Rakennuskofki (Ihyllinkofki), fuuri Myllykofki Suomijoen kohdalla, jofsa on saha ja myllyjä. Karwian kappelin suurta korfoa tobistaa muun muassa fekin, että Parkanon Syhdänmaasta sinne juokfee Djajärwi. — Ifokarwiajärween tulee ainoastaan Mustalammi Mustakofken puron kautta idästä. Siihen jofkeen, jofa fiitä laskee Kiikkajärween Karwian kirkon lähellä, tulee se jo ennen mainittu Nummijärwi jofkeneen, ja wäjä ernnen kuin Karwiajoki Kanttin eli Kansfin lähellä lähtee mutkaillemaan länteen päin, saa se idästä Suomijoen, jofa fiihen tuo seuraawaiset järwet: Suomijärwi, johon pohjaiselta puolen Matolammi ja Rastiainen, idästäpäin Niwuslammi ja Suomilammi (tähän taas Kihkaan- ja Untilan-lammet Kihkaankankaalta) fekä etelästä Djajärwi. Kanttin ja Rakennuskofken wälillä tulee Karwiajofkeen kaffi puroa pohjaisesta ja ykfi etelästä tuoden muassaan Putkarolammen. Rakennuskofken mutkassa, jofa jofi kääntyy etelään Honkojoen kirkolle, tulee fiihen wielä ylhäältä Lauheluoman puro, johon Kodesjoki Kodesjärwestä. Honkojoen kirkolta tekee jofi wielä mutkan länteen päin ennenkuin lähtee suoraansa etelää kohden Rankaanpäähän, jofsa se saa Santafen eli Putkanhaawan puron Santafen lähteistä fekä Kynärjärwen (kuiwattu) puoineen, joiden seassa Kohikofken puro Niinifalofsta. — Rankaanpään kirkolla on Ruokojärwi, jofa myös enfmältä oli sen kylän nimi. — Poomarfun rajalla tawataan ifompi Sinamijärwi, lähellä maantietä, ja fiitä hlösfpäin famoin ifompi Wenefjärwi samannimisefsfä kyläsfä.

Siikaisten rajaa kohden löytyy uusia järviä, joiden seassa suurin on Lawasjärvi, joka laskee Siikaisten westiin.

Eteläänpäin Rankaanpään kirkolta sekä Hämeen-kankaan lounasella alustalla tavataan uusia järviä. Kuusojärvestä suoraan eteläänpäin on isompi järvi nimeltä Isowerttuu ja sen yhteydessä uusia vähäisiä. — Viimein tavataan täällä Wihtiläjärvi, johon Hämeen-kankaan syrjästä [maantien varrella 7 wirstaa Rankaanpään kirkolta] juoksee waha, uusia myllyjä käyttävä wirta kuuluisasta Kuninkaanlähteestä, jonka sanotaan siitä nimensä saaneen, että Kuningas Adolf Fredrik matkallansa oli pyhähtänyt tälle lähteelle ja siitä wettä juonut. Lähde on ihan santakankaan syrjällä; sen west kuohuu yhdestä suuremmasta ja muutamista vähäisemmistä filmistä. Tämä on kauniimpi kuin ennen kerrottu Uhrilähde Jämijärvellä, waikka vähäisempi. Emme tiedä, onko tällä lähteellä tautein parannusta etsitty, mutta rahaa on siihenkin uhrattu, sillä olemme itse nähneet rahoja sen kuohussa. — Sanotusta Wihtiläjärvestä eli Kulhuanjärvestä laskee kalli puroa alaspäin Mouhijärwen westiin, itäinen wieden 5 wirstaa pitkän, aiwan kaidan järwen (jonka ympärillä uusia Wihtiläjärwen talot) alas Kuokoskelle Lawian kappelin rajalla; läntinen myös samalle rajalle Kiekan järween. — Tällä kulmalla on myös Skalisten emäseurakuntaan kuuluwa Pirttijärwi puroineen.

4. Suot *).

Koska entinen Skalinen on Turun läänin soisin maakunta **) ja kun tämä seikka paljo waiuttaa sen tilaan ja oloihin, ansaitsee se erinäisen huomion. Sopu yksin maantieteellinenki tarkastus tähtyy täällä olewille newoille ja keitoille omistaa, koska niiden ala yhteen laskettuna warmaankin on 6 □ penikulmaa, miltei enemmän, niin kuin seuraawaisesta woimme arwella.

*) Westi-asuilla ja wetelisko-mailla on monia uusia sekoitettuja nimityksiä, joista tässä saatuihme käsitysten mukaan teemme selon. Niiden yleinen nimitys on Suo (jota ei ruots. karr täydesti wasta). Soita owat: newa, aukea, puiton, heinääki kaswawa; rahka, walko- ja puna-sammalkoinen (mosse); keidas, aawa, lettoinen, ysenewillä saari-mailla; räme (myra, moras) vähäisempiä puita kaswawa; korpi, isompia puita kaswawa.

**) Soista toden sopii sanoa: „Suo siellä, wetelä täällä“. Tämä sananlasku todistaa samaa selitystämme Suo-sanasta.

Koko se awara entisen Skalisten sydänmaa eli se paikkakunta [jolle edeskäsin historiallisessa osassa syystä annamme Skalisten „Lapinmaan“ nimen], joka ulottuu Jämijärwen ja Kowelahden tienoilta Waasan läänin rajalle sekä Pohjan-kankaasta Parkanon keskustalle, on erinomattain kateellaisista suomaata, täynnä keitaita, newoja, rämeitä, korpia ja vähempiä rahkasoita. Parkanon alalta on meillä erittäin Prowasti N. J. Juselius'en antama tarkempi kertomus niistä. Parkanon maanlaadusta sanoo hän (yleensä myös koko entiseen Skalisiin sopiwasti), että se „harjuin kupeilla on hietakangasta, laaksoissa enimmästi kiwikköistä ja järwien rannikoilla wain sawimaata“. Mutta „newoja ja rahka-keitaita on kangasten välillä paljo ja suuria“.

Ensin kerromme Parkanon pitäjän alalla tawattawat suomaat, sentafia että se tässä samoin kuin wuorisssa, järwisä y. m. luonnon waiheissa enimmäin huomion puoleensa wetää. — Mainittawimmat täällä owat Rihniön talalistolla: Sikanewa, Wirtain ja Parkanon välillä ja sen yhteydessä länteen Rihniönewa ja pohjaseen Sammattinewa, jotka kaswaen newaheinää owat penikulmittain niitettäwiä, waikka koko kulmakunnan hewoislaumat siellä pidetään kesäkaudet laiturilla! Sitte Pohjasnewa, Kolhonneewa ja sen jatkona Louhinewa, jonka eteläpäättä kutsutaan Silonewaksi, myöskin kynnemiä wirstoja mitalta. Suurin suo on Ukiankeidas Parkanon ja Karwian rajalla 10 wirstaa leweä ja 2 penikulmaa pitkä! — Tästä etelään on Saunanewa, Pirttinewa ja Pääskynnewa Wuorijärwen kulmakunnalla sekä Sarkinnewa, Lapinnewa ja Niininewa. Vielä on Parkanon Sydänmaalla Matonewa, Kirjasnewat ja osa Jämiankeitaasta.

Jämijärwen Sydänmaalla on Peurakeidas ja siitä etelään Saarikeidas. Länteenpäin Peurakeitaasta on suuri Jämiankeidas Pohjan-kankaasta itäänpäin Parkanon, Jämijärwen ja Kankaanpään seurakuntain sisällä. Wiime mainittuin seurakuntain välillä Hämeen-kankaan pohjoisosan itäisellä puolella on Wihunewa. Karwialla tawataan Korttesnewa ja Hormaluomannewa sekä Kurkikeidas Honkojoen ja Karwian välillä.

Kankaanpään pitäjässä on lukemattomia vähäisempiä newoja, rämeitä ja korpia kiwiroukkoisten mäkien välillä koko sen läntisellä puolella. Jämijärwellä owat nimitettävät vielä Karwianewa, enimmästi niittytaata, Soinin räme Soininharjun pohjajella puolella, ja

siitä etelään kantaan syrjällä on koko Pirttijärwen kulmakunta rämeikköä; tällä puolella ovat myös ne niinkutsutut Wesisuot. Mahdointa olisi luetella kaikkia niitä vähäsempii soita, joita tässä maakunnassa löytyy. Mutta jo kyllä tästäki näkee, että täällä summassa on hallanpesiä, joista niinpian kuin Elokuun öinä taiwas sellenee ja tähti pilkottaa harmaat halla-aaveet nousewat ja niiden läheisyydeskä asuwa maamies näkee ehtoolla wielä ihanan tohisewan toukonsa aamusti ja tuho-turmeltuneena.

5. Maantiet.

Nikoesamme muuttamaan historialliselle alalle, siirrymme sinne maakuntamme maanteitse, joidenka tarkastus kuuluu sekä maantieteenemme että historiaamme. Entisen Skalisten maantiet ansaitsewat kyllä maantieteellisen tarkastuksen, sillä niitä on täällä wähä yli 400 wirstaa (= 40 penikulmaa), waikkei sittenkään wielä tarpeeksi! Mutta wieläkin paremmin ansaitsewat ne historiallisen huomion, syystä että ne enimmäksi osaksi owat wasta tällä vuosisadalla maakunnan edistymisen ohessa toimitetut ja myös paljo siihen waikuttaneet.

Maakunnan wanhin ja tähän vuosisataan asti ainoa maantie Pohjanmaalle on Kangastie (70 wirstaa täällä) Hämeen- ja Pohjanlangaitse Kauhajoen Nummijärvelle. Tämä on wanhempi kuin Kantatie Porista. Sitä kutsuttiin „Sikain-tieksi“, siitä muka että Watulasta päin ekhynyt sika olisi ensin tämän radan osoittanut. Siitä tulikin wähällä waiwalla walmis tie, ainoastaan eteen tulewain mentyin kaatamalla. Ojia ei siinä tarwita, waikka niitä viime-aikoina suotta on waadittu, sillä tämä tie on sitä tasasempi jota enemmän fataa. Sitä osaa, joka Kuninkaanlähteeltä poikkeee Karwiaan, ei enää korjata, sentakia, että uudempi postitie käy Kankaanpään kirkon ohitse ylös Honkojoen kautta Isojoelle. Tällä tiellä on toinenki uusi haara Mahonkojoen kylästä Honkojoen kirkon ohitse. Resttiimari on Kankaanpään Päiwikellä, toinen Sällinluomalla. Honkojoen kirkolta menee wälitie Karwialle tuolle hyljätulle „Sikain-tielle“. Kanttista tie Karwian kirkolle ja siitä huonompi ylöspäin. — Honkojoen tieltä poikkeee myös länteenpäin ratastie Siikaisiin (syhnäämätöin). — Kankaanpään kirkon tienolta rakennettiin tämän vuosisadan aluska oikonen maantie länteenpäin Poomarkkuun ja Poriin. Se on aiwan pahaa

ja waiwalloista kunnossa pitää; sillä alinomainen plankku-fuljetus riikoo sen yhä pohjattomaksi. Kestkiwari tällä tiellä on Weneskosken kylässä.

Jos nyt siirrymme Parkanon pitäjään, saamme ensiksi kuulla sen kumman, ettei täällä 35 vuotta takaperin ollut palaistakaan maantietä! *) — „Joka ei siihen aikaan talwella hantkinut suoloja ja muuta suwefsi, sai Pohjankankaalta asti (siis 40 ja 60-ki wirstaa!) kantaa niitä kontissa, hiipien portaita leidasten ja newain poikki **). Wasta noin vuosina 1834—36 toimitti silloinen Turun Maaherra L. G. Haartman maantien tehtäväksi Pohjankankaalta läheltä Rankaanpään kirkkoa Sydänmaatse Parkanon kirkolle (45 wirstaa) ja siitä Nureen kautta Kurun kirkolle“. Tämä tie on 30 wirstaa (Miinjalosta alkaen lähelle Parkanon pappilaa) niin oikonen kuin suora wiiva, ainoastaan kestikohdalla on ainoa vähäinen mutka. „Teettäjinä olivat Skalisten osalla silloinen nimismies E. F. Hornborg ja Kuoweden puolella Paakmanni Idman. — W. 1852 raiwattiin toinen maantie Wiljakkalan kirkolta Kyröselän itärannatse Luhalahden, Helteen, Röyhön ja Teuwaniemen kylien kautta Parkanon Lapinnewan kylään edellä kerrotulle niinkutsutulle Parkanon tielle. Kohta seuraavana vuonna aljettiin kruunun waroilla tekemään uutta tietä Parkanon kirkolta Salasjärwen kirkolle Kuivasjärwen kylän läwitse. W. 1866 jaettiin ja 1867 sannotettiin tämä tie ensikerran; samoin tuo niinkutsuttu Seläntaustan tie, jotta niitä esteettömästi pääsee kulkemaan Skalisten ja Parkanon nimismiespiireissä (70 wirstaa); mutta kumpiki pää oli vielä 1866 pohjatointa, nimittäin Skalisten rajalta Wiljakkalan kirkolle ja samoin Salasjärwen osa“. Vielä on Parkanossa wiideskin tie, lähtewä kerrotulta Salasjärween käywältä tieltä Linna-järwen etelä-päästä Nerloon ja Rihniön kylän läwitse Wirtain rajalle,

*) Prowasti Juselius kertoo. — **) Senatkuisista kulkuk-einoista lausuu kertojamme e. m.: „että kuin Turkulaiset käiwät Parkanolla wotta ostamaassa, foudettiin sitä wesiä myöden wenehillä Wääräjoelle ja sitä myöden Kyröselälle ja niin Kyröön. Sellaiset reket oliwat waarallisia ja waiwalloisia. Muutamia koskia laskeettiin alas, waan toisia taiwallettiin: wene' wedettiin maalla teloja myöden ja kuorma kannettiin. Wäliasti kellahti wene' koskeessa kumoon; soutajat ja kuorma sinne. W. 1831 hukkuu sillä muotoa mies Kukkura-koskeen Wääräjoessa; sittemmin joutui koko wenehellinen miehiä samaan koskeen, waikka tosin kaikki pelastuiwat sillä kerralla“.

rakennettu enimmästi 1863, joka jo w. 1866 oli kuljettamassa kunnossa 24 wirstan mitalla. — W. 1868 rakennettiin Seläntaustan tieltä oikasu pitkin Parkanojärwen läntistä rantaa. Myös Raiwalan ja Syhänmaan kylän lämitse on wälitie tekeillä Karmiaan ja Honkojoelle. — „Wenehet siis jo alkawat rawistua Parkanollakin, kuin joka kulmalta jo pääsee pyörillä liikkumaan“.

Jos lopullisesti käännyimme Skalisten emäkirkolle ja Sämijärwen kappeliin, löydämme ensin Kyröstä tulewan tien ensimmäitulle kirkolle (10 wirstaa) ja tästä taas pitkin Lahdenpohjan eteläistä rantaa kiertävän tien (18 wirstaa kutsuttu Padiiperäntieksi), joka tulee Kangastielle Watulan harjun päässä. — Tästä wiimemainitulta tieltä poikkeee Karhoisissa yli Kilwakkalan salmen niinkutsuttu Sämijärwentie sanotun kappelin kirkolle ja siitä Niinisaloon ja Lohikoskelle Rankaanpään Wuoreenmaan kylässä, koko mitassa 40 wirstaa. Tämä tie, jota on tehty Kruunun waroilla w. 1865—1869, on aiwottu Postitieksi ja Kangastie hyljättäväksi, joten siis tämän valmistuttua se ikiwanha tie koko mitassa jää omaan hoitoonsa. Sitä kuljettiin ensikerran koko mitassa 1869, waikka se Sämijärwen kirkolta Rankaanpään rajalle vielä on sannottamatonta eikä myös Palajoen ylitse vielä ole siltaa. Se osa, joka menee Sämijärwen kirkolta Skalisiin, on jo sannotettu, ja kuin 1869 tuo jo ennen mainittu muhkea silta saatiin Kilwakkalan salmen ylitse, pääsee jo wihdoin Sämijärweltäki rattailta kulkemaan, joka pari vuotta sitten oli melkein mahdotointa, kun ei kappelin kirkolta käynyt muuta tietä kuin paha pohjaton kylätie (10 wirstaa) Jokisaloon keskiwariin Parkanon tien warrella. Tämäkin forjattiin 1868 tawalliseen kuntoon.

B. Paikkakunnan Historia.

I. Skalisten muinaisuus ja eroaminen Hämeenkyröstä.

Koko se lawea ala, joka aina wuoteen 1853 asti oli yhtenä pitäjänä, nimellä Skalinen, kuului muinen Hämeenkyröön *). En-

*) Silloin olivat molemmat Kyröt, Hämeen- ja Pohjankyrö (wiimemainittu kutsuttiin w. 1540 „Kyroboninne“) rajapitäjiä, jotta Kyrö-nimellä uskonnon puhdistuksen aikakautena on ollut aiwan suuri ala Suomenmaasta.

simäinen käsimme tullut kirjallinen lähde, jossa nämät yhdesä mainitaan, on Piispa Mik. Agrikolan Luettelot Turun tuomiokirkon ja kantein saatavista kymmenyhdistä w. 1540 ja 1541. Siinä luetaan nimet: „Kyro“ ja „Lactis“ yhtenä pitäjänä, kuuluen Satakunnan ylimiseen kihlakuntaan *). Lahtinen (ruotsalainen murros Lactis) oli siis tämän paikkakunnan eli seurakunnan ensimmäinen nimi. Waltioollisissa kirjoissa ei tätä nimeä tavata, syystä että niissä vain pitäjien neljäskunnat nimitellään huolimatta kappelien nimistä ja muista kirkollisista jaoista ja nimityksistä. Näissä kutsutaan Lahtista „Lahdenpohjan ja Aureen neljäskunniksi“. Senasta „lahti“ on siten entisen Skalisten sekä kirkollis- että waltio-kirjallisissa lähteissä tavattava ensimmäinen nimi syntynyt. Muutoin sopiiki kielen ja maatieteen katsannolta nimi „Lahtinen“ tälle paikkakunnalle aiwan hywin; sillä se todelta onkin warsin „lahtinen“. On, näet, Kyrösjärwellä täällä kolme suurta lahtea ynnä usioita wäjäsempiiä, joidenka rannoilla paikkakunnan enimmät (eli lähes kaikki) asunnot oliwat silloin, kuin se sanottua nimeä kantoi. Minä vuonna eli mihinkä aikaan mainittu nimi Skalistiksi waihetettiin, siitä ei meillä ole warmaata tietoa. Senatun Arkiiston manttaali-kirjoissa ei näy kumpikaan näistä nimistä ennenkuin 1600-luvun keski-wälillä (paitsi Agrikolan jo mainituksa Luettelossa nimi „Lactis“); wasta silloin ja yhä siitä alkaen kuuluu nimi Skalinen, e. m. eräässä „Myhly-tullin manttaali-kirjassa w. 1656“, jossa seurakunta kutsutaan „Skalisten kirkko-kunta Kyrön pitäjässä“ („Skalis kyrkiegielb aff Kyro Sochn“) ja samoin pastori Abrahami Jakobin pojan Kymmenys-kirjassa samana vuonna. Mutta se ei kuitenkaan estä, että nimi Skalinen on warahampi. Warmaanki oli se tämän seurakunnan nimenä jo w. 1640, koska kihlakunnan keräjäprotokollassa tällöin, koskewa riita-asiaa Bastaran niitystä Kyrön kirkkoherran Henrikin ja edellä mainitun Abrahami-papin wälillä, „Skalisten kappelikunta“ („Skalis Cappelligielb“) nimitetään. Samaten myöski Runingatar Kristinan antamassa pitäjän jako-kirjassa w. 1641. Myöskin kappalaisen Abrahamin liikanimi „Skalensis“ (Skalislainen) osoittaa, että seurakunnan nimi oli Skalinen, silloin kuin hän tänne papiksi

*) Sohon saman luettelon mukaan kuuluuivat myöski: „Kalliala“ (Kyrwää); „Sastamala“ (Karcku ja Moushijärwi); „Birkala“ ja „Mesukylä“ (yhtenä); „Kangasala“, „Drwesti“, „Pelkänä“, „Serämäki“, „Alas“ ja „Brdiala“ (yhtenä); „Lempelä“; „Wesilar“.

tuli, jonka arwottelemme tapahtuneen w. 1630 waiheella. Wisfi on, että uuden kirkon rakennusta aljettaisja nimi Skalinen tulee käsilte. Sen kauemmaksi emme pääse tämän nimen ijan etsinnösfä. — Tämä nimi otettiin muutoin, niinkuin tavallisesti muuallakin, sen kylän nimestä, jossa seurakunnan kirkko oli, ja on ihan suomalainen, waikka ruotsalaiset owat sen kirjoittaneet „Skalis“, samoin kuin Lahtinen, Lactis; Miettinen, Miettis; Huittinen, Huittis y. m. lufemattomat. Muin kirjoitettiin kylän nimi Skaloinen („Skalois“), niinkuin sen näemme w. 1540 manttaalikirjasja. Saman nimisiä kyliä tawataan muuallakin Suomesja, e. m. Wanajan pitäjäsja. Ja kuin ei Suomalainen sano Skaaloinen, emme pidä sitä oikeena, että kirjoitetaan Skaalinen, Skaalislainen j. n. e. Semmoista a:n wenytystä siinä tawuusja ei myönnä kieli, eikä sitä tarkasti kuullen kansakaan aina niin sano, waikka se tosin totutun wäärennyksen kautta joskus niinki kuuluu. — Siinä olfoon kyläksi nimistä.

Koska kirkollisissa asioissa lähes kaikki wanhimmat historialliset waiheemme ja tietomme owat yhdistetyt, katsahdamme nyt paikkakunnan muinaisuutta niissä niin kauas kuin taidamme. — Kaikista ensiksi olisimat Kyröläiset ynnä Skalislaiten kansja käyneet Karfun kirkossa. Niin kuuluu itwanha kansan taru. Olisi, näet, Karfun wielä nyt seisowa, rakennusmuodoltaan wanhimman aikainen kirkko ollut ensimmäisiä nykijisen Turun läänin pohjoisella ja Hämeen läänin läntisellä osalla eli nykijisen Satakunnan ja Elisatakunnan ylijen ja keskijisen kihlakunnan alalla. Siinä muka „seitsämän“ pitäjää oli käynyt. *) — Waikkei nyt mielisikään tuohon taruun mitään arwoa panna, mitä nimittäin Kyröläisten käynnistä siellä sanotaan, niin on muutamia seikkoja, jotka pakottawat sen tekemään: 1) kuullaan sama taru Pirkkalasjakin, jossa epäilemättä kirkko oli ennen kuin Kyrösfä eikä kauwaatkan sen jälkeen kuin Karusja ellei wain jo ennemmin. Kosko nyt

*) Tuo seitsenkunta mainitaan jokapaikasja, kusja wain Karfun yhteydestä puhe on. Josko nyt tuo seitsenluku tarkoittaa waan usiampaa, niinkuin tavallista on monisja nuisjakin kansan jutuisja, taikka oikeestaan juuri sitä luku-määrää, se ei kuulu tutkimukseemme. Sen werran waan mainitsemme, että jälkimäisesjä tapauksesja seitsenluku on puheesen otettu jälkeen w. 1520. Nykyaikana täytyisi sanoa, että Karfun yhteydesjä oli toistahymmentä pitäjää, kuin yhsin Kyrön ala jo sitten on ehtinyt jakaua 4 pitäjäksi, Pirkkalan samoin, Karfun kahdeksi j. n. e.

Pirkkalaiset hynnä Lempäläisten ja Vesilähtiläisten kansa olisivat, niinkuin puhe on (jota emme usko), jonkun ajan Karhun kirkossa käyneet, mitsei myös Kyröläiset Skalistaisine samoin. 2) todistaa tätä se, että vielä nyt yhtä osaa eli kulmaa Karhun kirkossa kutsutaan „Kyrön kulmaksi“. (Katso J. Koskisen H:kyrön kertomus; Suomalaiskirja w. 1851 s. 83).

Suottaista olisi siis vastawäitös, ettei Kyrö Skalistine olisi 1300-luvun kuluella kuulunut Karhuun eli Sastamalaan. Kauwemman kuin noin puolen sataa vuotta ei se Sastamalan yhteydessä ollut, koska Kyröä jo w. 1423 pidettiin niin mahtavana, että sen pastorin „saatawat“ tänä vuonna luetellaan, samoin kuin ne sittemmin 1483 „otettiin perusteeksi muitten seurakuntien waaluille“ *). Koska siis H:kyröä 14-sataluvun alulla pidettiin niin hyvin järjestettyä seurakuntana, että jo silloin voitiin sitä muutamissa kirkollisissa seikoissa esimerkiksi ottaa ja koska sillä jo silloin oli oma pastorinsa (kirkkoherra), niin voihan siitä liiallisetta rohkeudetta helposti päättää, että se jo noin puolen sataa vuotta oli omana pitäjänä ollut ja siellä siis 13-sataluvun lopulla kirkko oli.

Koska siis Skalistaiset kumminkin lähes puolentoista sataa vuotta (noin w. 1390—1530) olivat Kyrön seurakunnan yhteydessä ja kävivät siellä kirkossa, sopii lyhyesti mainita mitä J. Koskinen H:kyrön kertomuksessaan siitä sanoo: „Emäkirkko oli silloin Wiljakkalassa, jossa nyt kappelikirkko on; Pappila oli Peltosaaressa, joka on Antulan ja kirkon välillä —“. Tästä Kyrön kirkko vasta „16-sataluvun keskupaikoilla“ muutettiin nykyiselle sialleensa, syystä, ettei se enää Skalisten erinäiseksi pitäjäksi erottua, ollut keskellä pitäjää. Tämä kirjoituksista ja kansan puheista koottu kertomus on kaikin puolin aiwan sopiva; sillä niinkauan kuin Skalinen oli Kyrön yhteydessä ja kävi siellä kirkossa, ei sopinut mukawampaa paikkaa pitäjän kirkolla olla kuin juuri Wiljakkalassa, jonne puolen pitäjämästä eli koko Skalinen pääsi westse.

*) Katso Suusten, Chronic. Episc. ed. Porthan, siv. 516, 556 ja 557, jossa kirjoitetaan: „de re ditibus pastoris — ad morem rationemque ecclesiae Kyröensis, tamquam normam et regulam reliquarum Tavastensium referuntur“. Ntin esimerkk. olivat Akaalaiset luvanneet „at the wisie holla til ewig tiid thensamma siidhwänie som the aff Kyrö aff alder hollit haffua, oc än holla“. (Katso myös J. Koskisen H:kyrön kertomus siv. 83).

Mutta ennenkuin Skalinen Kyröstä warfin erisi 16-sataluwun puoliwälillä, oli se fitä ennen kumminkin sata vuotta eli noin w. 1530—1641 ollut Kyrön kappelina omalla papillansa ja kirkollansa. Sitä tosin 15-sataluwulla ei misfään meillä käfillä olleessa kirjallisesfa tobistusfappaleessa mainita; mutta siihen on monia aiwan selwiä tobistuksia seuraawaisessa: 1) tobistaa sen jo ennen mainittu Agrikolan kirja, jossa w. 1540 Lahtinen ynnä Kyrön kanssa nimitetään. 2) On Upsalan kokouksen päätösten alle w. 1593 kolme kappalaista Kyröstä nimensä kirjoittanut, nimittäin: Ambrosius Markunpoika, Henrik Jaakonpoika ja Filippus Laurinpoika. Niistä warmaanfi „Serra Filip“ oli Skalisten kappalainen (waikfei Strandberg kirjasaan „Ubo Stifts Herdaminne“ siitä tiedä), koska hän nimitetään näin jo edellä sanotussa Basfaran niityn riita-protokollasfa w. 1619 siitä antaneen tobistuksensa kirjallisesti („Zedel“), josta paikallansa enemmän; ja koska muutoinki mahdotointa on, että 3 kappalaista olisi Kyrön emäkirkolla samalla haawaa ollut, kuin kahdesfakin näyttää jo ylen kylläffi. 3) Puhutaan Kyrön kirkon tilinteko-kirjoisfa kappelin kirkon katon parannuksesta näin: „Anno 1620 — (annettiin) Kappelin katon parannukseen rautaa 1½ T *) (joka) tehtiin katon nau-loisfi Tuomas sepältä Miettisissä“. „Messupaidaksi kappelille“ oli mennyt 3 Taaleria j. n. e. Samoisfa kirjoisfa seuraawaisilta wuofilta mainitaan myös erittäin Emäkirkko ja kappeli („Säthelyrdian och Cappelledt“), kuin myöskin Pitäjän tupa kappelilla („Cappells Sochnes stugu“) ja Pastorin tupa kappelilla („Pastoris stugu medh Cappelledt“). Kt. J. K. S:kyr. kert. Suomi 1851, sw. 86, 87.

Wuotta, jolloin Skalisten ensimmäinen kirkko rakennettiin, emme woi tarkkaan määrätä; mutta katsoen ensimmäistä ja viimeistä edellisistä tobisteista woimme päättää sen todenmukaisesti tapahtuneen jo heti uskonnon puhdistuksen maahan tultua eli noin w. 1530; waan warmaanfi ennen w. 1540; sillä ellei Skalinen jo tänä wuonna olisi erinäinen kirkokunta ollut, emme löhdä mitään syytä siihen, että Agrikola erikseen mainitsee Lahtisen Kyrön wieresessä, kosfei e. m. Moushijärweä erikseen nimitetä Sastamalan eli Skarkun wieresessä, jo-

*) Tämä ei silloin niinkuin nykyään merkinnyt naulaa, waan lewisfää. Kirjoisfa tältä ja tämän edelliseltä ajalta merkittiin naula tawallisesti „mr pundh“ (= mark pund).

honta se paikkakunta silloin kuului, mutta josja ei vielä siihen aikaan kirkkoa ollut. Samoin ei myöskään Sahalahtea mainita huna Pelläneen kansja usein nimitetyssä Agrifolan luettelossa, sentähden että sinne wasta w. 1560 kirkko rakennettiin; sitäwastaan owat kaikki ne paikat, jotta hän luettelossaan pitäjiensä wieresessä nimittelee, jo silloin eri kirkkokuntia, e. m.: „Ylälä“ (Yläne) Pöyhyän kansja; Kalwola Sattulan; Urjala Akaan kansja j. n. e. — Usken mainittiin myö, että Miettisten seppä w. 1620 teki 1½ leiwiskää nauvoja Skalisten kappeli-kirkon katon parannukseen. Jos se nyt sanottuna vuonna parannusta kaipasi, niin eihän kirkkokaan saattanut juuri uusi olla, waan ainakin 15-sataluwun alulla tehty. Mutta waikkapa arwelisifin, ettei tuo katto ollut kestänyt 80 eli 90 vuotta, waan jo pikemmin joutunut parannuksen alaiseksi, eikä siitä siis arwaisi päättää itse kirkkoa tänne rakennetuksi ennen w. 1540, niin on meillä siihen toinen sitowampi todistus. Tiedämme, näet, että Skalislaiset vuonna 1641 rakensiwat uutta kirkkoa, koska heille samana vuonna Ruotsin waltakunnan hallituksesta „alamaisesta anomuksestansa suotiin ja annettiin awuksi heidän hiljakkoin aljettuun kirkonrakennukseensa 12 tynnyriä wiljaa vuosittain kahdena seuraawana vuonna“ *) kruunun hymmenys-jhwistä Turun läänissä. — Uutta kirkkoa oli siis w. 1640 täällä ruwettu rakentamaan. Josja nyt wanha kappelin kirkko vielä tällöin olisi ollut jotenkin awullisessa kunnossa, emme luulisi, että köyhä ja wähälukuinen kansja, joka nytkään oli suuret waiwat kärsinyt (katso „Paikkakunnan kärsimykset ja tila“ tähän aikaan), olisi suotta ruwennut niin suuriin rasituksiin, kuin uuden kirkon rakennuksesta on niin wäjäselle seurakunnalle kuin Skalinen siihen aikaan oli, josja ei ollut tähteen puolta tuhatta werollista henkeä w. 1639, jolloin kirkkoa ruwettiin puuhaamaan. — Ihän selwä on siis tästä sekä

*) Alkuperäinen lahjoitus-kirja talletetaan Skalisten kirkon arkistossa ja kuuluu näin:

„Wij Christina medh Gudz nådhe, Sweriges, Göttes och Wändes Rikskorede drottning och arffurstinna, Storfurstinna till Finlandh, Hertiginna wthj Estlandh och Carelen, Fröken öffwer Ingermannelandh. Göre witterligit, att wij af gunst och nådhe oppå wåre Underfathers meenige almogens ifrån Sckalis Ryrkiogielbh wthj Sawastelyro Underdånige anhällande, hafwe vndt och effterlätthet, att dhe till hielp åt deres nys begynte Ryrkiobygningh tolf Tunnor Spannemäll åhrligen wthj effterfolliende tw—åhrs tijdh af någon behållen Rântta den Landzhöfdingen Der i Låhnet dem tillordnandes warder

fiitä mitä edellä sen katosta jo w. 1620 sanotaan, että Skalisten ensimmäinen kirkko jo w. 1640 vanhuuden tähden oli peräti rappiottilassa, johonka taas ei luultu vanhan aikaisista hongista rakennetun huoneen joutuwan ollenkaan vähemmässä kuin sadassa vuodessa. Muuta syytä ei moi löytää uuden kirkon rakennukseen täällä tähän aikaan. Minoa väitös olisi, että arwottelisi ensimmäisen kirkon rakennetuksi vasta wähä ennen 1590, johonka aikaan ensimmänä pappikin edellä mainitusta Upsalan päätösten allekirjoituksesta täällä näkyisi, ja sen ahtaaksi tulleen wäenliikähksen tähden, sekä sentakia tarwinneen uudesti rakennettaa. Mutta se ei sopisi mihinkään, waan olisi peräti takaperoinen väitös; sillä katsoen kertoelmaamme paikkakunnan tilasta ja kärsimykhistä, nähdään perinwastoin, että Skalisten wäkiluku alkaen w:sta 1590 vuoteen 1639 oli vähentynyt ja kaikki muutti olot sen ohessa warsin häwinneet, jotta ne kaikki olivat viime sanottuna vuonna paljosta vähemmät ja huonommat kuin aina sata vuotta takaperin eli w. 1540. Kun, näet, w. 1639 Skalisissa oli wain 482 „werollista henkeä“, miehen- ja waimon-puolta yhteensä, oli sitä vastaan w. 1540 „täysikaswaista“ (noin 20 ikäistä) miehen puolta eli „kruunun joutsea“: 300 („bågetal, det är huar fulwuxenn Sonn som bönderne haffuer uti sin gårdh“)*). — Karjaakin oli silloin puolta enemmän.

oaffortadt niuta och bekomma skole. Der alle som detta widhkommer hafwa sigh att effterrätta. Till yttermeera wisso är detta medh Wårt Secret och Wåre sampt Sweriges Rijkes respectiue Förmynderes och Regeringz Understriffit bekräftadt. Datum Stockholm den ?? Julij Anno 1641.

12 tr j tw år.

(L. S.)

Per Brahe greffwe
till wisfingsburg
S. R. Drätsel.
Axell Drenstierna
S. R. Cantzler.

? Wrangell
i Richss marsk
stel.

Lars Gylldenhielm
Riks Ammiral.

Ake Axelsson
i R. skatmäst. stelle.
Samuell Andersson.“

(Kulmasa seifoo:)

„den 18 Januarij 642 becomet Zedel till fougten Knut Ericsson på 12 tr spanl. för år 641“.

(Sa takana on:) „Bref för Skalis kyrkiogeldh“.

*) „Kirkon joutseksi“ luettiin wähä nuorempana, se oli kaikki 15-wuotinen miehenpuoli („all mansfolk, som hem i gårdhen födh äre bröder och söner som 15 åre gammalt äro“). Sen. Ark. kirja N:o 1919.

Jos siis katsoo miltä kannalta tahansa, niin täytyy wisitiksi päättää, että Lahtisissa (Skalisisa) jo kumminkin w. 1540 oli kirkko. Etä se paikkakunnan asuttamis-historiaankan katsoen mahdottomalta nähtä, waan perätikin sopivalta; sillä kuin katsahdamme tämän wuoden Maakirjaan, niin näemme nykyisen Skalisten emäseurakunnan alan Kyrösjärwen lahtien ympärillä silloin yhtä wahvasti asutuksi kuin nytkin: olipa silloin, 330 wuotta sitte, sanotulla asemalla juuri samat kylät ja niissä melkein sama talo-luku kuin nytkin. *)

Jos nyt kyshymme, missä Lahtisten kappelin (eli Skalisten ensimmäinen) kirkko seisoi, niin pitää moni kai sen turhana kyshymyksenä,

*) Todisteehki edellisiin sekä näytteehki Kyrön ja Skalisten mahtawuudesta kerrottuna aikakautena panemme tähän kopian pitäjän maakirjasta w. 1540 (Sen. Ark. N:o 1920), ottaen siihen ainoasti kyläin nimet ja niiden taloluwun perään:

1. Uloon (= Alhon) neljäskunta: Kukoila 1, Paloi 4, Sasfila 3, Sarffila 4, Motiala 3, Lemakkala 5, Sirkkala 2, Humianiemi 4, Machnala 11, Kierikala 6, Wanala 4, Heinijärwi 10, Hertuala 4, Käkelä 5, Kalkunmekki 11, Paitila 1. Yhteensä 78 taloa.

2. Wiljakkalan neljäskunta: Tuokoila 3, Röyhkäniemi 4, Röyhkä 16, Hette 2, Lolar 5, Sipsie 5, Saloby 2, Ingula 10, Wiljakkala 13, Karjerffuj 3, Hirois 4, Alois 5, Harhala 4, Sonnu 4, Kalajerffui 5, Timi 5, Bskela 6, Myllymekki 3. Yht. 99 taloa.

3. Lahdenpohjan neljäskunta: Kottila 1, Tuokoila 2, Kostula 5, Pakula 3, Undila 4, Keuste 3, Urdias 6, Sikurla 4, Sarcila 2, Kalliby 3, Leuckele 4, Kalmiojniemi 2, Nummis 1, Karhois 3, Hapima 5, Kurkela 2, Wadsjias 6, Wattula 7, Semijerffuj 15, Wiljala 6, Kluwakala 12, Sammis 4, Skalois 9. Yht. 109 taloa.

4. Aureen neljäskunta: Tokola 2, Urdias 3, Hirwiniemi 3, Ppöröniemi 2, Karttu 9, Kiiala 7, Höyttyle 8, Jerffuentyle 3, Rittiele 11, Mumeke 2, Parckana 9, Heitola 4, Teuaniemi 5, Miettis 11, Haukijärwi 7, Kuottila 5, Kallijoki 7, Teuttula 3. Yht. 101 taloa. Koko Summa 387 taloa.

Eikemmin tarkastaessa nähdään, että koko Alhon- ja enin osa Wiljakkalan neljäskuntaa kuului Kyröön, ja enin osa kahdesta jälkimäisestä Skalisten alalle; muutoin aina tawallisesti ne kaikki ensimmäistä olivat Kyrön osaa ja ne jälkimäiset Skalisten osaa; mutta tämä maakirja on enemmän selasin. Jos nyt luemme kummankin seurakunnan kylät ja talot, oli Kyrön eli emäseurakunnan osalla 40 kylää ja 194 taloa ja Skalisten eli oikeemmin Lahtisten kappelin osalla 32 kylää ja 193 taloa. Kyröissä oli siis wain 1 talo enemmän kuin Lahtisissa. Se ainoastaan emäkirkkoa wahan enentäisi, jos arwoteltisi Sikurilan, Vuhalahden („Lolar“) ja Sipsiön siihen aikaan kuuluneen sinne; mutta semmoiseen arweluun ei ole erittäin muuta syytä, kuin toinen arwelu, ettei Lahtisten kirkko olisi ollut Skalisten kylästä, waan muualla.

joka ei enempää tutkimusta ansaittisi, kuin että äkkiä päättää sen seisoneen samalla Skaloisten kylän niemellä, kussa se warmaanfi wuodesta 1641 asti on ollut. — Mutta monet arwelut, joille emme kuitenkaan historiallista arwoa anna, ohjaawat etsimään sen siaan muualta. Emme tahdo pysähtyä Kalmalle, lähellä Skalisten kylää, etsimään kirkon seurakumppania kalmistoa. Sinne on sopimatointa sioittaa kirkkoa. Tämä nimi kuului muutoin muinen (15- ja 16-sataluvulla) Kalmo, eli sen aikaisen puhetawan mukaan Kalmoi, ja kaitista aikaisemmin kutsuttiin paikkaa Kalmoiniemi. Waikkapa nyt tällä nimellä olisiki joku yhteys kalma- (tuolema-) sanan kanssa, ei siitä muuta woi arwotella, kun että tällä niemimaalla Karhun yhteyden aikakautena etäisyyden tähden on ollut paikkakunnan hautausmaa; taikka että Kyrön yhteyden aikakautena, jolloin ei kappelia eikä pappia täällä ollut, ruumiit tälle niemelle koettiin soudettawiksi Kyrön kirkolle Wiljakkalaan. Sompikumpi näistä. Muutoin eihän se ole mikään erinomainen asia, että kirkosta etäällä olewilla paikoilla oli erityisiä hautaus-maita eli kalmistoja; onhan niitä wieläkin, waikka kirkkoja on kymmenen kertaa taajemmassa kuin silloin, kun kirkko oli 20 ja 30 penikulman päässä, jonne warsin mahdotointa oli ruumiita kuljettaa, erittäinki kuin ei ollut teitä. Tosin kyllä Paawilaisuuden taikauskon aikana kaukaakin koettiin ruumiita kirkolle saattaa kuin päästiin westise; niin e. m. tuotiin Kuowedeltä ja ainapa Keuruulta asti muinen ruumiita Pirkkalan kirkolle; mutta jos niitä täältä olisi kokenut ihmismoimilla kantaa halki metsien ja newain Karhun kirkolle, olisimat ne suwistina aikoina kästiin mädänneet. — — Samantaltainen hautausmaa sanotaan myöskin olleen Pyhäsaaressa Parkanon Kaitawedellä. Toinen samaa wiittailewa paikka löytyy myöski Parkanossa, nimittäin Pyhäniemi Kanarisssa. — Wieläpä w. 1780 Pispankeräjissä Rihniöläisille ja Suhtimäkiläisille suotiin toimittaa itsellensä erinäinen hautausmaa, joka olisikin aiwan tarpeesen, kun ei ollut kirkkoa likempänä kuin Skalisissa. —

Enempää näissä wiiwyttelemättä, palajamme etsimään Lahtisten kirkkoa edempää. Niwan monet arwelut wiewät meidän Watulaan. Tämä kylä on sen lahden pohjufalla, josta „Lahdenpohjan“ neljäskunta on nimenjä saanut *). Sosko, niinkuin luultawa on, tämä neljäskunnan

*) Kummallista on muutoin, mitä warten neljäskuntaa juuri Lahdenpohjaksi kutsuttiin, koska siihen kuului kaitki ne monet wanhimmatki kylät

nimi on vanhempi kuin kappelin nimi „Lahtinen“, niin arwaisi jälkimmäisen edellisestä tulleeeksi. Mutta jos kirkko olisi Skaloisten niemellä ollut, ei olisi erinäistä syytä ollut juuri tästä lahdesta kappelin nimeä johtaa, ellei kirkko olisi sen rannalla seisonut. — Tämöisfin mietteisfin on toki syytä, waitkei niille woi löytää mitään historiallista perustusta, kun ei ole ainoatakaan kirjallista todistus-kappaletta asiassa. Emme myös ole kuulleet Watulassa mitään kirkon jäännöksiä löydettyiksi. Mutta josko semmoisia joskus mailmassa hynnä muita asiaan kuuluwia jälkiä ilmaantuiksi, ei olisi edelliset miettemme turhaan lasketut. Sitfi täytyy meidän uskoa Lahtisten ensimmäisenki kirkon seisoneen Skaloisten kylän niemellä, jossa se toki sopiwammin olikin kummankin neljäskunnan (Nureen ja Lahdenpohjan) välimaalla. — Pari seikkaa on tässä wielä tulewain aikain tutkinnoille asiassa ohjeeksi laskettava:

1) että Watulan kautta on itiwanha ainoa maantie Ryröstä Pohjanmaalle käynyt ja siinä kaikista wanhin kastiwari ja markkina-paikka ollut. Tämä on siten paremmin sopinut kreivi Brahen poikeus-paikaksi *) kuin Skalinen, jonne ei tietä ollut; josta

2) sopii arwella Abrahami-papin kappalaisena ollessaan täällä asuneen. Warma on kuitenkin ettei Skalisten kylässä papin taloa ollut ennentuin 1647. (Katso edempänä: Papieto).

Nyt kun olemme nähneet Lahtisten kappeliseurakunnan syynyn, on aika tutkia sen eroamista Hämeenkyröstä Skalisten itsenäiseksi kirkkopitäjäksi eli pastoraatiksi. Miten ja milloinka se tapahtui, sen kerromme käsilä olewain kirjallisten todistuskappalten y. m. tietojen mukaan. Syy, minkätähden tämä eri pastoraatiksi eroitettiin, oli niin peräti mahtawa, ettei nyhkaika hetkeksikään olisi epäillyt sitä toimittaa jo sata wuotta ennen kuin se tapahtui, sekä Ryrön ja Lahtisten tasawoimain että Ryrön pastorin suurten saatawain katsannosta, joista kummaastakin historiamme uftassa paikassa selwät näytteet esittelee. Eikä silloinkaan Hallitus isoin pastoraatien jakoa wastustellut, waan perinwastoin harrasti sitä, kuin waan asiata toimitettiin; samoin myöskin Kouko sen suuren lahden ympäristöllä Skalifista ja Kilwakkalasta alkaen, eikä lahden perukalla ollut muita kuin ainoastaan Watulan kylä.

*) Katso heti edeskäsin.

fistoriot semmoista suosivat, niinkuin edeskäsin Skalisten erokirjasja luemme. — Kuinka ja kuka tämän Hämeenkyrön pastoraatin jaon alkuun toimitti, se kansan puheessa kerrotaan kahdella pääasiallisesti samalla, vaikka siwuseikoissa wähän eroawalla tawalla. Se puhe, jonka kirjoittajalle kertoi v. pastori F. S. Hällfors, on seuraawa: Eräs suuri waltakunnan herra (luultawasti Per Brahe, joka w. 1638 tuli Suomen Kenraali-Kuvernööriksi) sairastui matkallansa täällä Skalisten papin Abrahamin luona, joka perheenensä häntä niin hywin hoiti, että hän pian parani. Parattiansa kysyi hän mitä hän saisi hymäntekiällensä palkkioksi tehdä; mutta Abrahami ei pyytänyt muuta, kuin että tämä kappeli eri pitäjäksi tehtäisiin, sillä se oli häntä närkästyttänyt, että Kyrön pastori täältä joka wuosi wei weneellisen woita. Eipä aikaakaan kun ero-kirja tuli. — Niin se. — Y. Koskinen kertoo myöski S:kyrön kertomuksessaan kuulleensa asian tällä tawalla: „Koska kreivi Pehr Brahe oli Suomen hallitsijaksi tullut ja käydesjensä maan tarpeita tiedustelemassa oli Skaalisiin joutunut, alkoi kappalainen Abrahami heti toimittelemaan, kuinka tämä awara Skaalisten seurakunta kyllä tarmitisi eri kirkkoherransa; pyysi itse tähän wirkaan päästä ja pisti wihdoin miellykkeeksi kultasen kullaron kreiwille käsipeikkoon. Muutaman ajan päästä tuli Kuninkaallinen kirjoitus, jolla Kyrö panttiin kahtia ja sen muassa wahwistus Abrahamille olla uuden pitäjän kirkkoherrana. Näistä toimista ei Kyrön kirkkoherra mitään tiennyt, waan tuli woi-waalullensa Skaalisiin. Mutta kuin Abrahami oli woi-waalutuksen saarnastuolista luenut, käski hän itsellensä tuoda kaiken woin, mikä Kyrön kirkkoherralle oli Skaalistista määrätty, ja julisti nyt Kuninkaalliset kirjat toisen kuullessa“.

Me jätämme nyt vähäksi Abrahami-papin woi-närän ja kuulutuksen ja julistamme ensin suomeksi sen Kuninkaallisen kirjan, jonka woimasta Skalinen Kyröstä erotettiin; jonka jälkeen wasta saamme tutkia kuinka hätään hän sai tuon Kyrön pastorin kadehtitun woin anastaa, ja min werran siten on noille kansan jutuille historiallista arwoa laslettawa. — Tuo sowa kirja kuuluu näin:

„Me Kristina Jumalan Armosta Ruotsin, Göthjin ja Wendein-maan walittu Kuningatar ja Perintöruhtinatar, Suomenmaan Suur-ruhtinatar, Wiron ja Karjalan Herttuatar, Inferinmaan Köölynä, Teemme tiettäwäksi: Koska me kristillisestä hartaudesta ja erinomaisesta rakkaudesta Jumalan pyhän Sanan edistämiseen olemme

tätä ennen tehneet sen säätoksen, että ne suuret ja laweat Seurakunnat niin hyvin meidän Kuningaskunnassamme Ruotsissa kuin Suurruhtinaskunnassa Suomessa pitää jaettaman usiammaksi pastoraatiksi ja papintilaksi sen mukaan kuin niiden laatu on, niin että sanantuu-
liat sitä mukawammin saattaisiwat tulla kirkkoon autuutensa teistä ja asioista neuwottawiksi ja opetettawiksi; Ja kuin me olemme tietää saaneet, että Piispa Turun Kapitulin jäsenten kehoituksesta ja hyväksymisestä on jakanut Hämeenkyrön pitäjän, niin että Skalisten seurakunta tästä puoleen on olewa ja pshyvä erinäisenä ja eroitettuna pastoraatina ja heille erinäinen kirkkoherra määrättävä; Siis koska meidän uskolliset alamaisemme mainitusja Skalississa Meidän tyköämme ovat alamaisimmasti antaneet anoa Wahwistusta siihen; Niin olemme me tämän heidän nöyrän anomuksensa suosiollisesti vastaan ottaneet, ja sentähden ja tämän awoimen kirjamme woimasta armollisimmasti määräämme ja wahwistamme, että edellä mainittu Skalisten seurakunta mahtaa ja pitää täst'edes aina oleman erinäinen pastoraati ja sillä oleman ominainen kirkkoherransa ja Sielupaimenensa; Solle sanantuu-
liat samassa paikassa Ryhmenyksensä ja kaiken muun saatawan, kuin he Lain, Asetusten ja wanhan tawan jälkeen melwoollisesti tottuneet ovat antamaan, wuosittain maksawat ja suorittawat. — Ja tämä (tulee) vielä (toisten) meidän oman Wahwistuksemme alle meidän tulewalla laillijella ijällämme ja Hallituksellamme. Enemmäksi wakuudeksi on tämä meidän Salanimellämme (Sinetillämme) ja Meidän sekä Ruotsin Waltakunnan kunnioitettawain Holhojamiesten ja Hallituksen allekirjoituksella wahwistettu. Datum Stockholm Heinäkuun 17 päiw. Anno 1641.

(L. S.)

Per Brahe, Wisfings-
burgin freiwi,
R. W. walta-herra.

Wrangell
Waltio-marskin
siainen.

Lars Gylldenhielm
Waltio-amiraali.

Axell Drenstierna
R. W. Kansleeri.

Ake Axelson
W. rahastonhoitajan
siainen“.

Takana: „Skalisten seurakunnalle Hämeenkyrösä“.*)

*) Koska tämä Skalisten kirkon arkistossa alkuperäisenä löytywä kirja on luettewa sen perustuskirjain sekaan, niin katsoimme sille ansaitun stan tähän:

Tästä näemme nyt, että Skalinen määrättiin eri pitäjäksi 17 1641; seuraava siis tutkia koska ero Hämeenkyröstä tämän kirjan voimalla tähdellisesti toimeen pantiin. Siitä nyt koemme selkoa saada niiden tietojen ohjalla kuin meillä on. Noihin kausan juttuihin katsoen, äkkiä sopisi päättää eron tähdellisesti tapahtuneen jo heti w. 1641, koska jälkimäinen niistä lausuu, että Abrahami jo silloin kuulutti pastorin woi-waalun itsellensä Kyrön pastorin Henrik Finnon läsnäollessa woin ottoansa warten täällä. Se kyllä sopisi kansan puheessa olla todenmukaista, että Abrahami kadehti Kyrön pastorin woi-saalista sekä että hän senaikaisen raakuuden mukaan olisi noin salapurewasti sanotun kuulutuksen kuuluttanut**); mutta moni seikka woinallisesti sitä vastaan wäittelee: 1) on ihan mahdotointa, ettei Konsistorio olisi pitä-

„Wij Christina medh Gudz Nåde Swerges, Göttes, Wändes wthkorede drottning och arsfurstinna, Storfurstinna till Finlandh, Hertiginna wthi Estlandh och Carelen, Fröken öfwer Ingermannelandh Göre witerligit Aldenstundh wij af ett Christeligit nijt och synnerligh kärlek till Gudz helga Ordz befordran hafwa för detta giort den förordningh att dhe store och widt begrepne Församlingar, så wäll i wårt konungarijke Sverige som Storfurstendömmet Finlandh skole fördelas wthij flere pastorat och prästegiell efter som deres bestaffenhet wara kan, oppå dett at ähörerene desto beqwemmeligare måge kunna komma Kyrcka och lätha sigh sine salighetz wägar och stycker underwijsa och informera. Och såsom Wij förnimme det Biskopen medh Capitularium i äboo inrådh och gottfinnande hafwer fördelt Lawastekyro Giell, så att Skalis församlingh skall härefter wara och förblifwa ett särskildt och affyndrat pastorat och dem een serdeles kyrckioheerde förordnat; Utså emädan wåre trogne Underfåthere i hem:te Skalis hos oss om Confirmation här oppå Underdånigst haffwa läthit anhålla. Ty hafwe wij denne deres ödmuete begäran gunstligen optaget och fördenstull härmedh och i kraft af detta wårt öpna breeff nådigst stadfäste och confirmere, att oswanbem:te Skalis församlingh må och skall härefter städze wara ett särskildt prestegiell och haffwa sin serdeles Kyrckioheerde och Siälesdrijere; Swilken ähöreerne derjamastådes sin Tijonde och allannen rettigheet som dhe efter Lagh, Recesjer och een gammal plägseeth skylldige wahne äro att wthgifs wa ährligen wthgöra aslägga — Och detta till wår ägen wijdare Ratification widh wåre angående myndige ähr och Regeringh. Till yttermeera wisso är detta med wårt Secret och Wåre sampt Sweriges Rijkes respectiwe Förmynderes och Regerings Understriff bekräftat. Datum Stockholm den 17 Julij A:o 1641“.

(Nimet nitinkuin edellä.)

Takana: „Öpet breff för Skalis församling i Lawastekyro“.

***) Tiedettyä on etteiwät nämät papit olleet hywässä sowsassa, koska he keräjätkin käiwät w. 1640, nitinkuin edespäin lukea saamme.

jän pastorille niin peräti tärkeestä asiasta mitään wisimpää tietoa antanut, kun että se olisi saanut olla pastorin ja kappalaisen kahden- taistelussa koska ja kuka Skalifista palkan saisi; 2) on lähes mahdo- tointa uskoa, että, senaikaisin hitaihin kulu-neuvoihin ja wirkakirje- waihtoon katsoen, tämä 17 päivä heinäkuussa annettu päätös olisi ehtinyt Kuotista Suomeen ja tänne Skalifiin kuulutettawaksi saman vuoden woi-waalun ottoon, joka aina on toimitettu keskijuwesti. 3) Ei usein mainituksa kuninkaallisessa kirjeessä Abrahamista puhuta mitään, eikä näy hän Hallituksesta Waltuus-kirjaa Pastorin wirkaan täällä saa- neen ennen kuin vasta 1647 Maaherran kautta, vaikka tosin hänellä oli Konsistorion määräys. — Tuo juttu woikuulutuksesta on siis kuu- luma vasta ehkä w. 1647 ja sen kumallinen ja sukkela lisäys ei ansaitse mitään luottamusta, sillä semmoisia häntiä ja maku-paloja on ainakin kansan jutuisia. Samasta arwosta on myöskin se kohta siinä jutussa, että Abrahami olisi kreivi Brahelle lahjoja antanut ja jälki- mäinen ne vastaan ottanut. Eipä näet ole ihmettä, että entisinä aikoina, jolloin wirkamiehet suurta wääräyttä lahjomiskeinoilla harjoit- tiwat, niistä lahjomisista paljo puhuttiin, koska wieläkin semmoinen luulo kansalla on lahjain waiikutuksesta.

Raiikkiin seikkoihin katsoen ei sinikaan woi päättää, että Skalis- ten ero H:tyröstä jo w. 1641 toimeen saatiin. Sitä niin äffinäistä eroa ei Kuninkaallinen kirjakaan täydellisesti myönnä, koska sen lopulla seisoo, että tämä päätös tulee „wielä meidän“ (Kuningatar Kristinan) „oman Wahwistuksemme alle meidän tulewalla laillijella ijällämme“, joka vasta $\frac{7}{2}$ 1644 tapahtui. Päätettävä on siis, että puheessa olewa pastoraatin jako kaihin puolin täydellisesti toimeen pantiin w. 1645—1647 wälillä. Minäkä näistä kolmesta, wastako viime sa- nottuna vuonna; sitä on waikea sanoa. — Mutta että Konsistorio jo ennen vuotta 1647 oli „määrännyt ja pannut“ Abrahamin Pas- toriksi Skalifiin; kuin myöskin, että Kuninkaallinen Majesteeti samana vuonna „on tahtonut mainitun Pastoraatin warfin (täydellisesti) wah- wistaa *) tämän kautta“ (nim. tämän Maaherran kirjan kautta); sekä että Abrahami samassa Hallituksen puolesta waltuutettiin saamaan „Rymmenyksen“ ja muut tulot, ja Seurakunnan käsettiin häntä,

*) Tämä kaiketi nyt oli se Erokirjassa mainittu, wastakäsin Kunnin- gattaren laillijella ijällä tapahtuwa Wahwistus.

„useinmainittua Herran Abrahamia oikeaksi Kirkkoherraksensa tunnustaa, kunnioittaa ja omistaa“; sen kaiken näemme Maaherran Knut Villiehöökkin kirjasta, annettu Turun Linnasta 2° 1647, josta kopian paikallensa panemme. — Niin väärin kuin se oliin, että Kyrön pastorin Henrik Finnon palikka-edut Skalistista, ennen hänen kuolemaansa w. 1650, toiselle omistettiin; tapahtui semmoista silloin.

Näin nyt tutkittuamme Skalisten eroamista itsenäiseksi pastoraatiksi, seuraisi järjestyksessä kertoa, kuinka sen awaralle alalle, sen mukaan kuin se on ehtinyt asutuksi tulla, viimekuluneina satana vuonna on syntynyt vielä wiisi seurakuntaa kirkkoine ja niistä sitten kaikki Skalistista eroitettua Pitäjää eli Pastoraattia; mutta kuin niiden seurakuntain synty riippuu juuri siinä milloin ja mitenkä kunkin niiden ala on asuttu, niin panemme tähän edelläkävöijien tutkimuksen siitä.

II. Entisen Skalisten asuttaminen.

Jos nyt ensin antaamme noihin maassamme kauttaaltaan kuul-taviin satuihin hiifistä ja jättiläisistä eli „pahalaisista“ ja niiden asunnosta täälläkin, on se tosin ki sumuihin menemistä. Mutta waitkei historiamme vielä ole wakaifesti niiden jäljille pääsyt, emme kuitenkaan woi wallan hlenkatsoa näitä satuja, koska muutamat näiden nimeä kantawaiset paikat täälläkin wiittailewat siihen arweluun, että ennen Lappalaisten wisfisti tiedettyä oleskeloa täällä, joku woimallinen ehkä harwalukuinen kansa olisi Suomen awaria saloja asunut. Tällä taruihin perustetulla arwelulla on sia historiasamme, sikfi kuin se joko perättömänä sen palstoista poistetaan tahi aikain kulnessa ehtii historiallisefi tofineefi wakaantua. — Waan mišk'ei toki woifi ajatella, että Suomesfa ennen Lappalaisia ja Suomalaisten siirtymistä heidän asemillensa, tahi Lappalaisten sisämaitamme asuessfa, Suomen ranta-mailla vielä (niinkuin S. F. Rajaani arwelee) asui joku historial-lemme tähän asti tarfemmin tuntematoin kansa, koska on maamme powesta kaiwettu monenkaltaisia muistomerkkiä, jotka owat ulkopuolella Lappalaisten ja Suomalaisten historian piiriä. Se ei suinkaan estä niiden olleen tawallisia ihmisiä, että Suomalaisten taika-uskoiset ja satumieliset aiwot owat kumailleet niitä „pahalaisiksi“ ja „piruiksi“, näh-

desjänä niiden voimallisia töitä monissa suurissa jäännöksissä. — Tämän satuihin kapaloitun kansan oleskeloon täälläkin osviittaavat nimet: Hiittelä (Kallionkielen kylässä), Hiitti (Parkanossa), sekä „Hiitten sarwi“, eräs vähäisen niemikon nenästä Kyröselälle Sarffilan kylän kohdalta Köyhiiön päin käymä, noin 20 sylvää pitkä ja muutamaa sylvää leveä kiwi-silta. Tästä puhutaan, että hiidet eli pahalaiset (kertoja sanoi „pirut“) olivat tähän kantaneet syllellisen (!) kiwiä, aikoen tehdä siltaa yli Kyröselän päästäksensä Köyhiiön puolelle; mutta siinä joko tuli peräti syvä onkalo järven pohjassa vastaan, tai häirittiin he muutoin tässä toimesaan. — Vätimäki (Honkojoella) on myöskin tässä huomiohon otettava paikan nimi. — Muutoin on täällä paljo Suomenkielelle outoja paikan-nimiä, niinkuin Maatieteellisessä osassa y. m. historiasfamme tavataan, joidenka alkuperän tutkinnoilla emme saata kirjaamme laajentaa, vaan jätämme ne muille, joilla siihen halua ja kykyä on, ja samoamme wakawampiin tutkimuksiin Lappalaisista täällä ja Suomalaisen (Hämäläisten) siirtymisestä heidän siällensa.

Lappalaisista. Se on ihan epäilemätöin ja todistettawakin asia, että Lappalaisia Skalistenti alalla on asunut. Kyröön siirtyväisten Hämäläisten edellä pakenevat he Kyröselän, Aureen lopen ja Lahdenpohjan taa Wahojärwen, Parkanojärwen ja Kowelahden sekä Värijärwen tienoille, joista paikoista heidän, Kyröstä tänne Kyröselän ja sen monien lahtien ympäristöille sekä Parkanojärwen ja Värijärwen siwulle muuttawain Suomalaisen edellä vielä täyhti muuttaa asuntoansa sille lawealle keidas- ja kangas-maalle eli Sydänmaalle, joka on Parkanon ja Rankaanpään pitäjien kirkkoin välillä, idästä länteen, ja Pohjanmaan rajan ja Värijärwen välillä, pohjasta etelään. Täällä he kauwan kyllä rauhassa eleliwät, josta kohdoin enemmän.

Mutta toinen osa Lappalaisia, ne jotka Parkanon nyhyisen kirkon tienoilla ja siitä ylöspäin sen pitäjän fatalukuiisten järwien rannoilla asuivat, luultawastiki pakeni ylös Suupohjaan niiden Hämäläisten edellä, jotka pitkin Wääräjokea jo aitasin pyrkivät Parkanon wesille kalastelemaan ja asuntojansa sinne istuttamaan, ja jätti onnensa ohjaan sen toisen osan heimolaisiansa, joka niinkuin edellä mainittiin länteenpäin muutti Sydänmaalle. Näiden jälkiä Pohjan perille pyr-

Kiesään emme taida seurata; sitävastaan on monia jälkiä niistä Lappalaisista, jotka tänne Syhdänmaalle jäivät.

Tämä jo monasti mainittu Syhdänmaa, noin 4 penikulmaa kullekin taholle, sisälsi muinen nykijet Lapinnewan, Miininewan, Kairwaluoman, Syhdänmaan- ja Wuorijärven-kylät Parkanosta, Kowelahden Wälitylän Itälistä, Jämijärven kappelin Suurimaan, Syhdänmaan, Ruusjoen, Tykköön ja Wihun kylät, koko Karwian kappelin sekä Korwaluoman, Jämiänkeitaan ja Miinisalon kylät Rankaanpäästä. Se aiwan hywin sopiki Lappalaisten asuinpaikaksi; sillä täällä alalla on enimmästi kankaita, newoja ja keitaita, joissa peuroille oli runsaasti ruoaa; ja mäimaita, harjuja, järviä ja puroja on täällä myöski, ihmis-asunnoille soweliasiksi paikoiksi. Koko tämä kerrottu ala on luontonsa suhteen monessa katsannossa lähes Lapinmaan kaltaista, jonka tähden sen syystä kyllä nimitämmeki entisen Itälisten „Lapinmaaksi“. Kaksi paikan nimeä muistuttawat vielä Lappalaisten oloa täällä, nimittäin Lapinnewa Parkanon puolella ja Peurakeibas Jämijärven Syhdänmaan kylässä.

Kuinka kauwan Lappalaiset täällä asuivat ja mikä heidän lopullinen kohtalonsa oli, sitä on vaikea sanoa. Sen warmaan tiedämme, että he vielä 15-sataluvun kuluessa saivat näisä sisä-maisansa rauhassa oleskella; sillä wasta sanotun vuosisadan lopulla nähdään Suomalaisen ensimmäisiä askeleita Karwian kullalla ja entisen Itälisten läntisellä osalla (eli Rankaanpään pitäjän piirisä) yleensä; idästäpäin eli Parkanon puolelta ei taas kuulisi Suomalaisen heitä hätyytäneen, kuin heillä, niin harwalukuisina kun vielä mainitulla aikakaudella olivat, oli ylen kyllä asuinpaikkoja, kalawesä, laitumia ja muita nautinto-maita Parkanon järvien rannoilla. Ja suotta ei suinkaan kenenkään tehnyt mieli tälle itäwälle Syhdänmaalle eli „Lapinmaalle“ tunkea. Wasta sitte kuin Suomalaiset jo kauwan aikaa olivat asuneet ja wihjelleet Rankaanpään jokien ja järvien rannat sekä Parkanon järvien ja Jämijärven ympäristöt, alkoivat he astua kerrotun Syhdänmaan saloja silmäilemään ja parempia paikkoja niistä niittymaisensa anastamaan; mutta aijoja kului vielä ennenkuin asuntojansa sinne asettivat; sillä paitsi Karwian kappelia oli koko tuo „Lapinmaa“ aina viimeisen vuosisadan keskikätiin asti ihan ilman Suomalaisia asujamia. — Jos siis vielä kysyisimme, mikä näiden Lappalaisten lopullinen waihe lienee ollut; niin arwelemme, että heidän lukunsa wähi-

tellen wäheni ja heidän sukunsa jäännös sulii Svdänmaalle firthyneitten Suomalaisten sekaan. Näistä seikoista on N. J. Juselius seuraawaiset walaisewat lauseet meille antanut: „Wielä näinä vuosina on newain saloilta löydetty heidän kotieläwänsä Peuran sarwia ja luita, ja myös Lapinnewan ja Niininewan välisellä harjulla on wielä suuria Lapin-raunioita nähtäwänä. Saattaneepa muuallakin niitä tavata. Että muutamat alkuperäiset sukukunnat Svdänmaan kulmakkunnalla tulewat Lappalaisiin on hywin todennäköistä, sillä Kuusijärwen, Kortteuden ja Jämiänkeitaan seuduilla tapaat todellakin koko sukukuntia (perheitä) hywin Lapin kansaan muodostuwia“.

Koska, niinkuin edespäin kerromme, kirkolliset kirjat näillä Svdänmaan tienoilla eiwät osoita mitään asukkaita wielä noin 100 vuotta takaperin, luulisi monikin, ettei ihmisjalka koskaan sitä ennen olisi näitä kurtia keitaita ja surkeita saloja astunut; mutta ompa, niinkuin näit, silläkin paikalla historianja!

Suomalaisista. Nyt seuraawat ne tärkeät kysymykset Suomalaisen asukkaitten tänne siirtymisestä: 1) Mistä, 2) Milloinka, ja 3) Mitkä paikat ensin owat asuttaneet ja minä aikana kukiin paikka näiden kolmen pitäjän alalla on asukkaansa saanut.

Ensimmäiseen kysymykseen: Mistä owat tulleet? saamme tawallisesti tydyttäväisen wastauksen; mutta wähä waiillinaisempi on wastaus tuohon toiseen: milloinka ensimmäiset tulivat? Kolmannen kysymyksen kummanin osan saamme sangen tydyttäwälle selwälle, josta aiwan hauskaasta tutkimnosta, kokonansa kirjallisille todisteille perustettu, saamme yfistään Senatin arkistosta koottuja tietojamme kiittää, joita paitsi koko asuttamis-historia olisiki joko kokonaan jäänyt pois tahi peräti waiillinaisena ja epäwakaaisena perustettu kansan puheisiin y. m. semmoisiin niinkuin tawallista on monissa pitäjänkertomuksissa.

Epäilemättömänä pidämme, että enin osa entisen Skalisten kansasta on hämäläisheimoa; sen todistaa muotonsa ja luontonsa, ehkä tosin asuntopaikkansa ja elätyskeinoinsa waiwalloisuudet y. m. vaiheet owat aikain pitkäin kuluesfa kansan luonteen täällä wähä toisellaisesti muodostaneet, kuin litisimpäin heimolaistensa Hämeenkyröissä ja edempänä itse Hämeessä, jotta e. m. hitaudessa ja huolettomuudessa owat hämäläisempiä kuin itse hämäläiset. — Tästä yleisestä lauseesta on kuitenkin wähäsiä poikkeuksia, koskewia Karwian kappelin kansaa ja osia Parkanon ja Honkojoen kansasta, joiden sukuperästä fitten enemmän

ferromme, kuin ensin olemme seuranneet pää-osan eli hämäläisrobun liikuntaa tänne ja täällä.

Niin varmaasti kuin luemme suurimman osan kansasta täällä hämäläisiksi, yhtä visfisti tiedämme, että se on tänne tullut Hämeenkyröstä. Skalisten hämäläiset ovat alkuansa H:kyrön uutis-asukkaita, samoin kuin Kankaanpään pitäjän hämäläiset ovat Skalisten uutis-asukkaita; ja niinkuin edeskäsin selvästi näemme, että Skalinen (nyk. emäseurat.) oli jo kolmatta sataa vuotta ennen wahvasti asuttu kuin rupefiwat laitumia etsimään ja uutis-asuntoja asettamaan Kankaanpäähän; niin samoin arvelemme Kyrön jo aikoja ennen tavallisen wahvasti asutuksi, kuin alkoivat Skalisten aloja Lappalaisilta anastamaan ja sinne kalastusretkiänsä tekemään ja uutis-asuntoja asettamaan. Nämät nyt mainitut uutis-asutus-waiheet ovat niin kummallisen yhtäläiset, että ne kumpikin erikseen enemmän huomiota ansaitsewat.

Shan tarpeetonta on etsiä muita todistuksia siihen, että Skalinen on Kyröstä ensimmäiset asujamensa saanut, kuin sen että täällä on kokonaisia kyliä samalla nimellä kuin Kyrössäkin ynnä lufemattomia taloin, torppain ja muitten paikkain nimiä, jotka ovat suoraansa sieltä kotosin; mutta sitä hupaisempi on huomata, että tämä uutis-asuttaminen tapahtui ei ainoasti talottain, waan kyläkunnittainki *). Niin on Skalissa Sarkkilan kylä, w. 1553 Sarkki-niminen talo Kii-alassa, Kyrön Sarkkilasta (huomaa että kaikki muut Sarkkinimiset paikat, e. m. Sarkkila Karviassa ja Sarkki Parkanossa, ovat taas kotosin Skalisten Sarkkilasta; samoin monen nuun nimen suhteen on huomattawa); Wiljalan kylä, w. 1598 kirjoitettu „Wiljakkala“, ja Wiljaka talo Heittolassa, Wiljakkalasta. Drjö Koskinen mainitsee myös Kilwakkalan Wiljakkalan rinnalla ja arvelee sen kaiki siitä perustetuksi. (H:kyrön kert. siv. 33). Vielä on Väimijärvellä Kierikka, jota ynnä lähisten taloin kansa kutsutaan Kierikan kyläksi, w. 1599 kirjoitettu „Kierikkala“, nähtävästiki Kyrön Kierikkalasta. Miettisten kylässä on kaksi itivanhaa taloa nimeltä Haweri, Wiljakkalan Hawerilta; Watsiaisten kylässä oli w. 1553 kaksi taloa:

*) Jos meillä olisi käsillä Kyrön taloin nimi-luettelo, erinomattainki 15-sataluvulta (sillä tiedämme, että nimia sittemmin on paljo muutettu), voisimme tehdä oikein huwittawan katsannon asiassa. Mutta taidamme paikkii sitäkin tehdä sen, Kyrön pitäjän kartan ynnä yksityisten tietoinne ohjalla, tavallisen tydyttävästi.

„Motia“ ja „Motiainen“, jotka viittailevat Kyrön Muotialaan. — Taloin nimiä on peräti monta yhtäläistä Kyrössä ja Skalisissa, e. m. Kirmo (Kyrön) Herttualasja ja kaffi saman-nimistä Haapimaasja; Turkki (Kyrön) Muotialasja ja sama Skalisten kylässä, joka nyt kuitenkin on kadonnut ja kauppa sen maalla; Haimala Kyröspohjassa ja Haima Sipsiössä; Kärki (Kyrön) Jumehniemellä ja sama Kantaanpään kylässä, y. m. Kadonneitten eli muutettuin nimien seassa oli „Komi“ Röyhhiössä lähtenyt Kyrön Kominmaasta, „Tochka“ Riititalasja Tokkoilasta; „Rutti“ Watulasja „Ruttilasta“ (niin kirjoitettiin Ruottila w. 1553). Pitkäksi wenyisi usiampia nimiä luetella. — Siirtyminen nähty tapahtuneen pitkin Kyröselkää ja vähemmäksi osaksi pitkin Hämeenlangasta Watulaan ja Jämijärwen Soinille ja Kierikalle, josta edespäin laweanmin tutkimme.

Josko nyt käwisimme siirtolaistemme jälkiä Kyröä edemmäksi etsimään, mistä nimittäin sinne oliswat tulleet; niin on ensiksi huomattawa, että Wiljakkalaa ja Lemmakkalaa mainitaan ensimmäiseksi kirjaksi siellä, molemmat itäisellä puolella sitä wettä, joka nykyisen Skyrön halki laskee Siuronkosken kautta Kuloweteen. Nähtyisi siis todenmukaiselta, että hämäläiset oliswat tänne kaon puolelta tulleet Pirkkalasta Nlōjärwen kautta, osa kai pitkin Pinsiön langasta, toinen ehkä Sorwajärwen ja Lawajärwen kautta, eli suoraansa Nlōjärwen peräkunnasta Näsijärwen rannalta Wiljakkalaan, joka on hywin vähänen matka. Että se edellinen, Pinsiön kantaan täkäläiseen päähän, Lemmakkalan, Palon, Sarkkilan, Sasin ja Muotialan vanhastaan wäwästi asuttuun paikkaan siirtynyt joukko oli juuri sanottua kangastietä tänne samonnut, eikä sen oloista Karkun puolella tiedetty; siihen todenmukaiseen arweluun on tuo kawallinen lastu-juttukin awullinen. „Kun, näet, alaisilla wesillä (Siuron paikoilla ?) nähtiin wirran lastuja wiewän, niin sitä wasta arwattiin asujamia ylempänäkin olewan ja lähettiin naapuria katsomaan“. (M. Koskinen Skyrön kert. siw. 33). — Siksi kuin tiedot maamme kansaheimoin liikunnoista ja asemilleen asettumisesta ehtiwät wisimmiksi warmistua, jäämme siis siihen päätöksen, että Hämeenkyrön ja Skalisten ensimmäiset suomalaiset asujamet tuliswat tänne wanhan Pirkkalan Tampereen tienoilta; waiikkei sitäkään woi wastaan wäittää, että sittemmin, Kyröläisten Karkun kirkko-yhteydessä ollessa, myöski etelästäpäin olisi siirtolaisia tullut Kyrön Pufaron, Haukijärwen, Wesajärwen y. m. tienoille sen länti-

fellä alalla, waikkapa Skalifiinki, koska Efr. Carenius kertomuksessaan Suittisten pitäjämästä (1759) siv. 46 sanoo, että Suittislaisilla oli „mainion kansan puheen mukaan“ kalastus-paikkoja Skalifissa; eh'emme toki sille puheelle juuri mitään arwoa laske, koska wähintäkään jälkeä siitä woi löytää, eikä se puhe muutoinkaan ole edes todennäköinentään.

Niinkuin jo sanoimme, tapahtui uutis-asujamien muutto Skalifiin pitkin wesiä ja kangasta, siis kahtaalle: yhtä suuntaa pitkin Ryröselkää Aureen lopelle ja Parkanoon; toista suuntaa, osittain poiketen Skaloisten niemeltä Karhoisten salmitse Lahdenpohjan ympäristölle, osittain myöski tänne pitkin kangasta ja Watulan harjua, ja sitte Lahdenpohjalta sekä kangasta ja Soininharjua että Hyllinjokea myöden Jämijärwelle ja myöhemmin Rantaanpäähän sen jokivarrelle. Wähimmän osan luulisimme kuitenkin tulleen ylöspäin Järwentylästä; waan pidämme sanotun Skaloisten niemien (nykyisen kauppalan paikan) käännös-paikkana, josta nämät kaksikin liike-suuntaa juuri kahtaalle kääntyiwät, josta alkaen kansan kulkua enimmästi käwi ylöspäin jo mainittua entisen Skalisten kahta wesiaksoa (läntistä ja itäistä) myöden. Näiden kahden suunnan välillä on tuo edellä kerrottu Skalisten „Lapinmaa“ ja Karwian kappeli, joidenka ynnä kummankin wiittailun pääjuunnan perän, Rihniön ja yllisen Honkojoen asuttaminen ei tule näiden kansa kysymykseen, waan kuuluwat peräti erinäiseen tutkimukseen. Niiden asuttaminen on, näet, tapahtunut sekä osaksi warsin toisaalta päin että paljoa myöhemmin, sillä kuin me noiden kahden suoraansa Ryröstä lähteneen asuttamisen retkellä olemme 1300-luwulla, tulemme jälkimäisille wasta 1600-luwulla ja Sydänmaalle wieläkin myöhemmin.

Milloinkaan ensimmäisiä askeleita Ryröstä tänne otettiin, on waikea sanoa; waan arwelumme käy 1200-luwun loppupuolelle, josta emme kuitenkaan saata eri tutkimuksiin mennä.

Selweyden wuoksi tarkastamme nyt kumpaaakin useimain mainittua pääsiirto-retkeä erikseen, antaen siinä ajan määräin tulla käsille, sen werran kuin taidamme. — Nämät päätökset owatkin kaikin puolin niin toisistaan eroawaiset, ettei niillä ole yhtään keskinäistä yhteyttä. Semmoiset yhityiset osuimmat, kuin e. m. että w. 1553 Aureen lopella Rallionkielessä tawataan talon-nimi Peijari, jonka luulisi lähteeksi Jämijärwen Peijarille, owat enemmän satunnaisia.

1. Läntinen asuttamis-suunta. Wiljakalasta, niinkuin jo sanottiin, perustettiin ensin Kilwakkalan suuri kylä, Sammi, Karhoinen ja

Wiljala (eli Wiljakkala)*). Watulaan tultiin kai kangasta myöden. Nämät ovat Lahdenpohjan vanhimmat kylät, joista muut Lahdenpohjan ympärillä olevat kylät sitten syntyivät. Kansan puheesfäkin mainitaan Sammia ja Karhoista ynnä Kilwakkalan kanssa ensimmäiksi, ja se senti tähden on aiwan todennäköistä, että nämät kylät ynnä tuo neljäs (Wiljala) ovat wanhanaikaisen tawan jälkeen rakennetut ihan lähelle toinen toistansa, samoin kuin Kyrösä nähdään sen ensimmäiset kylät Pinsiön kankaan päässä (Lemmakkala, Muotiala, Sassi, Sarkkila ja Palo) melkein yhdessä rypäessä. Samankaltaisia kylä-rypäleitä saamme nähdä Ikalisten itäisellä asuttamis-suunnalla.

Lahdenpohjalta siirtyi sen jälkeen asukkaita Väimijärvelle. Mutta ennenkuin sinne istunta-asukkaita asetui, kävivät Lahdenpohjalaiset siellä kalastamassa. On, näet, näistä kaukaisista ajoista heidän kalastusjälkiensä kahdesa Väimijärven monilukuisista saarista. Peijarin Sumisaaresa on kuikkaitten raunioita, nähtävästi ihmis-asunnon jäännöksiä, waikkei paikkakunnalla ole mitään muisti-puhetta kuultu, että tässä saaresa olisi koskaan warsinaista asunnoita ollut, jonka tähden todennukaisimmin on päätettävä, että nuot kuikat ovat kalastajain suwi-aikaisten keitto- ja kylpy-huoneitten jäännöksiä. Toisaalta tosin tunteuupi Lappalaisten asumus tutkijan mielehen, kun heidän piirinsä etelään juuri tän järven pohjaiselle rannalle ulottui. Mutta ennemmin kumminkin otamme ne Suomalaisten jäliksi, eritenkin kuin toinen saari juuri Sumisaaren päässä vielä tutsutaan Nitto-saareksi siitä, että täällä sanotaan muinaisten kalastajain kala-aittoja olleen, jonkalaista Suomalaisten kala-talletus-aittoja myös muuallakin tavataan muinaisina aikoina (e. m. Parkanosja). — Waan kauwa eiwät täällä ainoasti kalastelleet; sillä jo hywin aikasin on tämän sangen ihanan järven ympäristö asuttu, koska jo w. 1540 täällä tavataan 15 taloa, joista ylöspäin viimeinen oli Peijari, ja ihan samat talot oli täällä vielä 200 vuotta sen jälkeen, jotta wasta 1838 yks' ainoa talo, Peltoniemi, oli Peijaria ylempänä. Heiskaa Pittäniemessä on jo kauwan aikaa hoettu 450 vuoden wanhaaksi, siis perustettu noin w. 1400, joka ei olekaan mitään mahdotointa. Tämän luulisi olewan kotosin Watulan Heiskalta; mutta kuin jälkimäisen nimi onki

* Nuot kylät, joilla on **kkala**-päätteiset nimet, nähtiin Kyrösäkin ensimmäiksi, niinkuin Wiljakkala, Lemmakkala, Kierikkala y. m.

muinen ollut „Kufoi“ (Kuffo), on se luultavammin Wiljakkalan Heiskalta. Yhtä vanhaaksi arvelisimme myös Soinin, perustettu kaiketi Kivakkalan Soinilta. Sanotaanpa täällä muutama aika sitten vielä olleen eräs puu-taulu, johon oli piirretty vuosiluku 1100-luvulta. Taulua oli käytetty noin pari sataa vuotta sitten kestäiwari-työkaluna ja sittemmin säilytetty huoneen ullakolla, siksi kuin talon muori sen wihdoin hymnäntämättömyhdesjäsä poltti. Wuosi-luku mielestämme on kuitenkin peräti tarumainen, ettemme arwaa siihen mitään perustaa; waikemme juuri jättäneet tuota niin paljo puhuttua taulua mainitsemattakaan. Josko olisi mainittu vuosiluku ollut 1400-luvulta, niin että 4:n merkki hiwumisesta tai erheyksestä olisi katsottu 1:n merkiksi, siihen warsin sopisi suostua; sillä kaunemmasi kuin 1300-luvulle emme woi arwella Sämijärwen asuttamisen menewän; mutta tämän wiime mainitun vuosifadan loppu-puolelle warmaanki.

Sämijärwen Peijarilla on siis Itäisten läntisen suunnan wanhimman eli aikaisimman asuttamis-retken pää, ja siihen se pyhähtyi muutamaksi ajaksi. Mutta kun Lahdenpohjan ympäristö eli rannikko-maa 1500-luvun alulla jo oli tavallisen tiheesen asuttu ja kun alkoi siellä sen-aikaisten mielipiteitten mukaan laitumet y. m. nautinnot ahtaisi käydä, ja koska Sämijärwen ajukkaat myös nyt tyhni tarwitsivat omat ranta-maansa, rupešivat sekä Lahdenpohjalaiset että Sämijärwiläiset uusia awarampia laitunmia ja kalastuspaikkoja yli kantaan etsimään, josta siis Kankaanpään asuttamisen alku. — So w. 1540 nimitetään „Hongoi“ (nykyisessä Kankaanpään kylässä), silloin kuulua Watulan kylään, siis Watulasta perustettu. Wähän ajan perästä 1553 luetaan Sämijärwen kylään „Äkari“ (Dufari, samassa Kankaanpään kylässä), siis Sämijärweltä perustettu. Cipä kaunaa sen jälkeen kuin taas, w. 1564, nimitetään 4 uutta asunusta, nimitetään Kyron uutis-asuttuin erämaitten seasja („nybesatte Eremarkfer i Kyro“), joista kahdella on nimi: „Kokojerwi Kärki ja Hongoi“. Tämä Honko warmaanki ei ole äsken mainittu Watulan Honko, eikä myös Honkojoen Honko, joka wasta w. 1700 nimitetään Kruunun torpparina „Jodihongo“; — tämä on siis toinen Honko samassa Kankaanpään kylässä, jota entisinä aikoina kutsuttiin Kuokojärweksi. Wi-noastaan 6 asuntoa on siis Kankaanpäässä 300 wuoden wanhaa. Wähän taas kuluttua, näkyh w. 1575 manttaali-tirjasja *) tässä

*) Sen. Ark. N:o 2,285.

Kuokojärven kylässä jo 9 taloa, joten siis kymmenenä vuonna oli tullut 3 uutta asunusta lisää. Mutta siihen pysähtyivät Kankaanpään asuttaminen lepäämään 100 vuodeksi melkein samalla kannalla, kuin se oli 1500-luvun lopulla. Niinkuin siis tämä läntinen asuttamisjuoni 1500-alulla oli pysähtynyt Jämijärven Peijarille, seisahdutti se samoin 1600-vuosiluovulle tullessa nykyisen Kankaanpään kirkolle; eikä tuo tieno vielä w. 1656 voittanut vuotta 1575 asunto-luvussa, sillä ei edellisenä vuonnaakaan ollut koko Kankaanpään alueella muuta kuin 8 taloa; vaikka tosin oli se muutos tapahtunut, että Kuokojärven taloja oli yhdistetty ja uusia tullut puolen penikulmaa ylempiä: Vuorenmaa 1, ja „Kiinijärvi“ (Kyhnerjärvi) 1, ja saman matkan päähän alemmaksi w. 1618 5 Wihtiläjärvelle (ja 3 jo noin 1590); jopa 1 Karviallekin.

W. 1656 oli nykyisen Kankaanpään pitäjän ala asuntoin suhteeseen seuraawaisessa tilassa: Emäkirkon alueella oli ainoasti kirkon, Kyhnerjärven ja Wihtiläjärven tieno vähäsen asuttu; Karvialla muutama henki; Honkojoella vielä ei yhtäkään. Tosin „istutti“ Abrahami pappi viime mainittuun paikkaan, Rodisjoen tienolle, Watsiaslaisten perä-maalle yhden torpan; mutta sen asukas pakeni Pohjanmaalle; eikä siis Honkojoella tähän aikaan ihmistä asunut, paitsi että Watsiaslaiset sumiisin siellä oleskelivat.

Eipä näy Kankaanpään pitäjän asuttaminen juuri sanottawasti edistyneen koko tällä puheessa olewalla vuosijadalla; koska vielä w. 1700 koko sen awaralla alalla oli korkeintaan 12 werollista taloa ja 13 kruunun torpparia. Näistä 25 asunnosta oli 4 (? 6) Karvialla, joiden seasja Kyrön-sfantsi; 18 Kankaanpäässä (joiden seasja, paitsi jo edellä mainituita 3 vähästä järvi-kylää, Kiinisalo 1, ja kruunun torpparia: Samminmaja 2, Karhosmaja 1, Wenesjärvi 2, Weneskosti 1, ja Koivotosti 1); sekä Honkojoella ainoastaan 3 kruunun torpparia: Jokihonko 1, Katko 1, Pihtlawaniemi 1. — Tämmöiseksi oli nyt Kankaanpään pitäjä ehtinyt asuttua Isonwihan ajaksi, jonka surkeutta sen nykyään wahvasti asuttu, awara ala ei ollut kuulemasja, näkemäsja! — Wasta niiden kowan onnen aikain ohitse mentyä otti se wauhtilla asuntoja, jotta jo Skalisten ensimmäisessä kirkonkirjasja w. 1734 tawataan koko 56 taloa tällä alalla; ja noin 30 ja 60 vuotta senjälkeen, tämän pitäjän kolmen eri seurakunnan synnyttä, tawataan ainoasti taloja (lukematta niiden mahtawia torpparia):

w. 1764 *) Rankaanpään kappelissa 40; w. 1798 Karviolla 54 ja w. 1815 Honkojoella 30, eli vuosifadan lopulla yhteensä noin 130 taloa. Ja silloin kuin tämä maanpalkka omafsi pastoraatiksi, taas noin lähes 50 vuoden kuluttua, eroitettiin, oli siellä jo 230 taloa ja 710 torppaa, ja kuin siihen luetaan käsitösköistien ja itsellisten asunnot, oli kerrotulla alalla kumminkin 1,000 asuntoa, jotka siis tänne puolentoista fadan vuoden kuluesssa olivat nousseet kuin sienet maasta fateisella ilmalla!

Nyt toki olemme nähneet koska ja miten aluin peräti wittaan, waan lopullisesti sangen äkkiä Rankaanpään pitäjä asuttiin, ja samaten olemme päässeet ensin kerrottawamme läntisen suunnan päähän. Mutta meidän on vielä wähä wiipyminen saman suunnan asuttamis-historiassa, nähäksemme mistä ja kuinka nämät eri paikat asujamensa saivat.

Jo näimme, että Rankaanpään kaikista ensimmäiset asunnot Honko ja Dukari perustettiin Watulasta ja Jämijärwellä; nyt on tutkiminen mistä niihin muihin paikkoihin ensi-asujamet tulivat. Wihtiläjärwen kulman, joka jo 1500-luvun wiimeisellä vuosikymmenellä kirjoissa nähtyyn tulee, kaiketikin kahdenpohjalaiset asuttivat, niinkuin muutki paikat täällä, waikkei ole meillä tietoa mistä kylästä sen ensi-asujamet kotosin lienewät. Sitä vastaan on tietoja Kilwakkalaisten, Sammilai-
laisten ja Karhoislaisten uutis-asunnoista täällä.

Kilwakkalaiset käiwät Benesjärwellä, jota tienoa kylä kauwan saivat yksin omia ja nauttia; sillä wasta samana vuonna kuin Kristiinan kaupunkia perustettiin, asetettiin sinne ensimmäinen uutis-asumus, siis w. 1649. Tämä, näet, kansan puheen mukaan käwi näin: Silloin kuin Kilwakkalaiset suwisin karjoinensa täällä oleskelivät kalastelemassa, ilmaantui mies (talwella?) asumaan heidän puotiinsa, jota ei wät saaneet paikalta karjoitetuksi. Ja kun se tahtoi uutis-tilaa tänne rakentaa, estelivät sitä. Mies tätä Kristiinaan walittamaan kreimi Brahelle, joka silloin oli, niinkuin sanotaan, tätä kaupunkia perustamassa. Kreimi waati Kilwakkalaisten lauseen asiassa, jonka antoiwatsi, walit-
taen tilan ahtautta! Sitä ei kreimi katsonut sopiwaaksi, waan antoi miehelle oikeuden perustaa tänne uutis-tilan. — Näin se puhe, joka

*) Täällä on sen ensimmäinen kirkonkirja kirjoitettu, waikka kappeli wasta w. 1777 oli walmis.

saattaa olla tosi, waikei Abrahami papin kirjassa w. 1656 wielä Weneshjärweä eikä Weneshkoskekaan nimitetä. Se on nähtävä, ettei tuo mies ollut Kilwakkalainen, waan toisaalta (Siikaisista) tullut outo; mutta samassa on huomattawa, etteiwät kai Kilwakkalaiset hänen antaneet yksin omia koto tätä kulmakuntaa, waan warmaan itseti sinne asuntoja asettivat, koska heillä wieläkin sielläpäin on tiloja, nimittäin suuria niittyjä.

Sammin kyläläiset käiwät wieläki edempänä, Siikaisten rajalla asti, jossa nykyinen Samminmajan kylä on. Täällä oli heidän karjamajojansa, niinkuin paikan nimikin sen suoraansa sanoo. Mutta luultawa on, että tämä tieno Siikaisten puoleltakin asukkaista sai; *) tietysti myös Osaraltaki, koska täällä jo w. 1743 oli yksi tän rusthollin torppa, Lampikosti, ja nyt sanotaan sillä olewan wielä 5 torppaa siellä.

Kankaanpäässä on toinenki kylä, joka on nimensä Skalistista saanut ja siis ensimmäiset asukkaansaki, nimittäin Karhosmaja Karhoisten kylästä. — Mutta Kankaanpään aloja sekä erittäin sen takamaita asuiwat ja kauwan kylä omistelivat muutki Lahdenpohjalaiset, sillä näimmehän jo, että Watjalaislaissillakin Rodisjoen tienoilla oli nautintomaita, ja onpa Skalisten kirkonkylälläki wielä niittyjä Kankaanpäässä. Karhoislaisista nähyy aina Honkojoen perälleki asukas menneen; sillä Jyllinmaa kuuluu Karhoisten kylään, mutta Jyllistä taas selwästiki on Jyllinkoski, Honkojoen etelään päin kääntywällä mutkalla, nimensä saanut. — Itse myös Kuokojärwilaiset asuttiwat Honkojoen wartta; sillä Hongosta kai on Jokihonko ja siitä fitten koto Honkojoen kappeli nimensä saanut, samoin kuin Mahonkojoen suuri kylä Kankaanpään emäseurakunnassa. Tässä wiimemainitusja kylässä on muutoin paljo Mustalaisukua, joka tänne on asuntonsa ottanut luultawastiki lännestäpäin, koska Poomarkussa samoin wielä paljo Mustalaisia oleskelee.

Lisäys läntisen suunnan asuttamis-historiaan, koskewa Honkojoen ja Karwian asuttamista. — Jo olemme nähneet, että Honkojoen kirkon tienolle ensi-asukkaita tuli etelästä, olemme myöskin arwelleet

*) Siikaislaisten ja Sammilaisten wälillä oli näiden alain omistuksesta ollut sotaisia melskeitä ja tappeluita, joista wielä puhutaan ja joihin „Sotajalmi“-niminen paikka täällä wiittailee.

että Söllinkosken tila on kotosin Karhoisten tahti Jämijärwen Söllistä; mutta koska myös tiedämme, niinkuin paikallansa kerromme, että nämät Honkojoen eli Karwiajoen warren alku-asujamet aikaisin eli heti sinne tultuansa olivat likinäisimmässä yhteydessä Sfojoen asukkaitten kanssa, niin että jo ennen w. 1731 olivat yhtyneet yhteisen kirkon rakennukseen, jossa yhteydessä 80 vuotta olivat; on siitä selwä, että Sfojoelta tänne asujamia muutti, ehkä tosin sinneki täältä. Ennen kuin Söllinkosken taloa oli, löytyi samalla paikalla Rakennuskosken tila, jota sanotaanki vanhimmaiksi asunnoksi Honkojoella, siis vanhemmaksi kuin etelästä päin asuttu Sokihonko, vaikka ei sitä mainita vielä silloin kuin tämä jälkimäinen eli w. 1700, eikä myös Abrahami papin usein mainitusja kymmenuskirjassa. Mutta se ei suinkaan estä, että Rakennuskoski, etelässä olewille tietämättä, oli asuttu Sfojoelta päin. Sitä todistaa tuo tavallinen lastu-juttukin. Hawaittiin, näet, „Kankaanpäässä“ (siis ennenkuin Sokihonkoa ja niitä muita täältäpäin tulleita asujamia oli Honkojoella) lastuja tulewan jokea myöden alas Honkojoelta, josta päätettiin sielläkin asukkaita olewan: käytiin siis (niinkuin ainakin näissä lastujutuissa kuuluu) katsomaan sinne ja löydettiinki asumus, jonka mies päätettiin surmata ja siten muka omistaa hänen asemansa. Mutta mies, pahoillen outojen tuumia, oli waroillaan ja pani wuoteensa alle maata. Kuin yöllä tultiin ja löydettiin wuoteelle kirweellä, luultiin miehen surmansa saaneen ja lähdettiin sillä erällä pois, mutta mies jäikin henkiin ja asui paikkansa, ja ehkä warusti itsensä awulla wastaista wäkiwaltaa vastaan, jota ei juttu kumminkaan mainitse. — Wuutoin ei osa Honkojoelaisista näy tulewankaan hämäläisiin muodoltansa ja puheenparreltaan; waan wivahtawat enemmän Suupohjalaisiin. Ja Sfojoelaiset ynnä Siikaislaiset eivät ole hämäläisjukuia, eivät kumminkaan itse sitä tunnusta, koska he puolipilkaten kutsuwat Kankaanpääläisiä „hämäläisiksi“, ja jonkullainen närkkäki nähyy olleen heidän wälillensä, niinkuin edellisessä lastu-jutusafin y. m. nähtiin. Mitäki kannalta katsoen on warma, etteiwät Kankaanpään ja Honkojoen rajanaapurit Poomarkussa, Siikaisissa ja Sfojoella ole samaa heimoa eikä famoja retkiä asemillensa astuneet, waan peräti toisia ja osaksi famoja kuin Kyläkarwialaiset. — Tuota Honkojoelaisien ensi-asukkaitten osaksi toisaalta tuloa sekä sitä närkkää, joka oli niiden eri rotujen wälillä, wiittailee myöskin jo mainitun Abrahami pastorin torpparin (Kodisjoen tienolla) riidat ja „tappelutkin“

Watsiaislaisten karjastolaisten välillä tällä tienolla sekä ensimmäintun pakeneminen „Pohjanmaalle“.

Toinen, tähän hämäläisheimon läntiseen suuntaan kuulumatoin asuttamis-retki koskee Karvian kappelia, joka siis poikkeuksena tuosta yleisestä entisen Itäisten asuttamis-historiasta on olewa toinen lisäys. Tätä kappelia on kutsuttu ja kutsutaan vieläkin „Kyläkarwiaksi“, erotukseksi kai Meri-karviasta (Sastmola). Kaukaa katsoen luulisi näillä olleen jonkun lähemmän yhteyden, mutta siihen ei löydy vähintäkään syytä, eikä kansan puhukaan mitään semmoista sifällä. Ainoa ajateltawa seikka on, että kummanki Karvian nimi wäestöne olisi yhtäältä tullut; mutta kun emme oikein tiedä mistä Meri-karvian suomalainen wäestö (paljo on siellä ruotsalaisiakin asujamia) on kotosin; emme woi tuostakaan nimi-waiheesta enempää päätellä. Arwelumme kuitenkin on, etteiwät Meri-karvian suomalaiset enempää kun Poomarkkulaiset ja Siikaislaisetkaan ole hämäläisheimoa, eikä näytä heidän retkensä-kään käyneen pitkin meren rannikkoa, joka on ruotsalaisten hallussa, waan pitkin sifä-järviä, luultavammin ensisti Isojoelta Siikaisien järville (hywin yhtäläisiksi sanotaanki Isojoelaiset ja Siikaislaiset) ja siitä Isojärvelle Merikarviaan ja Poomarkkuun, johonka wiimemainittun järwen kakoinen pää ulottuu. Nyt kun tiedetään, että Poomarkussa ja vieläpä siitä eteläänki päin, Lassilan kyläkunnassa, on Savolaisten perustamia asunnoita ja „Sawo“-nimisiä talojaki (mainittu kylä sanotaan kokonansa Savolaisten perustamaksi), niin ei woi heidän siirtymistänsä ajatella muuta retkeä myöden kuin juuri sitä kerrottua, ja samalla on hywin todennäköistä, että Meri-karvian suomalaiset kumminki osaksi owat Savolais- tai Suupohjalais-alkuperää. Tähän tosin siwu-tutkimukseen johti meitä Karwia-nimi. Jos nyt kysyimme, mitä se auttaa Kyläkarvian asujanten etsintöön; niin saamme siihen wastata että nämät, jotka warmaan ki eivät ole hämäläisiä, jota sekä mustawerisempi muotonsa ja erinomattain myös puheensapartensa todistaa, owat ihan nähtävästi myös pohjaselta puolelta sen kantaan ylitse, joka Satakunnan Suupohjasta erottaa, samonneet nykijseen Saran kylään Karwia-järwen syrjälle. Ja että he, niinkuin yleisesti luullaanki, owat Savolaisheimoa, Wiitasaaren ja Saarijärwen tienoilta tänne tulleita, on hywin uskottawa, koska Savolai-

fia on muuttanut muihinki Satakunnan „pohjais-kulmiin“, Keuruulle *) ja, niinkuin jo kerroimme, Boomarckuunki asti. Samaa tulemme näkemään Rihniön asuttamis-historiasfa.

Mutta saattaa myös olla tosi, että osaksi Pohjalaisiakin on Karwialle ynnä Sawolaisten kanssa tullut, samoin kuin Rihniöönsi; kumminki on Kauhajoen Nummijärveltä Karwian yliselle kulmalle asujamia muuttanut. Olivatpa Hämäläiset ja Satakuntalaiset jo 15-sataluvulla (ja kauvan sitä ennen) walittaneet, että Sawolaiset ja Pohjalaiset heidän erämaishansa käywät; **) ja koska he kerran olivat tottuneet näissä Satakunnan peräkulmissa käymään niiden järvillä kalastelemassa, niin ei se ihme, että he niiden rannoille asettuivat, kun eiwät niillä paikoilla muita asujamia löytäneet.

Näiden nyt kerrotuin Karwian kulmalle, Karwiajärwen syrjälle pohjoiselta puolen siirtyneitten ensimmäisiä istunta-asuntoja ei kuitenkaan nähä kirjoissa ennenkuin 1634, eikä silloinkaan vielä muuta kuin yksi talo, „Karwia“, sanotun järwen itäisellä rannalla, joka torppariksi kirjoitetaan. Eipä vielä w. 1656 nähä usiampaa kuin tämä ainoa asumus täällä, silloin toki jo talona; jonka tähden woimme päätätä, että Karwian alku-asujanten enemmistön tänne-muutto wasta w. 1660—1700 välillä tapahtui, eikä silloinkaan juuri suuresfa parwesfa, koska ei vielä 1734 ollut useampaa kuin 10 taloa täällä; mutta koska 60 vuoden kuluttua talojen luku nousi lähes kuudenkertaiseksi, on w. 1734—1797 välillä Karwiaan tapahtunut toinen asujain siirtyminen joko pohjan puolelta tahi etelästä päin, joka viimeinen onki todenmukaisempi, sentafia että tämän seurakunnan eteläiselle osalle Skantsin ja Suomijärwen kylään usiimmat uudet talot sanotulla aika-kaudella ovat syntyneet, erittäin kaikki ne talot ja asunnot, jotka owat Suomijoesta itään päin eli Sydänmaata kohden, jota muutoin kauttaaltansa wähitellen tähän aikaan ruwettiin asumaan. Semmoiset nimet kuin Suomijärwi, Suomijoki, Suomilammi ja Suomikoski (taloja) eiwät luulteni tässä asuttamis-historiasfa erinäistä huomiota ansaitse.

*) Katso V. Koskinen, Nuijasota I. siv. 37.

**) S:n, s:n siv. 35. — Mitä muutoin Suupohjan ja Hämeen peräkulmain eli Waasan läänin suomalaisfeen asuttamis-historiaan tulee, on se mielestämme niin heimo-sekainen, ettemme usko sen tutkimuksen vielä täydesti päättäneen, erinomattainkin eri paikkakuntien eli pitäjien suhteen.

2. **Itäinen asuttamis-suunta.** Nyt käännyimme katsomaan sitä toista rataa, jota Kyröläiset Itäliisiin muuttivat ja Aureen lopetse Parkanoon. Nyt wakailla tiedoilla kuin seurasiimme hämäläisten jälkiä läntisellä suunnalla, toivomme tällä toisellakin toimeen tulewamme. Werraten kumpaaikin suuntaa, näemme ensiksi, että molemmat samaan aikaan olivat saman matkan päähän asutut, eli poikkeus-paikasta Itäloisten niemeltä noin 3 penikulmaa kumpallekin: Sämijärwen yliselle puolelle, Peijarille asti, ja Parkanojärwen päähän, Kanalle asti; mutta toiseksi on huomattawa, että hämäläiset uutis-asukkaat tätä itäistä suuntaa jo aikaisemmin ehtiwät perille kuin läntistä, tahi toisin sanoen, että heidän asuttamisensa idässä päätyi aikasemmin ja lyhemmälle kuin läntessä; sillä kuin he vielä 16 ja 17-sataluvulla Kantaanpään erämaihin yhä muuttivat, eiwät he jälkeen w. 1540 Kanaa edemmäksi enää menneet, ennen kuin vasta viime vuosisadalla ja tän vuosisadan alussa ja sittekin aiwan vähäsen. — Mutta vieläkin aikasemmin kuin tämän suunnan pää asuttiin, olivat Kyröläiset suoraansa Wiljakkalasta käyneet täällä ylempänäki aina Tarstajärwellä asti kalastelemassa. „Oli, näet, (niin kertoo N. J. Juselius), vielä w. 1865 Watajan talon luona Kuivasjärwen kylässä pieni aitta-mökki, joka wanhain puhuen olisi ollut Kyrön Kerwon kala-aitta; ja Tarstian talon luona Kankarin kylässä on myös vielä aitta, jonka seinään on piirretty vuosiluku 1290; mutta en muista kenenkä Kyröläisen sen pitäisi olleen“. — Onpa Kyrö-nimenki jättöä Parkanossa, nimittäin torppa Kyrön wiita. Kauwan tosin saiwatti Kyröläiset ja heidän tänne muuttaneet heimolaisensa Rihniön monia ja suuria järwiä kalawestinänsä yhsin wiljellä ja omia, ennenkuin vasta 16-sataluvun alussa warsinaisia asujamia toisaaltapäin tänne tuli ja awaraa Rihniön alan hämäläisheimolta anasti, josta tämän suunnan asuttamis-historian lisäyksessä enemmän kerromme.

Wielä palajamme tarkemmin katsomaan Parkanojärwen ympäristön asuttamista, sitte kuin järjestyksessä tällä itäisellä suunnalla olemme seuranneet hämäläisrodun retkiä Wiljakkalasta Itäliisiin Wiljakkalan ylisen- ja Aureen alaisen neljäskunnan läwitse.

Wiljakkalasta ei ole pitkä mainenkaan matka Sipstöön, Lushalanteen, Helteesen ja Isoröyhhyöön, jossa kylä-ryppäässä jo w. 1540 oli 28 taloa ihan liellä toisiansa. Se miete ei siis woi olla kaukainen, että nämät kylät ensimmäisiksi jo hywin aikasin (kumminkin jo noin

1300) Wiljakkalasta tänne Seläntaustalle perustettiin. Ne kuuluvatki vanhimpina aikoina Wiljakkalan neljäskuntaan, hynnä näistä kylistä perustettuina Röyhkiönien (Wähäröyhön) ja Leutolan kyläin kanssa. — Ja kuin nyt kerran polku pitkin Seläntaustaa oli alotettu, ei liene niiden Aureen lopen ympärillä olewain kyläin synty kauvaa wiipynyt. Kosko Kyröläiset jo 1290 olisimat joutuneet aina Parkanon perille asti kalastelemaan, niinkuin tuo vuosiluku äsken mainitun kala-aitan seinäsfä wiittailee; niin on ainakin jo 1300-luvun kuluella eli kumminki sen loppupuolella Aureen lopen ympäristön kylät: Kallionkieli, Miettinen, Teuwaniemi, Heittola, Kiittiala, Höytölä ja Kiiala perustetut, eli noin samaan aikaan kuin Jämijärwen kylä lännessä. Muot seitsemän suurta kylää owat myöski niin lähellä toinen toistansa, että näkyvät kaikki yhdeksi paikalta. Ne kaikin samoin kuin edelläferrotutki Seläntaustan kylät näyttämät wieseläfin hywin wanhan-aikaisilta, silti että owat wielä tänäpänä muinaisainkaan mukaan seinä seinälle yhteen rypäleesen rakennetut; waikka jo muutoin täälläkinpäin on ruwettu kylä ja taloja erilleen siirtelemään. — Myöski owat Röyhkiönkulman ja Aureen lopen asujametti mielestämme wanhan-aikaisempia kuin Lahdenpohjan asukkaat, jotka owat teitten warrella, sitä vastaan kuin edellä nimitetyt owat suljetut kaikesta yhteydestä mitten kanssa kuin keskenänsä; waikkemme toki sentähden Lahdenpohjalaisen siivistystä suuremaksi kehu kuin Seläntaustalaistenkaan!

Näiden Röyhkiön tienon ja Aureen lopen kyläin 500 wuotiseen ikään on osaksi sekun todistus, että ne jo 330 vuotta sitten olivat juuri yhtä talorikkaat kuin nytkin (itse kylät nimittäin, katsomatta sitä, että nykyaikoina muutamia uutis-taloja metsiltä on niiden lukuun luettu). Olipa niissä w. 1540 enemmän taloja kuin w. 1734, johon on syh se että ne mainiot maan rasitukset w. 1690-luvulla ja 3son wihan aikana olivat saattaneet monta tilaa autiofsi ja peräti kadottaneet ne.

Yhden Aureen neljäskuntaan kuuluwan wanhan kylän, nimittäin Kartun (eli Karrun) alkua on waikeempi täältä päin etsiä; sillä Kowelahden leweä suu on tämän ja Kiialan välillä; mutta koska wain wähesempi salmi eroittaa tämän Skaloisten niemestä ja se muutoin on Kälwakkalan raja-naapuri, on pikemmin luultawa, että tämä Karttu (wälisti myös kirjoitettu: Karttu, -rrun) on perustettu läntiseltä puolelta. Se olisiki paremmin sopinut Lahdenpohjan kuin Aureen

neljäskuntaan, johon se nähtävästi koukku-*) luvun tasauksen tähtteeksi luettiin; sillä usein näemme niiden kyläin, jotka ovat neljäskuntain rajalla, tästä syystä luettavan välisti yhteen välisti toiseen neljäskuntaan. —

Kerran toki jo kävimme pikimmältä Parkanon pitäjän avarilla aloilla ihmisjalkia katkastamassa ja näimmekin Kyröläisten aiwan aikasin käyneen Rihniösfäkin asti; mutta tarkemmin on sen asuttamista tutkiminen, ennen kuin se tydyttävälle selwälle saadaan. Meistä nähden on, niiden kirjallisten tietoin mukaan, kuin hallusjamme on, sekä myös niiden N. F. Juselius'en antamain historiallis-arwoisain kertoelmain mukaan, Parkanon pitäjä asuttu kahtaalta, ehkä kolmialta-kin. Mitä hän sanoo: „Parkanon asujamet ovat Suomalaisia ja kaiteti alkuperältä hämäläisten heimofuntaa, waikka sittemmin sekotetuna siirtolaisilta pohjoisesta ja osaksi idästäkin“, sen pidämme esipuhe-lauseena sen asuttamis-historiasa, joka ajan, paikan ja kansallisuuden syhteen kahtia jakauu. Mutta kuin tämä pitäjä täten kaikkineen käy kahdeksi suureksi puoliskoksi: alanen, nimenomainen Parkano, ja ylinen, Rihniö; ja koska hämäläisheimon retket tahti oikeimmin asuttuminen ainoasti edelliseen ulottuu; niin ei sen jälkimäisen asuttaminen ollenkaan kuulu tähän Kyröstä lähteneen itäisen suunnan historiaan, waan jää erikseen perässä päin tutkittawaksi.

Mitä siis tämän pitäjän aliseen osaan tulee, jota tähän asti nimenomaan Parkanoiksi kutsutaan, on se jo hywin aikasin Aureen lopelta tahti ynnä sen kanssa samaan aikaan asuttu. Ensimmäisessä kirjallisesa lähteessä, jossa sen nimen tapaamme (wuodelta 1540), kirjoitetaan se „Parkana“ ja aina sittemmin (w. 1553, 1575 ja w. 1630) „Parkana“; mutta jo w. 1656 „Parkano.“ Waiketta lienee kielellisesti tämän samoin kuin monen muun paikan nimen syntyä enää löyhtää. En luulisi auttawan turwaamisen sanahan parkanen = parka; parkkiin ei ollenkaan, sillä se on ruotsia samoin kuin parikin; eikä auta kanaan tässä, waikka tosin sen niminen talo täällä löyhtyy; sillä selwästi kuulemme kansan suusta myöski: Parkamo. Enemmän kielitutkiminnon pitkittämistä tästä nimestä pidämme siis meiltä turhana toimena.

Wina wuodesta 1540 wuoteen 1734 on Parkanossa 9 taloa,

*) Se oli wero-maan mitta, josta enemmän toisesa paikassa.

eikä se luku vaihettele tällä 200 vuotisella väliajallakaan, enempää kuin että w. 1656 itse Parkanon kylässä on vain 8 taloa (yhdeksäs luultavasti fitte w. 1630 jäänyt ituisiksi autioiksi tai yhdistetty johonki toiseen), mutta sen yhden kadonneen sijaan on tullut Wuorijärvi (Wanhatalo), joka ensikerran mainitaan w. 1634 „Kyrön torpparien“ seasja ja 1645 uutistalona. Sitä vastaan ovat taloin ensimmäiset nimet kokonansa vaihetetut: W. 1553 nimitellään Parkanon taloin seasja: „Kiulmaka, Lasku, Wäni, Hapanen, Karhu“; mutta jo sadan vuoden perästä eli 1656 ovat nämät nimet muuttuneet nykyisten muotoiksi: „Naskali, Kana, Lato (Laatu), Mõhko (Mõhkö), Raupi, Tyti (? Hiti = Hiitti)“. Samankaltaisen nimien vaihtuksen löydämme myöskin Skalisten emäkirjolla. „Kiulmaka“-nimi on huomattava sentähden, että samaan aikaan Uureen neljäskunnassa muualakin on sen mukaisia nimiä: „Kiuluranta“ Kartun kylässä ja „Kiulutaka“ Pukaran kylässä Hämeen-Kyrössä.

Parkanon aliselle osalle pyhättyi siis hämäläisheimon asuintoin istutus, ulottuen Parkanojärven ylisestä päästä ainoasti vähän matkan pohjoista kohden ja 16-sataluvun alulla pohjois-luodetta päin Wuorijärven tienolle, jossa nyt on 7 taloa, sekä vasta nykyisempinä aikoina länteen päin Lapinnewan ja Niininewan kyliin. Luultava on myös, että Rihniön alisemmalla osalla Linnan kylässä hämäläisijukuja asui, kumminkin oli Parkanon kylällä takamaita täällä, joilla nyt on taloja perustettuina.

Nämät seikat walaisee ja wähwistaa N. S. Juselius'en seuraava kertoma: „Wanhimpia taloja Parkanon järwifunnalla ovat: Naskali, Mõhkö, Laatu, Rauppi, Hiitti ja Kana, niin myös Wuorijärvi eli nykyinen Wuorijärven Wanhatalo. Tästä viimeksi mainitusta on vielä juttu, että siinä asui ennen kaksi wäljestä, jotka olivat sepät ja tekivät itse järwi- ja suo-mullasta rautaa. Myös on taru saman talon tyttärestä, että se oli niin wäkewä, että otti kymmenen kappaa rukiita papinwaalua kainalonsa, kun meni jouluna kirkkoon Karffuun *) asti. Noista Hiittisten, Pirkkalan ja Wesilahden kalastus-retkistä ei ole Parkanolla wähintäkään muistoa eikä nimitystä; mutta hywin

*) Siinä taru erehtyy; sillä ei Wuorijärwellä, joka wasta w. 1634 on torppa, tuskinpa koko Parkanossa, ollut asujanta siihen aikaan kuin Kartun yhteydessä oltiin. Oli siinä taakkaa Skalijsiinkin kanta.

paljon Skalisten emäkirkolaisten kalastus-majoista, ja on Höytölän ja Heittolan kylällisillä vieläkin Parkanojärven rannalla ulkometsäfarjoja ja niittuja. Heittolan Wiljakalla, Hartukfella ja Rauppilalla eli Keisarilla on Haukkamäen metsäfaralla kullakin torppansa noin wirstan päässä Parkanon kirkolta; niin myös Höytölän Sanakalla ja Kiurusella niittu Parkanon yläsen joensuusfa, waitkei niitä sanota heidän kartoista löyttävän. Heittolaisilla oli myös ulkometjän nimellä vielä tällä vuosifadalla Rönninmaa ja Haukkumaa, joihin sitte kumminkin, heiltä liikamaitfi tulleina, on perustettu edelliseen: Mustalahden ja Rönnin talot, ja jälkimäiselle loh'olle: Haukkumaan ja Watusen talot.

Ulempänä mainituilla Parkanon wanhoilla taloilla oli myös kullakin liiat maansa. Naskalilla paitfi Mattilaa ja Nekoa ja niiden kansfa Majanmaa Wuorijärwellä, vielä Pajulahti Linnankylässä. Mäh'öllä nykyinen Pappila (Kantala) ja Mäntylä Linnankylässä. Raadulla oli kylä nykyisestä. Raupilla kruununmaa Pitkäjärween asti, jossa erästä newaa vielä kutsutaan „Raupin muorin niitukfi“. Siitillä Kunjaan talon maa. Ranalla tämän vuosifadan alkuun asti: Kaiskionranta, Kivellä ja Käenmäki, joista kaikista kolmesta sitten tuli puolen manttaalin talo“. —

Ennen kuin menemme lisäykfenä Parkanon pitäjän toisen puoliston asuttamista tutkistelemaan, katsahdanme muita Wiljakalan ja Nureen neljäskuntain aloja, jotka vielä w. 1540 olivat ferrottujen Skalisten rantakyläin asujattomia takamaita. Senkaltaisia on kolme aivan suurta kulmakuntaa: Suhtimäki, Wahojärwi ja Rowelahti. Neljäs senkaltainen vieläkin suurempi (kumminki noin 14 □ penikulmaa sisältävä) hämäläisrodulta nykyisempinä aikoina asuttu maala on tuo meiltä ennen ferrottu Skalisten „Lapinmaa“ eli Sydänmaa, josta osfa kuuluu kuhunki näihin kolmeen pitäjään. Dmpa vielä wiideskin semmoinen awara asuttamisen suhteen kertomatoin ala, nimittäin Wihun ja Tykköön tienot Jämijärwen kappelissa. Sittekuin olemme näiden asuttamisen järjestänsä kertoneet, ei jää mitään muu paikkakunta entisesjä suuresfa Skalisissa asukkaittensa alkuperää ja asuttamisensa ensi-aikain tietoja historiasfamme kaipaamaan, paitfi Rihniö (jonka, samoin kuin yläsen Honkojoen ja Karwian, asuttamishistoria on lisäys siihen yleiseen eli enemmistön, hämäläisten, historiaan) ja Ryröselän läntinen rannikko Osaralta Skalisten niemelle

asti. Tämä viime-mainittu rantamaa, joka sisältää Osaran, Kolkon, Sikurin, Sarkkilan, Kalman ja Skalisten kylät, ei sopinut kumpaan-kaan asuttamis-suuntaan, vaan on osaksi niiden välimaa ja osaksi poikkeus-paikka. Meidän ei tarvitsakaan tän alan asuttamis-tutkimnossa sen enempää wiipyä, kun että vain huomautamme sen suoraansa Ryröstä ensimmäiksi asukkaansa saaneen, samaan aikaan tietystikin kuin Lahdenpohjan ja Nureen muutti ensimmäiset kylät. Olemmeki jo lausuneet että Sarkkilan nimi osoittaisi sen Ryrön Sarkkilasta kotosin olevan, Skalisten kylän entisen Turkin Nuotialan Turkilta j. n. e. — Tähän siis jätämme näiden vanhain tienoin asuttamis-tutkimukset, kun jo niissä kylä lauman olemme wiipyneet.

Niistä viidestä vielä kertomattomasta alasta kuuluvat Juhtimäki ja Wahojärvi kokonansa tähän itäiseen suuntaan, Kowelahdi ja Syhänmaa osaksi itäiseen osaksi läntiseen suuntaan, ja Wihu ja Tyköö kokonansa läntiseen. Mutta kuin eivät nämät Kowelahdelta alkaen sopineet läntisen suunnan historiaan, otamme ne käsillemme lopullisena lisäyksenä, sitten kuin ensin olemme päässeet itäisen suunnan perille. —

Juhtimäki ei tule ennen nähtyihin kuin autio-taloin luettelossa w. 1621, jolloin siellä oli 2 taloa kumpikin autiona, ja Abrahamipastorin hymmenuskirjassa 1656, jossa silloin luetaan kolme taloa ja 1734 jo wiisi. Oliko tämän lawean takamaan ensimmäiset asujamat tulleet sinne Sipsiön ja Hiskiön wesiä myöden tältä osalta Wiljakkalan neljästuntua, wai Kurun puolelta, sitä on nyt waikea päättää; luulemme kuitenkin Juhtimäen kumpaaltaikin asutuksi, kumminki sanotaan Toiwosen tulleen Kurusta. Muutoin saattaa mainita, ettei Juhtimäen kansa tule Seläntäustalaisiin, vaan on nerokkaampaa nähdäkin. Pitkän matkansa wuoksi Skalisten kirkkoon (jota on noin 4 penikulmaa waihetellen maata ja wesiä) muutettiin suuri osa tästä kulmakunnasta Kurun kappelin yhteyteen w. 1867 *).

Wahojärwen kulmakunnalta nähdään ensikerran w. 1564 „Warisjalmen“ nimi „Ryrön **) uutis-asukasten“ luettelossa; samoin myöskin autiotaloin seassa w. 1598—1630. Warisjalmea tosin ei ole luettu eikä wieläkään lueta Wahojärwen laweeseen kylään, mutta se

*) Kirjoittaja piti Konsistorion asiamiehenä kokoukset Skalisten ja Kurun kirkossa erittäin ja puolusti asiaa.

**) Ettei afukas Ryröstä enää tullut, on ymmärrettävä; luettelossa on vaan pitäjän nimi.

kumminkin on samalla kulmalla. Itse Wahojärven nimeä emme tapaa ennen kuin 1656 usein mainitusja Abrahamin kymmenkirjasja, ja silloinkaan ei ole vielä muuta kuin yksi talo, kaitetikin Wanhatalo, eikä vielä vuonna 1734:tään ole ufiampaa; waitka kyllä jo w. 1700 „Kojerwima“ (Kuojärwi) mainitaan Kruunun torpparein seasja täällä. Ne monet talot ja torpat, jotka löytywhyt tällä takamaalla samoin kuin Suhtimäen tienoillakin, ovat perustetut wasta 17-jataluwun loppupuolella ja tällä vuosifadalla. W. 1865 siirrettiin Wahojärveltä 2 taloa Parkanon seurakuntaan.

Kowelajhti-nimen olemme ensikerran nähneet siinä monasti mainitusja „Erämaitten“ eli uutis-asuntojen luettelosja w. 1564, josja seisoo „Koffualahdenpohja“ ja sen asunnon nimi „Turki“ (= Turkki). Se osoittaifi, että sen tienon ensimmäinen asujain on tullut Skalisten kylän Turkilta. Niwan aikasin ja pian syntyi tänne taloja, kosta jo w. 1575 maakirjasja seisoo: „Kowelaj 4,“ se on 4 taloa. Mutta kummallista on kun ei Abrahamin kirjasja ole Kowelajhtea ollenkaan, eikä w. 1700 ja 1734 ufiampaa kuin 2 taloa siellä. Huomat-tawa on tosin, että w. 1600 sen molemmat talot olivat autioina ja taifi myöskei ne toiset ja Abrahamin aikana kaitki sen asunnot olla luettuna johonkin niihin Nureen lopen kyliin, joidenka takamaana koto Kowelahden ympäristö oli ja suureksi osaksi vieläkin on. — Täsjä asuttamis-historiasjamme luemme ne Kowelahdeksi koto sen suuren (noin 1½ □ penikulmaa sisältäwän) tienon, joka on tuon 13 wirstaa pitkän, soikean, Kyröselältä luoteesen pistäwän lahden ympäristöllä, josja nyhyään on Höytölän takamaalla 5 taloa ja yhtä monta Riialan, 3 Kilwakkalan, 2 Riitalan, 2 Miettisten ja 1 talo Kartun kylän takamaalla, josja siis näkyh, että tämä tieno enimmäksi osaksi on asuttu Nureen lopelta ja wasta jälkeen w. 1770, jolloin ei vielä muita nimitetä kuin Höytölän torppa Kautalajhti ja 1784 saman kylän Kautalammi, sekä samana vuonna Kilwakkalan torppa Uurasjärwi. Sen jälkeen eli sanotun vuosifadan wiimesellä kymmen-luwulla ja tämän vuosifadan alulla tulewat ne toiset asunnot nähywiin. Huomat-tawa on, että nämät itse Kowelahden rannoilla olewaiet asunnot eiwät kuuluneet siihen wanhaan Kowelahden kylään, jofsi vieläki nimi-tetään ainoasti niin kutsuttu Wäliskylä ja Kuusjoenkylä, jotka eiwät olekaan itse Kowelahden syrjällä, waan muutama talo juuri sen wiimesesjä peräsjä ja ufiimmat sen joen warrella, joka luoteesta laskee

fanotun lahden perään. Tuo kaikista ensiksi nähty asumus täällä, „Kovanlahdenpohjan Turkki“, oli niinmuodoin nyhtiset tän lahden perässä löytyvät Isotatalo ja Wähätalo, ja niistä tietystikin on nimetty Wälitylä länteen päin asuttu ja ehkä Kuusjoki, joka vasta 1770 ensikerran nähdään kirkon kirjoissa. Mahdollista on myös, että Kuusjoelle on Zämijärveltäki Tykköön kautta asujamia tullut, koska siellä yhden asumuksen nimi on Peijarinieniemi. Täten olemme siis nähneet että Kovelahden tieno on enimmästi asuttu itäiseltä suunnalta ja ainoasti vähimmäksi osaksi, eli Uurasjärven tieno ja Wälitylä sekä Kuusjoki *), läntiseltä suunnalta.

Lisäys itäiseen suuntaan, koskewa Rihniön asuttamista. Kosko katsoimme Senatin Arkistosta kopioittemme maakirjoihin, Abrahamipapin kymmenkirkkaan ja muihin vanhempiin kirjoihin, niin löydämme aina siitä alkaen, kuin Rihniö ensikerran nimitetään, sen erittisenä paikkakuntana, jota ei koskaan Parkanon kanssa sekoteta. Semmoisen erotuksen oikeuttaaki sekä maatieteellinen että historiallinen katsanto. — So olemme nähneet, että Kyröläiset aikaisimpina aikoina kävivät täällä kalastelemassa, ennen ja vielä samaan aikaan kuin Parkanojärven tienolle asunnoita istutettiin; mutta warma on ettei heidän istunta-asuntojansa Rihniössä nähdä. Sittenmin näimme myöskin, että Parkanojärven asukkaat omivat alaista Rihniötä ja heidän takamailleensa tänne vihdoon syntyi talot Mäntylä ja Pajulahti; mutta enempää kuin Kyröläiset eivät Parkanolaisetkaan Rihniötä asuttaneet; sillä nuot juuri mainitut talot ovat nuorukaisia (tältä vuosisadalta) itse niiden Rihniön vanhain taloin suhteen, jotka aina tän vuosisadan toiselle kymmenelle ovat alustansa asti samollansa pysyneet ja vasta tästä alkaen niin kutsuttuja „perintöjääkäreitä“ kruunutorppareista taloiksi rinnallensa saaneet; samoin kuin he taas ovat nuorukaisia Parkanon taloin suhteen. — Rihniön vanhat talot ovat siis peräti toisaalta kotosin, sekä satoja vuosia jälkeenpäin perustetut kuin Parkanon.

Mutta ennen kuin lähme niiden kotoperää tarkastamaan, katsoimme järjestyksessä niiden itää. Ensimmäinen kirjallinen tieto Rihniön

*) Tämän kolme taloa torppineen muutettiin lähisyyden tähden Zämijärven seurakunnan yhteyteen w. 1868.

asukkaista on Ruijasodan historia (josta paikallansa enemmän). Siitä nähdään, että täällä jo oli Laurikainen nyhijesä Linnan kylässä. Kun tämän talon isäntä w. 1596 nähdään tienon lähettiläänä Suupohjan miesten luona puuhailemasa linnaleirin wapauttamis-vehkeitä, luulisi siitä äffinäinen että Rihniösfäki jo oli paljo taloja, jotka ynnä hänen kansansa kärsiwät sanottua rasitusta; mutta huomattawa on että hän, niinkuin nerokas mies ja lähisin Suupohjaa asuwa ja siis tutumpi tielle sinne, ehkäpä Suupohjalaisten sukulainenki, walittiin Parkanojärwiläisiltä, Skalisten kappelilaisilta ja kenties Ryröläisiltäkin asiamieheksi sinne. Vuultawasti ei kuitenkään Laurikainen ihan yksin Rihniötä tällöin asunut; waikei hänellä siellä näy olleen muuta kuin korkeintaan 5 osa-weljeä, sillä ensimmäinen tätä paikkakuntaa koskewa, hallusamme olewa maahirjan ote osoittaa w. 1618 ainoastansa 4 taloa Rihniösfä, joista nimitetään „Korhoinen“ ja „Pystinen“ (= Sietanen?). Waikeeta on nyt sanoa oliko tämä koko talo-luku Rihniösfä tällöin, wai oliwatko nämät 4 autiotilasta marski Flemmingin rangaistus- ja ryömiö-retkeltä säilyneet, ja ne vuoden 1621 autio-luettelossa mainitut 2 autiotaloa olleet siihen talolukuun lisänä, jotta siis Rihniösfä jo ensi-asuttamis-aikoinaan olisi ollut 6 taloa. Tämän jälkimäisen mielletten pidämme kaikin puolin todenmukaisempana, ja päätämme 1600 luvun alulla Rihniösfä seuraawaiset talot säilyneinä asutuiksi: Korhonen, Tarsainen (= Tarsia), Soronen (= Romanen = Kasi) ja Pystynen (= Sietanen), joihinka etäällä tiestä Suupohjaan Flemmingin wiha ei osannut sattumaan; ja Laurikaisen sekä Watajan (tahi Linnan *), kummanko, ei woi päätää autio-tilaan häwitetyiksi, koska olivat Suupohjan tien lähellä, joka sama kowa onni myös kohtasi Parkanon saman tien warrella olewia kuutta taloa!

Ryhymykseen, koska nämät nyt nimitetyt Rihniön ensimmäiset asujamet olivat tänne tulleet, saamme w. 1575 manttaalikirjasta sen wastauksen, ettei näitä vielä silloin taloina nähdä eikä ollenkaan vielä Rihniötä tässä mainita; waikei näiden taloin asukkaat siihen aikaan ja ehkä wähä ennemminki olivat kai torppina tahi oikeimmin itsenäisinä erämaan asukkaina. —

*) Se ryöstö, joka jutellaan Linnaa kohdanneen, tapahtui wasta Sjon wihan aikana, ja Ruiwasta taas ei tällöin vielä ollut.

Äsken pyhädyimme Linnan ja Watajan waiheelle arwelemaan kumpi näistä ynnä Laurikaisen kanssa olisi silloin autiona ollut ja kumpi olisi vanhempi. Linna nimitetään ensikerran w. 1634 „Ry-rön torpparien“ seassa; mutta seisoo jo w. 1637 maakirjassa autiona ja Abrahami-papin kirjassa 1656 talona sekä samana vuonna Autio- ja Sotawäen-taloin luvussa Myllytullinkirjassa $\frac{1}{3}$ manttaalina 5 werollisene henkene. — Wataja; taas seisoo w. 1645 uutis-talona. Laurikainen pysyi kauan autiona, koska se vielä w. 1656 ole näkywisä. — Ainoasti kahden Rihniön vanhan talon itä on meiltä vielä etsimättä, nimittäin Kuivafen ja Lammenta'an. Edellinen on wasta 16-sataluwun lopulla perustettu. W. 1700 maakirjassa seisoo se jo $\frac{1}{6}$ manttaalin talona Djaran aukumentinä: „Dwiswasjärwi eli Matkusoja“. Lammentaa ei vielä tällöin ollut; wasta w. 1734 kirkonkirjassa sen ensikerran näemme ja on se siis perustettu 1700 — 1734 välillä ja sittemmin kahtia pantu. Tämmöisenä pysyi Rihniö enemmän kuin 150 vuotta siksi kuin wasta tän woosifadan alussa, niinkuin jo sanoimme, ruwettiin uusia taloja sinne perustamaan. Uusiasti puhutaan niiden vanhain Rihniön taloin rikkaudesta ja mah-tawuudesta jo entisinäkin aikoina, eikä toki se olekaan ihmettä, kuin niin vähälukuisina saivat yksin niin luonnon rikasta laweata (noin 3 □ penikulman) alaa awarine niittymaine, peltoine ja kalawesine wiljellä, ja kuin itse kansain ei ole tuota hidasta hämäläisheimoa, waan työteliämpää ja nerokkaampaa Suupohjan ja Sawonki sukua.

Että owat osaksi, niinkuin sanotaanti, Sawosta tänne samoneita, sitä jo todistaa nuot sydän-suomalaiset nen-päätteiset vanhain Rihniön taloin nimetkin, jotka eiwät aikain kuluella ole tätä päätettä kadottaneet, waikka itse nimi-sanan runkoki olisi muuttunut (katso edelle ja wertailen Abrahamin kymmenys- ja w. 1700 maa-kirjoihin). Toinen osa warmaanti on tullut Suupohjasta, josta kai Kuivafen lawea suku on kotofin, koska sillä vieläki on siellä sukua. Kuivafen talon „orpanoita on“ muutoin, niinkuin N. S. Zupelius kertoo, „kumminkin 9:sä seurakunnassa: Parkanolla, Itälisissä, Jalasjärvellä, Uumajolla, Karwiasa, Honkojoella, Sämijärwen Soimilla, Kurun Kistaniemesä ja Kurikasja. Rihniösfä on melkein joka vanhemmassa asumuksesja Kuivafen sukua. Tällä woosifadalla on eräs sen haltia ollut Koson-istuttaja ja toinen Kirkkөөärtti. Se on parhain asuttukin koto seurakunnassa ja melkein niin koto entisesä Itälisissä“.

Sen karjan paljouskin, joita välisti on 30 lehmää, y. m., osottaa sen mahtavuutta, waikei se ole muuta kuin 1/2 manttaalia. — Niistä muista Rihniön walta-asukkaista kuuluu Juselius'en historiaamme walaisewa ja todistawa sangen hupanen kertomus näin: „Kansan puhe päättelee Rihniön vanhempain asumusten Korhosen ja Pietasen saaneen asujansa Nautalammelta, waan yhdistyneen hämäläisiin sen wuoksi, että Peräseinäjoen Rihniön talon silloinen asukas olisi tahatonut omia koko Sammattijoen wartta ja Rihniöjärweäkin ja kuin weden wiemistä lastuista *) huomasi sinne asujamen tulleeffi, niin lähti sitä pois-karfottamaan.“ Pietasen rikkaudesta ja suuresta rautaportista, jonka roikina weti Wenäläiset Ison wihan aikana sinne eshyttämälle ryöstö-rettelle, on paikallansa kerrottu. Samoin Rowasen autioffi jäämisestä ja Linnan häwityksestä samaan aikaan. „Rowaselle oli ensimmäinen asujan tullut Kurun Aureesta tahti Niutasforwen kylästä, joka kalastusmatkalla toisen trenkinä ynnä piian kanssa oli tämän walinnut asunto-paikaksensa. Laurikaisesta Linnankylästä puhutaan, että sekin jo warhemmin oli asuttu“ (Nuijasodan aikana), „mutta autioffi jäänyttä sai myöhemmin asujamen Jämsästä, joka oli suuri weitikka ja waras. Se warasti hewoisia ja kerran myös naapuri-talon (Kammentaustanko?) sian, jonka tappoi, puki mekkoonsa, pani latin päähän ja lähti wenheellä yli Kuivasjärwen soutamaan sitä metsään. Kuin sitte sian omistaja lähti etsimään warastettua eläintä, meni hänki wenheellä järweä ja tuli wartaan kanssa wastutfin kysellen josko hän olisi semmoista luontofappaletta nähnyt, waan waras wastasi: sitä olen poijaanki kansah tässä haastellu, kukahen sen krannin sian lie wiäny. Eikä hakia älyhnyyt sitä, ettei se ollutkaan poika, waan sika, joka wenheen perään oli puettu ja pystytetty“. —

Kauwan toki wiwyyttelimme Rihniön alku-historiasa; sen werran wielä lisäämme, että sen 10 taloa jälkeen wuoden 1807 owat karttuneet 56 taloksi jaettuina 5 kylään, jotta siis wanha Rihniö nyt on yhtä suuri kuin Karwian kappeli ja talo-lukuisempi ja warakkaampi kuin Jämijärwen ja Honkojoen kappeli sekä sen tulewaisuus warmaanki etewämpi kuin yhdenkään näistä kolmesta mainitusta seurakunnasta, jonkatähden emme mahdottomaksi lue, että siitä aikansa mahtawa

*) So kolmas lastu-juttu.

seurakunta syntyy, seitsemänneksi entisen Itäisten alalle. Muualle tuota ei voi toivokaan.

3. Sydänmaan asuttaminen. Sydänmaaksi luemme nykyään sen itäisen ja läntisen asuttamis-suunnan välillä, ylisellä puolen olevan newa- ja keidas-rikkaan, enimmästi laakean maan, joka Pohjan-tankaan syrjältä ulottuu itään ja koilliseen Lapin- ja Niini-newoillesekä Wuorijärvelle, ja Sämijärwen ylisestä päästä pohjoiseen Karwian rajalle, tahti sen vielä asuttamisen suhteen kertomattoman osan entisen Itäisten Lapinmaasta, joka kaukaisempina aikoina sisälti myöskin Karwian kappelin, ylijen Rowelahden ja Wuorijärwen tienon. Tämä nyt kerrottavamme ala, joka sisältää Peurakeitaan ja Sämiänkeitaan sekä sen pitkityksen, Kawianewan Sämijärwen päähän ja Wihu-newan Hämeen kankaalle päin Runinkaan lähteen kohdalla, olisi warsin keltwotoin maanwiljelykselle, ellei sillä olisi muutamia pienoisia järviä ja jokiloita puroine, jotta neljässä paikassa etelään päin pyrkien sen halki juoksawat (merkiten: Ylikostella, Jokisalossa, Sillanpäässä ja Palowiidalla). Tämä paikkakunta, sisältäen Parkanon Lapinnewan, Niini-newan, Kaiwaluoman ja Sydänmaan, Sämijärwen Suurimaan, Sydänmaan, Tykköön ja Wihun sekä Kankaanpään Sämiänkeitaan, Korwaluoman, Niinijalon (paitsi yhtä taloa), Taulunojan kylät ynnä Wihusaaren, onki vasta ihan nykyisinä aikoina asuttu, warmaan ki siitä syystä, että wäkiluku viime vuosisadan lopulla ja erinomattain tän vuosisadan kuluella niin peräti wauhdilla karttui, että osan täytyi asuntosioja tällä huonommallakin paikalla etsiä. Nyt on tällä kerrotulla nimenomaisella Sydänmaan alalla 54 taloa, siihen lufematta Wihun 10 taloa ja Wihusaarta. Jos luemme talot siinä muinaisesissa „Lapinmaassa“, Karwiaa ja Wuorijärweä lukuun ottamatta, niin on sillä alalla nyt 75 taloa ja lufemattomia torppia; enimmästi päästä talotki köyhiä, torpparit lähes kaikki waiwaisia. Silloin harwoin kuin hywät wuodet sattuwat ja karja meneestyy, woidaan tawallisen hywin; mutta silloin ei myöskään ajatella huomista päiwää edemmäksi, sillä kansa tällä kurjalla tienolla, jos muuallakin, osoittaa erittäin ilmään pistäwästi hämäläis-huolettomuuttansa; waikka kylä työtä tekewät ja ijostiki itseänsä waiwaawat silloin kuin tarwis waatii.

Wihinkä Lappalaiset olivat joutuneet täältä eli mikä heidän kohtalonsa oli, sen jo olemme sanoneet; tähän vielä wain lisäämme

loppu-lauseen siitä liikuttavaisesta puheesta, jolla J. Koskinen (Nuija-sota I s. 35) puhuttelee kova-onnista Lapin kansaa: „Wähitellen, mutta wälttämättömästi raukenit kansakuntien joukosta, — ja tällä ajalla, jolloin Suomalaisillen puhdistettu oppi saarnattiin, silloin sinä, pakanana vielä, poljit viimeisiä askeleitasi Sawon, Hämeen ja Satakunnan jalomaille“. Tämä lause aiwan Sydänmaan Lappalaisiinki koskee. Mutta kauan tyllä saivat sen riutuneen sukukunnan viimeiset jäännökset yksinään tässä erämaassa olla, koska wasta w. 1751 Korteus ensikerran kirkonkirjassa löydetään ja samoin Kirjainen w. 1764 ja Kuusijärwi wasta 1784, eli ne paikat, joissa vielä Lappalaisiin muodostuvia ihmisiä on. —

Koska ja mistä päin ne muut Sydänmaan ensimmäiset Suomalaiset asukkaat owat tulleet, sen tässä järjestänsä nähtämme, seuraten mainittua neljää joen-wartta: Kowelahdelta päin tawataan Raiwaluoman warrella: 1770 Raiwala, 1784 Uajoki ja Takawiita; Kuusijoen warrella: 1770 „Lahonluoma“, 1784 Kuusijärwi, Kuusijoen-suu ja Saukkokoski; Jämijärwen järwikunnalta meneitä tawataan jo w. 1751 Tykkö-talo (nykyinen Wanhatalo) ja torpat Järwentausta, Pähteenmäki ja Tupila 1784, ja vielä Jämijärweltä pitkin Palojoen wartta muuttaneet: ennen w. 1770 Palojoki, 1781 Miliuoma, Jokifalo, Pitkäkoski, Suurim'aa, Korriakoski ja Jämialuoma. Vieläki Jämijärweltä asuttu tieno on Wihi, jota meidän sopii kutsua kerrottawan Sydänmaamme lounaiseksi hännäksi, jonkatähden juuri sen sowitammeiki tähän Sydänmaan asuttamishistoriaan, waikka se tosin yhtähwyin olisi sopinut läntiseen suuntaan, johon se oikeestaan kuuluukin. Ensimmäinen asunto, joka Wihsussa nähdään, on Kadakko, perustettu ennen 1770; sen-jälkeen tawataan 1777 ensikerran Wilulahti ja Maja sekä 1784 Pajulahti, Sauwaniemi, Isowihu ja Kasi, kaikki torppia, samoin kuin edellisetti. — Vielä on tällä Sydänmaalla sen neljännen joen warssi, joka laskee Jämijärwen päähän, samaan aikaan ensimmäiset asujamensa saanut, tietystiki Rankaanpään puolelta toiselta puolen Pohjanlangasta pitkin „sikaen-tietä“, nimittäin: 1751 Rajakoski, 1764 Korwala ja Taulunmaa, ja 1784 Princkilä. Nämät torpat owat sitten taloiksi muuttuneet ja uisampia toisia taloja ja torppia, enimmästi tällä vuosisadalla, juurillensa perustaneet.

Tällä nyt kerrotulla paikkafunnalla emme luulisi sen parempaa tulewaisuutta olewan, kuin mihinkä se nyt on ehtinyt; sillä waikka alaa ja tilaa on kyllä, ei ole moneen aikaan enää uusia asuntoja tänne syntynyt. Minoaksi parannukseksi heidän tilaansa uskoisimme sen, että vähentäisivät pellon-wiljelyksensä ja laskefivat paremmalle niittyhoidolle ja siis lawennetulle karja-taloudelle.

Tähän asuttamis-historiaan liitämme erinomaisen tärkeän kopian w. 1553 maakirjasta, joka paikkafunnan asukkaille ja sen historian tutkioille on aivan hupainen tarkata. Siihen panemme myös Kyrön kylät, mutt'emme nimitele taloja sieltä, emmekä Skalistenkaan kylissä niitä taloja lue, joilla ei ollut silloin muuta nimeä kuin isännän ristinimi, joten siis ei talo-luku tässä näy. Kyläin ja taloin nimet owat eri kirjaimilla, mutta alkuperäisesä muodossaan.

S:kyrö ja Lahtinen w. 1553.

I. Wiljakkalan neljäskunta: 1) Köyhönieniemi; 2) Köyhiö: Talonen, Papunen, Jitu (2), Pasto, Seippä, Komi, Pasoi; 3) Lujalax: Rönözia, Upari, Sotka (2), Parri, Haikara, Haima; 4) Ingula; 5) Wiliadala; 6) Uimois; 7) Sonnu; 8) Tyymi; 9) Mylmäki; 10) Tochoila.

II. Aureen neljäskunta: 1) Pukara (Parri, Kiulutaka, Haukijärwi); 2) Ruttila; 3) Tochoila; 4) Järwentylä; 5) Karbu: Sälli, Seppä, Wenni, Halli, Kiuluranta, Kaupila, Soini; 6) Kiiala: Skinnar, Kiuru, Janacka, Alpi, Pertta, Röbi, Sardi, Bakeri; 7) Kiitiala: Tochka, Wakeri, Souti, Wilpus, Kiianen, Kiiku, Mötsäri, Wilnicka, Nippelä, Kauppila; 8) Parkana: Kiulmaka, Lasu, Wäni, Hapanen, Karhu; 9) Tewaniemi: Pursti, Kianen, Pakanen, Willi, Pipar, Haueri, Inginen, Hiitti; 10) Kallionkieli: Kortti, Hietoinen, Peijari, Blas, Lumia; 11) Leutola: Kötti, Partanen.

III. Lahdenpohjan neljäskunta: 1) Ruottila (Teikku, Teuras); 2) Kostula (Pakula); 3) Urdiais (Talonen, Harwia, Jitu, Souti); 4) Kolda: Suni, Käisti, Kiotti; 5) Sikuri; 6) Sardi: Suni; 7) Kalli: Kärpä, Hattu, Kullo; 8) Skalis: Seppä, Turki, Taro, Keturi, Nachoj (4), Längelä, Längä, Kippa, Karhois (2), Jaskara; 9) Hapiman: Kirmoj, Wira, Budki, Siroi, Pöllöi; 10) Wadsiais: Lukas, Motia, Siiroi, Talonen, Motiainen; 11) Wa-

tula: Hoppu, Kuko, Kutti, Tapian, Kotka; 12) Jämijärvi: Ukari, (1558) Peijari (2), Kaupila (2), Konttila (Kontti, 4), Kierikka (2), Soinila (Soini, 2), Pittäniemi (3); 13) Wiljala: Wira, Sollo; 14) Sammis: Hietka, Haukka (? Hahka); 15) Kilwakala: Poika, Tapia, Wenni (2), Rangoi, Hätäwara, Hysä, Soini, Tapian.

IV. Ukon neljäskunta: Kukoila, Sasila, Lemmakkala, Mahnala, Jumianiemi, Kierikkala, Heinijärvi, Herttuala, Kalkumäki, Käkelä, Laitola.

III. Entisen Skalisten eri seurakuntain ja pitäjien synty.

Itse Skalisten- eli ensinnä kappelina ollen Lahtisten-seurakunnan synny ja eroamisen ominaisiksi pitäjiksi olemme jo edellisessä kertoneet. Kauan kyllä eli aina viime vuosijadan loppu-puolelle asti oli Skalinen yhtenä seurakuntana. Wasta fitte kuin Rankaanpään, Karwian, Honkojoen ja Parkanon seurakunnat sen äärille syntyivät, jai se Emäseurakunnan nimen, jota ei kumminkaan kauvemmin kuin w. 1853 saanut yksin omia, koska Rankaanpää silloin myös sen nimen *) anasti. Ja lähelle piti, ettei se wanha emä yksinänsä olemaan jäänyt, kuin myöskin Parkano w. 1860 jai erokirjan sen yhteydestä; mutta ennen kuin tämä ehti w. 1867 wanhalle Skalille jäähyväiset sanoa, oli sen yhteydestä w. 1865 jo wiides seurakunta, Jämijärwen kappeli, syntynyt, joka luultawastiki on wanhan Emä-Skalisten kuopuinen.

Kertoelmamme, miten ja milloinka nämät wiisi entisen Skalisten kappelia owat alkunsa saaneet, alamme Jämijärwen kappelista, joka yksin enää on sen yhteydessä.

*) Emäkirkoksi sanotaan yleensä sitä, jonka tykönä pitäjän pastori asuu, waiikkei se kaikissa pitäjissä juuri sowi nimen alkuperän kansa yhteen; sillä emäkirkko on se, joka on pitäjän ensimmäinen ja on yhteydestänsä kappelitt erittänyt. Siinä täjityksessä ei sowi emäkirkon nimi Rankaanpäälle, eikä nythijelle Hämeenkyrön emäkirkollekaan, jonka emä oikeastaan on Wiljakala, samoin kuin Skalistenki, niinkauwan kuin se sen kappelina oli taht fitihen asti kuin se (Skalinen) itse pitäjänä toisten emäkki ehti.

1. Jämijärwen seurakunnan synty.

Silloin kuin entisen Skalisten muut suuremmat eli wäkirkkaamat kulmakunnat tän vuosijadan alulla jo nauttiwat lähempänä omia kirkollisia ja muita seurakunnallisia etuisuuksiansa, täytyi Jämijärwen ja Sydänmaan awarain kulmakuntain niitä vielä kauwan etsiä 3 ja 4:ki penikulman päässä, tiettömäin metsien ja newain sekä wesien takana, Skalisten emäkirkolla. Wähästä lyhempi ja waiwattomampi olisi toki osalla näistä, nimittäin Wihun ja Tykköön asujamilla, ollut Rankaanpäähän ja Sydänmaalaisilla sinne tahti Karwiaan, jonne enemmästi on kuuwaa kangas-tietä. W. 1800 olikin osa Jämijärwen *) ja Sydänmaan uutis-taloista ja torppareista hakenut itseensä erinnä Skalisten emäseurakunnan yhteydestä, osaksi Rankaanpäähän, osaksi Karwiaan (johon niinkuin sanoimme näkyy syhtä olleen); mutta Tuomiokapiteli kielsi sen päätöksen kautta $2\frac{3}{6}$ 1800. Hakiat tosin walittiwat Runinkaan luona; mutta Run. Gustaw IV Adolf wahwisti Tuomiokapitelin päätöksen omakätisellä allekirjoituksella Bedaffogissa $1\frac{9}{8}$ 1801. Syh näihin kieltäwiin päätöksiin näkyy mainitusta Run. kirjeestä **) olewan se, etteiwät hakiat olisi tahtoneet sitte enää melwoollisuuksiansa täyhtää Emäkirkolle ja sen papistolle, waan heti kaikista wapaat olla, jolla ehdolla toki olikin mahdotointa kohta myöntäwää päätöstä saada. — Sittenmin kuin w. 1818 tasaus toimitettiin Pitäjän kappalaisten palkan suhteen, joutui osa Jämijärwen kylästä (Wihun kulma), koko Tykköö, Sydänmaa, Suurimaa ja Kaiwala (joka wiimemäinittu ynnä osa Sydänmaata mahdottoman matkansa suhteen Skalisiin w. 1853 wiettiin Parkanoon) Rankaanpäähän, josta ne kumminki taas Pastoraatin jaossa poistettiin, osa Parkanoon, osa Jämijärwen uuteen haufkeisja olewaan kirkofuntaan. —

Wihdoin kuin jo rupesti peräti waiwalloisekfi käymään 16-sataan karttuneelle Jämijärwen ja Sydänmaan (osan) wäelle olla Skalisten kirkko-yhteydessä, paniwat anomukseen, saada rakentaa saarnahuoneen ja hautausmaan, sekä saada Skalisten Pitäjän-apulaisen sinne asumaan sitte kuin mainitut työt ynnä tarpeellinen asunto hänelle on toimi-

*) Huomattawa on, ettei alisen pään tätä järwikuntaa eli wanhain taloin sopinut tähän hakemukseen yhtyä.

**) Tämä talletetaan Skalisten kirkon arkistossa.

tettu, johon Senati antoi myöntävän päätöksen $\frac{2}{7}$ 1852. Mutta ennen kuin sanotut ehdot täytettiin, paniivat taas Konsistorion kautta anomuksen saada pikemmin mainitun papin sinne, jolle lupasivat määrätyn vapaehtoisen palkan-lisäyksen sekä väliaikaisen afunnon hynä samoin valmistaa väliaikaisen kirkon erästä ifosta tuwasta. Wastoin Emäseurakunnan kiertäviä wäitöksiä antoi Konsistorio (kiitettävästi tostin) Reifarillifelle Maj:lle myöntävän lauseen afiasfa, jonka se wahwisti $\frac{12}{5}$ 1854; ja kuin kirkkokunta jo ennen $\frac{1}{5}$ 1855 täytti tarwittawat ehdot, muutti Pitäjän-apulainen A. Cedberg filloin sinne. Tämä sen seurakunnan synty.

Nyt oli hautausmaa ja väliaikainen tupa-kirko walmis (josta Sämiwärwiläisiä pilaten kutsuttiin „pirttikirkkolaisiksi“). Mutta tähän ei pyhähtynyt näiden seurakunnalliset puuhjat ja ponnistukset; waan suurella ja kiitettävällä yksimielisyydellä ja hartaudella ryhtyiwät heti suuriin töihin ja kustannuksiin: 1856 syysyllä oli pappilan rakennukset walmiit, semmoisessa kunnossa, että se kyllä wertoja wetää monelle „kirkkoherran“ pappilalle. Samoin kelpo kappelin makasiini. W. 1860 oli kaunis kirko walmis; rakennus aljettiin edellisena vuonna. Jo 1856 oli 1500 *Smj.* maksawa kirkonkello ostettu; kirkon- ja waimakasjat perustetut. — W. 1863 laudotettiin Kirko ja Pappila sekä maalattiin öljymaalilla keltaiseksi, jotta tämä kirkonmäki lehtipuineen kauniin järwen rannalla on ihanimpia maasjamme! —

Kuin Pitäjän-apulainen Cedberg oli hakenut pois eikä Skalaislajset enää tahtoneet sille wirkamiehelle asetuksen määräämää palkkaa korottaa, pyhsiwät Sämiwärwiläiset kokouksessa $\frac{19}{5}$ 1863 itsellensä kappeli-oikeutta ja vapaasti walita ensimmäisen kappalaisensa, jolle lupasivat hywät palkka-edut, perätiki suuret seurakunnan manttaalin ja wäkiluwun suhteen. Tämän anomuksen wahwisti Reifar. Senati $\frac{9}{10}$ 1863, ja kuin nimitetty Pitäjän-apulainen $\frac{1}{5}$ 1865 muutti pois ja kappalainen oli walittu, muuttui seurakunta tällöin kappeliksi.

Sittemmin muutettiin w. 1867 Konsistorion päätöksen kautta 4 taloa ja ufiampia torpparia Emäseurakunnasta tänne.

2. Parkanon seurakunnan ja pitäjän synty.

Nähtyämme edelläkäsän Parkanon awaran pitäjän asuttamis-historiasta, että sen alanen osa jo noin 1300 oli asuttu sekä ylinen

osa eli Rihniö noin 1600, kuin myöski, etteivät nämät paikkakunnat wiljelyksen ja wäestön suhteen paljonkaan edistyneet siitä alkaen, kuin wakaammat kirjalliset tiedot saadaan, Ison wihan jälkeisiin aikoihin asti; waan että mainittu edistyminen vasta viime vuosifadan keski-aikoina wähitellen alkoi ja on sitte tällä vuosifadalla warsinfin viime-kuluneilla vuosikymmenillä kiireillä ja suurilla askeleilla pyrkinyt eteenpäin; niin käännyimme nyt kertomaan ihan täydellisten, kirjallisten tietojen ohjeella, kuinka seurakunta täällä ensin perustettiin ja miten se kirkkokunnasta muuttui kappeliksi ja wihdoin omaksi pastoraatiksi, hynä muut seurakunnalliset ja kirkolliset waiheet, jotka edistymisensä suhteen seuraawat aivan samaa rataa, kuin sanoimme sen wiljelyksen ja wäestön edistymisestä; jotta Parkanon edistymisistä woimme sanoa, että ne kaikin owat käyneet rinnatusten, yhden seikan toistanja takapajulle jättämättä. —

Kauwan oliwat Parkanon ja Rihniön asukkaat kolmen, neljän, kuudenti penikulman päästä käyneet Ikalisten kirkossa, kun wihdoin heissä syntyy halu saadaksensa omaa Saarnahuonetta. Kuin Pispalaaur. Tammelin w. 1731 piti pispant-keräjiä Ikalisten kirkossa, tulivat ne „niinkutsutut Rihniön asukkaat“ (tietystiki tarfoitetaan tässä myös Parkanolaisia, sillä waikka Rihniö ja Parkano aina erilleen mainitaan, owat ne wanhoisissa kirjoissa usein sekoitetut) esiin anomuksella, että saisiwat sille kulmakunnalle rakentaa itsellensä Saarna-tuwan („predikostugu“), jossa saisiwat Sumalanpalveluksen pidettäväksi joka kolmas sunnuntai; mutta tämä asia lykättiin „syystä“ (niinkuin seisoo protokollassa) eteenpäin, sentähden muka, että „Isojoen ja Hongon asukasten“ kirkollinen asia (josta paikallansa kerromme) ehti ensin päättyä.

Waikka siis Saarnahuoneen puuha tällä erällä päättyi lykkäämällä tulewiin aikoihin, näyttää kumminkin siltä, että Parkanon ukot oliwat keskenänsä kotona tuumailleet Saarnahuoneensa rakentamisesta, jossa ei kumminkaan näy olleen yksimielisyyttä, ja ehkä samassa köyhyyksi waiwasi; sillä w. 1736, kuin Prowastin keräjiä Ikalisissa pidettiin, astui Jakob Kuivanen esiin, muistuttaen, että hän jo osastansa oli koonnut ja kuljettanut hirsiä Saarnahuoneen rakentamiseksi, ja anoen, että ne muut „Rihniöläiset“ Pispala ja Maaherran kautta waadittaisiin lupaustansa täyttämään. Pitäjän kirkkoherra Joh. A. Rothowius hynä puolusti asian toimeenpanoa, walittaen waikkeeksi

pitää kulma-saarnoja talonpoikain „samu-pirteisä“. Paikaksi Saarna-huoneelle esiteltiin samassa Parkanon Ulas kylä. Mutta ne muut läsnä-olevaiset valittivat kyllenemättömyyttensä siihen köyhyyden tähden. — Vielä samana vuonna antoi Konfistorio senkaltaisen vastauksen tähän, „ettei se taitanut waatia niitä muita Kihniöläisiä rakentamaan Saarna-huonetta, ja että Sakob Kuivanen, jonka ne olivat saattaneet kulu-tuksiin, saisi etsiä palkintoa Kihlakunnan oikeudessa“.

Tähän jäi tällä erällä se tuuma ja pyyhkiin sillänsä aina wuoteen 1780 asti, jolloin taas Bispa Haartmanin pispän-keräjiä pitäisä „Kihniönperä“ ja Karwia, kumpikin pyyhkiwät saada rakentaa kirkkoa ja myöskin saada erityisen papin kumppaanin paikkaan. Tähän saivat kohta vastaukseksi, että kyllä saawat rakentaa awaran Saarna-huoneen ja kaukaisuutensa wuoksi toimittaa itsellensä hautausmaanti, joka viime mainittu etu myös Suhtimäkiläisille nyt suotiin; mutta samassa muistutettiin, ettei sen „saarnahuoneen“ sopinut Usetusten mukaan saada kirkon muotoa („form“, jolla nähtävästi tarkoitetaan „nimeä“ eli oikeutta) eikä myös ominaista pappia ilman Esiwallan fuostumusta.

Mutta ei tästäkään juuri äkkiä walmista tullut; sillä koko 8 vuotta kului hankkeissa, ennenkuin wihdoinki Prowastin-keräjisä 1798 wakaasti päätettiin ruweta seuraawana talwena siihen toimeen, sitte-kuin ensin tänä vuonna syysyllä olivat Emäseurakunnan Pappilaa sen weran korjanneet, että kirkkoherra woi siinä yli talwen asua. Kummallista kyllä, että Parkanolaiset juuri nyt rupeewat saarnahuoneensa rakentamiseen, kuin samalla kertaa rakensiwat uutta Emäkirkkoa. Selityksen siihen saamme: ensiksi siitä tämän maan-paikan kansallisuonnosta, että kuin sen into ja halu kerta on herännyt, woi se paljoki ponnistella; sillä samallinen woimain ponnistus tapahtui myöskin Jämijärwen kirkon rakennuksessa, kuin myöski silloin juuri samalla ajalla toimitettiin suurempi parannus-työ Emäkirkossa (josta paikallansa enemmän); toiseksi oli tähän Parkanon kirkon nyt kiiruhtawaan rakentamiseen historiallinenki syy, se nimittäin että wäjä ennen tätä Pitäjän-apulainen *) Kun. Maj:tn päätöksen mukaan oli määrätty muuttamaan tänne, josta kohdalkoin enemmän.

*) Tässä emme saada olla mainitsematta sitä omituisia seikkaa, että pitäjän-apulainen on ollut waukuttawainen syy kahden seurakunnan syntyyn täällä, nimitt. Parkanon ja Jämijärwen, ja juuri ihan samalla tavalla.

Seitsemänkymmentä vuotta pitkän hankkimisen perästä oli siis Parkanoon somalle, korkealle mäelle, vähän pohjaseen päin Parkanojärvestä, valmiiksi rakennettu, avara ja valoisa kirkko w. 1800 (täysin valmis vasta 1813) ikään kuin ennustavana patsaana sen vuosisadan ensimmäisenä vuonna, joka tätä seurakuntaa niin rientävillä askeleilla oli wiewä maalliseen ja hengelliseen edistymiseen! — Mitä tuohon Saarnahuoneensa rakentamisen niin pitkälliseen wiivytykseen tuleepi, luemme sen onnen ohjaamaksi hyödyksi tälle paikkakunnalle; sillä jos he jo viimeisen vuosisadan alussa eli keskimälisissä olisivat Saarnahuoneensa rakentaneet, olisivat sen luultavasti, niinkuin siihen aikaan tavallista oli, tehneet niin vähäiseksi ja ahtaaksi, että jo tän vuosisadan alussa olisi tarwinnut toinen rakentaa. — Eräs seikka on tän ohessa ynnä kerrottawa: että Rihniöläiset, kerran kirkko-kiikhoon herättyhensä, jo w. 1804 Promastin-keräjissä, waikei heidän ja Parkanolaiisten yhteinen uusi kirkkonsa vielä silloin ollut wihitty, tulivat esiin ja pyhysivät saada kulmakunnallensa rakentaa erinäisen saarnahuoneen, ettei papiston tarwitsisi pitää kulma-saarnoja siellä heidän sawu-pirteisensä, sekä samassa saada toimittaa hautausmaan sinne. Asia jäi kuitenkin silloin ja on tähän asti jäänyt siksensä; mutta sitä emme pidä erinomaisena ennustuksena, josko tämä koko entisen Skalisten jaloin ja miltei mahtawin kulmakunta jo ehkä läheisessä tulewaisuudessa, kuin wuodet omat ehtineet etuisemmiksi kääntyä ja wäestö viime-wuotisten wähenhysten jälkeen jälleen lisääntyä, hankkii itsensä joko erinäiseksi kirkkokunnaksi omane Pitäjän- eli wirka-apulaisene tahi erityiseksi kappeliksi Parkanon pastoraatissa, erinomattainki kuin kirkkoherralle yksin waikeeksi käy hoitaa niin suurta ja awaraa seurakuntaa, liiatenki jos wäkiluku täällä samassa määrässä enenee kuin viime vuosikymmenillä.

Täten vähäsen kurtistettuamme Parkanon seurakunnan tulewaisuuteen, palaamme sen perustus- ja edistymis-historiaa pitkittämään. Kirkko oli siis nyt walmis. Pappia ja Pappilaa y. m. nyt katsomaan. — Papin saannista tänne saa Parkano ensimmäisenä yhnä kiittää Rankaanpääläisten w. 1791 aljettua ja w. 1796 kiellolla päätettyä Skalisten pastoraatin jakamis-hakua; mutta erinomattainki Mouhijärwen Pastorin Skaf Polwiannderin (tahi Kieneekö sen pojan Mikael Polwiannderin, joka samalla ajalla oli Pastori S:kyrösä) lausetta sanotun jako-haun suhteen Kamari-Kollegion Esityksessä Kun. Maj:lle

w. 1795, jossa hän sanoo, niinkuin lause kuuluu nimitetyn Kollegion esityksessä: „että Pitäjän-Apulainen, joka ynnä Kirkkoherran ja Kap-
palaisen kansa tähän asti on asunut Skalisten Kirkonkylässä, muut-
taisi asuntonsa Parkanon ja Rihniön lähellä toistansa olewiin kulma-
kuntiin, lähelle sitä paikkaa, kussa Kanon talo on, ja olisi Emäkirkolta
noin 4 penikulman päässä, joten hän Kirkkoherran (nim. Polwian-
derin, jonka ristinimeä kirjassa ei nimitetä eikä Wirkasiaakaan) mietteen
mukaan voisi olla myöskin Karwian asukkaitten palvelukseksi“. —
Kun. Maj:ti antoiki $\frac{4}{8}$ 1796 Päätöksen tämän Esityksen mukaan.
Bispa Tengströmin tunnetun kirjan sanoin kuin C. S. Strandbergin
„Paimen=Muisti“=kirjan mukaan muuttikin silloinen Pitäjän-Apulainen
Carl Fredr. Hällsten w. 1800 Parkanoon ja sai nauttia koko pitäjästä,
paitfi Hontojoelta, palkkaa 46 thynn. 10 kappaa wiljaa. — Papin
asunnoksi olivat kirkkokuntalaiset w. 1803 ostaneet Kantalan tor-
pan, jonka omistusoikeudesta olivat suostuneet sanotun torpan asuk-
kaan ja Möh'ön talon omistajan kansa, jonka alusta tämä asunto
oli, siksi kuin se täällä pidetyn ison=jaon kautta ylimääräiseksi maaksi
eroitettiin ja määrättiin uutis=taloksi. Sittenmin pyhysivät Parkano-
laiset Kun. Maj:lta tämän uutistalon werottomaksi Saarnaajan puus-
tälliksi, johon hän Armossa suostui sitäkin paremmin kuin he jo oli-
wat myös ruvenneet tarpeellista asuin=huoneita papillensa tänne toi-
mittamaan. Päätös on annettu Kamari=Kollegion kautta $\frac{3}{11}$ 1807.
Paitfi sitä oli Pitäjän-Apulaisella omistusoikeus $1\frac{1}{2}$ thynnyrin alaan
peltoa Skalisten kylässä, joka wain „otolliseksi ajaksi“ sitä ennen oli
kappal. Dan. Rothowius'en perillisten hallussa.

W. 1807, jolloin myös sen ensimmäinen oma Kirkon=kirja on
kirjoitettu, oli siis Parkano täydellinen ominainen seurakunta. Pap-
pin sa oli welvollisuus saarnata täällä joka 3:s sunnuntai ja käydä
lukuksioilla koko pitäjässä; mutta koska nimitetty Pitäjän-apulainen
täällä kuoli $1\frac{1}{4}$ 1828, pyhysivät he, että tulewa pappi saarnaisi Par-
kanon kirkossa joka sunnuntai ja juhla=päiwä sekä ainoasti heillä luku-
sioja pitäisi, jonka oheessa Karwialaiset ja Rantaanpääläiset pyhysivät
päästä wapaiksi tämän Wirkamiehen palkkaamisesta. Tästä kuulustel-
tiin Skalisten pitäjänmiehet ja papisto kirkonkokouksessa $\frac{5}{10}$ 1828,
ja Konsistorio antoi tån johdosta sen lauseen, että Parkanolaiset jak-
saisivat jo nyt ominaisen papin (kappalaisen siis) palkata, ja että
Pitäjän-Apulainen wieläkin tarmittaisiin, joka Kun. Maj:tn päätöksen

1796 kumoomalla olisi muutettava jälleen Emäkirkolle *). Mutta Keisarillinen Senati ei siihen suostunutkaan (aiwan oikein!), vaan päätti, että Emäkirkolla jo kolmessa papissa olisi kyllä ja että Pitäjän-Apulainen siis vieläkin pysyisi Parkanon kirkolla. Päätös on annettu $\frac{7}{8}$ 1829. — Niin oli vielä toinenki Skalisten Pitäjän-Apulainen aikansa Parkanolla. Jolla ajalla kuitenkin seurakunta jo $\frac{29}{11}$ 1841 sai kappeli-oikeuden sekä vapaasti walita ensimmäisen kappalaisensa, joka $\frac{1}{5}$ 1853 sen miran vastaan otti ja Parkano siis tällöin oli kappeli. Mutta wähä yli 6 vuotta oli kulunut, kuin seurakunta huomasi kuinka aiwan vähäinen hyöty heillä oli Skalisten kirkkoherran palveluksesta sen suuren waiwan ja kulungin suhteen, kuin aina 8:ki penikulman päästä täytyi monet asiat Pastorin wiraston luona ajaa. Sentafia, ja kuin kappelissa jo oli noin 3100 henkeä, panivat he w. 1859 anomukseen, saada eritä Skalistista omaksi pastoraatiksi niin pian kuin filloinen Skalisten pastori ja oma kappalaisensa wirastansa eroaisivat, johon Keisarill. Maj:ti $\frac{23}{1}$ 1860 antoi myöntävän wastauksen, määräten Parkanon 3:n luokan Keisarilliseksi pastoraatiksi. Skalisten pastorin, Prowasti G. S. Hällfors'in kuoltua $\frac{10}{3}$ 1866 anoi Parkanon seurakunta yksimielisesti ensimmäiseksi Pastoriksensa heidän samoin ensimmäisen Kappalaisensa M. S. Juselius'en, johon Keis. Maj:ti suostui ja hänen sifsi waltuutti $\frac{12}{9}$ 1866, ja $\frac{1}{5}$ 1867 oli Parkano erityinen Pastoraati ja Pitäjä, niinkuin se jo muutama aika sitte oli erinäinen Nimismiespiirifunta.

3. Rankaanpään Pitäjän seurakuntain synty.

Niinkuin olemme entisen Skalisten asuttamis-historiasta nähneet, oli 1500-luvun alulla koko siinä awarassa maanpaikassa, joka tänään kantaa Rankaanpään pitäjän nimeä kolmene seurakuntane, ainoastaan kaksi asuntoa: „Hongoi ja Ukari“. Silloin siis, kuin jo Skalisten nykyinen emäseurakunta, Jämijärwen ja Parkanojärwen ympäristöt olivat wahvasti asutut, ja vielä kauwan jälkeinpäinti, oli koko Rankaanpään pitäjän ala synkkää erämaata. — Mutta niinki hitaasti

*) Siis takasin tuohon mokomaan Skalisten kirkon kylään neljänneksi papiksi! jotta Konsistorio osotti isällisen huolensa tämän kylän siwistämisestä, joka wuosifatojen kuluesä ja yhä vielä näytti aiwan waikeesti menestywän!

kuin sen asuttaminen kävi vielä 1600-luvulla sekä 1700-luvun alkupuolella; sitä suuremmissa määrässä edistyi se viime vuosisadan loppupuolella ja erinomaisesti tällä vuosisadalla. Että Rantkanpääläisillä jo viime vuosisadan kolmannella vuosikymmenellä oli ensimmäiset seurakunnalliset puuhaelemiset, sitä ei sori ihmetellä, koska silloin nykyisen Rantkanpään emäseurakunnan alalla Skalisten ensimmäisessä Kirkonkirjassa w. 1734 luetaan jo 33 taloa, vaikka väkiluku tosin oli aiwan vähäinen kuin ei ollut tällöin vielä torpparia eikä muutakaan sielukansaa. Sitä enemmän sopisi ihmetellä, että Honkojokilaiset, vaikkei heidän nykyisen kappelinsa alalla silloin ollut muuta kuin 16 taloa, jo sitä ennen olivat yhdessä Isojokilaisten kanssa kirkon rakentaneet; mutta kuin emme tiedä kuinka monta taloa Isojoella oli heidän kansansa yhtynyt tähän tuumaan, emme myöskään voi määrätä kuinka suuren ponnistuksen Honkojokilaiset olivat tässä toimesta osoittaneet; waan se seikka, jonka jo eunenki lausuneet olemme, nähtyisi tästäki todisteiden lisää saavan, että Honkojoen asukkaat, kumminkin ensin osa heistä, olisi Isojokilaisten heimoa ja siis sieltäpäin tänne muuttaneet. Ettei Karwialaisilla samaan tähän aikaan *) vielä sopinut omia kirkollisia mielteitä olla, huomaa siitä kun ainoastaan 11 taloa tällöin heidän kulmakunnallansa löytyi ja muutoin asuivat niin erällä, ettei heidän sopinut kenenkään kanssa yhtyä. —

Näin katsahdettuamme kunni näiden kolmen tienon tilaan 1730-luvulla, kerromme niiden seurakuntain syntyä ajanjärjestyksessä: ensin siis Honkojoen ja Rantkanpään, sitte Karwian ja viimeksi niiden kolmen eroamisen eri Pastoraatiksi.

1) Honkojoen seurakunnan synty.

Pispan keräjisissä 1731 Skalisten kirkossa astuivat Talolliset Ratko, Salonen, Rodisjoensuu ja Pihlajaniemi „Skalistista“ (Honkojoelta) ja Lautamies Swart ja Kiwiniemi „Lappwäärtistä“, pisan eteen kuoriin, pyhäten kaikkein „Isojoen ja Hongon metsämaan“ uutisafuusten puolesta, että heidän uusi Isojoelle rakennettu puukirkkonsa vihittäisiin ja he saisivat hynä muitten kirkollisten etuuskien ohessa sen juurelle haudata ruumiitansa. — Minä vuonna tämän kirkkonsa oli-

*) Heidän entisistä kirkon hankkeistansa, katso edespäin.

wat rakentaneet ja koska siihen luvan saaneet, siitä ei ole meillä kirjallista tietoa *); mutta että se lupa oli anottu ja saatu, näkyisi seuraavaisesta. — Konsistorion esityksestä oli nimittäin Kun. Maj:tin päätöksen mukaan ²⁰/₇ 1731 heille jo suotu joka sunnuntaiksi Jumalanpalvelus kirkkosansa, siten että Skalisten ja Lappwäärtin Pitäjän-Apulaiset vuorottain oleskelivat jonkun ajan uuden uutis-asukasten luona. Mutta nyt muistutti Skalisten Pastori Rothowius, että Pitäjän-Apulaiselle Gabr. Mœnius'elle tulisi ylen rasittavaksi se 9 penikulmaa pitkä waiwallinen matka sinne (sillä muistettava on, ettei täällä tähän aikaan ollut muuta maantietä, kuin se niinkutsuttu „Sikaintie“ pitkin Pohjan kangasta Ranttin kautta Pohjanmaalle); kuin myöskin ettei papilla sinne waiwoin päästyhänsä ole mitään sopiwaa asuntoa, waan että hänen täytyy oleskella siellä talonpoikain huoneissa; sentähden (niin seisoo protokollassa) olivat Skalisten ja Lappwäärtin pastorit molemmiin „suostuneet“ siihen, että näille erinäinen kappalainen suotaisiin, johon nyt mainittuin asiamiesten lausetta waadittiin. Nämät ensimmältä lausuiwat tyytywänsä äsken sanottuun Kuninkaalliseen päätökseen; waan kuin heille taas esiteltiin mahdottomuus sitä kauemmin niin täyttää, sanoiwat he nyt tahtowansa ominaista kappalaista, joksi samassa heti pyysiwät Pitäjän-Apulaista Gabr. Mœniusta (joka myös sittemmin sinne muutti w. 1740 ja siellä oli koko 50 vuotta eli kuolemaansa asti w. 1790). — Kun fanotuille asiamiehille vielä muistutettiin, että nykyiset kappalaiset Skalisisa ja Lappwäärtissä samoin kun luffarittin saawat waltuuskirjainsa woimasta lakin aikansa nauttia täyttä palkkaansa sen ohessa kuin he omaansa erittäin palkkaiwivat, lausuiwat he sen heille kyllä tulewan paljoksi; mutta kuin samassa luvattiin, että nuot kappalaiset Konsistorion toimesta, niin pian kuin tapahtua taitaisi, muutettaisiin toisiin wirtoihin, ja he siten edeskäsin niiden palkkaamisesta wapautettaisiin, niin suostuiwat he astaan **). (Tuota lupausa ei nähtä pidetyksi, koska kumpiki, Skalisten kappalainen Henr. Rajalén ja „Lappwäärtin ynnä Sjojoen“ kappalainen Daniel Roos, kuoliwat paikkansa, edellinen w. 1750, jälkimäinen 1734; eikä myös Gabr. Mœnius sinne kohta muuttanut, niinkuin jo edellä näimme, waan oli Maisteri Anders Gadolin w. 1734—1739 ensimmäinen kappalainen Sjojoella). —

*) G. H. Strandberg sanoo kirkon rakennetuksi w. 1714.

**) Esiwallan luvan omaasta kappalaisesta saiwat w. 1732.

Usein mainitut asiamiehet sanoivat myös kappalais-asunnoksi siellä jo tuumanneensa erästä kirkon lähellä olevaa taloa, nimeltä Pötkä ($\frac{1}{4}$ manttaalia), jolle Kun. Maj:lta sekä asianomaiselta Maaherralta olivat anoneet werowapautta, ja ellei sitä suotaisi, päättäneet keskenänsä tasata sen vero-maksot sekä suoda papillensa muun tarvit-tavan hlöspidon, joka Pispan-keräjisjä Lappwäärtisjä $1\frac{2}{3}$ 1732 likem-min määrättiin ja wahvistettiin, ja joka Hunkojokilaisten osalle teki 5 tynnyriä wiljaa. — Siksi kuin edelläkerrotut asianhaarat ehtisivät walmistua ja anottu kappalaisensa Alcenius sinne muuttaa, saisivat he pitää Jumalanpalveluksensa edellä sanotun Kunink. määräyksen mukaan, nimitt. Pitäjän-apulaisten kautta (joita ei Lappwäärtisjä kumminkaan jälkeen w. 1722 olisi ollut E. H. Strandbergin mainion kirjan mukaan). Mutta etteivät he kauwan kirkollisten asiainsa suj-teen siinä tilassa olleet, olemme jo nähneet siitä, että heillä w. 1734 oli ensimmäinen kappalaisensa A. Gadolin. Miten hän tänne tuli ja anottu G. Alcenius wiipyi vuoteen 1740, siitä ei ole meillä tietoa. — Vielä wain on mainittawa, että nuot asiamiehet tässä Pispan Skalfisissa pitämisjä keräjisjä ppyhsivät pisपालta määräystä tämän pi-täjän Pastorille Joh. Rothowiukselle kirkoansa wiikimään, kun ei se lähempänä asuwa Lappwäärtin Pastori Erik Sand taitanut puhua Suomen kieltä. Se olikin kotosiin Hernösandista Kuotsinmaasta. — Ennenkuin jätämme tämän kertomuksen, mainitsemme vielä sen, ettei-wät jälkeiset Ifojoen kappalaiset woineet kärsiä tuota niin „pötkä-mäistä“ Suomenkielistä kappalaistalon nimeä, waan muuttivat sen ruotsalaiseksi „Hedborg“. Pieneekö tuo nimen yhtäläisyyden woiksi ollut sen kappalaisen Jak. Hedbergin toimesta tän woosifadan alulla, sitä emme saada sanoa. Samallinen ruotsikiihkoinen papin asunnon nimitys tapahtui kumminfin kohdakkoin itse Hunkojoella, niinkuin edes-päin näemme. —

Mutta koska tämän woosifadan alussa Hunkojoen kulmakunnan wäkiluku oli kaswanut yli 700, rupeisimat wähitellen hankkimaan itse-näiseksi kirkkokunnaksi, erinnä Ifojoesta, ja rakentamaan omaa kirkkoa, joka myös jo w. 1804 oli walmis; waikka wasta 1813 ppyhsivät eri-tyjistä pappia, jonka Konfistorio heille soifi $1\frac{9}{4}$ 1815 ja vielä samana woonna saivatkin ensimmäisen Saarnaajansa, Joh. Adam Bergh. Saarnajan palkka oli silloin 14 tynnyriä rukiita, 10 \mathcal{L} woita, 14 \mathcal{L} lihaa, 2 juustoa talosta, 2 päiwätyötä torpasta ja 1 samoin itsellisiltä.

Papin asunnoksi ostettiin Pihlajaniemen talo, $\frac{1}{6}$ manttaalia, $2\frac{1}{2}$ wirstaa länteen päin kirkosta; mutta ennenkuin se saatiin asuttamaan tilaan, annettiin hänelle asumus kirkolla ja palffioksi 10 tynnyriä ruukia, 15 aamia heiniä, y. m. — Svonjoen papille maksetut 5 tynnyriä tulivat senjälkeen myös lisäksi. Mainittavaa on, että Pappi Bergh ristitti tuon kauniin puuställin nimen Pihlajaniemi ruotsalaisiksi „Bergbacka“, oman nimensä kunnioitukseksi! —

Wihdoin anoiwat Honojojilaiset Tammit. 1864 kirkkokunnallensa kappelin oikeutta, jonka Keis. Senati myös 6 päivä Toukokuuta samana vuonna antoi ynnä luvan saada ilman waalia walita ensimmäisen kappalaisensa, joksi anoiwat Skalisten kappalaisen Frans S. Hällfors'in, ja oli siis Honojojoki $\frac{1}{6}$ 1865 kappeli.

2) Rankaanpään seurakunnan synty.

Ensimmäisen puheen kirkon toimittamisesta tähän paikkakuntaan ovat Wenesjärwiläiset nostaneet; sillä jo ennen mainituissa Pispan-keräjisä w. 1731 pyhysiwät he saada kulmakunnallensa rakentaa saarnahuoneen, tarkoittaen ynnä, että Honojojilaisten sopisi yhdistyä heidän tuumaansa, jonka nämät syystä kyllä selittiwät nyt jo myöhemmeksi, koska he jo aikaa sitte oliwat Honojojilaisten kanssa kirkon toimittaneet. Asia jätettiin toisten tarkasteltawaksi, siksi asti saisiwat „tawallisuuden“ mukaan Jumalanpalveluksen „huoneisjansa“ pidettäväksi. Näistä viimeisistä sanoista huomaa, että niinkutsutuita kulma-saarnoja tähän aikaan pidettiin Rankaanpään kulmakunnilla.

Mutta tietystikin oliwat talonpoikain pirtit lisääntyneelle kansalle ylen ahtaita Jumalanpalveluksiin, koska Pispa Jonas Fahlenius'en keräjiä pitäisä w. 1737 Wenesjärwiläiset taas ynnä Rankaanpään kyläläisten kanssa tuliwat pyytämään, että paikkakunnallensa saisiwat rakentaa Saarnahuoneen, jota anomusta myös Pastori Rothowius puolusti. He saiwatki nyt luvan siihen tällä lisä-muistutuksella: „mutta kappelia (se on: kappelikirkko) eiwät saa ilman Hänen Kun. Maj:tnsa armollisinta suostumusta ylöspanna“.

Waikea Rankaanpääläiset tähän asti oliwat niin hartaita olleet Saarnahuoneen toimesa, ei heistä kumminkaan vielä 13 wuoteen tullut walmista sen rakentamiseen; sillä Pispan-keräjisä w. 1750 tuliwat he (joita nyt oli yhteensä 38 taloa) walittamaan köyhyyttänsä,

jotteiwät sanoneet jaksawansa Saarnahuonetta rakentaa, waikka heille siihen jo viime Pispan-keräjäisä oli lupa annettu. Siihen anoiwat he nyt apua ja Pispa Browallius lupasiki toimittaa heille sitä warten yhden kolehtin. — Kuus vuotta senjälkeen rakensiwat he Saarnahuoneensa w. 1756; mutta tietystiki tekivät sen niin vähäisen, että jo w. 1838 täytyi uuden awaramman kirkon rakentaa; waikka toki muutoin ajan hampaanki 80 wuodessa oli sopinut sitä wahingoittaa.

Nyt alkawat wähitellen myös kappelin oikeutta etsimään ja pappia puuhailemaan. Jo Pispan-keräjäisä 19/12 1759 pyysiwät Matti Samminmaja, Tuomas Sälliluoma ja Matti Niinifalo y. m. Rankaanpääläiset, että heidän Saarnahuoneensa saisi Kappeli-oikeuden. Mutta kummallista kyllä, eiwät näh huoliwan erinäisestä kappalaisesta; sillä aiwan nähtävästi oli heidän tarkoituksensa se (waikkei sitä protokollassa seiso), että Skalisten papit edespäinki palvelisiwat heitä, waikka he itsenäisiksi kappeli-seurakunnaksi aikoivat, koska heille tässä nyt muistutettiin, että sillä ehdolla oliwat saaneet luwan Saarnahuoneen rakentamiseen, etteiwät pitäjän papeja pyytäisi enemmän waiwata kuin tawallista on ollut (se on: että saarnahuoneensa saissiwat wain ne entiset kulma-saarnat). — Mutta nämät waateiwat syystä (sanainja mukaan) „kun fairaat siellä usein ilman pappia kuolewat ja kun lapsiansa tähtyy ristille wiedä toiseen Maaherran läänin“ (se on: 3sjoen papin tykö), että heille Sumalanpalvelus suotaisiin joka kolmas sunnuntai sekä juhla- ja rukous-päiminä. Waan kuin usioita kulma-saarnoja muuallakin tässä laweassa pitäjässä oli pitäminen, katsottiin se heidän vaatimuksensa mahdottomaksi; kuitenkin tarjottiin heille Sumalanpalvelus joka 4:tenä sunnuntaina, Juhlapäiminä sekä muutamana rukous-päimänä; mutta koska eiwät siihen tyhtyneet, päätti Pispa asian entisellensä: nimittäin että wain tawalliset kulmasaarnat saawat; jotta siis Rankaanpääläiset; nyt yksipäisyhtensä tähden hukkasiwat nuot ylempänä lumatut ehdot, jotka oliwat entisiä paremmat. — Tähän päättyi myös nämät keräjät; Sumalanpalvelus pidettiin ja senjälkeen lähettiin pois kirkosta. —

Pian huomasiwatti Rankaanpään ukot, että oliwat antauneet peräti pitkiin puheisiin Pispan kanssa, ja nyt katumus-kengillä Pispan perässä Pappilaan, jossa wasta anoiwat erinäistä pappia heidän Saarnahuoneellensa eli aiwottuun Kappeliinsa, johon Pispa Menander wastasi, että he kirjallisesti sitouisimat määrättyihin palffa-

ehtoihin papillensa ylitse sen kuin heidän laillisesti tulee maksaa Emäkirjon papistolle ja lähettäisivät sen kirjan Konistoriolle. — Piispa Tengströmin kirjassa (II osa, sivu 496, ss. „Prest. Tjenstg. o. Aflön.“) on kaksi erheyttä näistä asioista, jotka näin juurta jaksain nyt olen Piispain-keräjien protokollista koonnut: 1) kuin sanoo: „Jo $2\frac{3}{3}$ 1759 suostui Kun. Maj:ti kirjeesä Tuomiokapitelille, että Rankaanpään kulkamunnan asukkaat saavat yhtä omaksi kappeli-seurakunnaksi ja pitää Jumalanpalvelusta omassa kappelin kirkosansa“; 2) kuin seisoo: „Tällöin (1759) ei vielä kumminkaan tuumailtu omaa pappia tälle kirkkokunnalle“. Tämän oivan ansiollisen kirjan kunniaksi saatamme kumminkin lausua, että nämät erheykset ovat vähäpätöisiä, sillä edellinen koskee ainoastaan vuosilukua, joka voi olla ehkä painowirhe ja Kun. kirje annettu vuotta jälkeen; jälkimäinen erheys kadottaa luontonsa siten, ettei tästä Rankaanpään miesten papin tuumasta, jonka äkkipitaisuudessa Piispan edessä Skalisten pappilassa w. 1759 alottivat, moneen vuoteen mitään valmistusta tullut; sillä vasta $1\frac{5}{5}$ ja $3\frac{0}{7}$ 1775 sitouivat he (niinkuin nimitetyssä Tengströmin kirjassa seisoo) wapaehtoisten suostumusten kautta näinä mainittuina päiwinä erityisiin palkka-ehtoihin tulewalle kappalaisellensa. Näiden suostumustensa johdosta esitteli Maaherra ynnä Konistorio heidän astiansa Kun. Maj:lle, joka Wälipäätöksesssä $\frac{9}{10}$ 1775 armossa suostuiki heidän anomukseensa, ja niin saivat oman kappalaisen w. 1777*), jonka palkka oli 25 tynnyriä. — Ihan tiettyä oli, että he wapauteettiin Emäkirjon kappalaisen palkkaamisesta; sentähden olisi se joko tietämättömyydestä tai ymmärtämättömyydestä kuin Rankaanpääläiset w. 1780 Piispan-keräijissä pyysivät wapautta Skalisten kappalaisen sekä Pitäjän-Apulaisen palkkaamisesta, kuin edellinen jo kappalaisen E. Fonselius'en kuoleman kautta 1779 oli tapahtunut, ja „jälkimäistä taas ei sopinut myöntää“. —

Nyt on siis Rankaanpää wihdoinki kappelinä ja juuri mainitun Fonselius'en poika Mikael heidän ensimmäisenä kappalaisenansa. Tähän jätämme nyt Rankaanpään olemaan kappelinä, siihen asti kuin se ynnä Karwian ja Honkojoen kanssa Pastoraatiksi pyrkii ja pääsee, josta sopi-
wammin perässä päin kerromme. —

*) Sitä ennen eli wuodesta 1764 alkaen lienee joku apulaispappi täällä asunut, koska silloin jo seurakunnalla oli ensimmäinen kirkon-kirjansa.

Tässä vielä on paikallansa puhua sen papin palkasta ja asunnosta. Sen jo olemme sanoneet mitä hän aluin sai; mutta w. 1818, kuin koko Pastoraatin kolmen kappalaisen palkan-tafaus tapahtui, (jossa myös Honkojokilaiset olisivat ottaneet osan Saarnaajallensa, kuta ei kumminkaan suotu, vaikka Senatiin valittivat), sai Rantaanpään kappalainen lisäksi maalua Jämijärwen kylän taloista, Tykkööltä, Suurimaasta, Sydänmaan ja Kaiwalan kalmalta (jotka nythään kuuluvat Jämijärwen kappeliin, paitsi osa Sydänmaata ja Kaiwala, jotka owat Parkanon alaa), niin että se silloin teki 35 tynnyriä. Edellämäinitun suostumuksen (1775) mukaan sai hän vielä 5 \mathcal{R} woita talosta (yh-teensä 14 \mathcal{R}) ja likifistä taloista kuorman verran heinimaata, kaukaisemmista $\frac{1}{2}$ talwi-kuormaa heiniä.

Kappalais-talon ja samassa nythisen Pappilan synty on seuraava: Kappelilaiset oliwat ynnä kappalaisen M. Fonselius'en kansa tehneet uusia maita aiwotulle kappalais-asunnolle; mutta Rantaanpään kylässä toimitetun, 1792 päätetyn Jon-jaon kautta joutuivat ne maat tässä kylässä olevien Akademian taloin alle. Sen walituksen tähden kuin tietysti tästä seurasi, määräsi Kun. Maj:ti kirjeessä Konsistoriolle ja Maaherralle $\frac{8}{6}$ 1799, että Jossa-jaossa Kruunulle tulleesta ylimääräisestä maasta 400 tynnyrin-alaa ikuisesti Kappalais-puuställiksi annettaisiin, joka, nimeltä Pappila, $\frac{1}{3}$ manttaalia, siis oli Kruunun utis-talo samalla kertaa, josta kappelilaiset, vapaus-wuosien kuluttua, weron maksaisivat. Siitä alkaen ja kumminkin vielä w. 1821—1835 nautti se wero-wapautta, ja koska Maaherran woimassa ollut sitä kauwemmaksi suoda, anottiin sitä Keis. Maj:lta, joka myös $\frac{22}{7}$ 1836 määräsi, että tämä talo wastakäsin on luettava samoille eduille, kuin „muut uudet kappalais-puuställit“. Silloin kuin Rantaanpää eri pastoraatiksi määrättiin, $\frac{29}{11}$ 1841, annettiin Pappilaan lisäksi Multasillan kruunun talo, $\frac{1}{8}$ manttaalia; mutta koska se jälestäpäin nähtiin riittämättömäksi, antoi Hallitus sille sittemmin Saatolan talon Wenesjärwen kylästä.

3) Karwian seurakunnan synty.

Koska me tämän paikakunnan asuttamis-kertomuksista olemme nähneet, kuinka peräti wähhän 1600-luvulla Karwian kalmalla vielä löytyi asunnoita (joita vielä w. 1700 oli wain 4 manttaalikirjassa:

2 taloa *) ja 2 kruunun torppaa), niin kuuluu warfin kummalliselta kuin Tengströmin usein mainituksa kirjassa seisoo, että „Karwian seu-
tuin asukkaat jo 1600-luvun lopulla pyhysivät saada rakentaa itsellensä
saarnahuoneen, jonka anomuksen Tuomiokapiteli kielsi $22/8$ 1699“.
Tähän se seikka jäi lähes 100 vuodeksi, niinkuin edeskäsin näemme.
— Mutta vieläki kummallisemmalta kuuluu, kuin Strandberg sanoo
Pitäjän-Apulaisen w. 1656 asuneen „Kyrön kanssissa“ (Kanttissa;
siis Karwialla). Mitä toki hän siellä teki, kuin ei koto Karwian kul-
malla Abraham-papin Taloin-luettelossa juuri samana vuonna ollut
kuin yksi ainoa talo: „Karwia $1/6$ “ —? — Kumpakaan seikkaa on wai-
kea tydyttäväisesti selittää. Edelliseen vastaa kuitenkin jo tuo Kon-
sistorion kielto, että se kirkkonsa eli saarnahuoneensa puuha oli sopima-
toin niin ylen vähälle väkiväluulle. Jälkimäisestä taas ei sowi muuta
mieltä, kuin että Pitäjän-apulainen, jonka osalla nähyh olleen kulma-
saarnat ynnä muu papillinen palvelus entisen Skalisten pohjoisen osan
awarisissa erämaisissa tähän samoin kuin sen jälkeiseen aikaan (niinkuin
näimme hänen matkoistansa Isojoelle), sopivammin olisi asutettu kes-
kelle sanottua erämaata eli Karwiaan, josta oli helpompi matkustaa
kaikille kolmelle tällöin jo asutulle kelmalle: Parkanoon, Honkojoelle
ja Rantaanpäähän, ja ehkä myöskin Sydänmaalle, josko täällä silloin
jo ainoatakaan Suomalaista asukasta lienee ollut. Tätä mielipidettä
wastaan wäittelee vielä kumminki se, että itse Karwian kelmalla
näihin aikoihin oli niin aiwan vähän wäkeä, arwiolta kymmenkunta
henkeä.

Karwialaisten kirkollisista tuumista ei kuulukaan sen jälkeen
mitään ennenkuin Pispan-keräjäissä $20/12$ 1780, jolloin he, samoin
kuin „Kihniönperäki“, josta jo ennen on kerrottu, pyhysivät saada
rakentaa itsellensä kirkon kuin myöskin erityisen papin sinne. „Saarna-
huoneen“ rakentamiseen sekä hautausmaan toimittamiseen saivatki nyt
luwan; mutta ominaisen kappalaisen saivat wasta Kuninkaallisen Pää-
töksen kautta $4/8$ 1796. Pappi tuli w. 1798, jolloin myös heidän
w. 1789 rakennukseen aljettu kirkkonsa oli walmis ja samana vuonna
saivat sinne Skalisten Emäkirkosta wanhan messukasukanti lahjaksi,

*) Eräässä toisessa kirjassa Senatin arkistossa, nimeltä „Diverse
Sordebok“ w. 1700 seisoo tosin 4 taloa „Karwia“: 1) Osaran, 2) Tuokkolan,
3) Kilwakkalan aukumentti. 4) Öwerstin talo; ja vielä siinä wiides: „Ky-
röskang“ kortteerimestarin hewois-talo.

niinkuin seisoo tänä vuonna pidettyin Prowastin keräjäin protokollassa. Kirkko vihittiin seuraavana vuonna, 1799. — Papin palkka oli 1798 tehdyin suostumuksen jälkeen 14 tynnyriä 25 kappaa, mutta nousi 1818 lähes 30 tynnyriin; hän sai myös 12 R 6 $\frac{1}{2}$ K woita. W. 1797 ostettiin Riitasalmen uusi talo papin-asunnoksi, jossa on 431 tynnyrin alaa kelvollista maata.

4) Rankaanpään Pitäjän alku.

Jo vuonna 1791 panivat Rankaanpään ja Karvian kappelin sekä Honkojoen kirkkokunnan asukkaat, Pastorin miran Skalifissa tällöin avonaisena ollessa, hakuun, että Pastoraati jaettaisiin ja he monenkaltaisista syistä saisivat yhtyä erinäiseksi pitäjäksi, väittäen tähän myöskin Väimijärven ja Sydänmaan asukkaita heidän kansansa osalliseksi. Sen haun eli anomuksen johdosta antoi Kun. Maj:ti Kamari-Kollegiolle $\frac{2}{11}$ 1792 käskyn tutkia asiaa. Se toimittiki $\frac{16}{2}$ 1793 paikalla tämän tutkiannon, jossa Konsistorion puolesta asiamiehenä oli „Kirkkoherra Polwiander“ (Kyröstä wai Moushijärwestäkö, siitä ei ole meillä tietoa, niinkuin jo ennen olemme sanoneet) ja jossa Väimijärviläiset ja Sydänmaalaiset riitelivät tuota väitettyä yhdistystä vastaan. Tämän tutkistelemyksen johdosta antoi Kamari-Kollegio $\frac{22}{7}$ 1795 lauseensa Kuninkaalle, joka sitte $\frac{4}{3}$ 1796 antoi kieltävän päätöksen asiassa. Näin kuuluu lyhyesti sen ensimmäisen ero-hakemuksen historia; mutta kuin sanottu Kamari-Kollegion lause sekä mainittu Kunink. Päätös muissakin kohdissa koskewat entisen Skalisten seurakuntain kirkollisia vaiheita ja siis ovat paikkakunnan historiassa aivan tärkeet kappaleet, suomennamme edellisen lähes kokonaisuudessaan tähän:

Kamari-Kollegion Lause: „Sitte kuin Kam. Koll. Teidän Kun. Maj:nne Armoll. Määräyksen ($\frac{2}{11}$ 1792) täyttämiseksi on antanut paikalla tarkemmin tutkia ja kuulustella asianomaisia muutamain Skalisten pastoraatin asukasten Turun läänissä alamaisuudessa tehdyistä anomuksesta, koskewa sanotun Pastoraatin jakoa, ja tämä tutkisteleminen seurattuna sekä Konsistorion kuin myöskin Teidän Kun. Majest. Käskynhaltian lauseilta sittemmin jouluk. 1 päivä on tänne lähetetty; niin on Kollegion melvollisuus nyt alamaisen lausuntonsa asiassa antaa:

Warfin vastaanomanomattomalta näyttää, että Skalisten Pastoraati, jonka pituus on 11 tai 12 penikulmaa ja leveys 3:sta 5:teen

penikulmaan *), ei ainoastansa tämän suuren awaruutensa wuoffi, waan myöskin sentähden, että sen asunnot owat järwien, pääsemättömäin soiden ja newain takana, sekä sen ilmi-annettu wäkiluku tekee wähä yli 7000 henkeä, tarwitsee joko jaon eli muun toimen kautta paremman palveluksen Papeilta ja Opettajilta kuin tähän asti on ollut; ja tuskin woisi todeksi luulla, mitä asiakirjat sisältävät, että niin laweassa Seurakunnassa **) Kirkkoherra Kappalaisene ja Pitäjän-apulaisene asuwat kaikin samassa kylässä eli Skalisten kirkonkylässä, ja owat siten yhtä waikasti saatetut koko Seurakunnan palvelukseen!

Se osa Seurakunnan (= Pitäjän) asukkaista, joka on anonut Pastoraatin jakoa, on niinkutsuttujen Rantaanpään, Honkojoen ja Karwian kulmakunnat, jotka aluin owat perustaneet anomuksensa siihen, että kaikki muuta kulmakuntaa, nimittäin Jämijärwi ja Sydänmaa heidän kansansa yhthiwiwät sekä heidän kansansa yhdistettäisiin erinäiseksi pastoraatiksi. Mutta tätä owat nämät wiimemainitut niin hywin ennen kuin myöski wiime tutkisteluksessa, joka Kollegion toimesta tapahtui 16 p. Kesäk. 1793, yksimielisesti vastaan sanoneet, johonka kohtuuden jälkeen ei näyhään woivan heitä wastoin tahtoansa welwoittaa, erittäinki kuin heidän asemansa on sellainen, ettei joko esiteltyine kustannuksine olisi heille suuremmaksi kewennyksiksi ja hyödyksi kuin mitä heillä nyhyään on papistonsa palveluksen suhteen. — Afian näin ollessa ja kuin Rantaanpään, Honkojoen ja Karwian kulmakunnat yksinänsä näyttävät peräti heikoilta täyttämään mitä wiime tutkimuksessa on katsottu jaon toimeen-panon kautta tarpeelliseksi: kahden pappilan rakentaminen, nimittäin yksi uudelle kirkkoherralle ja toinen kappalaiselle Karwian kullalla sekä kolmannen osan lisäys kolmannus-ihwästöön, joka koko Skalisten pastoraatissa nyhyään ei nouse korkeemmaksi kuin kaikkiansa 52 tynnyriä wiljaa; ja jaon tapahtuessa, kun Sydänmaa ja Jämijärwi owat erillänsä, ei se uudelle kirkkoherralle tekisi enempää kuin 10 tynnyriä, johonka, waikka se nyt

*) Näissä mitoisissa on erheys. Se on kyllä tosi, että e. m. Suhtimäeltä on Honkojoen perälle 11 tai 12 penikulmaa; mutta pitäjän laweys on suurempi kuin tässä sanotaan. Katso maantieteellistä osaa.

**) R. K. tarkoittaa tässä erittäin Skalisten emäseurakuntaa Parkanone. Rantaanpäässä jo oli kappalainen; waikka tän hakemus-ajan wälinaikainen sitä wirtaa piti. — Muutoin owat R. K:n mietteet aiwan todellisia ja sopiwaia kauttaaltansa.

kolmannella osalla lisättäisinkin, „kirkkoherra“ ei saata tyytä; niin kohtelevat siis pastoraatin jakea tätä nytkä senkaltaiset esteet, jotka tekivät sen toimeenpanon vaikeeksi ja sen pysyväisyyden *) miltei mahdottomaksi. Mutta kuitenkin tarvitsee senkaltaista tointa pitää, että Seurakunta (eli Pastoraati) saisi nauttia liemmän tarkastuksen ja paremman palveluksen Papeiltansa kuin tähän asti on mahdollista ollut näiden (seuraavassa mainittavain kulkamuntain) kulkaisuuden tähden; ja usko Kollegio sen keinon, jonka Kirkkoherra Polwiander, joka tämän asian tutkistelemissä läsnä oli, Konsistoriolle, sen liitetyn päätöksen sijällön mukaan, on esiteltyt, sopivaimmaksi, nimittäin: että Kirkkoherralla Skalifissa olisi oikeus aina pitää yksityinen apulainen, ja että Pitäjän-apulainen, joka ynnä Kirkkoherran ja Kappalaisen kanssa on tähän asti asunut Skalisten kirkonkylässä, muuttaisi asuntonsa Parkanon ja Kihniön liellä toifiansa olewiin kulkamuntiin, lähelle sitä paikkaa, kussa Ranan talo on, ja olisi Emäkirkolta noin 4 penikulman päässä, joten hän, Kirkkoherran (P.) mietteen mukaan, woisi olla myöski Karmian asukkaitten palvelukseksi.

Tämän muutoksen kautta olisi toki osa Seurakunnasta lähempänä pappiansa ja waikudet heiltä siten poistetut, erittäinki jos Konsistorion Kollegiolle antaman lauseen mukaan Karmia, joka on kulkaisin, saisi erityisen Kappalaisensa, johonka myöski hariat nyt owat antaneet syytä; joten siis Pastoraatissa olisi wiisi (oikein: kuusi) pappia: yksi Kankaanpäässä, toinen Karmiasa, Pitäjän-apulainen edellä mainitusja paikassa ja 3 Emäkirkolla. — Toimenpito asiasta kuuluu Konsistoriolle, Teidän Kun. Maj. Käslynhaltian avulla, josko joku seikka siinä waatifi hänen waikutustansa ja apuansa; ja jos* T. Kun. Maj. armossa hyväksi näkisi saltia senkaltaisen asian toimeenpanon, saattaisi Konsistorio saada käslyn tästä kuulustella Seurakuntaa ja senjälkeen niin yhdestä kuin toifesta huolta pitää sekä Kappalaisten palkan suhteen niin tasata, että kullakin olisi kohtuullinen elantonsa.

Mutta kaiken tämän kautta ei ole kaikki waikudet wielä poistetut. Siihen jää sittenkin waillinaisuus sen uskollisen peräänkatfannon suhteen, joka Kirkkoherralla pitää oleman Seurakuntansa sielu-

*) Ainoastaan tässä miettesfään näkyy K. K. erehtyneen; sillä ei se kai saanut mitään tilastollista katsahdusta paikkakunnan edistymisen suhteen näinä aikoina, waikka se jo nytki oli kyllä huomattawa läheltä katsowalle.

hoidosta y. m., ja uftammalla Seurakunnan jäsenellä ei ole vähäinen rastiis niin pitkiltä matkoilta raiwaamattomilla teillä kuljettaa papin (= pastorin) maalua ja tehdä monen päivän matka joka kerta kuin heillä kirkkoherralle on jotakin asiaa j. n. e. Jonka tähden Kollegio ainoastansa nykajan suhteen antaa tämän lausuntonsa, — — kuitenkin jättämättä pää-asiaa filmä-alaltaan, eritenki kuin tämän pastoraatin jako on wälttämätöin toisesa tilaisuudesa ja kirkkoherran muutossa sopiwammin esiteltävä ja toimeen pantawa, kuin Seurakunnassa aletut wilselhykset owat ehtineet enemmän „siwistyttää“ maanpaikkaa ja jo asetetut, wielä wapaudella olewaiet uutistalot, wapaus-wuosiansa kuluttua, owat welwoitetut hnnä wanhain taloin kanssa samallaisesti osalliseksi pappein maksossa hnnä muissa welwollisuukfissa“. —

Täten jätettiin asia Kuninkaan päätöksen alaiseksi, joka, niinkuin jo sanoimme, Pastoraatin jaon suhteen oli kieltävä eli lyhyesti kaitfissa asianhaaroissa Kam. Kollegion lauseen ja esitelmän mukainen.

Mutta suuren wäen-lisäyksen ja muun edistymisen tähden, joka Rankaanpäässä täällä wuosifadalla tapahtui, ei woinut eron-haku unohtua. Hakemus uudistettiin, kumminki wasta 40 wuoden perästä, sillä menestykfellä, että Keis. Maj:tin Reskr. 29/11 1841 määräsi, muitten jo edellä kerrottuin Skalisten pastoraattia koskewain seikkain ohessa, Rankaanpään kappelin hnnä Karwian ja Honkojoen seurakunnat yhteensä eri pitäjäksi, joka 1/6 1853 sai ensimmäisen pastorinsa asu-mukfella ensimmäinitun kirkon lähellä.

Ennen kuin eriämme Entisen Skalisten köyhäiksi huudetun kuuden seurakunnan kirkollisista asioista, on meidän niille kaitille kiitöskseksi julki tunnustaminen, että owat fangen hartaita näiden astain edistämisesä, jota warten wäsymättömästi halulla owat uhranneet waiffa wiimeiset waransa. Sen tobistaa yksin heidän kirkkoinsa ja pappilainsa kunnolliset rakennuksetki. Ja siinä owat warmaanki esikuwaksi monelle rikkaalle seurakunnalle; waiffa toisaalta myönnämme, ettei kirkollinen ja hengellinen mieli aina ole sama ja yhdesä; — eikä sen puolesta yhteis-henki wielä walpas muissa kuin kirkollisissa.

IV. Paikkakunnan tila ja kärsimykset

1540—1870.

Monasti ja paljo on Maamme kärsinyt sodan veristä witsausta, monasti myös nälkä-wuosien näännyttäviä waiwoja. Muinen peräti hajallisesti asuttu ylisin osa Ylisatakuntaa eli tämän historiamme ala ei kumminkaan ole erinomaisemmin tunnettuja, historian ja kansan muistissa olevia sodan raskuuksia kärsinyt, enemmän kuin koko Satakunta yleensä, waikei suinkaan niistä warsin wapaaksiakaan pääsnyt, niinkuin edespäin ferrotuista sotaisista muistoista näemme; mutta sitä raskaammat owat nälkä- ja tauti-wuosten waiwat täällä olleet, jotta tosin monasti näiden viimeisten 300 vuoden kuluesa sopii ihmetellä sitä woimaa, joka alinomaisesti kärsimykseen tottuneen kansan on kunnattanut, ettei se niinä raskaimpina aikoina ole kokonaan hukunut.

a) B. 1540—1596.

Ennen kuin alamme paikkakunnan sotaisia waiheita ynnä muita kärsimyksiä kertoelemaan, katsahdamme sen tilaa niiden kirjallisten todistus-kappalten johdolla kuin meillä on Senatin Arkistosta; nyt ensinnä 15-sataluvulla. — Huomattawa on yleensä, että tän paikkakunnan tila, niiden kolmen vuosikadan sisällä, kuin tämä historiamme kertoo, aina kunkin vuosikadan keskiaikoina on ollut paras, niin että erittäin 5:s ja 6:s vuosikymmen kullakin sataluvulla näyttää edistymisen ajaksi täällä; jota vastaan viimeiset ja ensimmäiset vuosikymmenet (paitfi 1790) owat olleet raskaita aikoja. — Millä woimilla paikkakuntamme meni 1590- ja 1600-luvun ensimmäisen vuosikymmenen waiwoja vastaan ottamaan, sen nyt ensiksi osotamme. So kohta saamme sanoa, että Skalinen w. 1540—1575 oli tavallisen hywässä woimassa, miltei paremmassa kuin 200 vuotta sen jälkeen. Sos ensin katsoimme talo-lukua, oli niitä jo w. 1540 tän paikkakunnan kahdesa neljäskunnassa yhteensä 193, eli 6 taloa enemmän kuin w. 1700. Maanwiljelys tosin tähän aikaan, samoin kuin vielä nykyisen vuosikadan alkuun asti, oli aiwan vähäinen; mutta sitä mahtawampi oli metsästyks ja kalastus sekä karjanhoito. Metsjän-otus ei suinkaan ollut wähiin elon-aine näillä awarilla metsämailla tähän aikaan, koska vielä 1757 mainitaan, että asukkaat täällä paljo tappoiwat hirwiäkin

pettuleipänsä särpimekfi. Vieläki suurempi elätys-keino oli kalastaminen Ikalisten, Jämijärwen ja Parkanon ihanilla järmillä, jotka tietysti wetiwätki ensimmäiset Suomalaiset asukkaat niiden rannoille Lap-palaisten siaan, jotka pakeniwat pohjoseen ja Sydänmaan salomaille ja keitaille *). Näiden järwien runfasta kalarikfautta todistawat: 1) yleiset kirjalliset maineet asiasta (katso e. m. „Nuijasota“ I. s. 33 Per Brahen kertomuksen mukaan); 2) että tämä paikkafunta tällä vuosifadalla maksoi Kruunulle suuren „hauti-“ ja „ruoka-kala“-weron (josta edespäin) ja 3) että Hämeenkyröstä ja muualtakin, Sawosta **) saakkakin käytiin täällä kalastamassa. Mutta ei näy karjan hoitokaan wäkiluwun sekä muitten olojen suhteen peräti turha olleen, koska jo w. 1540 oli seuraawa määrä karjaa Hämeenkyrön kuskafin neljäs-kunnaassa:

	Kouffu- luku.	Hewo- sta.	Härkiä.	Lehmiä.	Nuorta karjaa.	Lam- paita.
Mhon neljäsf.	18½¼	103	4	394	287	652
Wiljakalan	18½¼	120	5	396	276	564
Dhteensä nyhyisen K:kyrön pitäjän alalla	36¾	223	9	790	563	1216
Lahdenpohjan neljäsf.	18½¼	107	3	419	229	521
Mureen neljäsf.	18½¼	114	"	395	255	457
Dhteensä entif. Ikalisten alalla	36¾	221	3	814	484	978
Summa koko ent. Kyrösä	73¾	444	12	1604	1047	2194

Ikalisten alalla oli tasan pannen taloluwulle kuskafin talossa 1 hewonen, 4 ja toisissa 5 lehmää, 2 mullia ja 5 lammasta eli noin 13 elikkoa; ja, katsoen edeskäsin tehtyyn wäkiluwun arweluun, 1 nauta

*) Katso mitä tästä edellä asuttamishistoriasa olemme kertoneet.

**) „Wielä w. 1544 ja 1550“ walittawat „Satakuntalaiset ja Hämä-läitset, että Sawon ja Pohjan miehet käywät heidän erämaisja“. J. Koski-nen, Nuijasota I. s. 35 (Arwidsson Handl. VII. 144, 312). — Sawolaiisten täällä käyntiin ja tänne asumaan jäämiseenti wiittaisee muun muasfa seki, että Poomarkun, tämän seudun rajamaisja on Sawo-nimisjä taloja ja kansan puhe Sawolaiisten tänne asuttumisesta (katso edelle).

ja 1 lammas kullekin hengelle, jonka verran ei w. 1805 ja 1810 täällä karjaa ollut (wertaa wäkiluvun ja karjan luetteloa näinä vuosina).

Jos sitte koemme saada selkoa wero-maan awaruudesta ja wäkiluvusta täällä w. 1540—1575, tulemme siihen seuraawaisen tutkimuksen kautta.

Koko Skyrösfä oli vuonna . . .	1540	1553 (56)	1575
Kruunun koukku-lukua *)	73 $\frac{2}{4}$	79 $\frac{5}{24}$	82
„Kiltis“-koukkuja	—	61	—
Kruunun joutfia	619	—	—
Kirkon joutfia	—	600	—
Manttaalia	—	383	405
Täysiwerollisia miehiä	—	383	—
Puoliwerollisia	—	8	—

Koska silloin Skalisten ala kahdesja seitšäsä oli puolen koko Skyröstä, nimittäin maan koukkujen ja taloluvun suhteen, niin voi erhettymättä päästää sen puolille kaitfisä. Skalisten alalla oli siis warmaan seuraawa määrä maata ja miehiä: w. 1540, maata 37 koukku (tawallista kruunun) ja siihen lisänä w. 1556 kirjassa kumminkin 30 „kiltis“-koukku (kastimaata); siis yhteensä 67 koukku eli nyhkaifaista manttaalia; noin 300 kruunun joutia, samoin kuin 1556 mainitaan saman verran kirkon joutfia, joita olisi pitänyt oleman enemmän, mutta nähtävästi on „Herra Matti“ tythnyt ympärilukuun. Mitä taas „manttaali“-lukuun tulee, sen aiwan hywin sopii

*) Lyhyt selitys näistä muinaisluvuista, joista kaitfista, paitfi „kiltis“-sanasta, olen laweamman tutkimuksen tehnyt Pirkkalan kertomukseni. Koukku on sama kuin nyhinen manttaali-lasku, joffi se muutettiin 16-sataluvulla. Manttaali taas alkuperäisen merkityksensä mukaan tarkoitti isäntä-mieslukua, siis talo-lukua, samoin kuin Täysiwerollinen ja puoliwerollinen (eli „koko-weron ja puoliweron mies“, „fullsättis“- ja „halffättis“-man). Joutfi oli, samaten kuin koukkukin, kahtalainen, kruunun ja kirkon (kirkon koukkuja ei kumminkaan tässä kertomuksessamme tule erikseen käsilie). Kirkon joutfi oli miespuolia yli 15 ikäwuoden; kruunun joutfi taas oli „täysikaswainen“ miespuoli, siis wäähä wanhempi kuin kirkon joutfi. — „Kiltis“- eli „kiltis“-koukku merkitsee metsästämisessä ja kaskeemisessä annetun kruunun maan weroitus-määrää. Katso siitä Prof. Rosenborgin wäitöskirja w. 1860. — Kiltis-koukku- ja kirkon joutfi-määrän olemme saaneet „Kalliolan (Tyrwään) prowastin Herra Mattin“ werolaskusta w. 1556, josta edeskäsin enemmän.

yhteen Maafirjan talo-luettelon kanssa, kuin on, näet, siinä w. 1540 Ryrön osalla 191 taloa ja Skalisten osalla 193 taloa, yhteensä 384, ja kun taulu osoittaa w. 1553 olleen 383 „manttaalia“ ja saman verran „tähtiwerollisia“ ifäntämiehiä. Tässä on siis nähty weromaan awaruus ja miesten luku tähän aikaan. Jos siihen vielä lasketaan uutis-afutut erämaat („nybesattis eremarker“) Ryrösiä 1564, yhteensä 2 koukua (10 äyriin maata) ja 21 „manttaalia“, joista kuului Skalisten alalle: „Kokojärwi (Kärki ja Songoi) 4, Koffuanlachdenpohja (= Kowelahti) 2, Warisalmi (Paasto) 2 ja Wehumarwe 1“ eli yhteensä 9 „manttaalia“ = uutis-taloo; niin nousee Skalisten taloluku tällöin 202 noin 68 koukkumaane. Ja koska miesluku (tähtikaswaissten, noin 20 ikäisten) oli vähintään 300 ja saman-ikäisiä waimonpuolia warmaanfi oli saman verran, ja siihen arwiolta sopii lukea vähintäki 600 lasta, nuorukaista, wanhusta ja simullista; niin oli Skalisten wäkiluku tähän aikaan' warmaan yli 1200 henkeä, joten kuhunki taloon tasan pannen tulisi noin 6 henkeä. Samalle arwiolle päästään edeskäsin w. 1645 eli sadan vuoden perästä, waiffa silloin talolukua oli vähemmän ja lehmiä ei puolikkakaan, josta juur: selwästi nähyh, että nyt ferrotulla aikaudella woitiin paremmin kuin jata vuotta sen jälkeen ja wielä Ison wihan aikanafin.

Nähtyämme paikkakunnan tilan sen mukaan kuin edellä ferrotuista seifoista woii päättää, katjomme nyt niitä rasitukfia kuin weronmaksoin summa w. 1540—1575 sijältää. Weronlaskua tältä aikaudelta on mahdotoin saada erikseen Skalistista; mutta koska weromaat h. m. täällä oliwat puolen Ryröstä, niin on ihan selwä, että myöskin werot tekivät puolen. — Wuonna 1540 teki Kokemäenkartanon läänin *) woutin Maunu Niilonpojan laskun mukaan (Sen. Ark. N:o 1919) Hämeenryrön wero:

„Koukku-lumulta wero-rahaa . . .	112 mrf. 2 äyriä **).
Hewoifista	55½ ” — ”
Häristä	1½ ” — ”

*) Sohon kuului: 1) Ulinen kihlakunta: „Tyrfwes, Karfw, Kyru, Birkala, Kangasala, Lempele, Besilar“; — ja 2) Manen kihlakunta: „Hwitiä, Toimijoki, Kyula Capell, Effra, Effra Boomine, Kume, Wisby, Wisby stadh, Nerpis“. — Näin silloin nimiä kirjoitettiin.

**) Raha-laskuista tähän aikaan olen myöskii tehnyt laweamman tutkimuksen Pirkkalan kertomuksejani. Tähän wain lyhyesti, että 1 marffa oli

Lehmistä	100 mrf.	2 äyr.	
Nuoresta karjasta	32 "	5 "	3 fyrrkiä.
Lampaista	17 "	1 "	3 "
Nimismiehen härkärähaa	2 "	— "	—
" lammasrähaa	— "	4 "	
Ryhöttimestarin	— "	6 "	
Haukia 619 joutselta	9 kipuntaa	5½	leiwistä
S:n „nuotan wedon“, neljäskunnalta 2	—	—	—, joka

fiis teki yhteenjä 225½ *lsh* haukia; Italisten siten 112¾ *lsh*.

Mutta tässä ei ollut vielä kaikki vero. Tähän tulee vielä se niinkutsuttu „Pispan tiunti“ ja „Kirkon tiunti“ sekä Papin saatava. Meillä on ote „Kalliolan prowastin Herra Mattin *)“ laskusta Ulifestä kihlakunnasta, sisältävä näitä veroja w. 1556, jonka tähän suomenname:

„Item (samoin) on ensin tietävä, että Kyrön pitäjässä on kiltiskoukkuja 61, joka tekee weroa vuosittain 3 äyriä kullakin kiltiskoukulta, jotka rahat he kutsuwat olewan Pispan tiunti.

Koukkuja 61.

Rahaa sen jälkeen 22½ mrf. 3 äyr.

8 äyriä = 24 örtugia. 1 äyri oli 3 örtugia = 24 penninkiä, ja 1 örtugi oli 8 penninkiä; mutta vielä oli eräs fyrrki-raha, joka teki 6 penninkiä, siis oli 1 äyri = 4 fyrrkiä (josta nelijaoista kai sen nimi). Swea lain alle kuuluwaisten maitten wero laskettiin äyri-luvulla (niinkuin olemme nähneetki lauseista; „10 äyrin maa“ j. n. e.). Äyrinmaa oli silloin 9 kertaa 9 kynnärää leweä ja 9 × 18 kynnärää pitkä, siis = 13,122 □ kynnärää, joka oli sen aikainen tynnyrin ala; kiwisesä maassa laskettiin 1 eli 2 lisä-salkomittaa (9 kynnäräistä). *St. R. S. Vagus'en Wäitösk. „Om jordastiften“ 1857; siwu 49, 50.*

*) Tämä jo ennen mainittu Herra Matti oli Kihlakunnan prowasti ja Tyrwään (Kalliolan, tässä kirjassa: Kalliolan) pastori. Hänen laskusansa on huomattawa muutama seikka: 1) että hän käyttää nimitystä „kiltis“-koukku (josta jo eunen olemme maininneet) tässä Kyrön laskusansa „kirkon“ koukun saassa, joka tawataan muiden pitäjien laskuisa ja myös täällä pitäjän wero-kirjaassa 1551, jossa seisoo, että Kyrössä oli „kirkon koukkuja 61“. Tämä seikka tekee sen epäselwän, ettei tiedä luettiin nämä kiltis- eli kirkon-koukut kruunun koukkujen seasta, wai erikseenkö laskimaisista, niinkuin me edellä teimme. 2) Että se kirkon tiunnissa jällelle jäänyt osa 16 mrf. jaettiin Tuomiokirkon ja Kanikain välillä. Muutoin owat papin saatawat eri pitäjissä warsin erilaiset.

Item on myös tiettävä, että Ryrön pitäjässä on kirkon=joutfia, joilta joutfilta tehdään weroa vuosittain ort. (se on: örtugi) rahaa, joka kutsutaan olewan kirkon hymmenys-rahaa.

Joutfia . . . 600; tulee sen jälkeen rahaa 25 mrf. —

Tästä summasta otetaan kirkolle wiiniin, öylätteihin ja waffiin rahaa 9 mrf.

Jällelle jää, joka maksetaan vuosittain, rahaa 16 mrf."

* Papin weroa eli ruoka-saatawia („mattskott“) maksettiin tällöin Ryrösässä 383 „manttaalilta“ = talokuvulta:

„Rukitta 28 „leiwiskää“ („pund“) 5 pannia 16 kappaa *).

Lehniwoita („koomoollszmör“) 58 *℥* 8 *℥*."

* Mahdotointa on warsin tyhystin nykyaikaisella rahalla määrätä tän-aikaisten werojen summaa; koska rahan arwo tähän aikaan oli niin peräti epätasainen. Eikemmäfi luulisimme tulewamme maksojen summan osotuksessa, jos koemme ne muuttaa wiljaksi, waikka tosin wiljan hintakin tällä vuosifadalla oli niin peräti waihettelewainen, että kuin ruispanni w. 1550 maksoi noin 14 äyriä, maksoi tynnyri sen vuosifadan lopulla jo wiittä wertaa enemmän eli 13 mrf., (katso siitä „Ruijasota“ I. s. 66). Tähän wiime mainittuun wiljan kalteuteen oli tietystiki vuosifadan loppupuolen kowat ajat syhynä. Jos me arwiolta laskeimme rukiin hinnan 3 markaksi tynnyriltä w. 1575, ja panemme tähän sen täydellisen werolaskun kuin meillä on tältä wuodelta Ryrön pitäjältä**), niin saamme nähdä kuinka suureksi paikkakunnan raskuudet nousiwal tällöin wiljasja ja muusja tawarasja:

1575 „Ryrön pitäjässä:
werokouffuja 82; 10:n äyrin,
wero manttaalia 405.

* Tämä Ryrön pastorin wilja-saalis teki meidän mittamme mukaan 115 tynnyriä 26 kappaa rukitta, joka oli kyllä suuri siihen aikaan. Selkityksefi wilja-mitoista tällöin mainitsimme että panni oli, ninkuin nytkin, 20 kappaa; „leiwiskää“ (pund) sisälti 6 pannia, ja lästi (suurin mitta) sisälti 12 leiwiskää ja teki siis 48 nykyistä tynnyriä.

** Sen. Ark. Kirja N:o 2284.

Matkaa:	Vastaa tynnyriä:
Kahaa 931 mrk. 7 äyr.	= 310 tynn. 20 kapp.
Kukiita 2 lästiä, 5 pannaia, 2 kapp.	= 99 " 12 "
Dyria 2 " 5 " 2 "	= 99 " 12 "
Kuuroja 1 " 2 " 10½ "	= 49 " 20½ "
Woita 99 l ^h 8 k.	
	Dht. 559 " 4½ "
Lehmiä (?) 20.	
Lihaa 1 kipunta 4 l ^h 17½ k.	
Sian lihaa 1 " 4 " 17½ "	
Saukia 7 " 9 " 2 "	
Kuoka-kaloja („mattfisk") 4 " 19 " 8 "	
Puita 82 shtää.	
Heiniä 372 kuormaa 3 aamia (?).	
Työpäiviä 874."	

Näitä maffoja puolitellessä Skalisten osalle ja vertaillen sen edellä ferrotuihin voimiin, saa lusia itse pian käsityksen tän-aikaisista raskuksista, niin ettei meidän tarvitse niillä vertailemisella kertomustamme laajentaa, vaan saamme nyt siirtyä tän vuosifadan lopulle ja seuraavan alulle tarkastamaan niitä kärsimyksiä, jotka sotisten vehkeitten y. m. kautta tätä paikkakuntaa silloin kohtelivat.

b) W. 1596—1630.

Että enimmäkseen sotawäen liikkeet Turun puolen ja Suupohjan välillä talwisiin ja suwisiin owat käyneet tämän paikkakunnan lävitse, sen siitä huomaa, kun muinen se niinkutsuttu „sitain tie" pitkin Hämeen- ja Pohjan-kangasta *) oli ainoa suwitie Pohjanmaalle, ja taas waiwa talwi-tie käwi pitkin Kyrösjärwen Skalissa olewaa selännettä ja Nureen loppea sekä Parkanon järwitse. Tiedämmekin, että Skalinen on nähnyt niin hywin Nuijasodan, kuin myöskin Ison wihan ja vuoden 1808 sota-liikkeitä. Sen werran kuin tiedämme niiden kunkin paikkakuntaamme koskeneen, ferromme tässä. Ensin siis Nuijasodasta.

*) Kutsuttiin myös, erittäin mainasiin aikoihin, „Kyrön-kankaaksi" eli „Kyrön metsäksi", sentähden, että nämät laajat kangas- ja metsämaat silloin olivat Hämeen- ja Pohjan-Kyrön rajana. Ilmajoki ja Skalinen olivat siihen aikaan kumpasanki Kyrönsä kappelinä, joiden pitäjiksi tultua Kyröt siirtyivät toistansa kauemmaksi ja kangas kadotti Kyrö-nimensä.

Ne makaat historialliset tiedot, jotka J. Koskisen oivallisesta „Nuija-sota“-kirjasta, kuin myöskin Senatin Arkistosta y. m. saadaan, todistavat, että koko Hämeen-kyrö (ja siis Skalinen) 15=sataluvun lopulla oli ylellisesti raskautettu sotawäen majoituksesta („linnaleiriltä“) ja niiden sekä aateliston ja wirtamies=parmien wallatomilta kiskomista. Mitä erittäin „linnaleiriin“, Nuijasodan erinomaisimpaan syhyyn tulee, niin oli Skalinen ja Kyrö y. m. pitäjät tällä puolen Kyrön= eli Pohjan=kangasta Ratsuwäen pesäpaikkana (vt. Nuijas. II. s. 43), samoin kuin Suupohjassa eli toisella puolella sanottua kangasta nuot wihatut kotihuomit majailivat. Tän puolen miehet, kuuliansa Suupohjalaisten wapauttamis=wehkeistä omin woimin, joiden ensi kähäköistä 1596 sotawäen ja woutien kansa tietysti tänne pian oli sanoma tullut, lähettiwätki Laurikaisen Parkanosta muitten tänpuolisten kanssa sinne pyytämään „heitäkin“ (Skalifissa ja H:kyrösä) „wapauttamaan linnaleirin alta“, uhaten, elleiwät apua saisi, lifä=rasitukseksi tulla sotawäkeneen Suupohjaan majoilemaan, siten muka sen aikuisen puhe=tawan mukaan todistaen anomuksensa hartautta (s. 44); mutta samassa se osottaa heidän waikeeta tilaansa tälläkin puolen kangasta. Omiin woimiin ylellisen orjuuden poistamiseksi oli luottaminen, kuin eiwät ne monet walitukset ylhäisten tykönä mitään waiikutaneet; sentähden on epäilemätöntä, että nämäki täältä Pohjalaisten tuumiin yhtyiwät. Laurikaisen esitys oli jo ennenki Suupohjan miesten mieli. — Jo samana vuonna Bonlukuun 19 p. samoowatki Suupohjalaiset eli pää=nuijajoukko, noin 800 miestä Jaako Skan (Skma=joelta) johdannolla, Jalasjärveltä yli kankaan Parkanojärwitse Skalisiin ja tästä Kyröseltä H:kyrön kautta Ylöjärwen ja Keijärwen kyliin Pirkkalassa, jossa leiri oli Soulu=aattona. Siitä sitte Soulun jälkeen siirryttiin Nokian kartanoon. Tietysti kai meniwät Skalisten ja Kyrön miehet mukaan, koska kuuluu, että Skka „nostatti Hämeen=kyrön ja Pirkkalan rahwaat“, ja mitäs he muutoin olisimat Laurikaista Suupohjaan lähettäneet, elleiwät olisi samoin tuumiin yhtyneet. Ja samate kuin sieltä lähti mies asunnosta, jotta ainoasti raajarikot sekä muut kelwottomat saivat kotio jäää, niin kaiketi täältäkin.

Sillä aikaa oli H:kyrösä majoilewa sotawäen päällikkö Hannu Laurinpoika saanut sanoman waarasta, josta tiedon lähetti eteenpäin Pirkkalassa olewan sotawäen päällikölle. Kyrön kangasta kohden lähetyt wakojat toiwat myös pian wisin tiedon lähengewästä nuija=

joukosta. Peräti pelkuriksi nähy Hannu päällikkö kun jo ennenkuin Ruujamiehet olivat Ryröä liikelläkään lähti karkuun, eikä ennen pysähtynyt kuin pääsi Karfluun, jossa hän jo 22 päiwä tawataan eli samaan aikaan kuin Ilka kulki Skalisten läwitse Ryröön, joissa hänen retkensä ja kansan nostattamisensa tapahtui toden-mukaiesti 20—23 päiwä samaa Souluukuuta.

Tapaukset Nokiasja uuden vuoden aattona ja päiwänä (jonka lähelle eli Pirkkalan kylään ja Pappilaan itse se mokoma Suomen rasittaja Klaus Flemming oli ehtinyt leirinsä asettaa) eivät kuulu kertomuksemme alalle *); se wain on mainittawa, että ne käiwät Ruujawälle onnettomuudeksi ja tekivät surullisen käännöksen koko tähän heidän wapauttamis-tuumaansa. Täältä lähtiwät paeten paluumatkalle samaa tietä kuin tulleetki olivat, aateliston ja sotawäen taloista ryöstämiensä tawarain kanssa, jotka kuitenkin oli tielle heittäminen kuin heitä takaa ajawa ratsuwäki saawutti heidät jo kahden penikulman päässä, siis Pinsiön kankaalla Pirkkalan ja Ryrön välillä. Pakolais-ten „isompi osa pelastui, poiketen metsän sisään, johon ei ratsuwäki woinut heitä seurata“. „Mutta iso joukko mainitaan tapetuksi taikka wangiksi joutuneen, ja ratsuniehiet ajoiwat heitä takaa puoliwäliin sitä 12-penikulman mittaista metsämaata, jota Pohjanmaan ja Satafunnan eroitti“ (niin kertoo J. R., Ruuja=S. II. s. 60). Tämä takaa-ajaminen ulottui siis aina Parkanon pohjaiselle kulmalle asti eli Pohjanmaan rajalle, ja sillä wälin tietystikin tappeluitakin tapahtui; sillä wästarintaa tekemättä eivät juinkaan pakolaiset itseensä tappaakaan wankita antaneet. Semmoinen tappelu kai tapahtui Höytölän kylässä (Skalisten emäkirkolla) Ryröselän Ureen lopen rannalla. Mitään tarkempaa tietoa ei ole kuitenkaan tästä, enempää kuin muistakaan taisteluista täällä. — Mutta koska Höytölän kylän pelloilta on löydetty piilu-keihäitä y. m. sota-aseita, kerrotun aikakauden muotoisia, owat ne warmaanki Ruuja-sodan jäännöksiä, koska ei muista sotaliikkeistä täällä tällä ja edellisinä aikoina tiedetä eikä nuot löytö-aseet sowi Ison wihan aikaisiksi. Muutamia näistä omistaa Skalisten nimismies R. Palmén. —

*) Ne owat laweasti kerrotut Pirkkalan kertomuksejani, jonne ne kuuluwatki.

Paiikkafuntamme ei siis woittanut tällä yrityksellensä muuta kuin tappiota, sotawäen suuremman wihan, linnaleirin rasittawimmat ja wallattomimmat kiskomiset ja päälliseksi Marski Flemmingin wihan ja rangaitukset. Itse lähtikin hän Birkkalan kylästä jälkeen Tammi-kuun 4 päivän Hämeen-tyröläisiä y. m., jotka olivat Suupohjalaisten osamiehiä olleet, rankaisemaan ryöstöllä ja häwityksellä, siis Itälistai-
fiakin, waikei hän itse nyt edempänä käynyt kuin Wiljakkalassa, sen aikaisella S:tyrön kirkolla. Mutta 18 päivä seuraawassa Helmikuussa on hän taas samalla paikalla S:tyrön pappilasissa ja samoaa siitä seuraawina päiwinä 1500 ratsumiehen kanssa Itälisten Heittolan kylän ja Parkanon Laurikaisen kautta Salasjärwelle (jonne tuli 22 p.) ma-sentamaan Suupohjan toista sota-yritystä *). Mitä Itälisille tällä marskin matkalla tapahtui, siitä ei ole meillä mitään tietoja. Mutta että tämäki retki lisäsi paiikkafunnan häwiötä, on arwattawa. Sur-tiasissa tilassa oli se jo muutoinkin ratsuwäeltä rääkähtynä ja ryöstet-tynä, katorwuosilta, rutolta y. m. kärsimyksestä ylellisesti rasitettuna ja häwitettyinä, niinkuin seuraawa kuwaus silmin nähtävästi osoittaa.

Ruijasodan aikaista ja sen jälkeistä tilaa ja kärsimyksiä täällä kuwailewat ja walaisewat erinomaisen selwästi myös autio-taloin luet-telot, jonka tähden ne tältä aikakaudelta owat mitä tärkeimpiä histo-riallisia todistuskappaleita. Niistä taidammeki tehdä täydellisen sel-won heti itse Ruijasodan jälkeisenä vuonna 1598 kuin myöskin kohta sitte w. 1600, 1606 (joka näyttää olleen onnettomin aika täällä), 1621 ja 1630.

Sos tähän ensin otamme Autio-luettelon („ödhis lengden **) pro anno“) 1598 koko S:tyröstä, jonka S:tyrön pastori on allekirjoitta-nut ja sen totuuden sinetillensä wahwistanut, ja sen wiereen merkit-semme mitkä talot niistä toisista luetteloista vielä autiaina tapaamme, niin saamme nähdä paiikkafunnan tilan w. 1598—1630.

S:tyrön alalla w. 1598:

Alhon neljäskunnassa: „Sasila 2, Mahnala 9, Sirkkala 2, Kierik-kala 6, Heinijärwi 7, Hertuala 2, Wanaja 1, Haukijärwi 3, Kalkunmäki 13, Ruottila 2.“ Yhteensä „manttaalia“ (taloa) 47.

*) Ratsi näistä Ruijasota II. siv. 60 ja 106.

**) Sen. Ark. kirja N:o 2430.

Wiljakkalan neljäskunnassa: „Kätölä 8, Thokois 1, Tuokkola 2, Vesela 6, Myllymäki 2, Timi 5, Sontu 3, Hiedikko 6, Hiiriois 3, Wiljakkala 8, Karhe 2, Ingula 4, Hirwoila 2, Verfuis 2, Kostula 6.“ Yhteenjä manttaalia 60.

Lahdenpohjan neljäskunnan osalla: „Vrdiais 6, Vndila 2.“ Yhteenjä 8 taloa; siis Kyron alalla 115 taloa.

Skalisten alalla 1598—1630:

Lahdenpohjan neljäskunnassa:

Undilan „Sarkkilat 2; 1600 samoin; 1630 vielä toinen.

„Kalmoi 2; 1600 ja 1621—1630 kaikki kolme („Calli, Karja, Calmoi“).

„Skalis 3; 1600 oli 4; 1621 waan 2; 1630 vielä 1.

„Näykkälä 4, joiden seasfa yhden nimi oli „Stomatar“; 1600 samoin kaikki 4; 1621 waan 2.

„Karkhois 3; 1600 kaikki 4.

„Napima 1.

„Wattiais (Siira) 3; samoin 1600; 1621 waan 1.

„Wattula 2; s:n 1600; 1621 waan 1.

„Pitkäniemi (Zämijärwi ja Kokojärwi) 10; Tällä alalla: 1600 Kauppilasfa 2, Konttilasfa 3, Kokojärwi 1; ja 1621 Zämijärwellä 2, Kokojärwi 1; 1630 Zämijärwellä 1 ainoa. — W. 1599 käwi Tuomo Kierikkala „Zämijärweltä“ $\frac{7}{11}$ Turusfa Kuninkaalle walittamasfa palowahinkoansa ja sai silloin Kun. Kaarlen omakätisen wapaus-firjant yhden vuoden weroista palowaruffi.

„Wichtiläjärwi (Wehuwarwe) 2; samoin 1600—1630.

„Wiliakkala“ (= Wiljalan kylä, „Solla“) 5; 1600 oli 4; 1630 waan 2. 1600 oli Sammisfa 2 autio-taloo.

„Kilwakkala (Wämi, Korho) 8; 1600 oli 6; 1630 waan 1.

W. 1600 seisoo Sikurilasfa 1 talo autiona, 2 palaneena.

Yhteenjä 53 autio-taloo.

Aureen neljäskunnassa:

„Karttu („Säppälenn“) 5; samoin 1600.

„Kowelax 2; 1600 samoin molemmat; 1621 waan toinen.

„Kiiala 3; 1600 oli 2; 1621, 1630 waan 1.

- „Höytölä 7, joiden seasfa Alpi ja 2 Jutilaa; 1600 olivat kaikki 8, paitsi 9:s ainoa oli asuttu; 1621 vielä 5; 1630 waan 1.
 „Kiitälä (Kysä) 9; 1600 oli 8; ainoasti 2 taloa asuttu; 1621 vielä 2.
 „Mumäki 1; 1600 oli 2; 1621 taas 1.
 „Warisalmi 2, siis kaikki; 1621 ja 1630 toinen.
 „Parkana 6; s:n 1600; 1621 oli 2; 1630 waan 1.
 „Heitola 2; s:n 1600—1621; 1630 waan toinen.
 „Tewaniemi 5; 1600 kaikki 6; 1621 jo asuttu.
 „Miettis 9; 1600 samoin, siis yksi ainoa asuttu; 1621 vielä 3; 1630 waan 1.
 „Kallionkieli (Untola) 4; 1600—1621 vielä 3; 1630 waan 1.
 „Köyhio (Hieta, Helte) 7; 1600 kaikki 10, siihen luettu myös „Helte ja Leuttola“, jolloin kylän nimi on kirjoitettu „Kautamäki“ ja taloja „Hieta, Pasko, Talonen ja Hiithu“.
 „Sipsio 2;
 „Louhalar 4; 1600 kaikki 5.

W. 1621 kuuluu myös Suhtimäen ja Kihniön nimi, edellinen ensikerran; mutta tässä alusjansaki on 2 taloa kummasaki autiona.

Siis yhteensä 68 taloa.

Koko Skalisten alalla oli siis 1598 autiona 121 taloa ja waan noin 70 asuttu eli ainoasti $\frac{1}{3}$ osa seurakuntaa, josta siis näkyy että tämäki pitäjä Ruijasodan aikana oli aiwan onnettomassa tilassa. Että Ruijasodan liikkeet ja marski Kl. Flemmingin rangastusretki erittäin olivat turmiota täällä vaikuttaneet, luulisin seuraawaisen todistawan: 1) Kun juuri ne kylät, jotka olivat talwi-tien warressa ja siis Ruujamiesten hynnä vihollistensa ainoina pysähys-paikkoina Skyrön ja Pohjanmaan välillä, siihen aikaan ja vielä enemmän sen jälkeen 1600—1606 (niinkuin viime mainitusta wuodesta edespäin näemme) joutuivat kokonansa autioiksi, nimittäin Luhalahti, Köyhio, Kallionkieli, Miettinen, Tewaniemi, Höytölä, Heittola, Kiitälä y. m. kummallakin puolella Skyrösjärwen Aureen loppea, ja vielä Parkanon kylä, joka myös oli sanotun tien warrella; jota vastaan ne muut kylät täällä Lahdenpohjan neljäskunnassa wahan paremmin säilyiwät. 2) Koska vielä w. 1606 juuri Höytölän kylä, jossa tappelu niiden monien siellä löydettyin sota-asetten tähden arwellaan olleen, hynnä sitä

wastapäätä olewa Teuwaniemi kokonansa olivat häwitetyt („platt ödhe“), niinkuin nähdään Ryrön pastorin Henricus Olain tobistamasta autio-luettelosta tänä vuonna, jolloin muutoin seurakunnan autio-tila oli tullut suuremmaksi kuin sitä ennen ja koskaan sen jälkeen.

Siinä vuoden 1606 autio-luettelossa *) sanotaan Lahdenpohjan neljäskunnassa olleen 60 autio-taloa, joiden seassa warsin ilman asu-kasta, ihan kylmillä („platt ödhe“): „Sarkkila 1, Kalmoi 3, Länkälä 2, Watfiais 1, Watula 3, Konttila 2, Kauppila 2, Kierikkala 1, Kokojärwi 1, Wihtiläjärwi 3, Wiljala 4, Kilwakkala 1.“ Ja Aureen neljäskunnassa 82 taloa, joista ihan kylmillä: „Höytölä 8, Kitiala 7, Muumäki 2, Parkana 3, Heitola 1, Teuwaniemi koko kylä 6, Miet-tis 7, Kallionkieli 3, Kowelax 2, Köyhio 2, Luhalax 1.“

Tänä surkiana vuonna oli Skalisten 190 talosuwusta koko 142 autiona ja ainoasti 48 asuttuna, siis juuri $\frac{3}{4}$ osaa seurakunnasta warsin häwinnyt, josta ei saanut kruunu, ei pappi, eikä kukaan mitäkään. Tällöin ei ollut 66 talossa ihmistäkään ja niissä toifissa 76 autiotaloissa asui kai wain joku wanhus, itsellinen eli koturi tahi muu siwukas, joka ei maata werollisesti wäljellyt. Sen kaiten oli waiikut-tanut Linna-leirin rasitukset, woutein ja wirtamiesparwen kiskomiset ja aateliston syöpäläisyyhs ynnä sodan sotkut ja katowuodet, josta wiime mainitusta luonnon rasituksesta tällä ajalla ei meillä kuitenkaan ole erinäisiä ja likisempiä kirjallisia tietoja; mutta luultawasti oli hirmu-herra Halla yhdistynyt tuon toisen kansan-kauhun marski Flemmingin kanssa täälläkin tuhoja tekemään. —

c) B. 1630—1690.

Mitä erittäin aateliston läänityksiin eli lahja-tiloihin tulee, joita niillä muinen oli koko pitäjiä, oli kaiteti niitä jo Ruijasodan aikana täälläkin; kumminfin on 40 vuotta sen jälkeen, 1637 sekä 1639 manttaalikirjoihin merkitty semmoisia Skalistesakin. Edellisenä vuonna seisoo, että

Reinhold von Gysterillä oli täällä seitsemän taloa: 1 Kilwakkalassa, 4 Karrunkylässä, 1 Teutolasassa ja 1 Wähäröyhiossä; ja eräällä

*) Sen. Ark. kirja N:o 2472

Karl Sigfredinpojalla (lieneekö ollut Teemalan herran poika) 2 taloa: 1 Sipurilassa ja 1 Karrun kylässä.

W. 1639 taas on merkitty, että Matti Sigfredinpojalla, Teemalan herralla Pirkkalassa (joka oli Sigfred Sigfredinpojan ja sen puolison Margaretan sanotun kartanon hallitsijan poika ja on kirjoittanut Helsingin kokouksen päätösten alle $\frac{2}{2}$ 1616) oli Saapimaan ja Kurkelan kylät, Niemi ja vielä $\frac{1}{2}$ manttaalia Wiljalasta. — Kältsifi, elinaikaiselle wapaudelle on 1637 kirjoitettu: Kalli 2, Kurkela 1, Kontti 1 („Majorin^a), Wihtiläjärwi 1, Heittola 1 ja Mietisten 2 taloa.

Täydellisen Läänitys-, Kälsi- sekä Sotawäestön y. m. taluettelon manttaali-*) määräyksestä voimme tehdä otteessa w. 1656 „mylly-tullin manttaali-kirjasta“ Itäisten kirkkokunnassa Kyrön pitäjästä“; ja kuin sen wiereen pannaan Papin kymmenys-kirja, niin nähdään kuinka suuri osa pitäjistä eli kuinka monta tilaa oli kansan ja kruunun sekä minwerran muiden hallussa, kuin samassa myös siitä nähdään kuinka pitäjät silloin oli asuttu, kuin se erisi Kyröstä.

Kymmenys-kirja 1656.		Myllytullin mantt. kirja 1656.		
Kylät ja talot.	Manttaali.	Kylät ja talot y. m.	Manttaali.	Weroll. henkilöä.
„Osara	1	1) Sewoiswäen talot:		
Kolkoi	1 $\frac{1}{2}$	„Osara	1 $\frac{1}{2}$	4
Sipurila	$\frac{1}{2}$	Kolkoi	1 $\frac{1}{2}$	10
— **) toinen	$\frac{1}{2}$	Kiiala	1	7
Sarkila	$\frac{2}{3}$	Wähä Röyhkiö	$\frac{2}{3}$	5
Sarkila, toinen	$\frac{1}{3}$	Sipsiö	1 $\frac{1}{6}$	5
Kalmoi	$\frac{1}{3}$	Kilwakkala	1	5
Läydälä	$\frac{2}{3}$	2) Anto-taloja:	6 $\frac{5}{6}$	
—	$\frac{1}{3}$	Wähä röyhkiö	$\frac{2}{3}$	9
—	$\frac{1}{3}$	—	$\frac{2}{3}$	4

*) Merkitsee jo nyt nykyistä manttaali-laskua.

**) Niiden taloin nimen siassa, jotka kirjassa ovat isännän nimellä nimitetyt, on wain piirto.

Karhois	$\frac{1}{2}$	Iso röyhö	$\frac{1}{3}$	6
—	$\frac{1}{3}$	3) Jato-taloja:	$1\frac{2}{3}$	5
Kurkela	$\frac{1}{2}$	Kilwakkala	$\frac{1}{3}$	} 16
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
Hapima	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	} 6
—	$\frac{3}{8}$	Karttu	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{3}{8}$	4) Jalkawaen taloja:	$2\frac{2}{3}$	
Niemis	$\frac{1}{2}$	Sarkkila	$\frac{2}{3}$	6
Watlais	$\frac{2}{3}$	Karhois	$\frac{1}{2}$	4
—	$\frac{3}{4}$	Watlais	$\frac{2}{3}$	} 16
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{3}{4}$	
Watula	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	5
—	$\frac{1}{2}$	Wiljala	$\frac{1}{2}$	} 11
—	$\frac{1}{2}$	Sammis	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	} 7
Wihtiläjärwi	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{2}{3}$	Kilwakkala	$\frac{2}{3}$	} 18
Sara	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{2}{3}$	
Kuofojärwi Päimike	1	Karttu	$\frac{3}{4}$	} 3
Hongoi	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{2}{3}$	
Karwia	$\frac{1}{6}$	—	$\frac{1}{2}$	
Worenmaa	$\frac{1}{6}$	—	$\frac{1}{3}$	} 8
Kiinijärwi	$\frac{1}{6}$	—	$\frac{1}{2}$	
Jämijärwi —	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	} 3
Peire	$\frac{1}{2}$	Höitelä	$\frac{1}{2}$	
Peire	$\frac{1}{2}$	Kitiälä	$\frac{1}{2}$	} 8
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{3}{4}$	Teuwaniemi —	$\frac{1}{2}$	} 15
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
Kapari	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	} 8
Soini	1	Mietis —	$\frac{2}{3}$	
Kanta	$\frac{1}{3}$	—	$\frac{1}{3}$	} 9
—	$\frac{1}{3}$	Kallionkieli	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	

—	$\frac{1}{4}$	Isoröyhä	$\frac{1}{2}$	} 13
Wiljala —	1	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{3}$	—	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{3}$	} 3
Pantti	$\frac{1}{2}$	Helde	$\frac{1}{2}$	
Sammi —	$\frac{2}{3}$	Sipfiö —	$\frac{2}{3}$	} 15
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	Luhalar	$\frac{2}{3}$	6
Skalis —	$\frac{1}{3}$			
—	$\frac{1}{3}$	5) Autio- ja Sotamiestaloja:	$19\frac{5}{6}$	
—	$\frac{3}{4}$	Watsiais	?	2
—	$\frac{2}{3}$	Kuokojärvi	1	4
1		Kilwakkala	?	3
Carttu —	$\frac{3}{4}$	Kowelar autio	—	—
Sälli	$\frac{2}{3}$	Teuwaniemi 2	—	7
Seppilä	$\frac{1}{2}$	Pinna	$\frac{1}{3}$	5
Kousta	$\frac{1}{3}$	Wuorijärvi —	$\frac{1}{6}$	} 4
Kukka	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{6}$	
—	$\frac{1}{2}$	Wahojärvi	$\frac{1}{6}$	2
—	$\frac{1}{2}$			
Kilwakkala —	1		$1\frac{5}{6}$	
Kesti	$\frac{1}{2}$	6) Glintautisella wapaudella:		
Wenni	$\frac{1}{2}$	Kurkela	$\frac{3}{4}$	3
Soini	$\frac{2}{3}$			
Hätäwara	$\frac{1}{2}$	7) Norrtöpingin päätöksestä Akademian rässi-taloja:		
Syysä	$\frac{2}{3}$	Sidurila	$\frac{1}{2}$	8
Ritti	$\frac{1}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	4
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{3}$	4
—	$\frac{1}{3}$	Calmoj	1	7
Kontti	$\frac{1}{2}$	Skalis	1	} 20
Kiala	1	Watulla —	$\frac{1}{2}$	
Höytölä	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
Kitjala —	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	

Läyffi	$\frac{1}{3}$	Jämijärvi —	$\frac{2}{3}$	} 43
Taloinen	$\frac{1}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	Rontti	$\frac{3}{4}$	
Muumäki —	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
Parfano —	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	
Naskall	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{4}$	
Kana	$\frac{1}{2}$	Soini	1	
Kaupi	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	Kuotojärvi	1	
Ohti	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{2}{3}$	
Mohtoj	$\frac{1}{3}$	Wiljala	$\frac{2}{3}$	3
Lato	$\frac{1}{3}$	Kowelax	$\frac{1}{2}$	4
Seittola —	$\frac{1}{2}$	Parfano —	$\frac{2}{3}$	} 13
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{2}{3}$	Seitola	$\frac{1}{2}$	4
Teuaniemi —	$\frac{1}{2}$	Teuaniemi	$\frac{3}{4}$	3
—	$\frac{3}{4}$	Mietis —	$\frac{1}{2}$	} 7
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{3}$	
—	$\frac{2}{3}$	Kallionkieli	$\frac{2}{3}$	5
—	$\frac{1}{2}$	Uoröyhjö	$\frac{3}{4}$	17
—	$\frac{2}{3}$			
Miettis —	$\frac{2}{3}$	8) „Autuaan Greivi Fredrich Stenbof in“:	18	
Willi	$\frac{1}{2}$	Sarkkila	$\frac{1}{3}$	6
Tenhoi	$\frac{2}{3}$	Ukalis —	$\frac{2}{3}$	} 15
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{3}{4}$	
—	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{3}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{3}$	
—	$\frac{1}{3}$	Läykälä —	$\frac{2}{3}$	
Kallionkieli —	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{3}$	7
Lumia	$\frac{2}{3}$	—	$\frac{1}{3}$	} 3
—	$\frac{1}{3}$	Karhois	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	Kurkela —	$\frac{1}{2}$	
—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	5

Leutola — . . .	$\frac{1}{4}$	Jämijärvi — . . .	$\frac{1}{2}$	} 14
— . . .	$\frac{3}{4}$	— . . .	$\frac{1}{2}$	
Köyhöniemi — . . .	$\frac{2}{3}$	— . . .	$\frac{2}{3}$	} 14
— . . .	$\frac{2}{3}$	Wihtiläjärvi — . . .	$\frac{2}{3}$	
Köyhö — . . .	$\frac{1}{2}$	— . . .	$\frac{2}{3}$	} 14
Koijola . . .	$\frac{1}{2}$	Wijala — . . .	1	
Oja . . .	$\frac{3}{4}$	— . . .	$\frac{1}{3}$	} 7
Leuffala . . .	$\frac{1}{3}$	Rijnajärvi . . .	$\frac{1}{6}$	
Papuinen . . .	$\frac{1}{3}$	Worema . . .	$\frac{1}{2}$	4
— . . .	$\frac{1}{3}$	Carwia . . .	$\frac{1}{4}$	4
Paasto . . .	$\frac{1}{2}$	Miettis — . . .	$\frac{1}{2}$	} 13
Ijtu . . .	$\frac{2}{3}$	— . . .	$\frac{1}{2}$	
— . . .	$\frac{3}{4}$	— . . .	$\frac{2}{3}$	} 10
Selte — . . .	$\frac{1}{2}$	— . . .	$\frac{1}{2}$	
Perta . . .	$\frac{1}{2}$	Kallionkieli — . . .	$\frac{1}{3}$	} 4
Sipstö — . . .	$1\frac{1}{6}$	— . . .	$\frac{1}{2}$	
— . . .	$\frac{2}{3}$	— . . .	$\frac{1}{4}$	} 4
— . . .	$\frac{1}{2}$	Leutola . . .	$\frac{3}{4}$	
Luhalar Ugeri . . .	$\frac{1}{3}$	Isoröyhö — . . .	$\frac{1}{4}$	} 4
— . . .	$\frac{2}{3}$	— . . .	$\frac{2}{3}$	
— . . .	$\frac{2}{3}$	Luhalar — . . .	$\frac{2}{3}$	} 17
Suhtimäki — . . .	$\frac{1}{3}$	— . . .	$\frac{2}{3}$	
— . . .	$\frac{1}{2}$	— . . .	$\frac{1}{3}$	} 7
— . . .	$\frac{1}{4}$	Suhtimäki — . . .	$\frac{1}{2}$	
Rikniöö Soronen . . .	$\frac{1}{3}$	— . . .	$\frac{1}{4}$	} 8
Linna . . .	$\frac{1}{4}$	Riknia — . . .	$\frac{1}{4}$	
Pystynen . . .	$\frac{1}{4}$	— . . .	$\frac{1}{4}$	} 3
Wataja . . .	1?	— . . .	$\frac{1}{2}$	
Korhonen — . . .	$\frac{1}{4}$	Wataja . . .	$\frac{1}{6}$	} 20 $\frac{1}{4}$
— . . .	$\frac{1}{8}$	9) „Syrwäsukuisen Robert Berner'in taloja“:		
Worijerwi . . .	$\frac{1}{6}$	Söyntelä säteri, rajan siällä . . .		} 11
Wahojerwi“ . . .	$\frac{1}{6}$			
Yhteensä	80 $\frac{1}{2}$		3?	

<p>Allekirjoittanut "Abrahamus Jacobi. L. P. Skalenfis."</p> <p>Muist. Tässä kym- menys-kirjassa ei näy koko pitäjän manttaali- luku eikä siis kaikki talotkaan; luultavasti on tästä poisja we- rolle vielä joutumat- tomat uutis-tilat, joista ei mitään krunulle eikä papille maksettu.</p>	Kiitjala —	$\frac{1}{2}$	}	25
	—	$\frac{1}{2}$		
	—	$\frac{1}{3}$		
	—	$\frac{2}{3}$		
	—	$\frac{1}{3}$		
	Momäti	$\frac{1}{2}$	}	3
	Parkano —	$\frac{1}{2}$		
	—	$\frac{1}{2}$	}	33
	—	$\frac{3}{4}$		
	—	$\frac{2}{3}$		
	—	$\frac{1}{3}$		
	—	$\frac{1}{3}$		
	Heitola —	$\frac{1}{2}$	}	9
	—	$\frac{2}{3}$		
	Helde	$\frac{1}{2}$	}	3
10) Wanhaa Nälkä, "Autuaan Matti Sigfredinpojan taloja":	$8\frac{5}{6}$			
Sapama —	$\frac{1}{2}$	}	19	
—	$\frac{1}{2}$			
—	$\frac{3}{8}$			
—	$\frac{3}{8}$			
Niemis	$\frac{1}{2}$	}	5	
11) Pappila, "kirkko- herra" Abraham..	—			
Kappalainen Hr. Sig- fredh	—	}	2	
Pit. Apulain. Thomas Josefi	—			
Yhteensä		$78\frac{5}{2}$	686	

Edellä olevat manttaali-kirjat osoittavat selvästi paikkakunnan oloja kerrottavan vuosikatamme keski-wälillä. Mutta waikka niinki lähes puoli eli enemmän kuin $\frac{3}{8}$ osaa pitäjästä oli läänityksenä kol-

mella aatelisella ja toinen yhtä suuri osa siitä oli sotawäen puuställiä, oli pitäjä kuitenkin jo taas asuttu, niin että ainoasti muutama talo tällöin oli autiona. Wähitellen olivat ajat rumenneet walkenemaan, niinkuin vuoden 1630 wähenewä autio-luettelo jo alkaa todistamaan, niin että Skalisten tästä lähin yhä paranewa tila w. 1646 eli siihen aikaan kuin se erisi omaksi pitäjäksi jo taidetaan kuvata seuraawaisilla numeroilla:

1645 oli . . . autiona.	Taloja.	Manttaalia.	Lehmiä.
Lahdenpohjan nelj.	8.	86.	40½.
Aureen . . . "	13.	102.	50½.
<hr/>			
Yhteenjä 21.	188.	91.	398.

Kuinka paljo paikkakunta viimeisen vuosikadan viimeisellä ja tämän ensimmäisellä vuosikymmenellä oli häwinnyt, sen osoittaa wertaelma karjanhoidostatin, koska ei nyt ollut puoleksikaan lehmiä kuin sata vuotta takaperin (katso edelle w. 1540). — Mutta, niinkuin sanottu, edistymiseen päin osoittaa kaikki alkaen w. 1630. Siihen aikaan ruwettiin uusia asuntojakain paikkakunnan awarille salomaille asettamaan. Niin e. m. luetaan w. 1634 ensikerran seuraawaiset paikkain nimet „Kyrön torppareina“: Linna (Parkanosfa), Wähäjärwi, „Kirnarö“ (?), Wuorijärwi ja Karmia (talo). — Toista uutistaloja nähdään taas tähän aikaan werolle laskettawan, e. m. Wuorenmaa 1644 ja Wataja 1645. Tämän aikakauden wähitellen walkenewaa tilaa walaisee myöskin nimismiehen Jakob Niilonpojan luettelo werollisista hengistä täällä w. 1639, joita oli Lahdenpohjan neljäskunnassa 228 ja Aureen neljäskunnassa 254, siis yhteenjä Skalisten alalla 482. Katsoen tän luettelon johdolla nykijisten seurakuntain alaa, kutakin erikseen, oli silloin werollisia eli henkirahoilla olewia henkiä: Skalifissa 367, Väimijärvellä 43, Parkanosfa 44, Rankaanpäässä 23, Karmiolla 5 ja Honkijoella 0. — Mitä erittäin Väimijärwen tilaan tällöin eli 1639 koskepi, woi sanotun aikaisemmin asutun järwen ympäristön päättää etäisyydesjään jäästyneen enemmän paikkakunnan yleisistä raskutuksista sekä olleen tavallisen hywässä woimassa, koska sanottuna vuonna maafirjassa seisoo, että se kylä kylwi 41 tynnyriä 10 kappaa, ja oli siellä 49 lehmää, 30 hehfoa, 15 hewoista, 20 härkää, 5 härkämullia, 2 sonnia, 66 lammasta, 18 kuttua ja 10 sifaa. Jospa nyt tässä kylässä armion mukaan oli korkeintaan 150 henteä (se on: 10

henkeä taloa päälle, torppia kun ei ollut), niin oli siinä waroja tylläksi.

Josko nyt koemme saada selkoa Skalisten väkiluvusta tän vuosijadan puolivälillä eli 1656, luulimme edellisten tutkintojen nojalla siinäkin pääsivämme jotenkain likimäärälle. Sanotun vuoden Myllytullin manttaali-tirjasta näemme, että werollisia henkiä oli silloin 686. Saman vuoden maafirjain yhteen-laskuisa taas luemme, että Skalistissa oli Hewis-wäkeä („Ryttares partikular personer“) 55 (16 äyriä maksavia) ja Kälssi- ja Ittelligenhentä 629 (12 äyriä maksavia) eli yhteensä 684. Mutta kuin tästä vielä puuttuu kumminkin uutis-ajukkaat, werottomat, niin voi henkirahain ijällä olewaisten luvun määrätä vähintäki 700. Kun siihen arviolta lisätään nuorkaisset, lapset, wanhuksset y. m., niin oli koko väkiluku tällöin ainakin yli 1200. Tämä lasku onki, katsoen kaiikkiin seikkoihin sitte sata vuotta takaperin, aiwan sopiwa. Kähes samalla kannalla oli siis väkiluku nyt kuin sata vuotta sitten; mutta sillä wälin oli se jo kerrottuiina Ruijasodan onnettomina aikoina paljosta vähempään supistunut ja nyt taas noin 50 vuoden kuluesä wähitellen karrtunut ja muutoinki waurastunut, jotta kansa jälleen jaksoi asua tilojansa, palwella kruunua, sotawäkeä ja aatelistöä, siksi kuin ikuisesti kiitettävä Kaarle XI mainion „Reduktionin“ kautta murtti sen wiimemainitun yllellisen syöpäläiswailan!

Näin ehti tämäki kowin koeteltu paikkakunta w. 1630—1690 wähin koota uusia woinia jälleen uusia waiwoja vastaan ottamaan. Mutta kauwaakan ei näitä wälkeitä, tahi oikeestaan wälkenewaisia, aikoja kestännyt; sillä ennen kuin tämä kowalla onnella aljettu wuosi-fata oli piirtännyt wiimeset kuuden-numeronsa, osoitti erinomattain sen wiiminen seitsen-numero jo semmoista nälkää ja kuolemaa, jota ei ole ennen eikä jälkeen täällä nähty eikä kuultu, ja aawisti samassa miten seitsemäs fataluku toisella wuosi-tuhannella oli alkawa! Sen ker-toelmaan suoraansa ryhdymme surulliseksi hywästi-jättö-puheeksi tälle yhtä surullisesti aljetulle wuosi-fadalle.

d) B. 1690—1721.

Jos katsahdamme kuolleitten luetteloa wiime-kerrotun vuosijadan lopulla, niin näemme kuinka raskaasti kuolema erinomattain hirmuwuonna 1697 laski kätensä tämän paikkakunnan päälle. Jo w. 1690

oli katovuosi ollut; vieläkin kovemmat olivat 1695, 1696 ja 1697. Waista kuitenkin 1696 alkoi nälkä ja sen siittämä tauti kansaa raskittamaan; sillä tänä vuonna jo kuoli kolme kertaa enemmän kuin tavallisesti, eli 150 henkeä. Mutta seuraavana vuonna kuolema oikein kauhistavia tuhoja teki, koska se puoliväliin marraskuuta manalaan majoitti 875 henkeä. Ei siis tähteen kahta vuotta kuluu kuin Italisten pitäjässä kuoli 1025 henkeä. Jospa nyt väkiluku täällä sitten vuoden 1656, jolloin se teki 1200, olisi lisääntynyt waikka 1000 hengellä (joka kuitenkin 40 vuotena näyttää olevan ylen suuri lisäys niin vähäiselle pääluvulle), olisi se näiden hirmu-vuosien tullessa korkeintaan 2200; ja kuin sitä edellä sanottu kuolleitten luku poisotetaan, jää pitäjään jällelle w. 1697 keskiwäliensä marraskuuta (jolloin maubissa olewa kuolewaisuus ei suinkaan äkkifatkasten laannut) 1175 henkeä. Näin oli siis nälkä ja tauti näinä kärsimystemme katterimpina vuosina (jotka historiamme lehdillä ikuisesti, niin kauwan kuin Suomen kansa elää, pysyvät surullisessa muistissa), tappanut noin puolen Italisten kansasta!

Ylimmin tarkastaesamme tätä mainittua kuolleitten luetteloa w. 1697 näemme kuolewaisuuden täällä, samoin kuin Pirkkalassa ja ehkä muuallakin, noussevan korkeimmalle huhti- ja touko-kuussa: edellisessä haudattiin 344 ruumista, joista 2 päiw. 92; niistä pantiin kahteen suureen hautaan („vthi 2:ne Stora Graff“) 70 ruumista, enimmiten köyhiä ja tuntemattomia („Siutijs Rijk mäst fatige och okänd“). Saman huhtikuun 11 päivä haudattiin taas 85 ruumista; 16 päiw. 38, ja 23 päiw. jälleen 85, joista 58 luultavasti samaan hautaan, koska kirjassa peräsjäpäin seisoo, että ne muut 27 samana päiwänä haudatut pantiin vähäsempiin hautoihin („Dito vthi mindre graf:r“). — Toukokuussa haudattiin yhteensä 187 ruumista, joista 9 päiw. 57. — Näitten kuolleitten seassa mainittiin 2 päivä huhtikuuta myöskin „tuntemattomia“, se on; kerjäläisiä; mutta se ei suinkaan vähennä kuolleitten lukua Italisisa; sillä koska tännekin muualta oli tullut kerjäläisiä, arwattavasti Pohjalaisia, on hywin tiettyä, että täältä suurissa laumoissa oli lähdetty alamaakuntaa köyden, ja tietystiikin oli suuri osa niistä kuluussa kuollut, koska myös muittenkin pitäjien (e. m. Pirkkalan) haudattuina luettelossa tänä kuolon vuonna monta muukalaista mainitaan. — Kuinka sanomattoman surkea tämä aika oli, sen huomaat siittäkin, kuin käppäläisiä maantielle

näänthi. Niin sanoonkin kuolleitten kirja e. m. että Skalisissa touko-kuun 11 päivä haudattiin nuori poika, joka oli kuollut maantielle („en vng poike som blef död på Landvägen“). Tämä ei sinikaan ollut ainoa. — Monesta talostakin kuoli kaikki; niin e. m. kuoli Kilvakkalan Tapiaisen isäntä, emäntä ja heidän 5 lastansa (kaikki samaan hautaan) sekä vielä 4 muuta henkeä samasta talosta. — — Bertoja tälle onnettomalle ajalle metää, vaikka vähemmässä määrässä, nyhyään menneet nälkä- ja tauti-vuodet 1867 ja 1868, joista edespäin saamme paikkakuntamme historian lehdille piirtää ihan tuoreet muistit.

Näin oli siis muutamia vuosiä ennen kuin Svonvihan vaiheet ehtivät tänne miltei suuremmat kärsimykset olleet täällä kuin koskaan, jotta kansakuntamme jo niiden kautta oli joutunut aivan täpärälle perikadon tilalle. Mutta siinäkin ei se saanut kauvan hengähtää uusia voimia, ennen kuin taas nuo valtiolliset vaiheet tulivat, joista nyt lausemmin kerromme.

Se maamme historiaa koin muista aika, jota paraiten kuvataan nimityksellensä „Svonvika“, koska näitä paikkoja kowimmin w. 1713—1717, niinkuin näemme Papiston ja kirkollisten kirjainti vaiheista, joista kummastakin paikallansa puhumme. Wenäläiset majailivat sanottuina vuosina täälläkin, ainapa Parkanon perillä asti, eli Rihniössä. Niiden olosta siellä kertoo M. S. Juselius kansan puheen jälkeen, että sotamiehet lähtivät Sinnan kylästä Pietasen taloa ryöstämään, joka näet „oli hyvin rikas, koska siellä piti olleen kartanon porttifin niin suuri ja raskaaksi raudotettu, että roikina kuului 1½ penikulmaa aina Sinnaan asti, kuin sitä awattiin ja kiini pantiin“. Wenäläiset „tulivatki talvikelillä jo Nerkojärwen selkä-jaarelle asti; mutta kuin äkkiä nousi sata sumu ja lumipyry, niin eivät arvanneet mennä edemmäksi taikka eivät osanneet, vaan hätäntyneinä jättivät koko joukon sota-aseitansa sanotulle selkäjaarelle ja palasivat takasin“. Mutta samaan aikaan kuin Wenäläiset eshyivät Nerkojärwellä *) ja heidän ryöstö-yrityksensä Pietasta kohtaan lahosi ja harmiksensa yhä vielä kuuluivat tuon rikkaan talon portin roikinan, „häwittivät he Sinnan talon niin että se jäi autioiksi“. Että myöskin muut mahta-

*) Niin eshyttävä onki tämä järwi oudolle, koska siitä on sananlaatu: „Tuhat nientä on Nerkoossa, sata saarta Auresessa“.

wammat talot täällä olivat hätyytetyt tahti niiden asukkaat pelosta paenneet, kertoo Juselius erittäin Rowasen eli Kasin talosta mainitun Nerkojärwen luoteisella kulmalla, että „neljä welijestä sitä silloin asuiwat, joista kolme lähtiwät wihollista pakoon ja jäiwät sille matkalle, waan neljäs, joka oli kituwa, jäi kotio yksin, jonka tähden pellotki jäiwät kedoksi ja ottiwat metsää, mutta niiden oja-piirua tuntuu vielä“. —

Mitään erinomaisempia ryöstöjä Emäseurakunnan alalta ei ole meillä tiedossa; mutta muistiansa jättiwät täälläkin, koska heidän olostansa täällä vielä peräsäpäin ki usein puhuttiin, niin e. m. mainitaan w. 1727 pidetyssä Pappilan huone-syynitirjasssa, että Wenäläiset täällä ollessansa olivat sieltä wieneet „2 kirvestä ja 1 parin auran wanaasta“. Samana vuonna pidetyssä promastin-keräisissä kanneltiin myöskin eräästä waimo-ihmisestä, „että hän oli elellyt Rysäin seurassa Wenäjän wallan aikana“, joka silloin niinkuin ainakin pidettiin monentertaisesti saastaisena rikoksena. — Tappeluihsta täällä ei ole minkäänlaisia tietoja; sillä ei ole tietoa jos sumitien warrella Karwian Skantssijakaan mitään kähätkää tähän aikaan tapahtui. Kumpaako tietä Galizin sotalaumanensa meni Ison-tyrön tappeluuin 1714, tätä wai Parkanon kauttako, sitä emme oikein tiedä. Se wain on tiettyä, että hän noin 9—11 päiw. helmif. kulki Skalisten kautta, jonne myös Hämeen puolelta sähoin wenäläisiä joukkoja tuli (Suomi 1865, siw. 44). Galizin pää-joukkone tuli Porista. — Suomalaisia wartioita oli täälläki hänen liifuntojansa wakoomasssa; waan otteluista ei puhuta. Tosin on puhe, että Skantssi on aina sotaliifunnoisssa ollut wasta-ryntäys-paikka etelästä tulewille wihollisille, josta se nimensäki on saanut. Mutta tämä nimi tawataan jo ennenki kuin Isonwihan sotaisia liifkeitä täällä oli; kumminkin löytyy se w. 1700 maatirjasssa, josta näkyisi, että siinä ennen Isoowihaafin on ollut warustuksia wihollista wastaan *).

*) Karwian Skantssi (kansan suussa „Kantti“), jota wanhoisissa kirjoisissa aina nimitetään „Kyrö Skang“, lienee perustettu kuningas Kustaa Adolfin liifwäiläisen ja preussiläisen sodan aikana, ei wihollisia wastaan, waan palkko-keinoiksi, jolla maan omia asukkaita sotapalveluksessa pysytettiin. Palmstiöld'in Kokoelmain „Topographica“ osassa (N:o XIV, Tom. LVIII, siw. 873) luetaan nimittäin: „Hämeentangas: Siinä kankaalla asetti Urjö Suhonpoika Swijnhuswud (joka oli Majori) linnoituksen (en Skang), johon hän kaikki karanneet soturit ja jalkamiehet, jotka luopuivat Kruunun palveluksesta, on wankuteen pannut, Kruunulle suureksi edukki ja hyödyksi“. Anrepin sukutauluja myöden tämä Urjö Suhonpoika Swijnhuswud w. 1600 oli laiwakap-

Suurimpia rasituksia oli kansalla oman valtion ja sitten myös vihollisen vaatimuksissa. Kuin tässä luettelemme: 1) mitä omalle valtiolle maksettiin wafinaista weroa, 2) mitä Wenäjän walan aikana 1713—1721 vihollinen waati, ja 3) minkälaisia uhrauksia sitä ennen papistolta ja kansalta pyhettiin, ja myös osotamme otteella maakirjasta millinen pitäjän asuntojen tila oli juuri ennen 3son wihan tuloa, niin saa lusia itse päätellä miten silloin jassettiin.

Wuonna 1700 oli pitäjässä 187 taloa (sen ymmärtää etteiwät ne kaikki olleet asuttuja), 99 $\frac{1}{8}$ manttaalia; wero-ähyrejä 41: 7: 18 ja 429 lehmää. Niiden jälkeen maksettiin weroa kruunulle:

Rahaa	254: 10: 22.
S:n	41: 20: 16.
99 thunnuria 28 $\frac{1}{2}$ kappaa wiljaa	224: 28: 9.
24 " 29 $\frac{1}{2}$ " tauroja	28: 3: 13.
71 \mathcal{R} 8 $\frac{1}{2}$ \mathcal{R} woita	116: 2: 2.
149 " 18 $\frac{1}{2}$ " lihaa	112: 14: 4.
83 $\frac{7}{8}$ lammasta	62: 15: —
249 $\frac{7}{8}$ aamia heiniä	249: 28: —
249 $\frac{7}{8}$ päiwä-työtä	46: 27: 6.
	<hr/>
	1136: 22: 2.
99 $\frac{1}{8}$ maanttaali-weroa	717: 13: 8.
Talwi-ajoiista („wintter fiört?“)	86: 23: 12.
187 talon salpietari-apu	293: 20: 18.
	<hr/>
	1097: 25: 14.
Uisää: Papin raha manttaalilta	27: 28: 3.
Pappilan tarja-raha	2: 21: 8.

Yhteensä 2265: 1: 3.

Jos laskemme tämän summan wiljaksi sen jälkeen kuin sille on ylempänä raha-arwoa laskettu, niin meni tällöin kruunulle 1010 thunnuria wiljaa, joka tekee lähes thunnurin jokaiselta hengeltä (lapsilta ja kaikilta);

teenina, w. 1612 ratsumestarina Uplannin ratsuwäessä ja sittemmin kassikymmentä vuotta majorina kotona-olewaisessa sotawäessä Suomenmaassa. Uisäksi häntä 1633 wuoden Ritarihuoneen pöytäkirjoissa sanotaan pois-olewaksi ja ikiwanhaksi, mutta mainitaan vielä 1636 arwonimellä „Kommandant“. Vuultawasti tämä majori Swijnhufwud'in komentaja-arwo ei tarkoittanut munta, kuin hänen isännyyttänsä Kyrön Skans'ssa. — Suomal. Kirjall. Seuran Historiallisen Osaston antama tieto; katso Osaston pöytäkirjaa Marras-kuun 30:tä p:ltä 1870.

illä w. 1700 ei pitäjässä juinkaan vielä ollut paljonkaan enemmän kuin 1200 henkeä. Laske siihen vielä pappein saatawat, jaetun sotawäen kustannukset ja kunnallismaksot y. m., niin pian huomaat kuinka hirmuisen kuorman alla tämä kansa huokasi; erittäimmiä kuin vielä huomiohon otamme kuinka vähänen wiljelys tähän aikaan oli; ja kuinka suuri toki olisi sen sopinut ollakaan niin peräti vähillä työwomilla autioina olleissa häwitetyissä peltomaisissa!

Peräti waitteeksi käy hymärtää kuinka täällä ollenkaan voitiin semmoisia weroja maksaa, kuin likemmin tarkastamme seuraawata aiwan tarkeeta otetta Pitäjän Maakirjasta w. 1700 *), jonka tähän liitämme siinä nimi-muodossa ja niillä paikkakunnan tilaa aiwan selwästi walaisewilla muistutuksilla kuin siihen on tehty. Se osoittaa mihinkä tilaan pitäjä oli joutunut mainioitten nälkä- ja kuolinwuotten jälkeen, kuinka paljon oli autiotiloja, sotawäen, akademian y. m. palkkataloja j. n. e. Tämä ote tosin wie paljo tilaa, laajentaen historiamme lehtiä; mutta se on samassa niin peräti tärkeä todistuskappale, ettei woi sitä pois jättää eikä lyhentääkään.

Lahdenpohjan Keljäskunta:

Kylä.	Talo.	Mant- taali.	Muistutuksia.
Dsara	—	$1\frac{1}{2}$	1691 wäh. **) 1 manttaaliksi. Ryttm. Goldenin komppanian hewois-wäen talo. puolen tästä P. j. toisen kappalaisen t. toinen puoli Kr. jak.
Kolskoi	—	$1\frac{1}{2}$	
Siturisa	—	$\frac{1}{2}$	autiot kumpikin; muutoin Turun Ak. t.
	—	$\frac{1}{2}$	
Kallmoi	—	$\frac{1}{2}$	P. j. D. t.
Kalli	—	1	
Sarkkila	—	$\frac{1}{2}$	Samoin. K. F. k. majoittajan t.
	—	$\frac{1}{2}$	
Jkalis	Turkki	1	Turun Ak. t.
	Ketturi	$1\frac{5}{8}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. — Kappalais-puustalli Kun. kirj. jalk. 1699.

*) Sen. Ark. Satakunnan Maakirja t. w. sivu 1091.

**) Seuraawaiset lyhennykset merkittewät: wäh. = wähenetty; P. j. = Porin jalkawäen; D. = överstin; t. = talo, wirtatalo; K. F. Kapteeni Hindenbergin; K. = komppanian; Kr. jak. = Kruunun jakamaton; Tur. Ak. = Turun Akademian.

	Giästi	$\frac{1}{4}$	wäh. $\frac{1}{12}$ m. — Kruunun talo. Autio.
	Ulainen	$\frac{1}{4}$	wäh. $\frac{1}{12}$ mt. — K. F. I. Ruostmestarin t.
	Raakola	$\frac{1}{2}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. K. F. I. 3 trumparin ja piiparin wapatalo.
	Pappila	$1\frac{1}{2}$	Pastorin. Wahwistuskirjan mukaan $\frac{2}{3}$ 1669.
Läykkelä	—	$\frac{1}{3}$	Herra Sigfredin lesken. Wäh. 1691 $\frac{1}{6}$ mt.; nyt weroista wapautettu 1698 $\frac{1}{6}$ mt. — Kruunun Autio.
	Palomäki	$\frac{1}{6}$	wäh. 1680 $\frac{1}{12}$ mt., wer. wapaut. 1698 $\frac{1}{12}$ mt. P. j. ja K. F. I. Kältwäapelin wapatalo.
Karhois	Camerat.	$\frac{1}{6}$	wer. wap. 1698. $\frac{1}{6}$ m. — Perinnöski kirjoitettu.
	Jouti	$\frac{1}{4}$	f:n 1698 $\frac{1}{4}$ mt. — Autio.
	—	$\frac{1}{4}$	f:n 1698 $\frac{1}{4}$ mt. Pitäjän kappalaisen Wanha-autio.
Hapima	Nummi	$\frac{1}{4}$	f:n 1698 $\frac{1}{4}$ mt. Kr. ja I.
	Mäkkälä	$\frac{1}{6}$	Kruunun Autio.
	2 weskettä	$\frac{3}{4}$	Kyrön Saasilan aukumentti.
	Suoroinen	$\frac{1}{2}$	} Kr. ja I.
	Kijro Jusfi	$\frac{1}{2}$	
Kurkela	Tiirika	$\frac{3}{4}$	Kilwakkalan aukumentti.
	Pöllö ja Tuhra	$\frac{2}{3}$	wäh. 1680 $\frac{1}{3}$ mt. K. F. I. Luutnantin t. Pöllö asuin t.; Tuhra wapatalo.
Wattfais	Tuukas	$\frac{2}{3}$	Perintö. Wesajärwen aukumentti.
Wattula	Taloinen	$\frac{3}{4}$	P. j. S. t. Perintö-t.
	Hannu	$\frac{2}{3}$	K. F. I. Luutnantin wapatalo.
	Milla	$\frac{1}{3}$	S. t.
	Hoppu	$\frac{1}{2}$	} Tur. Ak. palikka-taloja.
	Mäkkä	$\frac{1}{5}$	
	"Mende kuko"	$\frac{1}{2}$	
	"Mende kuko"	$\frac{1}{2}$	
Sämijärwi	Ruti	$\frac{1}{2}$	
	Heiska	$\frac{2}{3}$	
	Tuttila	$\frac{1}{2}$	
(Kontti) =	Ruti	$\frac{3}{4}$	
	Kaupila	$\frac{1}{2}$	
	Peijäri	$\frac{1}{2}$	
	Mipeijeri	$\frac{1}{2}$	
	Kierkkala	$\frac{1}{4}$	
	Hintu	$\frac{1}{2}$	
	Soini	1	— Autio.

	Tuori	$\frac{1}{3}$	} Kruunulle kirjoitettu. Tulee werolle 1701.
	Rämi	$\frac{2}{12}$	
	Kotu	$\frac{1}{2}$	Kr. wäb. $\frac{1}{12}$ mt. 1869. S. t.
	Pyhönemi	$\frac{1}{2}$	Kr. jaf. wäb. $\frac{1}{4}$ mt. 1691. Ryttest. Goldenin K. Kortteerimestarin hewois-talo.
Kanganpä esi Ruokojärwi	Ukari	1	} Tur. M. t.
	Hongoi	$\frac{2}{3}$	
Wihittläjärwi	Päiwikä	1	} Perintö. — P. j. sotamiestalo. wer. wap. $\frac{1}{3}$ mt. 1698. Kruunun autio. wer. wap. — P. j. sotamiestaloja. Kr. autio. werolle lasketut.
	Sidikä	$\frac{1}{3}$	
	Kullbua	$\frac{1}{3}$	
	Ruska	$\frac{1}{6}$	
	Zandkar	$\frac{1}{3}$	
Behuwarwe	Kruunun	$\frac{1}{6}$	} werolle lasketut.
Kynerjerwi	f:n	$\frac{1}{6}$	
Borenma	f:n	$\frac{1}{6}$	} wäb. $\frac{1}{12}$ mt. K. F. I. kersantin puustalli. " $\frac{1}{6}$ mt. P. j. esim. kappal. wapatalo. " $\frac{1}{2}$ mt. } sotamies-taloja. " $\frac{1}{12}$ mt. } — kruunun autio. Autio. Tur. M. t.
Niemis	—	$\frac{5}{12}$	
Williala	Ukila	$\frac{1}{3}$	} wäb. $\frac{1}{4}$ mt. } kruunun autio. " $\frac{1}{12}$ mt. } Sotamiestalo.
	Wirra	$\frac{1}{2}$	
	Solloi	$\frac{1}{4}$	
	Päntti	$\frac{2}{3}$	
Sammis	Hacka	$\frac{5}{12}$	} wäb. $\frac{1}{4}$ mt. } kruunun autio. " $\frac{1}{12}$ mt. } Sotamiestalo.
	Ingä	$\frac{1}{3}$	
	Hacka	$\frac{1}{4}$	
Kilwakkala	Giösti	1	} Ryttn. Goldenin hewoiswäen-talo. wäb. $\frac{1}{12}$. Kruunun autio. " $\frac{1}{4}$. Sotamies-talo. Kruunun. K. F. wapatalo. Perintö. — D. t. Kruunun autio. $\frac{1}{6}$ mt. sittä kirj. pe- rinn. 1701. wäb. $\frac{1}{8}$ mt. } K. F. lestickrouwan elinaikai- " $\frac{1}{4}$ mt. } sia räfsiä Kun. hallituksen " $\frac{1}{3}$ mt. } kirj. mukaan $\frac{11}{10}$ 1667.
	Hysfi	$\frac{1}{4}$	
	Hätawara	$\frac{5}{12}$	
	Wänni	$\frac{1}{2}$	
	Soini	$\frac{2}{3}$	
	Tapiainen	$\frac{1}{2}$	
	Ritti	$\frac{1}{4}$	
	Rätkoi	$\frac{5}{12}$	
autio —	Kangoi	$\frac{2}{3}$	

Aureen Neljäskunta:

Karttu	Rucka	$\frac{1}{3}$	} wäb. $\frac{1}{6}$ mt. — Kruunun. — Sotamies- talo. wäb. $\frac{1}{4}$ mt. Perintö, puolen sittä S. t. " $\frac{1}{12}$ " Kruunun autio. wäb. $\frac{1}{6}$ mt. Perintö. — Kilwakkalan aufumentti.
	Sälli	$\frac{1}{2}$	
	Hallia	$\frac{1}{4}$	
	Brufti	$\frac{1}{3}$	

	Kaupila	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. Perintö. — D. t.
	Säppälä	$\frac{1}{2}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. Kruunulle kirjoit. Tulee werolle 1701.
Kowelax	Bähätalo	$\frac{1}{3}$	R. F. k. Rustmestarin wapatalo.
	Hotalo	$\frac{1}{4}$	Tur. Mf.
Kiiala	Perintötalo	1	Kr. jak.
	—	$\frac{1}{6}$	wäh. $\frac{1}{6}$. Kruunun autio.
	—	$\frac{1}{2}$	wäh. 1680 ja wapaut. P. j. toisen kap- palaisen wapatalo.
Höytelä	Kiurunen	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. 1680 } sotamiestaloja.
	Alpi	$\frac{1}{3}$	" f:n }
	Zanacka	$\frac{1}{3}$	Kruunun. R. F. K. kersantin wapatalo.
	Drawais	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. 1680. Kruunun autio.
	—	$\frac{1}{2}$	f:n $\frac{1}{2}$ f:n. E:n f:n. Ollat Fänriki Jacin.
	Vertta	$\frac{1}{2}$	Sotamiestalo.
	Soutaja	1	"Juuri uusi"; luultaw. yhdistetty mo- nista autoista.
Muumäki	Pörttä	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. kruunulle kirj. — Tulee werolle 1702.
Kietilä	Kitainen	$\frac{1}{2}$	Turun läänin hewoiswäen talo, Ryttn. Holdenin.
	Leicko	$\frac{1}{2}$	Perintö. — Autio. — D. t.
	Penttilä	$\frac{2}{3}$	} Sotamiestaloja.
	Miwäkəri	$\frac{1}{3}$	
	Mewäkəri	$\frac{2}{3}$	
	Taloinen	$\frac{1}{3}$	
	Philpus	$\frac{1}{3}$	
	Leicki	$\frac{1}{3}$	D. t.
Parckano	Naskali	$\frac{1}{2}$	Kruunulle kirj. Tulee werolle 1702.
	Wöckhöj	$\frac{1}{3}$	Sotamiestalo.
	Latu	$\frac{3}{4}$	D. t.
	Kaupi	$\frac{2}{3}$	Kolmas osa eli $\frac{1}{9}$ perintö mt. Säsfi- lan aukum.
Kruunun	Hitu	$\frac{1}{3}$	2 kolmatta osaa eli $\frac{2}{9}$ perintö m., kuului Wesajärwelle.
	Kunfas	$\frac{1}{3}$	Perintö. — R. F. wapatalo.
	Kana	$\frac{1}{2}$	R. F. K. Luutnantin wapatalo.
	Rätkoi	$\frac{2}{3}$	R. F. wapatalo.
		Ruppeli	$\frac{1}{2}$
Heitola	Keisari	$\frac{1}{3}$	Tur. Mf.
	Williä	$\frac{1}{2}$	E:n. — Autio.
			E:n.
			wäh. $\frac{1}{6}$ mt. R. F. K. majoittajan t.
			" $\frac{1}{4}$ " Kruunun autio.

Leuwaniemi	Glinypeli	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. Sotamiestalo.	
	Andika	$\frac{1}{4}$	} Kruunun autioita; kaikki wäh.	
	Mikkola	$\frac{1}{2}$		
	Kitainen	$\frac{1}{3}$		
	Buondi	$\frac{1}{4}$		
	Musta	$\frac{1}{3}$		
Ruski	$\frac{2}{4}$			
Mietis	Packainen	$\frac{1}{2}$	Autio. Tur. M. wäh. 1691. $\frac{1}{12}$ mt. Sotamiestalo.	
	Enginen	$\frac{1}{4}$	f:n $\frac{1}{12}$ " Kruunun autio.	
Mietis	Willi	$\frac{1}{4}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. Kruunun autio.	
	Wikurr	$\frac{1}{3}$	" $\frac{1}{6}$ " Perintö. — Kr. jak.	
	Alanen Haweri	$\frac{1}{4}$	" $\frac{1}{4}$ " Kruunun autio.	
	Piipare	$\frac{1}{4}$	" $\frac{1}{12}$ " Ikiwanha autio („Vhr- minnesöde“).	
Kallionkieli	Silpula	$\frac{1}{2}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. Perintö. — S. t.	
	Hafweri	$\frac{1}{4}$	Tur. M. —	
	Theeri	$\frac{2}{3}$	— S:n — Autio.	
	Bliaa	$\frac{1}{2}$	Sotamies-talo.	
	Kuortti	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. Tulee werolle 1702.	
	Suorkka	$\frac{1}{3}$	Perintö. — Kr. jak.	
	Höykelä	$\frac{1}{4}$	Kruunun autio. Wäh. $\frac{1}{4}$ mt.	
Leitola	Räkä	$\frac{1}{4}$	R. F. k. majoittajan wapatalo.	
	Lumia	$\frac{2}{3}$	Tur. M.	
	—	$\frac{1}{2}$	wäh. 1691. $\frac{1}{4}$ mt. } Kr. jak.	
	Wähäröhiö	Laurila	$\frac{1}{3}$	Perintö. —
		Heikkilä	$\frac{2}{3}$	Kruunun. Werolle 1702.
Nikkilä		$\frac{2}{3}$	f:n. Mielolan (?) aukumentti.	
Per Andersson		$\frac{1}{3}$	Kruunun autio.	
„Kiljerwi“ Sforöhiö	Papunen	$\frac{1}{3}$	Perintö. } Kr. jak.	
	Pasto	$\frac{1}{4}$	—	
	Koipalo	$\frac{1}{2}$	} Kolmen yhteisen riisarin (piiskurin) wapatalot. („3ne gemene prophosjen till frihemman“).	
	Wähä ittu	$\frac{1}{2}$		wäh. $\frac{1}{6}$ mt. — Kruunun autio.
Isä ittu	$\frac{1}{2}$	R. F. wapatalo.		
Taloinen	$\frac{1}{4}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. — Kruunun autio.		
Helde	Pasto, I. Mansiffa	$\frac{1}{4}$	f:n. — Tulee werolle 1703.	
	Laukola	$\frac{1}{3}$	f:n $\frac{1}{6}$ mt. „Munsterkriiwarin“ wa- patalo.	
	Sija	$\frac{3}{4}$	Tur. M.	
	Pentti	$\frac{3}{4}$	— Werolle 1702.	
	Wats	$\frac{1}{2}$	Sotamiestalo.	
	Pärta	$\frac{1}{3}$	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. } Kruunun autiot.	
	Suhalar	Pipari	$\frac{1}{3}$	f:n

	Heiskala	$\frac{5}{2}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. Kr. jak.
	Räkä	$\frac{1}{4}$	wäh. $\frac{1}{4}$ mt. Kruunun autio.
	Rönti	$\frac{1}{4}$	s:n $\frac{1}{12}$ S. t.
Sipfö	Perintö-talo	1	wäh. $\frac{1}{6}$ mt. Kr. jak.
	Haima	$\frac{2}{3}$	Perintö — s:n.
Euhalahti	Säppä	$\frac{1}{2}$	Perintö. } Kr. jak.
Suhimäki	Pitiälä	$\frac{1}{2}$	
	Giästila	$\frac{1}{4}$	—
	—	$\frac{1}{4}$	Luutnantin wapatalo.
	—	$\frac{1}{4}$	S. t.
Pinna	„Henrik“	$\frac{1}{3}$	S:n.
Wahojärwi	—	$\frac{1}{6}$	Ryttm. Goldenin hewoistalo.
Wattaja	—	$\frac{1}{6}$	Kyrön Palkoin aukumentti.
Wuorijärwi	—	$\frac{1}{6}$	S. t.
Warešalmi	Leppänen	$\frac{1}{4}$	Kruunun autio.
Rihniö	Larstainen	$\frac{1}{4}$	} Veroitetut. Kirjoit. „Kaitellaisiksi“ („Diverse“), joista sittemmin pantiin s. w. Korhonen Luutnantille, Laurikainen Kersantille, Rowanen Sverstille, Kuivasjärwi Osaralle aukum.; Pietanen autio.
	Korhonen	$\frac{1}{4}$	
	Laurikainen	$\frac{1}{4}$	
	Pietanen	$\frac{1}{4}$	
	Kouwainen	$\frac{1}{4}$	
Qwiswasjärwi	eli Matkusjoja	$\frac{1}{6}$	} Kruunun. — Annettu Palkon kylälle aukum.
Karwia	„Matš“	$\frac{1}{4}$	
Ninifalo	—	$\frac{1}{4}$	} Kortteerinmestarin hewoistalo.
Kyröskantz	—	$\frac{2}{3}$	

Pitäjäsjä oli vielä kruunun uutistiloja eli „werolle laskemattomia torpparia, jotka asuwat Kruunun yhteismaalla“: „Karwia 2; Jodihongo 1; Samminmaia 2; Wenesjärwi 2; Kynesjärwi 1; Weneskoski 1; Kynesjärwi eli Pensar 1; Katko 1; Koimunkoski 1;? — Koutunwuolte 1; Karhosmaia 1; Kojerwima (Wahojärwen kulmalla) 1; Wakerima 1.“ — Yhteensä 16 uutistilaa.

Paitfi näitä asunnoita mainitaan vielä kaitellaisten maakirjasja („Diverse jordbof“) 1700: Risula kruun. autiona, Wiinikka ja Pihlawa-niemi kruun. jakamattomina sekä Karwiasja 4: 1) Loukkalan, 2) Osaran ja 3) Kilwakkalan aukumenttinä, ja 4) Sverstin talona, joista warmaan ki edellä nimitetty Matin talo oli yksi. —

Monenkertaisesti walaisewa paikkakunnan tilaa, sen asuttamis-historiaa y. m. on edellä olewa maakirjan ote. Sille, joka sitä tarkemmin tutkistelee, ei ole mahdotointa käsittää, kuinka kireellä silloin

oltiin, kireemmällä kuin nykyiset polwifunnat ovat woineet ajatella-
kaan. — Ja waikka kansa, niinkuin jo näyttäneet olemme, huolasti sano-
mattoman suuren werotakan alla, kehoittivat kumminkin Waltiosäädyt
wielä wapaehdoisiin uhranksiinki. Niin kirjoitti Piispa Konfistorion
kierto-kirjeen *) kautta $18/5$ 1710 Herrainpäiwiltä, „että waltion raha-
warat hynnenuotifesessa jodassa olwat loppuneet, jonka tähden oli
päätetty, että kaikki kirkon-rahast lainattaisiin waltionwarustuksiin, aino-
astaan niin paljo, kuin tarwittaisiin kirkon wälttämättömiin paran-
nuksiin, jälelle jätettäisiin. Papiisto kuudennus-miehine ynnä kirkko-
wäärtti lukisimat rahat ja lähettäisiwät ne Luffarin kanssa Turkuun
Konfistorion Notariolle, joka hänen lähettää Konfistorion pedellin kanssa
rahoine Läänin röntmestarin tykö. Siltä saatu kuitti talletettaisiin
Konfistoriossa ja tuoja saisi siitä kopion kotio. Kaukaiset seurakunnat
yhdistyisiwät usiampi tähän lähetystoimeen, saaden kufin erinäisen
kuitinnsa. Samassa kehoitetaan papiستا omilla waroillansaki waltiota
auttamaan ja siten esimerkillään siihen kehoittamaan muitakin, joilla
waan waroja olisi.“ —

Muutoin muistutettiin papiستا, että, kussa waara näkyi wi-
hollisten tulosta, korjaisiwat kirkon hopean ja kasukan piiloon ja hau-
taisimat kellot maahan, ettei wihollinen niitä löytäisi. Siitä y. m.
senkaltaisista kätkö-toimista annettiin tähdellinen käsky ja neuwo kierto-
kirjeessä $25/5$ 1710, jossa Konfistorio kirjoittaa papiستolle Waltio-
neuwostolta tulleen käskyn Maaherralle, „että Suomenmaata nyt
uhkaawan waaran tähden wihollisten osittain jo sijämaihin tulon täh-
den, kirkon omaisuus, kaunistukset, kellot ja kynttilä-krununut pitää alas-
otettaman, ja niistä seurakunnista, jotka owat meren rannalla tahi
taitawat kalut sinne wiedä, ne kuljetettaisiin joko Stodholmiin tai
johonki turwalliseen paikkaan, niinkuin erittäin Pohjanmaalle; mutta
niissä muissa sijämaan pitäjissä, joista semmoisia kirkon omaisuuksia
ei taideta meren rannalle kuljettaa, pitää ne johonki erinäisiin, kau-
kaisiin paikkoihin metsissä haudattaman. Tätä hyödyllistä käskyä täyt-
tämään ja oikiat inventariot (luettelot) kaikkein kirkkoin omaisuudesta
tässä maaherran läänissä sijälle lähettämään on Maaherra antanut

*) Joka kopioittuna y. m. semmoisten tärkeitten historia-kappalten,
nimitt. Kunink. Asiakirjain, pappein kokous-protokollain ynnä Konfist. kierto-
kirjeitten kanssa 1704—1712 ja wuodesta 1725 eteenpäin tawataan käsitkirjoit-
tufsina Skalisten kirkon arkistossa numeroina 1 ja 3:a.

kästyn Nimismiehille", jonka tähden papistoa ynnä käsketään näitä inventarioita toimittamaan ja muutoin määrähksi tarffaan seuraamaan. Samankaltaisia kättöjä tekivät yksityiset, joilla jotakin oli. Metsiin ja muihin piilopaikoihin vietiin kalut ja Naamatutki, kussa harmassa se oli, ja kättettiin maan pöween. Siitä kai on syntynyt se Suomesa niin yleinen puhe „Arni-haudoista“. Monet aarekättöt jäivät unhotuksiin, pakolaisuuden, kuoleman y. m. kautta. Niitä on perästäpäin joskus löydetty ja puheitten jälkeen luullaan erinäisiä paikoissa semmoisia tavara- ja raha-hautoja vielä olewan, joita arni wartioitsee ja joskus tulenki niille paikoille öisin wirittää. — Semmoisia raha-kättöjä on löydetty e. m. Jämijärwen Mapejarilla. Myöskin järven pohjaan laskettiin aarteita. Niin luullaan äsken mainitun talon rannassa olewan wiina-pannun ja sen sisällä jotakin muuta metalli-tavaraa ja rahaa. Mutta semmoisia puheita on niin paljo, ettei niihin voi juuri mitään luottamusta panna, — waikka ne tosin owat ikäviä muistoja ja jälki-aarteita Sjon wihan onnettomista ajoista.

Mutta sodan tuottamat rasitukset ja waiwat eivät olleet ainoat: niiden seurakumppaneina oli, niinkuin tavallisesti ainaki, nälkä ja taudit. Niin näkyy täällä talletetuista kirjeistä w. 1708, että oli suuri nälän hätä; ja kirjeistä w. 1710 ja 1711 nähdään, että myös tarttuwaiset taudit rasittiwat kansaa; sillä Hallituskin oli usioisja asetuksissa kieltänyt niissä taubeissa kuolleita hautaamasta kirkkopihaan, waan wiemään ne etäisiin paikkoihin. Mutta kansa oli taikauskosta ja muusta syystä siihen taipumaton, jonka tähden Konsistorio näissä kirjeissä kehoittaa papistoa opettamaan kansaa kuuliaisuuteen Esiwallan käskyille. —

Pakoon lähteneet kärsiwät joka paikassa suurta kurjuutta. W. 1712 pyhdyttiin täältäkin 6 kolehtia „kurjille pakolaisille“. — Bispin kirjeen alla seisoo: „kussa jotain olisi kokoon saatu Syhsmarkkinoiksi, olisi hywä että se silloin Turkuun lähetettäisiin, sillä ne waiwaset pakolaiset joka päivä apua etsiwät“. Paitfi monia muita kolehtia pyhdyttiin täältä w. 1711 myös yksi Wiipurin papiston awuksi. — Mitä täältä voi lähteä, on waikea hymmärtää, kuin tästälähin alkoi täälläkin kaikki hajalla olla, papit paeta y. m. Erinomaisesti pakolaispaikaksi täällä mainitaan tuo niinkutsuttu Majorinwuori Parkanosja, sen pohjaisimmalla osalla. —

Muutoin on mainittava se waka Herran pelko ja jumalisuus, joka tähän aikaan woimastutti Suomen kuolemaisillaan olewaa kansallisuutta! Niin luemme Piispa Joh. Gezelius'en kirkissa kirjeisfään Papiistolle sydämellisesti kehoittaman uskolliseen rukoukseen ja parannukseen, „että Jumala taas kääntäisi waaran pois maasta“. — Ne kirjeet owat oikein lämpimät, täysi-uskoiset sekä urhoolliset. — Ja sanokoon nyhajan henttu henki mitä tahtoo; meidän uskomme on, että Jumalan pelko ja usko Hänehen näinä kowimpina aikoina, joita kansamme on kokea saanut, oli se woima, joka kansallisuutemme hengen silloin jännitti suurimmissa waiwoissa kestäämään! Se woima kannatti sen kansallisuuden tunnon! Ellei olisi sitä hengellistä woimaa ollut, en tiedä mikä muutoin enää olisi woinut estää tätä niin wäheksuista woimatonta kansaa wajoomasta oudon orjuuden ikeen alle, ja sen kansallisuutta pelastaa perikadosta! — Näihin mietteisiin on kyllä syhtä, kuin tiedämme, että maamme ja kansakuntamme seuraawina wuosina 1713—1721 jäi kokonansa wihollisen wallan alle ja oman onnensa ohjalle. — Miten wihollinen maasamme menetteli ja kuinka se kansaamme kohteli, se on yleisesti tuttu; siitä muistuttaa ajan nimi „iso-wiha“ (toisinaan myös kutsuttu „iso-ryssä“) ja ne sotawäen yskityiset wallattomat ryöstöt, joista jo osittain kerroimme, hynä ne monet jo kansan kesken waikenewaiset ja muistista menneet puheet raasta raiwoudesta.

Mitä niihin raskuksiin tuleepi, joita sanotun oudon wallan aikana Wenäläiset päälliköt kansamme hartioille laskiwat, oliwathan neki kyllä suuret ja raskaat. Warma tieto on meillä kumminkin eräästä weroituksesta w. 1714 tässä pitäjässä. Löythy, näet, Skalisten kirkonarkistossa Wenäläisen Kenraalin Robert Brucen, Skalisten kirkossa julistettu kuulutus niistä vaatimuksista, joilla hän wiimemainittuna kuonna wihollisen sotawäen tarpeita warten paikkakuntaa weroitti. — Siinä waroittaa hän „kaikkia pastoreita, nimismiehiä, wouteja ja lautamiehiä, että he kirkissa kartanoissa ja kylissä wiipymättä ja ahkerasti antawat niittää sen heinän, joka wielä (Elokuussa) oli niittämättä, ja sen, samoin kuin tätä ennenkin on tavallista ollut“ (josta nähdään, että jo 1713 tämmöisiä weroja otettiin), „kiiuimmasti koota (talletuspaikeihin kirkolla); niin myös Wenäjän Sotawäen prowianttikki koota 4 tynnyriä rutiita jokaisesta manttaalista eli, kuska myllyjä on, saman werran jauhoja tavallisiin makasineihin kirkolle, ja sitte wiipy-

mättä ne warat kuljettaa Wenäjän] sotawäelle, sinne kuhunka niitä waaditaan. Mutta jos joku rohkenisi tätä käskyä vastaan tehdä, eikä toimittaisi sanottua provianttia ja heiniä, hänen kansansa pitää armotta kowasti menetettämän" *).

Jos tämä wihollisen wilja-waatumus olisi woinut lähteä kaikilta, niin olisi se Skalistista tehnyt lähes 400 thynnyriä. — Siihen tuli vielä lisäksi kuljetuksen waiwat. —

Nyt olemme käyttäneet lukijan katselemaan niitä hynkkiä kuwauksia, joissa tämä kansa nähtiin taistelevan ja wiimeisillä woimillansa ponnistelewan elämän ja kuoleman waiheella itaran maanlaadun ja hallan kanssa nälässä ja sen siittämisä taubeissa wiimej woosifadan lopulla, sekä sen raskahimman kuorman alla, jonka oma waltio koskaan on alamaistensa päälle Suomessa pannut, ynnä wihollisten wainossa, ryöstöissä ja kaikellaisissa rasituksissa 17 sataluwun kahtena ensimmäisenä woosifymmenenä. Kertoelmamme tosin on enemmän wiittaelma eri-

*) Tämä historiallinen kappale, jonka pääjohdon juomensimme, ansaitsee sinä kopiona alkuperäisestä tähän:

„Jag här underskrifwen hans stor Zariska Majt:s ifrån Rysland &c: &c. Min allernädigste Zarns och Herres - - General Lieutenant öfwer hans stor Zariska Majt:s Armees öfwen Comendant öfwer de besättningarna hwilke sig under dett S:t Petersburgske Gubernement befinna

Robert Bruce

Gjör härmed witterliget, allom Pastorer, Länsmannen, fougden, och der de icke äro, tolftemännom, som sig här i Finland, hwar i sin soken befinna, att de från alla hofwen och byar, det höö, som ännu icke slaget är, utan all tids församelse, med största flit slå, och bemelte höö, som det för detta brudeliget warit, och så nu, oförsuml. — berga och smaka låta. Säfom och, att de för hans stor Zariska Majt:s Armees, ifrån hwart manntal, utan all drögsål 4 Lunnor Råg (Men der Dwarnar ähro för handen) så mycket mjöl, wid hwar kyrka, uti wanlige Magaziner församla, och sedan, hwart dett af hans stor Zariska Majt:s Armees begäras, utan församelse, fortställa. Men i fall någer sig emot desse Ordres upfatta stulle, och berörde hö och Proviant icke samant ställe wille, med honom skall utan all nåde härdel. — faras. Till yttermero wisso hafs: jag detta med egen hand underskrifwit, och med mitt wanlige Pittskaffet förseglat. Datt: uti hufwudquarter wid Hattula kyrkan 1714 d. Augusti“.

Tämä on ruotsinnus muassa olewasta wenäläisestä, jonka alla on latinaisilla kirjaimilla omakätijestä:

„Rob. Bruce“.

Takana on todistus, että se on Skalisten kirkossa kuulutettu.

tyisten paikkakuntaamme koskevien historiallisten tietojen kautta, kuin kaikin puolin täydellinen kuvaelma; mutta toivomme wiittaelmائمekin kyllä antavan ainetta ajattelewan mietittäväksi sekä samassa — kansallistunteittemme korottamiseksi! —

e) B. 1721—1809.

Ruin oli päästy näiden kahden kovan onnen ohitse, wainenee historian walitus paikkakunnaltamme taas moneksi ajaksi. Rauwan kyllä entisiä haawoja sairastettiin; mutta aika wähitellen kowimmattin wammat parantaa. Niin aljettiin täälläkin jo wuosikymmenen perästä kirkkoa, pappilaa sekä muita seurakunnan yhteisjeikkoja parantelemaan ja, niinkuin edellä laweemmin kerroimme, jo w. 1730 alkaen myös uusia seurakuntia alkuun puuhaelemaan. Peräti wähään supistunut wäkilukufin taas wähitellen kaswoi. Ruin otamme w. 1730—1749 syntyneitten woittoluwun yli kuoleitten, 541, pois wiimesanotun wuoden wäkiluwusta 2860, niin on Skalisten wäkiluku ensimmäitun wuoden alulla ollut 2319 henkeä. Tämä on waka numero. — Jos taas katjomme edellisiin wäkiluwun arweluihimme w. 1697, olisi wäestön siitä alkaen wuoteen 1730 tarwinnut kanttua 1144 hengellä; mutta sitäwä on waikea päättää, kuin syntyneitten lukufin tällä aikakaudella teki wain 1500 ja kuolleista ei ollenkaan silloin ole tietoja. Warmaankaan ei mainittu lisäys ole saattanut tapahtua yksin syntyneitten woitolla kuolleitten ylitse; waan aiwan paljo muuttoin kautta seurakuntaan erinomattainki Karwian ja Honkojoen kulmakunnille, niinkuin näimmekin ajuttamis-historiasta. — Ransa kanttui siis wuodesta 1730 alkaen yhä kanttumistaan; ainoastaan w. 1740 ja 1741 nähdään kuolleitten taas paljo woittawan syntyneitten luwun, johon ei ole syhtä muistoon kirjoitettu. Samaten oli kuolema woitoilla w. 1749, 1781, 1798, 1808 ja 1809, johon niinä kolmena ensimmäituna wuonna oli syhnä, niinkuin tauti-taulumme ojoittaa, Sforokko, jonka raiwollinen walta wasta tällä wuosijadalla sen siunatun rokon-istutusfen kautta on masennettu. Lämmintauti (tyfus) myös on täällä usiasti ollut mahtawa kuoleman syh, samoin kuin punatautifin, joka erinomattain kiihtyy huonosta ruoasta. Lämmintauti liikkui täällä erinomattain w. 1787—1791 ja 1809, ja punatauti 1808 sekä 1809.

Kirjallisia merkityksiä katowuosista kerrottawalla aikakaudella on meillä seuraawia:

1755 oli suuri turmelema sademuosi, jokatähden 1756 oli katovuosi kalliista.

1757 ei erittäin ole kirjoitettu katovuodeksi; mutta suuri nälkä-vuosi se kumminkin oli syksyyn asti edellisten vuosien vaikeudesta. Pettuleipää syötiin nyt yleisesti, niinkuin menneinä aikoina aina parempina vuosina; sillä vasta nykyinen polwikunta on parempaan totunut, ehkä senkin, niinkuin nähdä saamme, täytyi ajaksi vanhaan tapaan tarttua. — Huomattava on merkitys tämän vuoden väkilukutauluun, että „metjamaan asukkaat tappoiwat tänä vuonna paljo ihmisiä pettuleipänsä järkevästi“. —

1761 oli taas katovuosi ja samoin vuosina 1764—1766. W. 1765 on merkitty ylen sateiseksi, ja seuraavana vuonna taas vaiwasi yhtä suuri kuivuus, niin ettei satanut kuuteen viikkoon paraimpina kasvinaikana, kesäkuun loppupuolella ja koko heinäkuussa. Huomattamme, että sata vuotta tän jälkeen tapahtui juuri perinvastoin, josta paikallansa ferromme. —

1774 oli ruisjato hywä; mutta ohrat kuivuiwat niin peräti, että kuitukiit tällöin maksoiwat 30 taaleria oli ohrain hinta 40.

1775 tapahtui perinvastoin, jotta rukiit kuivuiwat.

1776 oli niiden edellisten tähden niin peräti kallis aika, että rukiit maksoiwat 50 taaleria ja ohrat 40.

Myöski tämä vuosijata alkoi huonomaisella vuodentulolla, ja halla on usiasti sen kuluesä kamalat kasvonsa näyttänyt. W. 1801 tuli kuitenkin rukiista 5:s ja 6:s jyvä, ohria vieläki paremmin, papuja ei ollenkaan. Rukiit maksoiwat tällöin 8 rikkiä, ohrat 6 rikkiä 32 ff. — Katovuotten laadusta tän vuosijatamme alkupuolella ei ole meillä wakaita kirjallisia tietoja; mutta on sitä vastaan wakaampia tietoja siemen-määrästä ja saaliista sekä peltomaan awaruudesta ynnä samoin karjan luvusta, jotka kaikki wäkilukuun katsoen ja entisiin aikoihin werraten tavallisesti osoittawat kansan ulkonaisen tilan ja toimeen-tulon näinä aikoina, jonka tähden myös ne mainitut seikat tähän tauluina asetamme:

	Hewoi- sta.	Särkiä.	Lehmiä.	Nuorta karjaa.	Sam- paita.
W. 1805.					
Skalisten emäseurat.	539	794	1397	1985	3970
Kankaanpäässä . . .	290	219	1018	432	1048
Karviasja	110	—	440	250	540
Honkojoella	82	41	195	82	410
Yhteensä	1021	1054	3050	2749	5968
W. 1810.					
Skalifisja	500	700	1200	1600	3200
Kankaanpäässä . . .	230	120	950	400	800
Karviasja	70	—	296	153	325
Honkojoella	60	30	160	80	300
Yhteensä	860	850	2606	2233	4625

	Kulu: tynnyriä eli jupää.					Kulot: tynnyriä eli jupää.					Kokointa miljelmäärä:
	Stalita.	Dyria.	Kauroja.	Rapua.	Perunaa.	Stalita.	Dyria.	Kauroja.	Rapua.	Perunaa.	
1802.	Stalifista . . .	1116	558	—	125	62	4464	2790	—	310	2200
1804.	Kantamapäätä . . .	227	70	—	11	21	908	348	—	167	
	Karvia . . .	100	20	—	—	5	400	100	—	25	
1808.	Kontiojolla . . .	114	57	—	—	6 $\frac{1}{2}$	456	285	—	45	
	Stalifista . . .	1120	563	5	130	70	5	4	5	10	
1809.	Kantamapäätä . . .	231	73	—	12	25	5	4	—	9	
	Karvia . . .	102	21	—	—	7	4	3	—	8	
1811.	Kontiojolla . . .	115	57	—	—	7	4	3	—	8	
	Stalifista . . .	1140	500	—	150	100	5	4	—	4	
1808.	Kantamapäätä . . .	200	70	—	13	30	6	6	—	4	
	Karvia . . .	110	10	—	—	4	3	2	—	2	
1809.	Kontiojolla . . .	90	12	—	2	5	5	5	—	3	
	Stalifista . . .	1140	530	9	150	100	6	6	4	3	
1811.	Kantamapäätä . . .	185	62	—	11	27	5	6	—	3	
	Karvia . . .	120	20	1	2	4	4	3	2	2	
1809.	Kontiojolla . . .	90	38	—	7	9	6	5	—	2	
	Stalifista . . .	1120	500	18	119	108	5	6	4	5	
1811.	Kantamapäätä . . .	195	70	—	12	30	4	6	—	4	
	Karvia . . .	120	42	1	2	5	3	4	—	5	
1811.	Kontiojolla . . .	41	36	4	2	6	6	8	7	5	
	Karvia . . .	69	20	—	5	15	4	6	—	4	

Uinaaston m. 1804 oli niua kymmäsiä ja filloinfi maan 1 $\frac{1}{2}$ tynnyriä.

Sotavuosina 1808 ja 1809 väheni Itäisten pitäjän väki, karja- ja siemen-määrä; ja siihen väen vähennykseen ynnä muuhunki tappioon oli vaikuttavana syynä lämmin- ja puna-tauti, joita paljon sairastettiin. Ei ne tällöin olleet katovuodet, niinkuin selvästi edellisestä taulusta näkee; ei myöskään sota mitään niin erinomaisen tuntuua vahinkota tälle paikkakunnalle tehnyt, että se olisi vaikuttanut mainitut vähennykset, vaikka tosin kyllä seki osaksi rasituksia lisäsi erinomattain sen kautta, että vihollisten sotajoukkoja yhä matkusti tämän pitäjän lävitse sekä talvella että suvella, samoja retkiä kuin Nuijasodan aikana puheessa oli. Usein mainittua talvitietä myöden Parkanon mestitse ja Kyrösjärveste teki Adlerkreuz'itin pitäjän lävitse mainion paluu-matkan sa w. 1808. — Wenäläistä sotawäkeä kulti enemmän suwi-tietä myöden. Minkäänlaisia ottelusia Suomen ja Wenäjän sotawäen välillä ei täällä tapahtunut; sitä vastaan tapahtui Karwian Kanttissa kähäkki Wenäläisten ja talonpoikain välillä, jonka, vaikka se on vähäpätöinen talonpoikain wallattoman yrityksen kautta matkaansaattettu tapaus, tässä kerromme N. J. Zuselius'en mukaan, joka sen oli kuullut itse asiassa osalliselta, Suomijoen pojalta Tuomolta (tutsuttu „Käsyyksi“), joka hiljakkoin kuoli talon waarina Parkanon Laadulla. — Mies oli puhellut, että Wenäläiset tulivat „Waa-
fasta ryöstetyillä tawaroilla“ (niin luultiin) eikä ollut „kasakkia“ muassa, joita aina kowin pelättiin. Tästä nyt Rauhajoelta tuotiin jana Karwiaan, josta sekä Honkojoelta miehiä kokoontui warustuksineen Kanttiin sinä tarkoituksessa että ryöstäisivät Wenäläisiltä nuot tawarat. Etuwartiat lähetettiin kankaalle newan syrjälle 5 wirstaa Rauhajoelle väin wartioimaan vihollisen tuloa ja Kanttin joen sillan kansipuut otettiin pois. Maantieltä, joka wartioimispaikassa käwi newan kapeelta kohdalta, purjettiin myöski muutamia silloituksen kansipuita. Rauhajokelainen oli täällä muassa. — Vihollisen transportit olivat sillä aikaa ehtineet Nummijärwelle. Mutta kasakat olivat sittemmin saaneet käskyn seurata transporttia kuljettawaa jalkawäkeä, jonka saamuttwatti Nummijärwellä (tahi sopiwammin: sitte kuin jalkawäki oli ehtinyt Kankaalle lähteä). Tästä tapahtui ensin se erheys vihollisten kesken, että transportin väki luuli kasakat ruotfin hewois-miehiksi, kuin ei mitään tietoa ollut kasakkain läheisyydestä. Sentähden rupestivat (hummärettävästikin ehtoo-hämärän ollessa) pamauttelemaan rientäwiä kasakoita kohden, josta nämät taas luuliwat jalkawäen paikkakunnan

wäijyhwißi talonpojiksi ja myös ampuivat. Erhehksensä pian huomattua yhtyivät. — Waan kuin wartiat suolla nuot pamaukset kuuliwat, sammuttiwat he walkeansa, ja kuin transporti heti myös lähestyi, kasakat etunenässä, hyppäsivät he hewostensa selkään ja lähtiwät pafoon; mutta ne 24 kasakkaa heidän pian kiini sai, jonka tähden wartioilla ei ollut muuta neuwoa kun ajaa hewosensa suohon ja hypäten pois hewosten selästä pötkiä pitkin mättäitä pafoon. Kasakat kokiwat tehä samaa, mutta wajosivat. Yksin tuo mainittu Kauhajokelainen tässä ammuttiin. — „Käsä“ oli wartiain seasä ja pääsi suurin waiwoin Suomijoelle, josta ei nyt mennyt nahkansa kaupalle.

Koska ei wartia-wäkeä kuulunut, oliwat miehet Kanttissa ajanlulufsi menneet saunaan wihtomaan. Näin ollessa tulewat Wenäläiset Kanttiin ja kasakat ajawat kuin linnut pitkin sillan ansaita. Nyt saunamiehille hätä päästä pafoon. Muutamat heistä vielä oliwat ilki-alastomia; kuitenkin onnistui pako heille, paitsi kahdelle, jotka paikalla kuoliaksi ammuttiin, nimittäin yksi Karmialainen ja Honkojokelainen. — Kaikista mehkeistä näkiwat Wenäläiset, että talonpojilla oli pahaa hankkeisä. Transportinsa saattoiwat Niinisaloon; mutta sieltä palasiwat kasakat tutfintoa pitämään. — Honkojokelaisen ruumiin oliwat Karmialaiset jättäneet tantereelle, ja sitä ei oltu tunteminaan; samate sanoiwat ne muutki oudoiksi. Karmialaisen ruumiin oliwat korjanneet Kanttin riiehen, josta ei sitä löydetty, waikka usein siwu mentiin. Tämän seikan sanoi Käsä nyt säästäneen Karmian kostosta. Kasakat tuntiwat kai muutoin tämän paikan miehet, sillä he oliwat usein täällä kulkeneet ja majailleet.

Toisella erällä oli Käsähyllle tapahtunut seuraawa kohtelo. Keran Suomijoen wäen kotoa poisä ollessa oliwat kasakat tulleet taloon wanhalta fairastawalta äidiltä ruokaa runsteeraamaan. Tämän kuultua ei kukaan arwannut mennä kotio, mutta Käsä meni äitiänsä pelastamaan. Kohta waatiwat kasakat hänen wiemään heitä aittaa; mutta kun ei Käsä ollut kiireisjään, tarttui kaksi kasakkaa hänen hartioihinsa ja ruwettiin sapelilla lyömään selkään. Nytpä täytyi ottaa aitan awain ja sitte aittaa kohden, kasakka kummallakin puolella. Lähellä aittaa tuli tufewa kadikka jalkoinsa; sen hän äkkiä sieppasi ja yhtä äkkiä weti sillä yhtä kasakka otsaan, jotta se kaatui, ja sitte toista, ja niin pafoon aitan awaimen kansä. Kasakat myös pakeniwat pahoin lyötnä ruokia saamatta. —

Mutta muutaman ajan perästä kuuli Käsä myllyssä ollessaan juuri lähellä taloa, että kasakat jälleen olivat talossa. Kalunsa käydettyään hän kyllä ensimmältä pelkäsi kotio mennä, arwotellen josko ne olisivat entisiä kasakoita ja hänen siis tuntisivat; waan rohkeella luonnollaan päätti mennä ja teeskennellä ei olewansakaan sama mies kuin nykyään oli kasakoita pahasti piessyt. Heittäen pannin säkin wiljajauhoja ruislaihon sisälle, lähti wetäen käsirattaita homppu-säkkineen taloa kohden. Tultuansa ynnä weljensä kanssa maantielle lähellä taloa, oli jo 2 kasakkaa wastassa; toiset talon portilla, heti hänen tuntein, huutelewat: „niet“, ettei weljeensä kajottaisi, waan „tam da“ tarkoitaen häntä. Sanoi sen werran hymnäntäen, että selkäsauna oli hänellä nyt tarjona. Kiiruusti siis turvaamaan pafojalkaan pitkin maantietä Ranttiin päin. Oli toinen kasakka hänen juuri käsittä-mäisillään, mutta kompastui sillalla — ja Käsä nyt männistöön, josta ei ennen nähywiin tullut, kuin kasakat olivat menneet.

Muutoin eivät nämät kertomat oikeestaan kuulutan kanjan „kärkimysten“ sekaan, sillä niitä vähäisikään paheita ei wihollinen olisi tehnyt, ellei kansa itse olisi siihen ärshyttänyt. Tosin sotamiehet omin päinsä ottiwat ruoka-tawaraa, mutta luultawastikin päällikköin tietämättä. — Niin e. m. majaili joukko sotamiehiä suwella 1808 ufsimpia wiiikkoja Runinkaan lähteellä, jonne olivat tehneet hako- ja lehtimajoja, ja siitä käiwät usein Jämijärwen rannoillakin ruoka-aineitten etsinnöissä. Sauwaniemestä täällä weiwät sian ja samantalon wäijöitä Palosaaresta, jonne talon pihaportilla itsensä lauttasivat; mutta muuta pahaa eivät tehneet.

Elokuussa samana vuonna ryöstiwät ja polttiwat he myös Wehwarpeen kestiwari-talon. Mutta siihenki koston oli juuri saman talon isäntä itse hyppää. Tämä oli warasmainen mies, jota naapurit kutsuivatki „kälmiäsi“, joka siihen aikaan merkitsi kunniaattomaksi tuomittua hylkyä. Samallaisia roswo-miehiä oli myös lähellä „Koirikuonoksi“ haukutusja torpassa. Nämät roistot yksin neuwoin olivat kankaalla ryöstäneet Wenäläisiltä sotamiehiltä rahaa y. m. ja fitte piilonneet, niin ettei heitä löydetty, waikka sotawäki heitä ahkerasti etsi. Isäntä-konna kuitenkin sanottiin olleen juuri lähellä taloa. Tämän tähden kärsiwät syhyttömäksi. Sotamiehet käiwät luotsin johdannolla Jämijärwen kautta aina Uurasjärvellä asti tuota-konnaa etsimässä. Kuultiin hänen sinne paenneen. Ja täällä tapahtuiki epähuomiosta se

onnettomuus, että sotamiehet ampuivat Pyydönniemen isännän, joka muutoin, niinkuin towallista oli, sen yleisen waikka joutawan pelon tähden, oli paennut Uurasjärvelle sukulaisten tykö. Täällä nyt riihtä puidesja hawaiten sotamiesten tulon, lähti riiheltä pakoon juoksemaan, ja luotsi, kuin luuli hänen Warpeen isännäksi, oli siten syh siihen, että hän ammuttiin. — Sotamiehet kuin eivät isäntää löytäneet, sytyttivät wihdoin talon palamaan ja weiwät emännän muasjaan, jonka hewoisten rinnalla kuoliaksi juoksuttivat, jonka kowan koston waimolle kaiteti sentähden tekivät, että luulivat hänen tietävän ja heiltä salaa- wan miehensä piilopaikan. — Toinen tapaus on julmempi. Ryyhjärwen kylässä, jossa sotamiehet käiwät ruoan etsinnönsä, tappoivat sapelilla lapsen kehtoon hirweäksi kostoksi asunnon wäelle, jotka heidän tullesjanja pafenivat. —

Sota-wuotten ohitse mentyä alfaa tämän maanpaikan suuri ebistymisen aika, jonka wiimewuotisten kärsimysten kanssa tässä nyt ferromme.

f) B. 1809—1870.

Suurin, lähes werratoin todistus tämän paikkafunnan ebistymisestä wiimekuluneena puolena vuosifatana eli w. 1809—1865, on sen wäestön karttuminen, joka sillä aikafaubella on kaswanut lähes kolmenkertaiseksi eli 8-tuhannesta 22-tuhanteen. — Yhtä werratoin oli wäen lisäys täällä myöski sitä ennen kuluneena 55 vuonna, jolloin se kaswoi wailla 3-tuhannesta yli 9-tuhannen, enemmän kuin kolmenkertaiseksi. Sadan ja wiidentoista vuoden kuluesja on siis paikkafunnan wäestö lisääntynyt 20-tuhannella. Mutta semmoinen werratoin wäen-lisäys onki Turun läänissä yksin täällä woinut tapahtua, sillä enin osa entistä Skalista on wasta wiimeisenä fatana vuonna asuttu, niinkuin taloin luettelot ja asuttamis-historia osoittaa. Mutta talointaan luuttelo ei moi yksin täydellisesti osoittaa sitä erinomaisen suurta asuntojen lisäystä kuin erittäin tällä vuosifadalla on tullut; enemmän sitä kumaa torppain paljous, joita erinomattain alfaen w. 1830 on kaswanut kuin sienä maasta fateen jälkeen. Jos luot silmäsi wäkiluku-tauluihin, niin paraiten saatat käsittää sen ylen suuren asunto-lisäyksen. B. 1805 oli Skaliissa 285 taloa ja 302 torppaa; mutta w. 1865 oli samalla alalla 666 taloa ja 1774 torppaa, ja huomattawa on, että torpat täälläpäin eivät suinfaan ole huonosja

tilassa, erittäinkin kruunun torpparit, jotka ihan werottomasti tähän asti ovat tiloja sekä awaria karjan-laitunna nauttineet; waan ylipäänsä jaksawat miltei paremmin kuin talolliset. Se on kyllä tosi, että kenties puolet entisen Skalisten asukkaista erittäinki huonompina vuosina ostawat milja-waransa; suuri osa, nimittäen se awara Sydänmaa eli metsämaa, johon kuuluu osia Skalistista, Sämijärwestä, Parkanosta ja Kantaanpäästä, jota olemme nimittäneet entisen Skalisten „Lapinmaaksi“ ja joka on aiwan hallan-arka, aina parempinalakin vuosina ostaa enimmäkseen leipävaransa; mutta niillä on sitä vastaan sangan suuri karja. Se ei ole mitään tawatointa näissä paikoissa samoin kuin muillakin kulmakunnilla täällä tawata pikkutaloja, $\frac{1}{8}$ manttaalista ja vähempiäkin, joilla on enemmän karjaa kuin kahden manttaalisissa Herrain kartanoissa alamaissa (e. m. Pirkkalassa). Semmoisilla pikkutaloilla on hywinä aikoina 15 ja muutamilla 20:kin lehmää. Ompa niitä torppia täällä, joilla on toistakymmentä lehmää, tawallisissa ainakin 5 ja 6. — Ynnä karjanhoidon kanssa on toisena pää-elinkeinona eli rahan tuotteena käytetty metsän myyntiä sen niin mainittawaksi tulleen „plankku“-kuljetuksen kautta Poriin, jonka suuren puutawara-kaupan ulkomaille juuri tämä maakunta on synnyttänyt. Wähitellen kuitenkin jo „plankku-metsä“ alkaa wähetä, monen luullen suureksi onneksi maanwiljelykselle, johonka fitte paremmin tawattaisiin.

Waikka siis toki kansan talous-toimi viimeisillään vuosikymmenillä on ollut alhaisella kannalla, niin että moni kiireimpinä töitten aikoinaki on tarttunut tuohon hetki-pikaiseen rahan saantiin plankku-kuljetuksen kautta ja siten maantielle uhrannut sen työn, joka tyhni olisi tarwittu pellolle ja niitylle, on kuitenkin toimeen-tulo ollut tawallinen 1840- ja 50-luvuilla. Mutta kuin nousewan vuosikymmenen alussa katowuodet kohtelivat, antoi huonosti hoidettu maanwiljelys monenwertaisemmasti huonomman hedelmän, kuin se, edellisinä vuosikymmeninä paremmin perustettuna, olisi woinut ilmi tuoda. — Ompa vielä muistossa ne hätä-awun keräilyt tänne Ylisen Satakunnan yliosaan, jotka w. 1863 toimitettiin, e. m. niinki liitstä kuin Pirkkalasta. Silloin myös ne niin kutsutut „hätä-apukomiteat“ näihin seurafuntiin asetettiin. — Tosin kyllä täytyy myöntää että itara maanlaatu hallan-arkoine newasjoutuine tämän häädän enimmäkksi osaksi waikutti; mutta moitittawa kumminkin on se huonosti perustettu maanwiljelys ja

huoletoin talous, joka katovuoden usiammalle hädäksi tuotti, koska muutammat huolellisemmat ja toimeliaammat silloinki tavallisen hywin toimeen tulivat; ja vieläki moittavammpi on se, ettei siitä enempää kuin edellisten aikainkaan kärsimyksistä mitään oppia otettu tulevaista aikaa kohden.

Sananlasku sanoo: „kylä maalla wiifaita ollaan, kuin merellä wahinko tapahtuu“; mutta aikoja on, jolloin ei auta wiifaus maalla eikä maanwiljelyksessä! Kansakuntain historia osoittaa erityisiä maanrafituksen ja Raikkivaltiaan kurituksen aikoja, joita ei kuolemainen voi poistaa, tuskin lievittääkään! Semmoinen aika tuli samalla tällä kymmenluvulla uudestansa kolmenkertaisesti raskaampana tämän maakunnan ylitse, sitäkin raskaampana kuin ei vielä ehditty täydästi voimistua edellisestä talous-sairaudesta. W. 1865 oli kylmä kewät. W. 1866 taas niin kolkko ja fateinen suwi, että yhä heinäkuun 2 päivästä elokuun 18 päivään asti sateli; ainoastaan muutama lyyhyt wälialia (heinäk. 28—31 p. ja elok. 9—11) poutainen. Wesi nousi e. m. Jämijärwesä korkeemmalle kuin kewät-tulwalla; pellot niin wesi-peräisiä, ettei woitu kylwää; monen jäi warsin kylwämättä. Talwi tuli aikaisin huonoin kylwöin ylitse. Sitte tuli kylmin kewät w. 1867 kuin koskaan muistetaan olleen: 9 päivä Toukok. oli 4° kylmä keskipäivällä, 6° auringon laskiessa; aurinko ei wähintäkään sulattanut lunta. Toukok. 11 ja 12 p. matkustin reellä maitse Jämijärweltä Parkanoon. Vielä 18 päiw. oli paras keli jäillä ja metsäteillä; 22 p. piti jää hywin waikka hewosella kulkea. Wasta 4 päivänä Kesäk. meni järwi auki, joka muutoin tawallisesti tapahtuu noin 8 p. Toukokuuta (w. 1870 oli Jämijärwi jo 27 p. huhtik. jäistä puhdas). Kewät-kylwöjä ei ollut hankkimineenkaan ennen kuin wasta Juhannuksen aikaan; moni kylwi vielä jälkeinkin. — Talwilaihot häwitti kylmä kewät; suwilaihot taas hiljastuivat syyskallain turmeltawiksi *).

Uleinen puute ilmaantui jo heti syksyllä, niin että lokakuussa monella jo oli „werinen pettu“, puhdas puunfuorinen leipä, jossa ei

*) Omin silmin näin kumminki kuinka lihawa pelto järwen rannoilla paremmin jaksoi hallaa vastaan. Maanwiljelykseen harjaantumattomalla kirjoittajalla on wäähä peltoa, waan se wähänen hywää. Kerrottuna onnettomana syksynä sain siitä 12 kappan ohra-kylwöstä 67 kappaa, se on 57⁷/₁₂ jywää; kaurioista 6³/₇ jywää; mutta perunoista wain 4¹/₂ jywää. Mutta laihoista pelloista samallaisessa maassa ei saatu kuin 2 ja 3 jywä.

monta jauho-tomua ollut. Talven tullessa tähtyi warakkaampainkin tarttua pettu- ja olki=jauholla sekotettuun leipään. Peuran-jäkälä eli walfo-jäkälä tosin moni kofosi (Islannin jäkälä löytyy peräti wähä); mutta siihen ei kansa laskenut mitään luottamusta. Tätäläisten kowisfa kuului tuo jäkälään kehuhuuto kuin pilkka! Me puolestamme rohkenemme siitä lausua, että nälkäinen syö waikka jäkäläkin, kun waan on kolmas eli neljäskin osa siinä wilja=jauhoja, erinomattain kuin jäkäle on monen puhdistuksen läwitse käynyt. — Sie! Mutta kansa, jonka suu hädän-aikana on hyvä Kemia, walitsi wanhan pettunsa, ja onnellinen se, jolla siihen oli lisäksi eli „petun höyöstössi“ wähäisempi jauhoja, suolaa ja maito-pisaraa! — Woiko lukija uskoa, että muinen täällä parempinaki aikoina hallaisilla Sydänmailla semmoisen ruoan awulla on kaswanut raittiita miehiä kuin korpi-kuusia! Niitä petulla kehdestä asti ruokituita olemme tawanneet täällä monia rauta-kouraisia, 90 itä-wuotta tawoittawia, usiampia kuin wehnällä ja raswalla ruwituita muualla! Mutta ellei lukija usko tätä, niin on waikkea häntä saada uskomaan tämän kansan tawallista lausetta hädän aikana: „kylä sitte kelpaa — ja joka sifsi pääsis kuin kuori männystä lähtee“, jonka kuitenkin olen sata kertaa kuullut. — Sen niin yleisen ankaran hädän täällä korottiki paljon se, ettei kuori liikennut männystä syksyllä, jonka tähden enemmistön tähtyi sen sijaan hätäwarakensa käyttää noita suolia kuivaawia olki- ja pelu=jauhoja; käwipä niinki pitkälle, että muuan mies Kanlaanpäässä petun puutteesfa koki sawea leipään sekoittaa, arwellen tässä kantalasfa hädäsään: „eiköhän maa maata ruoki!“

Tämän yleisen hädän ohessa, joka yhä kofosi korfiammalle huhti- ja toukokuussa 1868 sifsi kuin lieivitykseksi saatiin pettua, suolalakeita y. m. kaswia, raiwosi w. 1867 alusta aina heinäkuuhun asti 1868 niin yleinen lämmin-tauti, että tuskin joka 50:s henki sen podosta wapaaksi pääsi. Kuinka suuri osa kansasta siihen nälän kautta kiihdytettyyn tautiin kuoli, sen osoittaa luettelomme edeskäsin. Moni kurja kerjäläinen, joita laumottain yhä kulki, kuoli sen kauhian talwen tinoksiin. Jopa syksyllä (lokakuun alussa) eräs kuolleena Soinin harjun ääreltä löydetty poika kannettiin Jämijärwen kirkolle. Sen isä Skalistista kantoi surkian takkansa 2 penikulmaa, kuin tahtoi rakkaansa wielä kotio wiedä! Rastitusten lisäksi tuli w. 1867 aikainen kowa talwi. Jo jouluf. 2 päivänä oli niin hirmuisia tinoksia, ettei

3 päivään pääsyt liikkumaan hevosella eikä jalkain. Koko kuukauden keskimäärin 20° pakkainen: 9 päiv. oli 26°; 20 päiv. 31°. Tammi-k. 24 p. 1868 oli 32°. Pakkaista ja pyryä pitkitti koko talven niin että monen oli mahdollointa saada poltinpuita kotio. Puut taipuivat ja oksat taittuivat lumen alla. —

Mikä oli sanomattoman surkia. Surkiampi ellei ihmisrakkaus ja Hallitus tätä hätää olisi lievittänyt. Jo syksyllä piti Maaherra kokouksia täällä ja pitkin talvea ja kevättä kulki hänen puolestaan Kruununvouti S. S. Hällfors kaikissa seurakunnissa hätä-apua toimittamassa, lafareetia ja apu-töitä järjestämässä kiitettävällä toimeliaisuudella ja lempeydellä!

Mikäin lämmin kevät, ihanin suvi ja syksy seurasi w. 1868 näitä onnettomia aikoja. Wähäisemmätkin kylvöt menestyivät ihmeteltävästi. Mutta moni talo ja asunto oli autiona; werot maksamatta; suuri siemen- ja muu welka jälellä. Niistä on kumminkin jo 1870 ruvettu pääsemään. Mutta yksi asia on jälellä: oppi tulewiksi ajoiksi. Ja siihen kuuluisi erinomattain, että kullin oppisi omaa aitaansa lainamaksuina pitämään, siten että parempina vuosina aina panisi vähäisen pohja-säästöksi, joka vähitellen lisääntyisi, ja josta katovuosina olisi hyvä ottaa, eikä, niinkuin tähän asti tavallista on ollut, luottaa kruunun ja pitäjän maksuineihin verrattomalla ajan ja warain wahingolla. Waan tätä emme voi toivoa maakuntamme oppivan juuri pikaan seuraawaisessa kerrottuin talous-seikkain ja kansallishengen hitauden tähden.

C. Erityisiä Tilasto- ja Talous- y. m. tietoja.

Kirjamme yleisessä historiallisessa osassa (B), eritenki kertoelmiesä tämän paikkakunnan tilasta ja kärsimyksistä on jo monia tilastollisia ja taloudellisia tietoja muinaisilta ja nyhysiltäkin ajoilta käsilletullut; mutta koska tarkoituksemme on kirjoittaa ei ainoastaan entisen Skalisten erityis-historian, waan samassa nimenomaan sen kolmen pitäjän kertomuksen, jonka sisältö ainakin on niin moniaineinen ettei sitä kaikkea taida yhden eli toisen aine-nimityksen alla kertoa; niin sitoitamme tähän eri osaan monia „pitäjän kertomuksissa“ waadittawia

erityisiä tilastollisia, taloudellisia ynnä muita tietoja, joita ei ole sopinut muualle sovitella. Ja koska emme saata tän osan erityisille aineille sepittää keskinäistä yhteyttä, niin tulee aineisto tässä näkymään vähä kirjavalta. Ensin otamme käsillemme syntyneiden ja kuolleitten y. m. luetteloja, niin kaukaa kuin niitä on voinut koota Skalsisten vanhemmilta ajoilta hywin maillinaisesta kirkon arkistosta, jossa ei 1600-luvulla löydy paljo mitään; mutta joka 1700-luvulla on warsin warakas ja oikein oivallisesti järjestetty. — Sitte seuraa väkiluvun taulut, joissa on monia ohjeita usiampiin historiallisiin kertomuksimme, ja ovat muutoinki tässä maakunnassa aiwan merkittävät. — Kylän ja tilain luettelot ovat jo itsestänsä kyllä tarpeelliset; mutta erittäin saadaan niistä selwä katsahdus näiden pitäjien viime-aikaiseen asuttamiseen, jonka tähden ne ovat tarwittawat liitteet paikkakuntamme tärkeään asuttamis-historiaan.

Seuraawaisissa kertomuksissa maanwiljelyksestä, karjanhoidosta, waiwaihoidosta j. n. e. olemme kokeneet esiin tuoda entisiäki waiheita niin kaukaa kuin ikänä wakaita tietoja olemme woineet saada.

Tähän osastoon otamme myöski wirlakunnat; mutta papiston panemme lopulle erinäisenä lisähäksenä, sentakia että sen historiassa löytyy monia paikkakuntamme oloihin yleisesti koskewia seikkoja.

1. Syntyneitä, Kuolleita ja Wihityitä Skalsisissa.

Wuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Wihityitä.
1680	81		
1681	75		
1682	76		
1683	105		
1684	102		
1685	56		
1686	75		
1687	91		
1688	73		11
1689	114	26	18
1690	65	74	20
1691	100 (?)	48	19
1692	102 (?)	69	17
1693	121 (?)	84	25

1694	93	74	12
1695	114	94	23
1696	98	150	13
1697	27	875	9
1698	41		27
1699	102		35
1700	96		27
1701	81		12
1702	76		15
1703	55		12
1704	74		11
1705	70		4
1706	42		9
1707	58		12
1708	47		9
1709	41		9
1710	45		15
1711	47		14
1712	63		10
1713	60		9
1714	40 (?)		4
1715	40		6
1716	8 —		"
1718	45	"	19
1719	56		12
1720	60		13
1721	44		13
1722	50		15
1723	45		27
1724	59		26
1725	60		24
1726	53		25
1727	47		15
1728	78 (?)		38
1729	94		18
1730	80	68	18
1731	98	34	15
1732	91	51	17
1733	74	28	12
1734	87	29	6
1735	90	34	20
1736	91	55	16
1737	116	60	25

Nämät vanhimmat Syntyneitten j. n. e. luettelot ovat noukitut Skalisten Kirkon-arkiston vanhimmaista kirjotetusta kirjasta, sijältämä Kirkon- ja Wiini-laskuja, Ristimä-kirjoja, Kuolleitten ja Wihityitten luetteloja w. 1680—1737, maillinaisesti kutakin 1). W. 1717 ei ole mitään kirjoihin kirjotettu, joka osottaa että papit täältäki, niinkuin monesta muusta pitäjästä, olivat „Sfoo-wihaa“ pa'osfa ja siis koko kirkollinen hoito oli hajalla. Tämä hajallisuus näkyy alkaneen jo touko-kuun lopulla w. 1716, sillä siitä alkaen ei ole lapsia ristimä-kirjaan kirjotettu. Jo tämäkin siis osaksi todistaa Sjon wihan saattamia wai-woja tällekin paikkakunnalle.

W. 1737—1748 ovat kirkolliset kirjat tarkemmin kirjoitetut, joista footut luettelot tähän laskeemme.

Wuosi.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Wihityitä.
1738	94	77	23
1739	110	89 *)	15
1740	108	138 **)	17
1741	89	187 ***)	12
1742	79	76	18
1743	74	74	22
1744	95	51 †)	20
1745	103	57 ††)	29
1746	123	45 a)	26
1747	118	55 b)	11
1748	90	73	16

1) W. 1685, jolloin Piispa Joh. Gezelius 10 p. helmikuuta oli Piispan-keräjiä pitämässä H. kyrösfä, tuotiin myös Skalisten kirkon laskut piispan tarkastettawiksi. Kun ei silloin vielä ollut muuta kirjaa täällä kuin sanottu lasku ja Ristimä-kirja, kirjotti Piispa edelliseen muistutuksen, että kirkon kirja ynnä muut kirkolliset kirjat kiiruimmasti pitää toimitettaman. —

*) Yksi mies näiden seasfa, Antti Riialasta, oli 101 vuoden vanha.

) Tämä oli, näet, suuri kuolon wuosi; taudista y. m. syystä siihen ei ole tietoa. Eräs Henrik Kolffo oli 103 vuoden vanha. *) Syistä tänki vuoden suureen kuolewaisjuuteen ei ole tietoja. †) Eräs Matti Kraka kuoli 105 vuoden iässä. ††) Kuolleitten seasfa mainitaan eräästä, nimeltä Antti Wirsi, että hän 40 vuotta oli mielispuolena, mutta muutaman päivän ennen kuolemaansa oli warfin tähdellä järjellä ja „ilofesti jätti maailman 70 vuoden iässä“. a) Näiden seasfa Antti Hartus 103 vuoden vanha. — b) Näiden seasfa oli Walborg Sikala 109 vuoden vanha.

Wuodesta 1749 alkaen, jolloin täydellisiä Syntyneitten y. m. Luetteloa ruvettiin tekemään, ovat tiedot niistä tarkempia. Luettelot teemme sitä myöden eri seurakunnista, kuin niitä kussakin on aljettu eritellen kirjottamaan. Tässä nyt yhteisesti koko entisestä Skalfistista.

Wuonna.	S y n t y n e i t ä.				K u o l l e i t a.				S i i p i t t ä.
	mp.	wp.	S:ma.	äpää- riä.	mp.	wp.	S:ma.	yli 90 w. iän.	
1749	63	56	119	3	80	71	151	1	28
1750	68	62	130	3	30	39	69	1	22
1751	86	68	154	2	25	32	57	1	30
1752	76	65	141	3	34	30	64	—	37
1753	82	75	157	4	44	34	78	1	33
1754	83	84	167	1	44	36	80	1=102	36
1755	82	76	158	3	69	66	135	1	33
1756	81	81	162	4	61	70	131	2={ ⁹⁷ / ₁₀₇ }	31
1757	79	87	166	3	38	38	76	—	29
1758	82	88	170	4	60	66	126	1	30
1759	92	91	183	3	47	36	83	1=100	39
1760	91	103	194	5	33	28	61	—	32
1761	107	82	189	3	63	47	110	—	27
1762	90	89	179	3	97	75	172	1=105	24
1763	92	102	194	4	36	48	84	—	33
1764	88	92	180	1	69	68	137	1	27
1765	117	106	223	3	54	56	110	—	43
1766	111	96	207	1	48	42	90	2={ ⁹³ / ₁₀₁ }	38
1767	106	86	192	6	51	52	103	2	22
1768	93	108	201	2	70	53	123	—	26
1769	114	115	229	4	83	68	151	—	34
1770	109	104	213	6	67	76	143	—	26
1771	87	110	197	2	59	59	118	1	25
1772	124	93	217	5	33	41	74	1=99	35
1773	104	101	205	5	43	52	95	1=97	40
1774	100	103	203	4	44	45	89	1	55
1775	139	113	252	8	69	59	128	1	43
1776	129	126	255	5	58	73	131	2	59
1777	134	125	259	4	91	73	164	1	59
1778	145	113	258	4	83	70	153	1	38
1779	143	147	290	4	71	43	114	1	65
1780	137	147	284	6	59	49	108	—	49
1781	127	125	252	4	156	163	319	2	49

Vuonna.	S y n t y n e i t ä.				K u o l l e i t a.				M i s k i n t ä.
	mp.	wp.	S:ma.	äpä- riä.	mp.	wp.	S:ma.	yli 90 w. iän.	
1782	165	144	309	3	52	46	98	—	53
1783	148	123	271	4	75	72	147	1	45
1784	132	149	281	6	50	54	104	—	49
1785	138	126	264	4	77	86	163	—	60
1786	142	134	276	3	57	42	99	1	42
1787	141	171	312	8	90	79	169	1	63
1788	136	146	282	8	91	105	196	2	57
1789	137	134	271	6	107	116	223	—	56
1790	165	126	291	7	136	113	249	—	56
1791	130	145	275	11	105	90	195	—	69
1792	155	142	297	14	74	51	125	2	69
1793	169	156	325	13	99	73	172	2	52
1794	142	172	314	10	91	81	172	—	63
1795	185	162	347	14	69	65	134	—	56
1796	145	203	348	11	69	66	135	—	65
1797	158	153	311	6	53	63	116	1	44
1798	133	146	279	10	158	142	300	1	55
1799	187	195	382	11	64	71	135	—	66
1800	158	171	329	14	110	96	206	—	51
1801	167	184	351	10	82	81	163	1	63

S y n t y n e i t ä.

Vuonna.	Italijisja.		Parfa- nosja.		Kankaan- pääsja.		Kar- wiasja.		Hanko- joella *).		Koko pitä- jäsjä.	Yhteensä.	Sijäitä.
	mp.	wy.	mp.	wy.	mp.	wy.	mp.	wy.	mp.	wy.			
1802	104	103	—	—	40	39	21	16	10	23	356	17	
1803	84	82	—	—	34	41	12	10	13	10	286	21	
1804	101	118	—	—	45	47	16	20	14	22	383	13	
1805	139	109	—	—	—	—	—	—	—	—	248	14	
1806	87	96	—	—	33	37	12	14	10	14	303	12	
1807	90	91	—	—	36	37	13	9	12	14	312	22	
1808	72	56	11	13	25	19	8	6	7	14	231	11	
1809	62	59	17	20	40	32	10	5	17	9	271	13	
1810	94	72	18	14	50	46	14	10	17	19	354	13	
1811	74	72	24	17	41	39	16	13	11	18	325	17	
1812	59	66	24	18	32	44	11	8	8	15	285	11	
1813	69	72	17	17	31	29	7	9	9	11	271	12	
1814	54	77	17	15	33	23	9	11	7	14	260	9	
1815	100	75	20	22	53	53	11	8	10	18	370	19	
1816	90	97	15	20	28	42	21	9	12	16	350	17	
1817	97	87	20	27	48	44	14	19	18	14	388	22	
1818	87	77	29	17	41	39	16	11	19	13	349	17	
1819	95	90	20	24	43	48	19	15	16	15	385	23	
1820	117	111	26	25	52	50	17	19	16	14	447	15	
1821	91	113	38	25	71	58	21	19	16	21	473	32	
1822	113	100	23	20	62	55	25	21	14	22	455	26	
1823	121	91	34	21	55	59	20	19	22	18	460	27	
1824	96	118	32	19	58	63	17	23	18	21	465	28	
1825	115	95	37	23	68	52	24	24	20	23	481	37	
1826	118	107	23	25	56	63	24	17	21	10	464	26	
1827	111	127	37	27	61	75	26	25	29	24	542	24	
1828	134	116	29	33	67	77	31	19	22	25	553	29	
1829	119	100	25	26	70	65	27	15	34	24	505	26	
1830	143	127	27	34	73	72	29	24	14	28	571	25	
1831	113	88	30	19	60	49	17	23	19	15	433	25	
1832	95	80	27	23	48	47	26	22	27	18	413	27	
1833	103	102	26	26	68	70	20	19	26	16	476	20	

*) W. 1802—1805 kutsutaan Hunkojokea Sjojoeksi („Storån“); w. 1806 ja eteenpäin kutsutaan sitä näisjässä luettelosisja oikealla nimellänjässä, mutta muutamisjassa tauluisjassa e. m. 1808 ja 1809 on se kirjotettu „Hunkojoki eli Sjojoki“.

K u o l l e i t a .

Käsitöitä.

Stalijisja.		Parta- nosja.		Kantaan- pääsja.		Kar- wiasja.		Konko- joella.		Koko pitä- jäsjä.	Yhteensä.	m.
mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.			
73	53	—	—	24	22	14	10	9	7	212	—	54
44	36	—	—	26	21	15	12	6	7	167	1	54
47	40	—	—	19	24	8	9	3	6	156	—	69
46	43	—	—	—	—	—	—	—	—	89	—	50
52	48	—	—	29	19	6	7	8	8	177	—	63
89	75	—	—	32	27	7	9	11	5	255	—	46
91	80	23	43	94	91	32	19	28	16	517	1	31
158	156	28	32	32	24	14	13	15	20	492	—	56
50	37	7	10	22	20	7	3	8	6	170	—	68
25	31	7	8	10	10	5	7	4	1	108	—	77
23	30	7	2	28	22	4	5	6	6	133	—	74
45	53	3	4	17	28	3	7	5	6	171	—	43
83	99	3	11	54	57	5	9	11	8	340	1	66
40	44	11	4	19	17	7	3	8	4	157	1	83
39	28	9	5	19	16	9	8	6	8	147	—	76
50	38	3	6	27	23	4	2	9	13	175	—	81
50	46	9	12	31	30	12	10	9	5	214	1	88
51	51	9	18	22	19	6	4	8	8	196	—	100
55	47	2	6	14	29	10	6	4	6	179	1	66
62	51	11	7	37	27	9	8	12	11	235	—	125
59	60	16	14	48	38	9	5	12	10	271	—	85
73	76	12	8	42	29	6	7	8	5	266	1	87
57	53	7	14	34	23	11	5	7	16	227	2	116
57	57	10	10	31	20	10	9	13	11	228	2	93
47	47	11	10	36	33	4	11	12	14	225	2	91
56	47	15	9	27	26	5	5	14	11	215	3	112
60	45	10	7	24	23	16	10	13	11	219	2	117
109	67	14	11	41	31	14	6	12	12	317	—	93
65	65	10	16	27	20	14	10	13	17	257	1	93
57	57	15	10	30	25	14	27	28	12	275	4	79
115	99	24	12	51	45	18	12	15	11	402	1	70
63	81	41	25	48	45	27	16	26	19	391	—	98

S y n t y n e i t ä.

Vuonna.	Statistisja.		Parva- nosja.		Kankaan- pääsja.		Kar- wiasja.		Honto- joella.		Koko pitä- jäsjä.	Sijä- rtä.
	my.	wp.	my.	wp.	my.	wp.	my.	wp.	my.	wp.	Yhteensä.	
1834	121	113	35	33	72	61	24	28	27	25	539	31
1835	114	110	25	27	65	62	23	28	31	23	508	33
1836	89	85	33	35	60	66	16	25	23	23	455	28
1837	93	107	33	22	45	58	23	17	23	25	446	21
1838	93	92	37	26	79	61	22	26	21	16	473	19
1839	124	90	33	35	74	52	29	18	22	24	501	32
1840	111	121	32	35	72	59	34	22	28	24	538	36
1841	120	95	46	39	78	77	33	12	24	27	551	48
1842	123	119	43	31	87	62	32	28	30	31	586	30
1843	141	132	33	43	88	82	25	23	32	16	615	34
1844	126	134	48	44	79	84	27	23	43	29	637	43
1845	138	120	34	51	87	75	26	22	32	25	610	28
1846	126	127	46	36	82	89	25	28	29	33	621	34
1847	137	126	51	42	73	83	30	27	39	24	632	40
1848	162	140	50	54	92	96	39	22	37	21	713	42
1849	143	152	43	48	100	104	30	28	34	29	711	40
1850	124	117	30	43	99	98	26	34	32	31	634	47
1851	162	148	47	53	99	78	36	32	35	37	727	40
1852	147	148	44	57	106	102	36	24	31	33	728	46

K u o l l e i t a.

K u o l l e i t a.											Yhteensä.	Pää- työ.
Skalijisja.		Parta- nosja.		Kantaan- pääsja.		Kar- wiafsja.		Honto- joella.		Koto- pitä- jäsfä.		
mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	Yhteensä.	—	—
103	79	13	15	41	26	19	7	18	16	337	—	91
55	55	13	10	29	21	12	10	15	14	234	—	92
71	98	11	13	42	34	14	9	11	18	321	1	89
89	95	34	27	81	72	25	19	25	31	498	2	91
47	62	13	9	35	22	5	9	16	15	233	—	87
57	61	10	18	29	28	13	5	14	7	242	—	70
63	71	17	10	27	25	11	11	10	8	253	—	117
56	59	17	14	33	29	16	8	11	12	255	—	115
65	67	11	11	29	17	11	8	14	11	244	1	113
70	78	22	17	38	26	12	14	17	19	313	2	107
72	60	9	6	36	47	1	11	16	13	271	1	172
62	57	18	13	35	30	9	7	19	15	265	2	144
67	61	12	15	31	29	10	6	23	27	281	—	126
108	77	17	21	42	31	11	4	13	15	339	3	124
88	75	12	18	61	46	13	18	9	11	351	—	166
91	89	21	14	54	47	23	15	33	19	406	1	138
116	75	21	17	49	44	11	18	28	16	395	4	129
71	75	24	16	44	54	18	11	18	17	348	1	150
107	126	35	41	64	56	34	32	22	11	528	2	110

S y n t y n e i t ä.

Vuonna.	Kfalisten pitäjässä.								Rankaanpään pitäjässä.								Molempia yhteensä.
	Kfalinen.		Sämi-järvi.		Par-tano.		Mt.	Spätiä.	Rankaan-pää.		Karwia.		Honko-joki.		Mt.	Spätiä.	
	mp.	wy.	mp.	wy.	mp.	wy.			mp.	wy.	mp.	wy.	mp.	wy.			
1853	113	132	—	—	62	48	355	19	90	77	39	31	26	39	302	18	657
1854	150	145	—	—	86	72	435	26	114	85	46	26	26	28	325	17	760
1855	129	134	27	30	72	63	455	27	113	105	34	43	40	34	369	23	824
1856	128	114	40	32	66	61	441	27	100	84	33	36	44	38	335	17	776
1857	111	114	32	27	73	42	399	16	92	73	34	24	26	30	279	15	678
1858	114	117	43	38	78	60	450	20	135	115	51	34	39	35	409	16	859
1859	138	132	42	38	77	65	492	26	92	115	55	44	34	39	379	25	871
1860	126	130	43	37	67	70	473	24	112	114	38	42	41	38	385	27	858
1861	140	120	42	30	90	87	509	23	131	124	52	43	41	39	430	27	939
1862	129	118	42	46	77	59	471	24	104	101	44	53	47	36	385	23	856
1863	126	124	29	39	69	61	448	25	112	94	36	34	36	38	350	24	798
1864	129	115	39	30	78	72	463	16	119	111	42	52	33	43	400	20	863
1865	133	137	37	44	73	74	498	26	115	125	31	40	38	36	385	33	883
1866	109	129	53	41	74	67	473	24	125	103	43	35	39	32	377	31	850
1867	105	97	29	20	65	52	368	15	91	76	31	39	42	26	305	23	673
1868	47	48	5	10	19	12	141	4	48	35	16	20	10	16	145	13	286
1869	146	119	54	41	68	85	513	28	125	112	36	57	38	41	409	19	922

2. Kertomus Taudeista.

Jos nyt katsonme kuolon vuosia ja mitkä kulu- ja tarttuma- y. m. taudit kullostikin ovat liikkuneet ja kansaa surmanneet, niin näemme ensin, että rokko-tauti (täällä sanotaan „rukko“) viime-wuosifaballa, ennenkuin rupulia eli rokkoa aljettiin istuttamaan, rajusti hirmuisesti. Mainittavimmat rokko-tauti-wuodet olivat seuraavaiset:

R u o l l e i t a .

Mihi-
tyitä.

Kallisten pitäjässä.												Rantaanpään pitäjässä.						Mies- vähennys yhteensä.	Kallisten pitäjässä.	Rantaanpään pitäjässä.
Kallinen.		Sämi- järvi.		Parkano.		Mih.	90 w.	Kant- pää.		Karwia.		Kont- joki.		Mih.	90 w.					
mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.			mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.			mp.	wp.			
73	63	—	—	24	30	190	—	77	56	16	15	24	33	221	—	411	79	47		
49	85	—	—	26	27	187	—	41	48	13	12	10	21	145	1	332	74	81		
72	59	14	13	22	18	198	1	55	45	28	24	16	17	185	—	383	92	75		
84	87	18	10	32	22	253	1 a)	76	80	15	18	67	70	326	—	579	77	83		
99	81	72	95	113	100	560	2	181	172	65	46	34	43	541	—	1101	71	62		
65	76	21	22	34	21	239	—	49	40	27	14	20	12	162	—	401	67	80		
53	54	22	13	23	16	181	2	45	48	14	13	13	14	147	2	328	96	84		
69	64	16	19	27	30	225	1	43	44	13	15	29	20	164	1	389	108	98		
78	73	23	15	42	38	269	1	59	44	38	21	21	15	198	3	467	74	74		
108	111	40	33	51	42	385	—	82	87	31	30	35	36	301	1	686	92	66		
61	61	19	19	35	48	245	2	91	72	25	20	19	27	254	1	499	78	59		
88	85	18	15	33	30	269	2	45	53	19	17	20	19	173	—	442	85	71		
93	95	28	25	48	31	320	1	63	73	27	28	26	36	253	1	573	92	78		
95	115	30	26	49	39	354	2	88	99	19	19	22	43	290	2	644	79	53		
360	297	135	94	129	115	1129	1	287	234	38	45	84	68	756	1	1885	60	53		
469	409	126	97	429	336	1866	—	326	251	141	110	92	79	999	—	2865	108	69		
46	48	13	7	17	17	148	—	36	33	20	18	10	13	130	—	278	169	110		

a) Mihi 108 vuoden vanha vaimo-ihminen.

1749, jolloin kautta koko vuoden liikkui Iso-rokko, tuhka-rupuli ja punatauti;
 1755 ja 1756 taas rokko ynnä katovuoden kansja;
 1761 oli taas rokko- ja kato-wuosi;
 1762 samoin;
 1769 ja 1770 samoin. —

Seuraavaisista kuolon vuosista teemme selweyden vuosittain, josta nähdään kuinka monta henkeä kunkin vuonna tuhunki tautiin on kuollut.

kuolon vuositt.	Isorokko.	Tuhka- ja puna-tuppi.	Sinku-yskä.	Skurittus-tauti.	Puna-tauti.	Ämmis- ja mätä-tauti (tyfus).	
1781	188	—	—	—	11	—	
1787	26	—	—	—	—	52	
1788	6	—	—	—	—	58	
1789	46	—	—	—	6	79	
1790	—	—	34	—	—	97	
1791	—	—	13	33	—	78	
1794	39	—	—	—	48	51	
1798	144	—	—	—	—	—	
1807	36	—	60	—	22	20	
1808	8	—	10	5	247	64	
1809	20	—	6	—	250	104	
1814	184	—	25	—	—	14	
1823	114	—	—	—	—	—	
1825	—	—	60	—	—	—	
1829	—	72	14	3	—	—	
1830	—	38	17	—	—	—	
1832	13	28	89	—	—	—	
1833	36	9	9	—	87	—	
1834	—	—	18	—	95	10	
1837	—	42	26	—	—	82	
1849	59	—	26	—	—	—	
1850	—	—	61	12	—	—	
1852	10	52	23	—	58	26	
	Stallifesa.	Rant. pääsfa.	Rant. pääsfa.	Stallifesa.	Rant. pääsfa.	Stallifesa.	Rant. pääsfa.
1856	—	—	—	29	—	—	—
1857	18	—	—	17	—	42	141
1862	—	—	141	111	21	—	334
1865	72	—	—	—	—	—	386
1867	—	—	—	—	—	—	—
1868	90 + 14*)	117	—	—	—	59 + 8	42
							673 + 632
							497

*) Toinen numero on Parkanon.

Muut vaiheet, e. m. syntyneitten ja kuolleitten sekä äpäräin ja avio-lasten suhdat y. m., tulevat tauluista kunkin tarkastajan silmiin, niitä tässä lauseemmin lewittelemättä.

3. Väki-luvun luettelot.

Tästä lähtein katsestelemme väkiluvun vaiheita entisen Stallisten alalla ja sen kussakin eri seurakunnassa, sitä myöden kuin niistä erittäin on luetteloja tehty.

	1749.		1751.		1754.		1757.		1760.		1763.		1766.	
	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.
Rapita alle 15 vuoden	552	553	592	551	666	624	679	666	751	794	762	822	847	912
15—75 vuoden välistä	770	939	848	1018	894	1045	949	1071	977	1120	1037	1202	1131	1240
75 vuotta vanhempia	14	32	12	30	13	38	13	41	22	39	15	36	17	30
Yhteensä	1336	1524	1452	1599	1573	1707	1641	1778	1750	1953	1824	2060	1995	2182
Koko väkiluku	2860		3051		3280		3419		3703		3884		4177	
Raineita	515	515	547	547	585	587	630	632	668	668	688	688	727	728
Raimattomia	242	296	284	346	287	336	299	340	302	342	344	385	392	383
Leskiä	27	160	29	155	35	160	33	140	29	149	30	165	29	159
Herrasäätyisiä lapsineja	23	22	23	21	18	11	23	24	18	19	20	29	27	29
Kalollisia vaimoineen	197	212	210	213	230	216	234	219	237	239	240	235	254	258
Torpparia s:n	32	33	40	38	44	42	48	47	64	64	83	83	79	77
Käsitöitäisiä s:n	5	3	6	3	11	10	12	10	16	11	18	16	24	20
Sotamiehii vaimoineen	52	46	64	54	67	63	67	64	70	65	52	51	49	48
Palloissa ja nuorta kansaa ylti 15 vuotta	364	448	404	505	408	521	448	543	468	564	512	628	561	604
Stieissä ja soturia	56	139	57	136	51	132	49	114	44	87	41	91	57	121
Wainoasia, wirheellisiä	14	22	14	27	13	18	12	21	10	23	14	21	21	28
Perhefunttia	278		288		295		310		328		356		375	

	1769.		1772.		1775.		1780.		1785.		1790.		1800.	
	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.
Lapsia, alle 15 vuoden	860	968	914	1009	1001	1088	1117	1223	1218	1249	1326	1363	1935	2181
15—75 vuoden välsiä	1236	1360	1324	1471	1473	1605	1693	1837	1919	2083	2041	2225	2065	2209
75 vuotta	17	32	29	37	27	38	30	39	29	36	30	36	59	87
Yhteensä	2113	2360	2267	2517	2501	2731	2840	3099	3166	3368	3397	3624	4059	4477
Koko välsifuku	4473		4784		5232		5939		6534		7020		8536	
Raineita	748	748	780	780	869	869	1019	1019	1147	1147	1163	1163	1449	1449
Rainattomia	467	484	532	551	585	613	654	687	748	795	755	875	524	649
Leskiä	38	160	41	177	46	161	50	170	53	177	153	223	151	198
Herräsäätyisiä lapsineja	21	30	21	27	20	29	19	35	20	26	26	27	20	26
Talollisia vaimoineen *)	260	260	265	265	263	265	1118	1248	1149	1151	1219	1241	1560	1686
Torppari s:n *)	90	90	101	98	119	119	343	360	469	477	498	518	644	700
Räätäläisiä s:n *)	28	24	30	22	37	28	91	81	132	101	121	110	147	130
Sotamiehiä s:n *)	58	52	63	59	73	67	189	160	196	170	192	190	238	268
Ralkollisia *) ja nuorta kansaa yli 15 vuotta **)	636	690	730	804	773	862	482	351	638	682	683	752	518	660
Yksellisiä ja koturia ***)	65	140	69	128	92	140	254	318	447	594	487	591	689	777
Waiwaisia, wirheellisiä	19	29	12	21	21	25	152	186	72	126	88	112	97	122
Perhekuuntia	393		408		433		511		581		633		698	

*) Wuodesta 1780 alkaen myös lapsineen. **) Nuorta kansaa ei oteta lukuun alkaen wuodesta 1780.

***) Wuod. 1780 alkaen: lapsineja.

Vuonna.	Stä-wuodet.	Stafinen.		Partano.		Kantakampää.		Karwia.		Kontiojoi.		Koko pitäjäsää.
		mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	
1820.	Alle 15 wuoden . .	928	888	227	209	349	331	136	142	139	187	10161.
	15—60 wälfää . .	1393	1580	285	334	667	728	249	266	224	261	
	Yli 60 wuoden . .	134	176	35	41	64	66	26	29	29	38	
	Yhteensä	2455	2644	547	584	1080	1125	411	437	392	486	
	Katiffianfa	5099		1131		2205		848		878		
1825.	Alle 15 wuoden . .	947	890	297	247	515	558	176	187	169	210	11493.
	15—60 wälfää . .	1528	1728	310	339	686	744	257	295	248	290	
	Yli 60 wuoden . .	208	246	49	53	84	94	34	33	29	42	
	Yhteensä	2683	2864	656	639	1285	1396	467	515	446	542	
	Katiffianfa	5547		1295		2681		982		988		
1830.	Alle 15 wuoden . .	1174	1140	337	303	608	643	254	224	192	205	12932.
	15—60 wälfää . .	1590	1739	369	379	781	830	265	300	277	318	
	Yli 60 wuoden . .	209	292	52	61	93	128	39	43	43	44	
	Yhteensä	2973	3171	758	743	1482	1601	558	567	512	567	
	Katiffianfa	6144		1501		3083		1125		1079		
1835.	Alle 15 wuoden . .	1167	1167	331	287	590	718	246	256	198	196	13564.
	15—60 wälfää . .	1706	1818	411	425	873	876	308	343	293	336	
	Yli 60 wuoden . .	195	325	49	68	80	131	41	45	36	49	
	Yhteensä	3068	3310	791	780	1543	1725	595	644	527	581	
	Katiffianfa	6378		1571		3268		1239		1108		

Vuonna.	Sku-uudet.	Kattainen.		Parkano.		Kantamäki.		Keräviä.		Kontiojoki.		Koko pitäjässä.
		mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	
1840.	Alle 15 vuoden . .	1201	1206	353	328	668	719	266	261	206	206	14510.
	15—60 wälfijä . .	1810	1885	510	497	999	984	339	361	289	363	
	Yli 60 vuoden . .	220	314	47	61	80	143	41	56	48	49	
	Yhteensä	3231	3405	910	886	1747	1846	646	678	543	618	
		6636		1796		3595		1324		1161		
1845.	Alle 15 vuoden . .	1258	1250	401	431	807	868	291	276	269	237	16243.
	15—60 wälfijä . .	1991	2122	578	578	1091	1123	379	395	333	382	
	Yli 60 vuoden . .	268	341	62	74	91	134	47	64	45	59	
	Yhteensä	3517	3713	1041	1083	1989	2123	717	735	647	678	
		7230		2124		4112		1452		1325		
1850.	Alle 15 vuoden . .	1377	1390	477	483	883	936	336	311	337	273	17710.
	15—60 wälfijä . .	2070	2220	602	612	1205	1262	433	440	372	406	
	Yli 60 vuoden . .	275	360	66	80	126	156	49	63	47	62	
	Yhteensä	3722	3970	1145	1175	2214	2354	819	814	756	741	
		7692		2320		4568		1633		1497		

Vuonna.	Kä-wuodet.	Kotinen.		Kämiärvö.		Parlano.		Kantaaupää.		Karpia.		Kontiojoti.		Molemmiäsa pitäjäissä.
		mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	
1855.	Alle 15 vuoden . .	1164	1213	307	304	640	653	986	1007	351	311	347	305	19388.
	15—60 wälfää . .	1644	1752	435	440	807	818	1242	1316	478	509	417	465	
	Yli 60 wuoden . .	228	310	71	69	99	119	132	168	61	86	61	73	
	Yhteensä	3036	3275	813	813	1546	1590	2360	2491	890	906	825	843	
	Katiffianja	6311		1626		3126		4851		1796		1668		
1860.	Alle 15 vuoden . .	1225	1255	335	300	692	654	952	989	370	366	331	315	20449.
	15—60 wälfää . .	1772	1836	405	450	807	916	1350	1422	541	560	483	488	
	Yli 60 wuoden . .	250	313	70	73	103	127	136	167	66	92	55	67	
	Yhteensä	3247	3404	855	823	1673	1697	2438	2578	977	1018	869	870	
	Katiffianja	6651		1678		3370		5016		1995		1739		
1865.	Alle 15 vuoden . .	1260	1265	332	338	780	735	1058	1051	395	404	329	328	22041.
	15—60 wälfää . .	1955	1945	480	488	972	1004	1438	1549	560	587	500	507	
	Yli 60 wuoden . .	269	342	74	82	110	141	212	218	76	106	68	83	
	Yhteensä	3487	3552	886	908	1862	1880	2708	2818	1031	1097	897	918	
	Katiffianja	7036		1794		3742		5526		2128		1815		

Tässä pitkitämme katsantoja väki-luvun eri säätyihin ja perhe-
kuntain lukuun alkaen w. 1805:

	Koko entisessä Skattisissa.			
	W. 1805.		W. 1810.	
	mp.	wp.	mp.	wp.
Maineita	1070	1070	1395	1395
Veskiä	66	226	138	427
Naimattomia	782	857	1146	1182
Herrasäätyisiä lapsineen	24	43	33	55
Talonpoikaisäätyä s:n	3068	3452	3995	4369
Kaikkia muita s:n	39	15	49	49
Talon isäntiä	282	3	403	16
Torpparia	302	—	478	—
Itsellisiä (työhön tykenemiä)	146	35	281	6
Trenkiä ja piikoja	757	851	1152	1158
Käsitöyläisiä	22	—	15	—
Waiwaisia	29	43	45	107
Perhekuntia	905		1448	

	1815.		1820.		1825.		1830.		1835.		1840.		1845.		1850.	
	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.
Rainetta	1496	1496	1769	2031	2031	2031	2259	2258	2329	2329	2533	2533	2817	2817	3163	3163
Leikki	124	388	206	445	130	434	124	545	132	563	174	522	181	542	203	554
Raimattomia	1192	1165	1131	1195	1272	1232	1335	1127	1531	1310	1676	1403	1887	1624	1880	1625
Herrasjäseniä Laplineen .	42	49	31	52	38	60	33	60	31	53	34	52	41	62	41	52
Talonpoikais- j:n j:n . . .	4214	4532	4769	5094	5436	5886	6088	6423	6356	6832	6877	7168	7705	8111	8395	8765
Kaiffia muita j:n	65	73	85	130	63	60	162	166	137	155	164	213	164	157	220	237
Talollisia	498	14	522	8	536	12	545	13	554	26	535	17	617	29	629	34
Torpparia	427	—	552	—	758	—	792	—	934	—	1103	—	1148	—	1311	—
Stiellisiä (työj. tyken.) . .	268	47	314	89	289	119	297	140	289	140	346	213	401	263	387	212
Trentiä ja pitkoja	1159	1156	1251	1148	1291	1224	1352	1138	1477	1319	1586	1380	1778	1576	1830	1654
Räpityöläisiä	21	—	32	—	33	—	46	—	46	—	61	—	82	—	90	—
Sotamiehii	13	—	11	—	20	—	1	—	2	—	—	—	2	—	1	—
Watuatfia	40	64	42	83	43	87	49	117	60	157	46	140	72	161	107	200
Yerkehuntia	1443		1615		1815		1775		2034		1958		2574		2752	

	1855.						1860.						1865.						
	Statisten pitäjäsää.		Kantaa- pään pitäjäsää.		Statisten pitäjäsää.		Kantaa- pään pitäjäsää.		Statisten pitäjäsää.		Kantaa- pään pitäjäsää.		Statisten pitäjäsää.		Kantaa- pään pitäjäsää.		Partanon pitäjäsää.		
	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	mp.	wp.	
Nainetta	1973	1973	1493	1493	2099	2099	1604	1604	1598	1599	1767	1767	662	662	662	662	662	662	
Leisiä	150	336	95	246	146	399	106	255	111	269	124	246	31	104	31	104	31	104	
Naimattomia	1161	1005	803	728	1278	1041	921	798	1069	862	963	856	389	326	389	326	389	326	
Herraesjäätyä lapsineen	31	42	23	14	28	47	18	18	16	36	19	26	9	11	9	11	9	11	
Talonpoikaisten	5185	5471	4013	4186	5479	5632	4211	4412	4079	4160	4539	4748	1806	1821	1806	1821	1806	1821	
Kaikkia muita	179	165	39	40	267	245	55	36	275	264	78	59	47	48	47	48	47	48	
Kalollisia *)	414	35	230	—	414	17	236	—	297	5	244	—	122	—	122	—	122	—	
Torpparia	856	—	710	—	873	—	787	—	612	—	853	—	309	—	309	—	309	—	
Käsitöitä	77	—	21	—	100	—	30	—	113	—	39	—	21	—	21	—	21	—	
Stiellisiä	88	66	112	106	90	24	140	105	129	40	214	132	33	13	33	13	33	13	
Gotawäriä	1	—	1	—	20	—	1	—	21	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
Krenttiä ja pitsoja	1115	1076	737	717	1294	1135	857	786	1011	863	822	840	381	358	381	358	381	358	
Wainwäriä	151	195	98	113	125	188	71	103	166	193	168	195	15	32	15	32	15	32	
Verhefuntia	1520	1207	1698	1278	1333	1419	578	578	578	578	578	578	578	578	578	578	578	578	578

*) Niiden leasja ovat myös untiä-talot.

Lisäys: Koska ei sowi viivyyttä valmiin kirjamme painattamista siksi kuin papiston viisi-wuotiset wäkiluvun taulut tammikuussa 1871 valmistuivat, lasemme tähän likimääräisen laskun entisen Skalisten wäki-luvusta 1870 vuoden alussa.

Wuonna 1866 oli syntyneitä enämpi kuin kuolleita	206.
„ 1869 „ „ „ „ „	644.
	Yhteensä 850.

Mutta kuolon vuosina voitti kuolleitten luku syntyneitten:

w. 1867	1212,
w. 1868	2579.
	Yhteensä 3791.

Kuin siis kuolleitten voitto-luku 2941 henkeä lasketaan pois vuoden 1865 wäkiluvusta 22,041 jää 19,100 henkeä, joka siten on entisen Skalisten likimääräinen wäki-luku $\frac{1}{4}$ 1870; mutta koska kuolemaisuus viime sanotun vuoden kuluessa on ollut peräti vähäinen, uskomme wäkiluvun täällä tämän vuoden lopulla nousewan lähelle 20,000. — Warma on ainakin, että se w. 1875 on ennättänyt entiseen määrään, samaan kuin 1865.

*) Vuoden 1871 alussa oli wäkiluku papiston tekemäin taulujen mukaan kuskakin seurakunnassa seuraava:

Skalisten emäseuraf.	mp. 2936	+	wp. 3036	=	5,972.
Sämijärwen kappelissa	798	+	900	=	1,698.
Rankaanpään emäseuraf.	2319	+	2481	=	4,800.
Karwian kappelissa	957	+	1056	=	2,013.
Honkojoen „	807	+	823	=	1,630.
Parikanon pitäjässä	1495	+	1615	=	3,110.

Koko Entisen Skalisten wäkiluku oli siis 19,223, josta Skalisten pitäjään kuului 7,670 henkeä ja Rankaanpään pitäjään 8,443.

Tästä nyt nähdään kuinka paljo fitte vuoden 1865 wäkiluku kuskakin seurakunnassa on vähentynyt. Waikka wäestö viime wuolen syntyneitten kautta taas on mahwasti kaswanut, kuluu warmaan ki vielä neljä vuotta (w. 1871 wiidentenä), ennenkuin sen luku ehtii entisellensä. —

*) Nämät tiedot lähetimme jälestäpäin.

Meidän uskomme on, että tällä paikkakunnalla tulevina aikoina voi asua noin 36 eli 40 tuhatta henkeä, se on 1000 jokaisella Suomen □ penikulmalla. Mutta sitä ennen tarvitsee sivistyksen, maanviljelyksen ja talous=huolen nousta kahdenkertaiseksi!

4. Kyläin ja taloin luettelot.

Peräti tarpeellinen on kussakin pitäjän kertomuksessa kyläin ja taloin luettelo manttaalinsa. Semmoinen luettelo on erinomattain tarvittava tässä paikkakunnallis-historiasfamme, jossa on edelläkäväinen asuttamis-historia. Siihen on tämä liitteenä välttämättömästi kuuluva. Sentakia olemme myös nykyaikaisen talo=luettelon rinnalle laskeneet talot koko entisen Skalisten ensimmäisestä kirkonkirjasta ja vielä Rankaanpään pitäjän seurakuntiin ja Parkanoon luettelon niistä taloista, jotka löytyivät näiden seurakuntain syntyessä. — Mutta näillä luetteloilla ei ole ainoastaan tämä historiallinen tarkoitus, vaan koska tällainen pitäjän kertomus on tarpeellinen käsi-kirja jokaisen ajattelevaisen paikkakunnan asujamen kirjastossa, olemme samassa katsoneet kunnan jäsenten tarvetta; sillä eihän yksikään joka kunnan-asioihin osaa ottaa, voi olla ilman sen talo- ja manttaali=luettelo, jonka ohjalla hän voi tutkia yhteisten töitten, maksujen, taksseerausten y. m. jakoa. — Muutamia tilastollisia tietoja (erittäin Parkanosta), joita ei sopinut muualle sioittaa olemme laskeneet luettelon perään. Myöskin kertomuksen Skalisten kauppalasta löydämme tässä.

a) Ikalisten pitäjä.

1) Emäsenrakunta.

W. 1866.		Mant- taali.		1734.
Kylät:	Talot:	Perinte.	Ennumu.	
Haapimaa	Wähäkirmo	3/8	—	Haapima „Vilkkirmo“.
	Isokirmo	3/8	—	„Storkirmo.“
	Siurunen	1/2	—	„Simuna.“
Heittola	Wira	1/2	—	Wira.
	Nyppeli	7/12	—	Nyppeli.
	Keisari	—	1/3	Kauppila
	Wiljaka	5/12	—	Wiljaka.
Helte	Hartus	1/3	—	Hartus.
	Ylinen	5/16	—	Helde.
	Manen	5/21	5/48	toinen (ibidem).
Höytölä	Pertta	1/3	7/24	Pertta.
	Marjamäki	1/8	—	
	Kiurunen	1/6	—	Kiurunen.
	Rantala	1/6	—	
	Alppi	—	1/3	Alpi.
	Zanacka	1/6	—	Zanacka.
	Wälämäki	1/6	—	
	Orhais	1/6	—	Orhainen.
	Myllymaa	1/6	—	
	Ryödi	1/2	—	Ryödi.
Sauhokuono- maa Ikalinen	Pertta	3/8	—	Pertta.
	Leponiemi	1/8	—	
	Soutaja	1	—	Soutaja.
	Lawia	3/16	—	
	Marautalammi	1/6	—	? Zuwela.
	Marautalahti	1/6	—	
	Mirautalahti	1/6	—	
	Mansulahti	1/8	—	
	Kangasniemi	—	1/8	
	Yksityinen	—	5/16	
	Returi	—	5/12	Returi.
	Rahkola	1/2	—	Rahkola.
Hakumäki	1/4	—	? Kesti.	

1866.				1734.	
Skalinen	Alanen	—	$\frac{1}{4}$	Alais.	
	Pappila	—	$1 \frac{1}{3}$	Pappila.	
Höröyhiö	Papunen	$\frac{1}{3}$	—	Papunen.	
	Paasto	$\frac{1}{4}$	—	"Paasto."	
	Kujanjuu	—	$\frac{1}{4}$		
	Koipela	$\frac{1}{4}$	—	Koipela (kahtena).	
	Hakala	$\frac{1}{4}$	—		
	Wähäiitu	$\frac{1}{4}$	—	"Eilä Jtu."	
	Kiekkola	$\frac{1}{4}$	—		
	Jsoitu	$\frac{1}{3}$	—	"Stor Jtu."	
	Talonen	$\frac{1}{8}$	—	Talonen.	
	Tuurijärvi	$\frac{1}{8}$	—		
	Manjikka	—	$\frac{1}{4}$	Manjikka.	
	Laukkala	$\frac{1}{3}$	—	Laukkala.	
	Olioja	$\frac{3}{8}$	—	Oja.	
	Uloja	$\frac{3}{8}$	—	Oja.	
	Pentti	$1 \frac{1}{24}$	—	Pentti.	
	Säippä	$\frac{7}{24}$	—	Säippä.	
	Toijonen	$\frac{1}{6}$	—		
	Eijätty	$\frac{1}{6}$	—		
	Peltoniemi	$\frac{1}{8}$	—		
	Hirwijoki	$\frac{1}{8}$	—		
	Piikapää	$\frac{1}{8}$	—		
	Wapaniemi	$\frac{1}{8}$	—		
	Hihkiö	$\frac{1}{8}$	—		
	Kuffasniemi	$\frac{1}{8}$	—		
	Harjuntausta	—	$\frac{1}{8}$		
Kruun. torppa	Kokkalo	—	—		
	Särkilammi	—	—		
Suhtimäki	Pittä	$\frac{1}{2}$	—	Pittä.	
	Kestilä	$\frac{1}{3}$	—	Kestilä.	
	Toiwonen	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{12}$	Toiwonen.	
	Nisula	$\frac{1}{3}$	—	Nisula.	
	Erä	$\frac{1}{3}$	—	Erä.	
	Piesjärvi	$\frac{1}{8}$	—		
Kr. torppa	Kuivasniemi	—	—		
	Neuraniemi	$\frac{1}{4}$	—		
(1865 autio)	Wiitaniemi	—	$\frac{1}{6}$		
Zämijärvi	Zylli	$\frac{1}{6}$	—	Zylli.	
Kallionkieli	Ukjas	$\frac{1}{2}$	—	Ukjas.	
	Laurikka	$\frac{1}{3}$	—	Laurikka.	
	Kuortti	$\frac{7}{16}$	—	Kuortti.	

1866.				1734.		
Kallionkieli	Hittelä	$\frac{1}{2}$	—	Hitelä.		
	Rääkkä	$\frac{1}{4}$	—	Rääkkä.		
	Marttila	$\frac{3}{8}$	—			
Kalmankylä	Lumia	$\frac{3}{8}$	—	Lumia (kahtena).		
	Kalma	$\frac{1}{3}$	—	Kalmo.		
Karhoisten	Kalli	—	$\frac{1}{4}$	Kalli.		
	Touhi	$\frac{1}{4}$	—	Touti.		
	Winnari	$\frac{1}{4}$	—	Winnari.		
	Numme	$\frac{1}{4}$	—	Nummi.		
	Makelä	$\frac{1}{6}$	—	Mäkelä.		
Karttu	Syllinmaa	$\frac{1}{6}$	—	(toinen Sylli torp- pana.)		
	Rukka	$\frac{1}{3}$	—	Rukka.		
	Sipilä	$\frac{1}{4}$	—			
	Sälli	$\frac{1}{4}$	—	Sälli (kahtena).		
	Prusi	$\frac{1}{3}$	—	Prusi.		
	Hallia	$\frac{1}{4}$	—	Hallia.		
	Wänni	$\frac{1}{3}$	—	Wänni.		
	Kauppila	$\frac{1}{3}$	—	Kauppila.		
	Seppälä	$\frac{5}{16}$	—	Seppälä.		
	Teiniemi	$\frac{5}{48}$	—			
Kauppila Kiihala	Hangasjärwi	$\frac{1}{4}$	—			
	Marämi	$\frac{7}{24}$	—	(Katsjo Jämijärwi).	Muutettiin w.	
	Pietilä	$\frac{1}{4}$	—		1867 Jämi- järwelle.	
	Totalo	$\frac{1}{4}$	—	"Gestgifware".		
	Wähätalo	$\frac{1}{2}$	—			
	Kyhny	—	$\frac{1}{6}$	Kyhny.		
	Kinnari	$\frac{5}{12}$	—	Kinnari.		
	Heiskala	$\frac{1}{4}$	—			
	Syräkoski	—	$\frac{1}{6}$			
	Luotolinna	$\frac{1}{6}$	—			
	Majamäki	—	$\frac{1}{8}$			
	Uunnanlahti	$\frac{1}{8}$	—			
Kiswakkala	Rusth. Mäkesti	$\frac{1}{2}$	—	} Keisti "rusthald".		
	S:n Ilkesti	$\frac{1}{2}$	—			
	Hysfä	$\frac{1}{4}$	—	Hysfä.		
	Hätäwara	$\frac{5}{12}$	—	Hätäwara.		
	Nyygoordi	$\frac{1}{6}$	—			
	Wänni	$\frac{1}{3}$	—	Wänni.		
	Ilsoini	$\frac{1}{3}$	—	} Soini.		
	Masoini	$\frac{1}{3}$	—			
Lapiainen	$\frac{1}{2}$	—	Lapiainen.			

1866.				1734.			
Kilvakkala	Kitti	$\frac{1}{4}$	—	Kitti.			
	Heikkilä	$\frac{1}{3}$	—	Heikkilä.			
	Kanko	$\frac{1}{3}$	—	Kanko.			
	Kelo	$\frac{5}{12}$	—	Kelo.			
	Suuriniemi	$\frac{5}{24}$	—				
	Uurasjärvi	$\frac{1}{4}$	—				
	Pukarolammi	$\frac{1}{6}$	—				
	Löytämäki	$\frac{5}{24}$	—				
	Banşa Salawa	$\frac{1}{8}$	—				
	Uusi Salawa	$\frac{1}{8}$	—				
	Juonenhara	$\frac{1}{8}$	—				
Kosko	Niemi	$\frac{3}{4}$	—	Kosko „hoftälle“.			
	Osio	$\frac{3}{4}$	—	? Lauri.			
Kowelahti	Wähätalo	$\frac{1}{3}$	—	„Kowelar“			
	Totalo	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{24}$	kaikki taloa.			
	Wähäniemi	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{24}$				
	Mättylä	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{24}$				
	Zuhala	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{24}$				
	Kuusijoki	$\frac{1}{3}$	—		Muutettiin w. 1867 Jämi- järvelle.	
	Dhramäki	$\frac{1}{4}$	—				
	Marckola	$\frac{1}{8}$	—				
	Polwi	$\frac{1}{8}$	—				
	Wastinesluoma	$\frac{1}{4}$	—				
	Koskilammi	$\frac{1}{4}$	—				
	Wiitakoški	—	$\frac{3}{16}$				
	Wafaramäki	—	$\frac{3}{16}$				
	Tkola	$\frac{1}{6}$	—		} Muutettiin w. 1867 Jä- mijärvelle.	
	Ullä	$\frac{1}{8}$	—			
	Kurkela	Mattila	$\frac{3}{8}$	—			
		Tiirikka	$\frac{3}{16}$	—	„Tijrika.“		
Mäkelä		$\frac{3}{16}$	—	Toinen „ibidem“.			
Tuuri		$\frac{4}{3}$	—	„Ture.“			
Pöös		$\frac{1}{3}$	—	Pöös.			
Teutola	Wähätalo	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{16}$				
	Hakala	$\frac{3}{16}$	$\frac{1}{8}$	Teutola:			
	Totalo	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{16}$	kaikki taloa.			
	Mikkola	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{16}$				
Zuhalahti	Yliupari	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{12}$	} Upari (1741: 2).			
	Alaupari	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{12}$				
	Haitara	$\frac{5}{24}$	$\frac{1}{8}$	Haitara.			
	Rantala	$\frac{5}{24}$	$\frac{1}{8}$				
	Ronka	$\frac{2}{3}$	—	„Rändä.“			

1866.			1734.	
Euhalahti Läykkälä	Röntti	$\frac{1}{3}$	—	„Röntzi.“
	Läykki	$\frac{1}{3}$	—	Läykkälä.
Miettinen	Palomäki	$\frac{1}{6}$	—	Palomäki.
	Kamraati	$\frac{1}{6}$	—	
	Pakkanen	$\frac{1}{2}$	—	Pakkanen.
	Znfinen	$\frac{1}{4}$	—	Znfinen.
	Willi	$\frac{1}{4}$	—	Willi.
	Uikki	$\frac{1}{3}$	—	Uikki.
	Mahaweri	$\frac{1}{4}$	—	Mahaweri.
	Piipari	$\frac{1}{4}$	—	
	Wilppo	$\frac{1}{4}$	—	Wilpo.
	Mattila	$\frac{1}{4}$	—	
	Mihaweri	$\frac{1}{2}$	—	Mihaweri.
	Teuho	$\frac{2}{3}$	—	Teuho.
	Syhyri	$\frac{1}{6}$	—	
	Sautajuo	—	$\frac{1}{8}$	
	KuusiSuomaa	—	$\frac{1}{8}$	
Niemi	Ysfityinen	—	$\frac{5}{12}$	Niemis „boftälle“.
Dsara	Sn, rustholli	1	$\frac{1}{2}$	Dsara „rusthald“.
Rittilälä	Rianen	—	$\frac{1}{2}$	„Riäis.“
	Leikko	$\frac{1}{2}$	—	Leikko.
	Hankala	—	$\frac{1}{3}$	
	Penttilä	$\frac{1}{3}$	—	Penttilä.
	Miwakeri	$\frac{1}{2}$	—	Miwakeri.
	Mawakeri	$\frac{1}{3}$	—	Mawakeri.
	Keiskinen	$\frac{1}{3}$	—	
	Talonen	$\frac{1}{3}$	—	Talonen.
	Wilppo	—	$\frac{1}{2}$	Wilpo.
	Läykki	$\frac{1}{3}$	—	Läykki.
	Muumäki	—	$\frac{1}{3}$	Muumäki.
	Lähteenmäki	—	$\frac{1}{6}$	
	Kotemäki	—	$\frac{1}{6}$? „Kofwehlammi.“
Koivisto	—	$\frac{1}{8}$		
Sammi	Pieffa	$\frac{5}{12}$	—	Pieffa.
	Ängö	$\frac{1}{3}$	—	Ängö.
	Hahka	$\frac{1}{8}$	—	Hahka.
Sarkkila	Tuomanhaara	$\frac{1}{8}$	—	
	Wähätalo	$\frac{1}{4}$	—	Puuställi
	Tjotalo	$\frac{1}{4}$	—	ja
Sikuri	Sarkki	$\frac{1}{3}$	—	Sarkkila.
	Wähätalo	$\frac{1}{2}$	—	Sikurila Tjotalo
	Keiskinen	$\frac{1}{4}$	—	ja Wähätalo.

1866.				1734.		
Sikuri Sippiö	Isotalo	$\frac{1}{4}$	—			
	Wähäeskeli	$\frac{1}{2}$	—	"Eil Eskeli."		
Tewaniemi	Isoskeli	$\frac{1}{2}$	—	"Stor Eskeli."		
	Haima	$\frac{2}{3}$	—	Haima.		
	Seppä	$\frac{1}{2}$	—	Seppä.		
	Anttila	$\frac{1}{4}$	—	Andila.		
	Kauramäki	$\frac{5}{24}$	—			
	Nikula	$\frac{5}{24}$	—	Nikula.		
	Riianen	$\frac{1}{3}$	—	"Riainen."		
	Puontti	$\frac{1}{4}$	—	"Buondi."		
	Musta	$\frac{1}{3}$	—	Musta.		
	Maruusi	$\frac{3}{8}$	—	} Ruusi.		
	Yliruusi	$\frac{3}{8}$	—			
	Järvenpää	$\frac{3}{8}$	—			
	Kasittula	$\frac{1}{6}$	—			
	Mustaniemi	$\frac{1}{8}$	—			
Wahojärwi	Wanhatalo	$\frac{1}{6}$	—	Wahojärwi.		
	Kuojärwi	$\frac{1}{6}$	—	Yksi talo.		
	Aittoniemi	$\frac{1}{4}$	—			
	Salmentaušta	$\frac{1}{6}$	—			
	Soensuu	$\frac{1}{8}$	—			
	Hankala	—	$\frac{1}{6}$			
	Dnkilammi	$\frac{1}{8}$	—			
	Soljansahti	$\frac{1}{8}$	—			
	Lautamäki	—	$\frac{1}{8}$			
	Kr. torppa	Muuresnieini	—	—		
		Kuoppajalmi	—	$\frac{1}{8}$		
Waresälmi	Seppänen	$\frac{1}{4}$	—	Seppänen.		
	Watflainen					
Waresälmi	Isoluukas	$\frac{1}{3}$	—	} Luukas.		
	Wähä luukas	$\frac{1}{3}$	—			
	Talonen	$\frac{1}{2}$	—	Talois.		
	Rättiä	$\frac{1}{4}$	—			
	Kaalikko	—	$\frac{1}{3}$			
	Hannu	$\frac{1}{6}$	—	} Hannu.		
	Ylthannu	$\frac{1}{6}$	—			
	Mikkala	$\frac{1}{3}$	—	Mikkala.		
	Watula	Hoppu	$\frac{1}{2}$	—	Hoppu.	
		Näkä	$\frac{2}{3}$	—	Näkä.	
Heiska		$\frac{1}{2}$	—	Ylikudo.		
Manen		$\frac{1}{2}$	—	Makudo.		
Kuutti		$\frac{1}{2}$	—	Kuutti.		
	Manurmiokski	$\frac{1}{8}$	—			

1866.				1734.	
Watula	Minurmiöski	$\frac{1}{8}$	—		
Behumarpe	Warpe	$\frac{7}{12}$	—	Behumarpe.	
	Pirttijärwi	—	$\frac{1}{6}$		
Wiljala	Olila	$\frac{1}{3}$	—	Olila.	
	Wira	$\frac{1}{4}$	—	Wira.	
	Söderkulla	$\frac{1}{4}$	—	Wira („ibidem“).	
	Sollo	$\frac{1}{4}$	—	Sällo.	
	Pantti	$\frac{5}{12}$	—	Pantti.	
Wähäröyhiö	Ma laurila	$\frac{1}{3}$	—	Laurila (2: 1741).	
	Mi laurila	$\frac{1}{3}$	—		
	Wähä heikkilä	$\frac{1}{3}$	—	Heikkilä (2).	
	Isa heikkilä	$\frac{1}{3}$	—		
	Manikkilä	$\frac{1}{3}$	—	Mikkilä (2).	
	Mlinikkilä	$\frac{1}{3}$	—		

2) Skalisten Kauppala.

W. 1856 määräsi Hallitus että kaupunki perustettaisiin Skalisten pitäjään; mutta tämä asetus muutettiin $2\frac{1}{4}$ 1858 siten että ensiksi wain pienempi kauppala tänne toimitettaisiin, jonka perustuskirja Keis. Maj:tin Julistuksessa kuuluu näin:

„Me Alexander Toinen Jumalan Armosta Keisari j. n. e.

Teemme tietäväksi: Syyskuun 18 päivänä 1856 annetun Arm. Asetuksemme toimeen panemisesta, sitäli kuin se koskee kaupungin perustamista Turun ja Porin läänissä olewaan Skalisten pitäjään, olemme Me, sitä tehdyn alamaisen esityksen johdosta ja mieltiesämme kaupungin tässä luonnostaan osaksi kirjassa ja harwaan asutussa paikkunnassa wasta pitemmän ajan perästä saattawan päästä mihinkään kuntoon, sekä kuin mitä kysymyksessä olewalla nudella kaupungilla on taroitettu, nimittäin, että Skalisten pitäjälle ja sen ympäristölle valmistettaisiin maatawarain myöntipaikka ja tilaisuutta saada wälttämättömiä tarpeitansa, sillä tawalla myöskin ennätetään, että warsinaitta kaupungin oikeuksista olewa kauppala perustetaan sanottuun pitäjään, Armossa hywäksi katsoneet jätää, että sopiwaan paikkaan Skalisten kirkonkylässä pitää Kuunulle ostettaman tarpeellinen maanala pienemmän kauppalan perustamiseksi, joka oikeus-asiansa suhteen kuulutoon feudun Kihlakunnan oikeuden alaan ja hallitus-hointonja

puolesta läänin Kuvernöörin ja paikkakunnan Kuununpalwelijain huomaan. Tähän tulewaan kauppalaan, joka Ikaalisten alundesja on läänin lääkärin asuntopaikkana olewa, ja johon apteekki myöskin on laitettava, asettautukoon Kuvernöörin kirjallisesti annettawalla luvalla neljä eli miisi hywänmaineista henkeä, jotka todistuksilla saattawat näyttää taitawansa tyhdyttävästi kirjoittaa, lukua laskea ja kauppias-kirjoja hoitaa, jos waan Kuunulle wuotuisesti maksawat mitä Suomeen asetettu Senaattimme Kuvernöörin esityksestä määrää, ollen heillä oikeus ostaa paikkakunnan tuotteita sekä awonaisessa puobissa kaupaksi pitää kotomaisia ja omasja maassa ostamiansa ulkomaan tawaroita. Myöskin on jokaisella hywänmaineisella ja ammattisjaan oppineella käsityöläisellä walta sinne asumaan muuttaa, ja, nyt woi-massa olewien ammatti-asetusten estämättä, joko awuksensa otetuilla kysälleillä ja oppipojilla eli niitä paitsi käsityötänsä harjoittaa, kuin waan Kuunulle maksaa sen erinäisen elatuskeinoilija-weron, jonka paljous elatuskeinon ja liikkeen suuruuden mukaan Kuvernööriltä määrätään. Jokainen asianomaisella luvalla kauppalaan asettautuwa saakoon myöskin kauppalata warten ostetusta maasta määräwuosiksi itselensä arennille hankkia tarpeellisen tonttipaikan, Kuvernööriltä, aluden jakoa myöten tontteihin, toreihin y. m. määrättäviä ehtoja vastaan; jota paitsi maan paikan asianomaisessa järjestyksessä otetuilla ammattimiehillä on oikeus kauppalaan asettautua ja ammattiansa siellä samalla oikeudella ja ehdoilla kuin maallakin harjoittaa, niinkuin myöskin maalaisjetkin siellä saawat myöskin ja kaupaksi tarjota kaikkia semmoisia tawaroita ja tuotteita, joilla asetusten mukaan maalla saadaan kaup-paa käydä.

Sielun hoidon ja kirkko-kurin suhteen tuleeppi kaup-pala kuulumaan Ikaalisten pitäjään, oikeudella sen emäkirkkoa wäljellä, sekä siellä olewalta papistikunnalta kohtuullista palkintoa vastaan saada papillista palvelusta. Ja luetaan kaup-pala myöskin Ikaalisten pitäjän waimais-hoitokuntaan.

Jota kaikki asianomaiset alamaisuudessa noudattakoot. Helsingistä 21 päivä. 1858." —

Tämän johdosta ostettiin kaup-palan alaksi Turkin talo Ikaalisten kylän niemellä. Seuraawina wuosina ruwettiin sen tontteja järjestämään yhden pirttikadun ja muutaman poikkis-kadun warrelle. Awaran torin paikka on rannassa. Waikka kaup-palan ala on kylä wäjäin,

on vielä rakentamattomia talon-tontteja; jo se kuitenkin rupee joltakin näyttämään, kuin on jo 20 rakennettua taloa ja niiden seassa muutamia kauniitakin. — Kauppiaita on (1870) ainoastaan kaksi*), ja siinä onki tarpeeksi. Myös Apteeki ja Postitoimitus on kauppalaassa.

Apteekarina oli ensiksi Otto Pahlman (kuollut); nykyään Gust. Ab. Silander.

Postitoimituksen johtajana on alusta alkaen ollut vapasukuinen neitsi Constance Grönhagen.

Kauppalan järjestystä walwoo Skalisten nimismies ja „kaupungin woudi“.

3) Jämijärven kappeli.

W. 1866.		Manttaafi.		W. 1734.
Kylät:	Talot:	Mantta.	Luft.	
Jämijärvi	Heiska	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	„Jämijärvi.“
	Niemi	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	„Pitkänieni Heiska.“
	Zutila	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	Toinen „Heiska.“
	Lahti	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	Zutila.
	Tuori	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	Tuori.
	Pyhönniemi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	„Pyhönniemi.“
	Zusilla	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	Toinen „Pyhönniemi“.
	Kuokola	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	
	Soini	1	1	Soini.
	Kierikka	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{8}$	„Kapari.“
Kauppila	Hinttu	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$	„Hinttu.“
	Kontti	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	„Känti.“
	Mattila	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	Toinen „Kontti.“
	Ylirämi	$\frac{7}{24}$	$\frac{7}{24}$	Rämi, (yhtenä).
	Ylirotu	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	Rotu, (yhtenä).
	Marotu	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	
	Kauppila	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	„Kauppila Pähli“.
	Sipilä	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	„Kauppila Sipilä“.
Peijari	Lautalammi	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	
	Alapeijari	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	Alapeijari.
	Ylipeijari	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	Ylipeijari.
	Kärrys	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	
	Peltoniemi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	Peltoniemi.

*) W. 1871 oli jo 4 kauppapuotia, jo 2 wiinapuotitakin.

W. 1866.				W. 1734.	
Peijari	Maanawilja	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$	Ei löydynt mielestä yhdistään näitä taloista.	
	Haavisto	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
Suurimaa	Pittäkoski	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		
	Tokisalo	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		
	Kortesluoma	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		
	Kuusijoen suu	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		
Sydänmaa	Sämiluoma	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$		
	Kuusikoski	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$		
	Korkiakoski	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$		
	Kahvilaluoma	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{8}$		
	Lehtilammi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$		
	Suurimaa	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
Dykkö	Nusitalo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Wanhatalo	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$		
	Pähteenmäki	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Tupila	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$		
	Yliluoma	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$		
	Palojoki	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Djakoski	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$		
Wihi	Waja	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$		
	Rafi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Madakko	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Kiwimäki	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Isa wihi	$\frac{1}{3}$	$\frac{7}{24}$		
	Hanhilammi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$		
	Wähäwihi	$\frac{1}{4}$	$\frac{5}{24}$		
	Vautaluoma	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$		
	Sauvaniemi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		
	Pajulahti	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$		
Ei löydynt mielestä yhdistään näitä taloista.					
Eifäys w. 1867:					
Kauppila	Marämi	$\frac{7}{24}$	$\frac{7}{24}$		
Kowelahdi	Kuusijoki	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$		
	Tkola	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		
	Ellisä	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$		

b) Parkanon pitäjä.

Tilastollisia tietoja.

V. 1866.		Mant- raafi.		V. 1734.	V. 1807.	Pnt.			
Kylät:	Talot:	Ma- ntta.	Lu- nt.						
Kankari	Törmä	1/8	1/8	Tarfia; toi- nenki 1741 (Nykyään fr. torppia)	1) Rihniön kylä: Tarfia maksoi weroa kihlakun- nan kirjurille.	1/2			
	Mho	1/6	1/6						
	Tarfia	1/4	1/4						
	Ristaniemi	1/4	1/4						
	Msumaniemi	1/16	—						
	Salomäki	1/16	—						
	Sokipii	1/16	—						
	Korhonen	1/3	1/3				„Kärhois“	Korhonen maksoi weroa Kyrön komppanian wänrikille.	1/3
	Järwentausta	1/8	1/8						
	Luisku	1/8	1/8						
Kihnio	Knuuttila	1/8	1/8						
	Peuramäki	1/6	1/6						
	Sytilä	1/4	1/4						
	Luomalahhti	1/8	1/8						
	Puumila	1/8	1/8						
	Palolahhti	1/16	—						
	Stäpää	1/16	—						
	Wäenpää	1/16	—						
	Weskapuru	1/16	—						
	Kr. torppia	Kuiwanen	1/2	1/2	„Kuiwais“	Kuiwanen maksoi Dsaralle.	1/2		
Kuiwasjärwi	Kallioniemi	1/4	1/4						
	Eiisenniemi	1/8	1/8						
	Pihlajaniemi	1/8	1/8						
	Wataja	1/3	1/4	„Kihnio Wa- taja“	Wataja maksoi Maakarukselle Kyrösjä.	1/6			
	Laurinaho	1/8	1/8						
	Ssoaho	1/8	1/8						
	Mansikkawiita	1/8	1/8						
	Puffiwiita	1/8	1/8						
	Mustajärwi	1/8	1/8						
	Kr. torppa	Lähdet	1/16	—					
Einnankylä	Ylilammentausta	1/4	1/6	„Lammentaka“	* Ylilammentausta.	1/8			
	Alalammentausta	1/4	1/6		* Alalammentausta.	1/8			
	Laurikainen	1/3	1/3		Laurikainen	** Laurikainen.	1/3		
	Einna	1/3	1/3		Einna	Einna Maksoi Porin wän öwerstille.	1/3		

B. 1866.				B. 1734.	B. 1807.	Ant.
Linnankylä	Kiimajalo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Koskela	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
Kerko	Mäntylä	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		* Maffarufjelle.	
	Pajulahti	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		** Kyrön kompanian	
	Myllymäki	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$		ferjantille.	
	Kowanen	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	Rafi	Rafi (s:n kuin Linna)	$\frac{1}{3}$
	Gietanen	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$	„Gietanen“	Gietanen	$\frac{1}{3}$
	Wähä Peltomäki	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$		maffoi kruunulle.	
	Lahdentaušta	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
	Kärkölä	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$			
	Kärkölä	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$			
	Peltomäki	$\frac{1}{16}$	—			
Kr. torppia	Gautaniemi	$\frac{1}{16}$	—			
	Korpiniemi	$\frac{1}{16}$	—			
	Soijelahti	$\frac{1}{16}$	—			
	Hirvimäki	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$			
	Wawiolahdi	$\frac{1}{16}$	—			
S:n s:n	Hirwikoski	$\frac{1}{16}$	—			
	Mustaniemi	$\frac{1}{16}$	—			
	Wiiikeri	$\frac{1}{16}$	—			
Maaškylä	Kirvesniemi	$\frac{1}{16}$	—			
	Paloniemi	$\frac{1}{16}$	—		2) Parkanon kylä:	
	Manen	$\frac{7}{12}$	$\frac{3}{8}$		* Malaatu.	$\frac{7}{12}$
	Ylinen	$\frac{7}{24}$	$\frac{3}{16}$		* Millaatu.	$\frac{7}{24}$
	Laatu	$\frac{7}{24}$	$\frac{3}{18}$	„Laatu“	* Raitinpää.	$\frac{7}{24}$
	Rönni	$\frac{5}{16}$	$\frac{5}{16}$			
Lappinewa	Mustalahdi	$\frac{2}{3}$	$\frac{5}{16}$		Mustalahdi **.	$\frac{1}{6}$
	Maaškali	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	Maaškali	Minaškali ***.	$\frac{1}{4}$
	Kefo	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	Kefo	Manaaškali ***.	$\frac{1}{4}$
	Mattila	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	Mattila	Kefo †.	$\frac{1}{3}$
	Möhhö	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	Möhhö	Maaškylä Mattila †.	$\frac{1}{3}$
	Santoos	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		Möhhö	$\frac{1}{3}$
	Sannääs	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		maffoi Sasille ja Wuotialle Kyrösfä.	
	Kyösti	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		* maff. Kyrön kompan.	
	Kartano	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		pan. Kapteinille.	
	Rumala	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		** maff. Kruunulle.	
Koskela	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		*** maff. Öwerstille.		
Niininewa	Soenjoo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$		† Akademian taloja.	
	Watula	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
	Niinimäki	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Niiniharju	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			

W. 1866.				W. 1734.	W. 1807.	Ant.
Nininewa Parkano	Souttenharju	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Watunen	$\frac{5}{16}$	$\frac{5}{16}$			
	Pentti	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Riwelä	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Rantala	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$			
	Rana	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	Rana	Rana	$\frac{1}{2}$
	Raiskio	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$		Akademian talo.	
	Räenmäki	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{8}$			
	Riutasörpi	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
	Wiinikka	$\frac{5}{24}$	$\frac{5}{24}$	(? Ranga-	Wiinikka	$\frac{1}{4}$
	Wiinikka	$\frac{5}{24}$	$\frac{5}{24}$	niemi)	Kruunulle maksava.	
	Pitkäjärwi	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
	Pehijärwi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Rauppi	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	Rauppi	Ylistylä Rauppi	$\frac{2}{3}$
	Piitti	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	„Piitti“	„ Piitti	$\frac{1}{3}$
Runjas	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	Runjas	„ Runjas	$\frac{1}{3}$	
	Uusitalo	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$		maksoi kaikki Kyron	
	Saukkumaa	$\frac{5}{12}$	$\frac{5}{12}$		komppan. Kapteenille.	
Raiwala eli Raiwaluoma	Banhatalo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$		Saukkumaa	$\frac{5}{12}$
	Ylitörmä	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$		Akademian talo.	
	Matörmä	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$			
	Mirautalammi	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Harjunpää	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Palowita	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
	Tokilammi	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
		Baskimäki	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$		
Riititala Sydänmaa	Kuusijärwi	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$			
	Sotalo	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{6}$			
	Wähätalo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$			
	Kirjanen	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$			
	Sakomäki	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$			
	Korteus	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$			
	Kuusiluoma	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{8}$			
	Lahoonluoma	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$			
	Saukkokoski	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$			
	Mikkuusijärwi	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Djajärwi	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Alajoki	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Takawitta	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
Wuorijärwi	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	„Wuorijärwi“.	Wuorijärwi Banhatalo	$\frac{1}{3}$	
				maks. weroa Dwerstillle.		

W. 1866.				W. 1734.	W. 1807.	shnt.
Vuorijärvi	Kovesjärvi	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$			
	Wähäwiita	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
	Sjowiita	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$			
Kr. torppa	Karhuluoma	$\frac{1}{16}$	—			
	Salmi	$\frac{1}{16}$	—			
	Hanhilahti	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$			
Wahojärvi	Saakola	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	„Wahojärfwi“		
	Lehtikoski	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	(yksi; sama kuin Skaltfjösä.)		

Wuonna 1807, jolloin Parkanon ensimmäinen kirkon-kirja tehtiin, oli siellä tosin, paitsi lueteltuja taloja, paljon taloiksi erotettuja ja pyrkiviä asunnoita, niin kutsutuita „perintö-jääkäriä“ (fättejägare); mutta kuin eivät vielä silloin olleet manttaali-luvulle lasketut, emme niitä talojen lukuun ottaneet. Muutoin on huomattava, että tähän aikaan ainoasti kolme taloa Parkanossa maksoi weronsa kruunulle: Sietanen, Wiinikka ja Mustalahti. — „W. 1813 (kertoo N. S. Juselius) oli taloja jo 27, Utistiloja (Ryhpyhiä) 4, „Perintö-jääkäriä“ 42, eli yhteenjä 73 jonkummoisen talon nimellä, sekä 32 torpparia. Perintö-jääkärien tuli ensimmäisen määrähksen jälkeen maansa weroksi antaman kuus viikkoa vuodessa harjoittaa itseänsä sota-temppuihin eli palkata siihen miehen sjaansa, ja mennä sotaan tarwittaisja; mutta sittemmin määrättiin heidät sama viikkoluku tekemään työtä kruunulle: joko lasku-ojain kaimamisessa newoihin tahi maanteitten rakennuksessa y. m. Sillä werolla jaettiin heille kullekin $\frac{1}{4}$ manttaalin maa. W. 1819 annettiin näille taas uusi määräys, jonka jälkeen nyt (1865) maksawat maastansa metsäweron, 4 penniä tynnyrin alalta, ja puoliksi vähimpien talojen suhteen kunnallismaksuja. W. 1834 mitattiin kuitenkin 25:lle näistä $\frac{1}{8}$ manttaalin maa ja werotettiin sen jälkeen. Taloja on sittemmin lohkaistu uusia ja halaistu wanhoja sekä Skalisten emäseurakunnasta w. 1853 siirretty 20 taloa ja taas w. 1865 kolme taloa. — Taloista owat 12 vielä wapaat weron maksosta, ja niistä 3 peräti autiona. Niistä, jotka jo w. 1807 asuiwat torppaa kruunun maalla werotoinna, asuu moni vieläkin samalla nimellä ja ehdollä. — „Suurin osa Parkanon monista newoista ja keitaista, monet kankaat ja harjut, paljo myös hywää ja wiljeltämää-

kin maata ovat vielä jakamattomina kruunun wallassa, joita kolme Metsänhoitajaa (forstmestaria) ja usioita wartioita on asetettu hoitamaan. Suuremmat männyt ovat jo kuitenkin kadonneet saloilta ja kanfailta, osaksi poltettuina kulo-walkeilta, osaksi viime vuosikymmenillä hakattu saha-pölkhyiksi". On, näet Parkanossa wähä pohjaseen päin kirkolta Kairokosken saha, toinen isompi Aureskoskella lähellä Parkanon rajaa Kurun seurakunnassa ja vielä kolmas samalainen Poltinkoskella myöskin ihan lähellä Parkanoa, Skalisten emäseurakunnan sisällä. Ne kylä Parkanon wanhoja hongistoja ovat harwentaneet, koska vuosittain tuhansittain plankku- ja lauta-kuormia, sen metsäin antamia, kulkee Poriin, jonka kaupungin mahtawuus suuren puutawaran uloswiennin kautta juuri on Parkanon ja yleensä entisen Skalisten metsistä kotosin. Nuot plankku-kuormat kulkevat suwisin enimmästi sitä maantietä, joka Parkanon, Sämijärwen ja Rantaanpään seurakuntien läwitse menee Poomarkkuun ja Poriin, ja talwisin taas enimmästi poikki Rowelahden ja Sämijärwetse Rantaanpähän, jossa on myös suuri plankkuin tapuli-paikka maantien wiesessä juuri kirkon kohdalla.

Poikettuamme wähäsen Parkanon tilastollisista asioista, palajamme niihin takasin N. S. Juselius'en johdannolla: „Metsän puutetta ei kuitenkaan vielä kuskakaan kuulu, kotitarpeiksi, kuin kaswi-wiljelys ei ole tapanakaan, muuta kuin wähän itäisellä syrjällä seurakuntaa, eikä terwan polttoakaan ole aiwan ankara. Sanottuihin kruunun jakamattomiin metsiin on viimeisillä vuosikymmenillä asettunut koko joukko uutis-asujamia eli torpparia, niin että hywin neljäs osa pitäjän wäestöstä eli noin 800 hengen paikoilla elää siellä peraten kylmiä korpia pelloksensa ja wiljellen newoja kytönä sekä laiholla että heinällä. Tähän asti on heidän asumisensa ollut hywin huokeeta, kuin ei ole tarwinnut totella fetään eikä maksaa penniäkään maastansa weroa; mutta nyt kun on nousnut kysymys asunto-oikeudesta ja weroista sekä toista hätyhtelty pois tiloiltaan, kuin eiwät tahdo totella kruunun asettamia Metsänhaltioita, niin alkaa aiwan monta arweluttaa, miten rohkenewat panna miehuutensa woimia ja warojansa niin epä tietoiseen asuntoon“. Näistä toisten enemmän.

„Tihetään rakennettua kylää ei Parkanolla ole ainoatakaan. Niiden luku ja nimet nähdään edelläkäsin. Nimensä ovat saaneet,

toiset järivistä, joiden ympäristöllä talot ovat 3 ja 5:nkin wirstan päässä toifistansa, toiset taas newoista. —

Rihniöllä, jonka niinkuin sanottu 10 wirstan pituinen kangas eroittaa alafesta ofasta seurafuntaa, on sekä werotetuilla taloilla että jakamattomilla kruunun maille vielä paljo hyviä wiljelys-aloja, enemmän kuin pitäjän alafella ofalla. Kansakin on tottunut parempaan maanwiljelykseen ja on uutterampaa, jonka wuoksi, koska se ofa alafansakin on awarampi, uskottawa on, että se pian kaswaa woimakkaammasti kuin eteläinen ofa.

Etelä-ofan kylistä on Parkanolla ja Mäskylällä parhaat peltomaat (hiuwe-sekaiesta sawimaata), jotka hywin wiljeltyinä kaswawat runsaasti wiljaa, mutta huonosti muokattuina antawat pian kato-wuoden. Lapinewan ja Niininewan kylät, samannimisten kruunulta ojitettuin ketaiden saloilla, ovat kowin hallanarvoja ja liiaksi werotettujaki". Niistä kylistä onki paraitaa 6 taloa autiona, jo kahdesti kruunulta taritut asuttawiksi, waan turhaan. — Wuorijärwen, Kai-walan ja Sydänmaan awarilla kylillä on runsaasti newa-niittuja; mutta hietakanfaat peltomaana ja nekin hallan pestä. Sentähden eläwätkin enimmästi karjantuotteilla. Ajattelemattomasti owat liian harwentaneet metsänsä plankulla ja terwalla. Rytömaata olisi heillä ollut ja on vieläkin hywää, waan owat huonolla tawalla sitä walmistaneet, nimittäin kuwina kessinä wain sytyttäneet newansa palamaan ja niitä poroksi poltettua piirtäneet wäähä ojawakoa ympärille, oikeista ojista ja sarkomisesta huolimatta. Tällä muotoa owat jo saaneet paljo suota kiviikko-kankaisi ja päälliseksi päästäneet kulowalkeet metsänsä, josta ne owat peräti huonontuneet".

c) Kankaanpään pitäjä.

1) Emäseurakunta.

W. 1866.		Mant- taali.		W. 1734.	W. 1764.
Kylät:	Talot:	Pietin- taali.	Prin- taali.		
Mahanmajoki	Kawokoški	3/16		Kawokoški	(Lavasjärven kylä). Kawokoški. Welho. Koiwukoški eli Kouffu. Riihiluoma. Sälliluoma. Kowaluoma. Kortehisto.
	Welhonoja		1/4	Welhonoja	
	Koiwukoški	1/4			
	Kouffu	1/6		Kouffu	
	Sälliluoma	3/8		Sälliluoma	
	Riihiluoma		1/4	„Riihiluoma“ (1741)	
	Kowaluoma	1/2		Kowaluoma	
	Banhatalo	7/48		? „Kortehisto“	
	Uusitalo	7/48			
	Käkelä	7/48			
	Mäkelä	7/48			
	Hautala	1/8			
	Honkasalo		1/8		
	Mäntyjalo	1/8			
	Kawoluoma		3/8		
	Ristiluoma	1/6			
	Riwioja	1/8			
	Santanen	1/8			
	Pufanhaawa	1/6			
	Myllyniemi		1/8		
	Koiwufalo	1/8			
	Multifilta	1/8			
	Jämiänkeidas	Vehtiniemi		1/4	
Karjansalo			1/4		
Honkasalo			1/4		
Kankaantausta			1/4		
Warjawiiita			1/4		
Järvenmäki		1/4			
Kankaanpää	Dufari	4/9		„Mkari“	(Kankaanpään kylä). Ifo-Dufari. Wähä-Dufari. Honto. Päiwike. Kärki.
	Uusiuufari	4/9			
	Narwi	4/9			
	Lapala		5/12		
	Honto		5/12	„Hango“	
	Päiwike		2/3	Päiwike	
	Kärki	1/3		Kärki	
	Ruini	1/8			

B. 1866.			B. 1734.	B. 1764.
Rankaanpää	Soufas	$\frac{1}{2}$		Hapua (?)
	Lohikoski	$\frac{1}{2}$		Lohikoski
	Pappila	$\frac{1}{2}$		(Lawasjärven kyläsfä).
	Keitaanranta	$\frac{1}{6}$		
Karhusmaja	Hemiä	$\frac{1}{3}$		Hemiä (Vihteljärvel-
	Riitahuhja	$\frac{1}{8}$		lä).
	Majalahdi	$\frac{1}{4}$		
Korvaluoma	Korwala	$\frac{1}{3}$		Korwala.
	Hirvikoski	$\frac{1}{8}$		
	Lampikoski	$\frac{1}{6}$		Lampikoski
Kynnerjärwi	Banhatalo	$\frac{1}{4}$	„Kynärjärwi“	Kynnerjärwi } Lawas- järweä.
	Uusitalo	$\frac{1}{4}$		
	Antinluoma	$\frac{1}{3}$		
	Mesiniemi	$\frac{1}{4}$		
Leppäruffa	Banhatalo	$\frac{1}{6}$	„Leppäruffa“	Leppäruffa } Kan- Peltoniemi } kaan- (Kuuluu Poo- } pään markkuun) } kylää.
	Uusitalo	$\frac{1}{6}$		
	Zuhala	$\frac{1}{4}$		
Euomajärwi	Erkkilä	$\frac{1}{4}$		Euomajärwi
	Rantala	$\frac{1}{8}$		(Rankaanpään kylää.)
Niinijalo	Mäkelä	$\frac{1}{8}$		Niinijalo.
	Salo	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{16}$ „Niinijalä“	
	Ylikoski	$\frac{1}{6}$		
	Rajakoski	$\frac{1}{6}$	Rajakoski	Rajakoski.
	Luojalo	$\frac{1}{6}$		
	Pittäaranta	$\frac{1}{6}$		
	Prinkkilä	$\frac{1}{6}$		
Samminmaja	Maakraka	$\frac{1}{8}$	„Lawasjärwi“ kylä,	(Lawasjärven kylä).
	„Nygård“	$\frac{1}{4}$	3 taloa	
	Walli	$\frac{1}{8}$		
	Ylikraka	$\frac{1}{2}$	Krakala (2: 1741)	Krakala.
	Zöntäri	$\frac{1}{2}$	Zöntäri ja	Zöntäri.
	Korpela	$\frac{1}{4}$	„Zohan“	
	Sillanpää	$\frac{1}{4}$	1734 mainitaan tääl-	
	Rimpinewa	$\frac{1}{4}$	lä „Lampikoski“ D-	
	Huhtawiita	$\frac{1}{8}$	faran torppa	
	Uusitalo	$\frac{1}{8}$		
Taulunoja	Taulu	$\frac{1}{3}$		Tausunmaa.
	Haapaniemi	$\frac{1}{8}$		
Wenesjärwi	Orjölä	$\frac{3}{32}$	$\frac{5}{32}$ Wenesjärwi 4 taloa	Wenesjärwi } Kan- kaan- pään } kylää.
	Mattila	$\frac{3}{64}$	„Matz,	
	Tuomola	$\frac{3}{64}$	Carl,	
	Zuésilä	$\frac{2}{32}$	Zohan ja	

B. 1866.			B. 1734.	B. 1764.		
Wenesjärwi	Junnila	$\frac{1}{3}$				
	Wenesmäki	$\frac{7}{48}$	Wenetmäki."	Wenetmäki } Rankaan- pään kylää.		
	Uusitalo	$\frac{7}{48}$				
	Rajasalo	$\frac{7}{24}$				
	Raiskio	$\frac{1}{4}$				
	Patwajärwi	$\frac{1}{4}$				
	Hirwikangas	$\frac{1}{8}$				
	Anttila	$\frac{3}{32}$			$\frac{1}{32}$	
	Pintulahti	$\frac{1}{6}$				
	Weneskoski	Kaappa			$\frac{1}{6}$	"Weneskääski"
Kuningais		$\frac{1}{4}$			2 taloa: "Gabriel"	(Rankanpään kylää.)
Pirilä		$\frac{1}{8}$	"Elias"			
Mattila		$\frac{1}{8}$				
Zyräkoski		$\frac{1}{6}$		Zyräkoski.		
Kankaro		$\frac{1}{6}$		(s:n.)		
Ylipaattikoski		$\frac{1}{8}$				
Alapaattikoski		$\frac{1}{8}$				
Mäyhnen		$\frac{1}{8}$				
Korpela		$\frac{1}{4}$				
Wihteljärwi	Haapala	$\frac{1}{6}$		(Wihteljärwen kylä.)		
	Mattila	$\frac{1}{6}$	$\frac{7}{48}$			
	Sikala	$\frac{1}{6}$	$\frac{7}{48}$	Sikala.		
	Kulhua	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{6}$	Kulhua.		
	Puuska	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{2}$	Puuska.		
	Zankari	$\frac{4}{27}$	$\frac{125}{432}$	Zankari.		
	Zaakola	$\frac{4}{27}$	$\frac{65}{216}$			
	Koura	$\frac{1}{9}$	$\frac{7}{48}$	Koura.		
	Rajakallio	$\frac{3}{32}$				
	Löytökorpi	$\frac{3}{32}$		Löytökorpi.		
Wihusaari	Rangasalo	$\frac{1}{4}$				
	Haapasilta	$\frac{1}{4}$				
	Ruokoski	$\frac{1}{6}$				
	Luoma	$\frac{1}{4}$		Luoma.		
	Polwi	$\frac{1}{4}$		Polwi.		
	Mustaniemi	$\frac{1}{8}$				
	Boipio	$\frac{3}{16}$				
	Kortesoja	$\frac{1}{6}$				
	Mätelä		$\frac{1}{8}$			
	Riwiniemi	$\frac{1}{4}$				
Wihusaari		$\frac{1}{8}$				
				(Hemiä, katso edelle.)		

B. 1866.			B. 1734.	B. 1764.
Vuorenmaa	Banhatalo	$\frac{1}{3}$	Vuorenmaa	Vuorenmaa. (Vuettu Lamasjärven tylään.)
	Uusitalo	$\frac{1}{6}$		
	Malammi	$\frac{1}{8}$		
	Milammi	$\frac{1}{8}$		
	Leppiniemi	$\frac{1}{8}$		
	Leppihalme	$\frac{1}{8}$		

2) Karvian kappeli.

B. 1866.			B. 1734.	B. 1798.		
Karwia	Lähdenniemi	$\frac{1}{8}$	} "Storkarwia,"	Lähdenniemi.		
	Storkarwia	$\frac{1}{12}$				
	Bähäkarwia	$\frac{1}{4}$				
	Kallioniemi	$\frac{1}{8}$				
	Mustakoski	$\frac{1}{8}$				
	Koskimäki	$\frac{1}{8}$				
	Mskiomäki	$\frac{1}{8}$				
	Hirvisaari	$\frac{1}{6}$				
	Kirfontylää	Salmi (pappila)		$\frac{1}{3}$	} Karwia Mattila Kiviluoma	Kiitasalmi.
		Patoranta		$\frac{1}{6}$		
		Patola		$\frac{1}{6}$		
		Pietaluoma		$\frac{1}{6}$		
Pietaniemi		$\frac{1}{8}$				
Mamattila		$\frac{1}{12}$				
Mimattila		$\frac{1}{6}$				
Kiviluoma		$\frac{1}{12}$				
Uho		$\frac{1}{12}$				
Erkkilä		$\frac{1}{4}$				
Käkelä		$\frac{1}{4}$				
Kiikka		$\frac{1}{8}$				
Sara	Mäki	$\frac{1}{12}$	} Käkelä	Käkelä (2).		
	Marjasuo	$\frac{1}{12}$				
	Hormaluoma	$\frac{1}{6}$				
	Sara	$\frac{1}{8}$				
	Kortes	$\frac{1}{16}$				
	Mikortes	$\frac{1}{16}$				
	Warjasuoma	$\frac{1}{8}$				
	Korpioja	$\frac{1}{6}$				
	Sätkioja	$\frac{1}{8}$				
	Tuohiluoma	$\frac{1}{8}$				
	Zsoniemi	$\frac{1}{6}$				
					} "Särmasuoma," Sara	Marjasuo.
				Warjasuoma.		
				Korpiluoma.		
				Sätkijoki.		
				Tuohiluoma.		
				Zsoniemi.		

B. 1866.			B. 1734.	B. 1798.	
Sarwela	Sarwiluoma	$\frac{1}{6}$	Dtawa	Sarwiluoma.	
	Sarwijoki	$\frac{1}{6}$		Kuusela.	
	Kuusela	$\frac{1}{8}$		Dtawa.	
	Dtawa	$\frac{5}{24}$		Niskaniemi.	
	Niskaniemi	$\frac{1}{12}$		Kiwihalme.	
	Niskala	$\frac{1}{12}$			
	Kawihalme	$\frac{1}{16}$			
	Kiwistö	$\frac{1}{16}$			
	Skansi	Pukaro		$\frac{1}{8}$	Pukara.
		Saunaluoma		$\frac{1}{8}$	Saunaluoma.
Kiihiluomanperä		$\frac{1}{6}$			
Kiwiharju		$\frac{3}{16}$	Kiwiharju.		
Mäntyniemi		$\frac{1}{8}$	Mäntylä.		
Törmä		$\frac{1}{6}$	Mijokitörmä.		
Jokitörmä		$\frac{1}{6}$	Majokitörmä.		
Lylykoski		$\frac{1}{8}$	Lylykoski.		
Kantti eli		$\frac{1}{3}$	} „Skantzi“	Kyrö-Skantzi (2).	
Skansi		$\frac{1}{3}$		Suomijoki.	
Suomijoki		$\frac{7}{24}$		Hautala.	
Hautala		$\frac{5}{24}$	Luukaslammi.		
Luukaslammi		$\frac{5}{24}$	Partala.		
Partaluoma		$\frac{1}{6}$	Karhujaari.		
Karhujaari		$\frac{1}{4}$	Suolammi.		
Suomijärwi	Suomilammi	$\frac{5}{48}$	Suomijärwi		
	Tuuli	$\frac{5}{48}$		Tuuliniemi	
	Leppäniemi	$\frac{1}{6}$			
	Haawistö	$\frac{1}{6}$			
	Mustalahki	$\frac{1}{8}$			
	Mäkelä	$\frac{1}{8}$			
	Suomijärwi	$\frac{1}{4}$			
	Suomikoski	$\frac{1}{4}$			
Ummälä	Saarikoski	$\frac{1}{4}$		Saarikoski.	
	Mustasilta	$\frac{1}{12}$		Mustasilta.	
	Wähätalo	$\frac{1}{12}$			
	Lautamäki	$\frac{1}{4}$		Lautamäki.	
	Ummälä	$\frac{1}{8}$			
	Djanperä	$\frac{1}{8}$		Djanperä.	
	Kettuluoma	$\frac{5}{24}$		Kettula.	
	Mikauhaluoma	$\frac{1}{6}$		Mikauhaluoma.	
	Makauhaluoma	$\frac{1}{8}$		Makauhaluoma.	
	Koivuluoma	$\frac{5}{48}$		Koivuluoma.	
Harju	$\frac{5}{48}$				

3) Kuntokojen kappeli.

W. 1866.			W. 1734.		W. 1824. (ensimmäinen kirkonkirja).		
Anttila	Pittäkoski	1/4	Pittäkoski	} Samat kuin nyt.			
	Anttila	1/4	Tolpa				
	Sywäoja	1/2					
	Ristakoski	1/8	} "Hapafoski"				
	Isosaapasoski	1/8					
	Katola	1/8					
	Wähähaapasoski	3/16					
	Wataja	1/4	Wataja				
Kuntok	Patokoski	1/4				Patokoski (kuului Kat-	
	Myllykoski	1/8				toon).	
	Kantinkoski	1/8		Kantinkoski (s:n).			
	Wanhahonko	1/3	"Jokihängö"	Jokihonko.			
	Salonen	3/16	Salois	Uusi Salonen.			
	Saukko	1/4		Wanha Salonen.			
	Uusihonko	1/3	(Yhtenä)	Uusihonko.			
	"Bergbalka"			Bergbalka.			
	(pappila)	1/8					
		Pihlaja	1/6	Pihlawaniemi	Pihlajaniemi.		
	Rajamäki	1/12					
	Mäkelä	1/12					
	Tuomi	1/6		Tuomi.			
	Marjaniemi	1/4	Marjaniemi	Marjaniemi.			
Katto	Kangasniemi	1/4					
	Katto	1/4	Katto	Katto.			
	Lahdenperä	1/4					
	Zätinmäki	1/8		Zätinmäki.			
	Kalliomäki	1/4		Kalliomäki.			
	Honkalueoma	1/8	"Hongaluoma"	Honkalueoma.			
	Peltoniemi	1/8					
	Kamppi	1/4					
	Kamppikoski	1/4	Kampikoski	Kampikoski.			
	Lauhala	Myllyluoma	1/8				
Lauhalueoma		1/8		Lauhalueoma.			
Tunturi		1/8		Tunturi.			
Wahokoski		1/8		Wahokoski.			
Peltola		1/8					
Maapalueoma		1/8	} Paholuoma	Paholuoma.			
Ylipahalueoma		1/4					
Syllinkoski		1/8			Syllinkoski.		

W. 1866.			W. 1734.	W. 1824. (ensimmäinen kirkonkirja).
Rauhala	Palowiita	1/8		
	Uusitalo	1/8		
	Rakennuskoski	1/4	Rakennuskoski	Rakennuskoski.
Paašto	Paašto	1/8		} Paašto.
	Ylipaašto	1/8		
	Kodesjoensuu	1/4	„Kädesjoensuu“	Kodesjoensuu.
	Pesämäki	1/16		
	Uusitalo	1/16		
	Heiniluoma	1/8		Heiniluoma.
	Myllyharju	1/4		Myllyharju.

5. **Maanviljelys ja karjanhoito.** Monet entiset ja nykyisetki talouden seikat ovat jo edellisessä käsille tulleet. Erittäin ferroimme muutamia Parkanon pitäjää koskewia kohtia tässä asiassa sen taloin luettelon alla, sentähden että ne ovat vähä eroavaiset yleisistä. Tarkoituksemme, joka kauttaaltansa on historiallinen, ei myönnä meidän ruweta laweihin yhsityisiin talouden tutkistelumuksiin; waan me piirrämmme ainoastaan sen yleisemmät waiheet. —

Metsää on muinen oikein wihollisena wihattu ja kilwan kaadettu; mutta „niin metsä wastaa kuin sille huutaa“; ei ole enää missään sorjaa, korkeata ja taajaa hongistoa huudolle katumassa. Kirwes on taitamattomasti ne kaatanut sahain ja yhsityisen plankku-teon kautta. Entisen Skalisten suurin rikkaus, sen metsä, on puolen sataa vuotta huonoa maantietä myöden rientänyt Porin kaupunkiin, jonka mahtawan puukaupan juuri Skalisten metsät ovat synnyttäneet, niinkuin jo ennen lausuiimme. — Nyt walittawat usiammat tilalliset tässä metsämaassa, etteiwät enää saa kelwollista rakennushirttä. Ja kuin oma metsäjarcka rupefi peräti harwenemaan tartuttiin kruunun sarkaan; jota Hallitus kuitenki onneksi rupefi estämään ensin Metsä-nimismiesten, sitten wakinaisten metsä-herrain aettamisella. Ettei Hallitus jo kaukaisempina aikoinakaan ollut huoletoin metsän ja tilusten rauhhoituksesta, sen näemme Senatin Arkistossa säilytetyistä Salko-kirjoista, joissa luemme e. m. että Esko Sorlka w. 1576 Kyrön keräjässä salkotettiin toisen metsän raiwauksesta. Mutta kuin yhsityinen sai ja wiesläfi saa menetellä metsänsänjä miten tahtoo, emme luulifi senkaltaisen Asetuksen, joka määräisi jonkun järjellimmään metsänhoidon, enem-

män louffaawan ysfityistä omistus-oikeutta, kuin ysfityisten omistamia kalawesjä koskewaijet kalastus-asetuksetkaan! Warmaanfi on Suomen metsjä maan suurempi tawarasto kuin ikändään sen järwi-kalastus. — Muinen wiljeltiin paljo kaskea, e. m. 1600-luvulla niinkuin Papiston historiasta näemme. Nyt on kasken sortaminen vähäsä, kuin on tarpeeksi peltoa sulilla.

Niityn, „pellon emän“, wiljelys on täällä yleensä aiwan huonolla kannalla. Niitymaata on tyllä paljo, waan enimmästi newaniittyjä, jota harwoin ojitettuna lameelta niitellään tukkula sieltä toinen täältä. Sentakia onki karjan syötävänä enimmästi newa-heiniä, sammal-sekaisia. Maa-heiniä saadaan vähäsen pellon pyhörtäneiltä, jokien reunoilta ja järwien ranta-wieruilta. Niitä onki monella talolla ainoastaan „lehmäin juottimiksi“. Waan tässäki hallitsee huolettomuus: monesja paikassa on ihanin niitty-ala paju-pensasten ja sammaleen wallassa. Emme ole woinut unohtaa Prowasti Juselius'en lausetta kähdesjänsä muutamassa Värijärwen ihanassa saaresja (jossa parhain niittymaa oli sanotussa tilassa): „käh, sammaltako teillä wiljelläänki!“

Peltoa on kuin sanoinme jo tarpeeksi sulilla, paikoin mieles-tämme enemmän kuin woidaan woimassa pitää, waikkei saata tuo muutamia vuosiyhmmeniä sitte maasjamme liikkunut paljon pellon ahnehtimis-tahti täällä suurta wahinkoa tehneen. Harwa kuitenkin lie-nee huomannut, että vähäsempi hywin hoidettu ja höyستetty ala on edullisempi, kuin awara huonosja hoidosja ja höyстöttömänä, erinomattainki tässä paikkakunnassa, jossa on paljo aulumaata, joka tuottaa laihan laihon ja ei woi seisoa hallaa vastaan. Djain auki pitäminen on täällä enimmästi peräti waikkeeta: syksyllä kaiwettu sywäkin oja on kewäällä jo pурсunut täyteen aulusawea. — Kyntö kaluna käh-tetään täällä yleisemmin sahraa. — Nijua ei monikaan wiljele, sillä se menestyy aika harwoin; vähästä paremmin menestyy papu (rista). Perunan wiljelys, joka harwoin onnistuu Syhänmaalla, on täällä aiwan nuori, waikka tosin jo paikkakunnan tarpeen täyttävä. Vielä 40-wuotta sitten oli se niin peräti vähänen, ettei e. m. $\frac{1}{2}$ manttaalin talosja ollut kuin pienonen sarka perunalla, joita silloin wain juhliina herkutti syöttiin. Siihen asti oli nauris niiden siasja. Nauriita wiljeltiin paljo erittäinki kaskeissa, koska mäen-rinteisjä ja ysfityisissä

saarisfa tawataan juurien hoidollisesti rakennettujen nauris-kuoppain jäännöksiä *).

Perunan wiljelys on erittäin yffi paikkakuntamme (luulen koto kansakuntamme) wäestön hitautta ja huolen puutetta todistawa seikka; sillä tässä emme saata mainitsematta jättää, että jo w. 21/9, 1748 Konsistorion kiertokirjeisäki kehoitetaan „perunan wiljelykseen pappein jopiwilla neuwoilla“. (Käsi-kirjoitettu Kierto-kirje Skalisten kirkon arkistossa). Jo siis mahtoi papisto ja muutki „siwistyneet“ tuntea perunan tällöin; tietysti oli muitakin kehoituksia sen oimallisen kaswin wiljelykseen käynty; ja kumminki kuluu lähes 100 vuotta ennen kuin monessakin paikkakunnassa sen etuisaan wiljelykseen yleisemmin ruwetaan. — Hupaista toki olisi tietää perunan historia eri maamme paikoista.

Humalaa on täällä jo kauwan wiljelty; muinen kenties enemmän kuin nykyään; warsinkin on luultawa että humalan wiljelys wäheni sitte kuin wiinan wirta wiljawammin alkoi walumaan. Sen wiljelys oli muinen käsketty, jonka laiminlyöminen laillisesti rangaittiin. Niin luemme Senatin Arkistossa löytywisä Sakkokirjoisja w. 1576, että muun muassa Pentti Kontti Jämsijärwelta sai sakkoa „kelwottomasta humalistosta“. Sen wiljelyksen suuruutta osoittaa seki että entiseen aikaan maksettiin papilleki „humala-tiuntia“. Sen runsaasta käytännöstä oluen keitosja on tullut sanantapa juopuneesta „on humalassa“ eli „hiwassa“. Oluen keitto oli muinen ja on wieläkin wahwasti tapana täällä; mutta mielukkaammin nyt mennään wiinaan kuin humalaan, tahi molempiin, sillä nykyiset eiwät tyhy esi-isäin paljaafen humalaan. — Humalistot owatti jo ruwenneet katoamaan, sillä, waikkei se juuri mitään hoitoa pyyhä, on sen annettu monessa wanhassa talosja häwitä ja uusiin asuntoihin ei ole sitä istutettu. Wielä löytyy kuitenkin monessa wahwemmassa talosja niinki suuri humalisto, että hywinä vuosina on saatu 20 \mathcal{R} humalija ja huonompina 10

*) Muinaiis-tutkijoille tahdon huomauttaa, että semmoisien kaukaisissa paikoissa ja iki asumattomissa järwen saarisfa löytywien nauris-kuoppain asema ja muoto on hywin narraawa, ellei tarkoin tutki. Saattaa pian äkinäinen maamme hämärän alku-historian tutkija semmoiselle 100 ja 200 vuotta maatuneelle jäännökselle jouduttuaan, sen etäisyyden, muodon y. m. wooffi, unelma-kuwastutkijasaan pysähtyä paljaan nauriskuopan eteen. „Expertus novit.“

℞. Noin 50 vuotta sitte wiettiin niitä Turkuun, joskus Waasaanki, ja saatiin tavallisesti 5 Riksiä ℞:ltä. Nyt on niitä wiety Poriin ja Raumalle sekä Kristiinään; joskus on saatu 20 *M.* ℞:ltä, wälisti maan 5 *M.* ja wähemmäksi. — Huomautettava on ainaki humalawiljelyksen etuisuus, erinomattainki jos opittaisiin sitä henkensä pitäwissä astioissa säilyttämään, joten se woisi edes wähäsen estää kalliin ulkomaan humalan tuontia maahamme.

Pellawaa ja Hamppua wiljellään tavallisella menestyksellä kotitarpeeksi.

Puutarhan („trefoolin“) ja ryhtimaan hoito on kansalle täällä warsin tuntematon. Tähän huwittawaan ja hyödylliseen toimeen näkee täällä talonpoikaisen kansan seassa tuskin vielä alkuakaan. Harwalla herrasmiehelläkin on hoidollista puutarhaa. Mainittawimmat owat Ylimetsäherra Kandén'illa Rauppalasja, Rankaanpään papipilasja ja Kilwakkalan Nyhkoortisja Tuomari G. A. Wegelius'ella, jolla on näiden pitäjen suurin omena-puisto. Muutamilla herrasmiehillä on tosin puutarhoja alku-tekeillä. Suotawa olisi että kansakin ryhtyisi tähän toimeen.

Karjanhoidosta ei ole täällä muitten maakuntain werralla muuta erittäin huomiohon otettavaa, kuin että hewoiset ylimalkaan owat peräti huonoja ja että täällä pidetään sarwi-karjaa enemmän kuin muissa Turun läänin paikkakunnissa. Mitä ensin hewoisten huonouteen tulee, ei sitä ole ihmettelemisenkään, kuin enimmäistöllä on wilja ostosja, josta siis ei riitä jywä-wäkeä hewoselle antaa, waiikka sen suwet talwet täytyy yhä raskaita plankku-kuormia kuljettaa ratki pahoilla teillä. Sen ohessa on enimmäistöllä ainoastaan newa-heiniä. Sentafia owatti erittäin torpparien hewoset kewäisin niin horjuwia ja surkean näköisiä, että monia aina joka wuosi uloslaskeittaisja kuolee newoihin. — Paikkakunnan parhaimmat hewoset tawataan Rihniössä ja osittain Rankaanpäässä.

Lehmiä on, niinkuin ennen kertoneet olemme, paljon. Karjan tuotteet wastaawatti täällä wäillinaista wiljan tuloa. Woita myhdään paljo kotona Turkulaisille, Kristiinalaisille, Närpiöläisille sekä muutamille omapaikkaisille ostajille, wähemmän Porilaisille. Moni tekee myös paljo lahtia, wie lihat sawutettuina ja nahat ruoju-kenkinä lähisiin kaupunkeihin, Raumallekin. — Härkiä ei käytetä juhtana kuin wähä, waiikka olisimat, huonompaanki ruokaan tytywäisnä, täällä ai-

wan sopiwiä. — Sifoja, wuohia ja kanoja on myöski tavallisesti. — Kotieläimistä on vielä mainittawa koira, joka löytyy usiammassa asunnossa.

6. **Rakennus** on ylipäänsä huono. Usuin-rakennus on se kautta Hämeen tavallinen pirtti ja pakari. Huononlätäinen tupa löytyy usiammassa talossa ja isommassa torpassa. Puodit luhtineen ja karjanhuoneet owatt awallisesti neli-tahoisen pihan piirisä, jonka ulkopuolella löytywäiset sauna, aitat, pelu-kopit y. m. owat warfin epäjärjestyksesä. Sentähden owattin isot tiheempään rakennetut kylät, joita enemmästi wain on Skalisten emäseurakunnassa, kaukaa katsoen ryttö-läjän muotoisia (e. m. Kilwakkala, Miettinen, Höytölä y. m.). Wiime vuosifadalta jälellä olewista huoneista näkee että rakennus-tapa silloin oli erinomattain kolhomaista. — Millaista rakennus-tapa oli 1600-luvun lopulla ja seuraawan vuosifadan alulla nähdään osaksi Skalisten pappilasta, joka tähän aikaan ja ainakin rakennuksensa suhteen sananlaskun mukaan on ollut „paras talo pitäjäsä“. En luule lukijan pitkäshymän, josko hänen wien Skalisten pappilan huone-katselmukseen w. 1723, jolloin pastori Fonselius pyysi „huone-syhyä“ pidettäväksi, mutta joka wasta w. 1727 pidettiin. — Koska muutoin ki kauttaaltansa kertomuksesamme tahdomme pyhyä historiallisella alalla, uskomme tämän wanhan huone-katselmuksen walaisewan ei ainoastaan senaikaista talouden tilaa waan muitakin waiheita. Luettelemme siis mitä wiime sanotun vuoden huone-syhyi-protokolla tärkeintä sisältää. Ensiksi mainitaan asiaamme kuulumattomia, että pastorin siainen Isr. Hartman (katso Papiisto) oli jättännyt „wanhan lehmän“ Fonselius’elle; se on se ainainen „Inventariumi-lehmä“, joka yhä seuraa Skalisten pappilaa. Olipa seinä-kellokin jäämis-tavarastossa silloin. Huoneita oli miespihasa:

1) Tupa 2 kamarin kanssa siwulla $3\frac{1}{2}$ sylvää pittää, $4\frac{1}{2}$ leweä; wanha turwe katto. — Tuwasä 8 ruutua, kamarisä 4. Rakennus wanha ja mädäntynyt, jota ei enää wiljellä.

2) Pakari tätä wastapäätä, wanhan tarwe-katon alla, ilman ruutu-akkunaa, laattia mädäntynyt, uuni rikkiöin. „Porstua salaisene huoneeneen oli näiden välisä myöskin turwe-katon alla“. — Tämä oli siis sama riwi, nähtävästikin Skalisten pappilan ensimmäinen „pytinki“, warmaan ki rakennettu jo Abrahami pastorin aikana, koska se jo niin peräti huono oli.

3) „2 jaettua puotia pihan itä-sivulla vanhan tuohi-katon alla, kaksin puolin hävinneet. Puotien alla kellari, kiviseininen ja puufattoneen. Sen halsi (porstua) puusta, rikkiöin ja mädäntynyt.

4) „Wähäinen tupa, 3 sylvää pitkä, 2½ leweä, wuotamalla tuohikatolla, olisi wilseltävä, katon, muurin ja affunan parannettua.

5) „Asuin-rakennus, ka'on puolella pihaa. Siinä 1 tupa, 2 siwu-kamaria ja wastapäätä toisella puolella porstuaa, jonka perässä salainen huone („privet“), kaikki vanhan turve-katon alla. Tämän rakennuksen suostuivat pitäjäläiset parantamaan tulewana suvena“.

Tämä oli uudempi „pytinki“, luultavasti viime wuosifadan loppupuolelta.

6) „Pirtti, niin huono, että se oli kokonaan purjettava ja uudesti alustettava. —

Oli vielä vanha „Sawu-köökki“, jota ei tarwita sitte kuin Sauna Wenäjän wallan aikana oli rakennettu.

Karjan huoneita oli: 2 vanhaa nawettoa, kelwottomat; 1 uusi nawetto; 1 härkätalli, vanha; 2 olkilatoa.

„Ulko-huoneita luetellaan: Talli, vanhan lautakaton alla, mädäntynyt, uusi tehtävä; 2 aittaa, toinen kelwotoin; 2 riittä, toinen warsin mädäntynyt; olkilato, vanha; mallaspirtti, wuotamalla tuohikatolla.

„Beltoa oli 8 tynnyrin alaa huonossa tilassa. Riityt hajallisia (osittain Rankaanpäässä), antawat ainoastaan 15½ aamia heinä“. —

Tämmöisessä tilassa oli Skalisten pappila vielä w. 1746, jolloin maaherra L. J. Ehrenmalm itse matkallansa sen näki ja kästi nyt uuden huone-syhnin toimittaa, jossa laiminlyödyt parannukset määrättiin tehtäväksi w. 1727 syhni-protokollan mukaan. Wasta w. 1800—1801 rakennettiin nykyinen asuin-rivi.

Tästä pappilan, pitäjän parhaan talon, rakennuksesta woi sinne-päin huomata millistä se pleenjä oli viimeisellä wuosifadalla ja sitä ennen.

7. Waiwaihoidosta.

Paiikkakunnan kärsimysten historiassa olemme kertoneet kansan nykyisen tilan ja miten köyhyys viime-aikoina on kaswonja täällä näyttänyt. Suora hawainto on täältäkin, että köyhyys eli oikeimmin köyhiä on paljo karttunut laillisen waiwaihoinnon asetettua w. 1852.

Siitä toki ei oikeestaan voi itse asetusta syyttää,^f mutta sitä enemmän sen käyttämistä. —

Millä kannalla waiwais-asiat olivat muinen eli viime vuosifadalla ja tämän alkupuolella, siitä panemme tähän ne muutamat lyhyet tietomme, jotka kirkon arkistosta olemme löytäneet. — Waiwaisien luku on tosin wäkiluvun tauluisissa löydetävä kultakin ajalta; mutta viime-wuosifadalta eivät ne pidä yhtä pispan keräjäin protokollain kanssa. Edellisissä seisookin waiwaisien wieresjä wirheellisiä, jotka eivät kaikki saattaneet olla waiwais-amun saajia. W. 1749 luetaan waiwaisia ja wirheellisiä 36 ja 1751 taas 41 henkeä; mutta w. 1750 pispan keräjäin protokollassa sanotaan koko pitäjässä olleen ainoasti 21 waiwaista, joista 11 oli ruodilla ja 10 saivat vuoden lopulla apua. Waiwaishoidon autettavia oli siis tällöin joka 140:s henki. Monia saajia ei sopinut ollakaan, koska koko waiwais-warasto tällöin oli waan 50 Taaleria 24½ skill. Vieläkin hauskemmalta kuuluu tämä seikka w. 1759, jolloin waiwais-ruotuja oli 12 ja todistettiin ettei tarwinnut kenenkään kerjätä. Waiwais-kassain oli tällöin karttunut 191 Taaleriin. Samoin olivat muutkin kassat kauniissa tilassa: Kirkon kassassa oli 1620 Taal. ja Wiini-kassassa 221 Taal. Tämä tilastollinen tieto on sitä huomattavampi kuin monet edelliset wuodet juuri olivat katowuosia niinkuin edellä on kerrottu. Josko tilasto täten tällä vuosifadalla pitkitti, niin ei suinkaan sopinut Skalfia silloin köyhäksi huutaa, jota emme uskokaan. Samoin ei ole köyhyys tässä maakunnassa muiden maamme paikkain rinnalla huudettava vielä tämän vuosifadan ensimmäisillä hymmenluvuilla *); mutta sitä korkeemmalle kohoopi se yhä enemmän waltaawan juoppouden ja kansan karttumisen oheessa jo neljännellä vuosihymmenellä, jolloin w. 1836 meitä promastinkeräjäin protokollista sekä wäkiluvun tauluista kohteleepi sen lauseen muassa, että „kerjuu oli harjoitusesse“, seuraawaiset ikämät numerot waiwaisien luvusta: Emätkirkolla oli Ruotuwaiwaisia 33, muita 110; Rantaanpäässä 12 + 16; Parkanossa 7 + 7; Karwiolla 3 + 7; Hontkojoella 3 + 9, yhteensä 207 waiwaista. Wuoden 1835 wäkiluvun taulussa taas on 217 waiwaista, jotta siis tähän aikaan joka 62 henki oli waiwais-almun ottajana. Waan vieläkin suurimmilla askeleilla oli köyhyys astunut maa-

*) E. m. oli 1815 wain joka 90:s henki köyhän-amun saaja.

kuntaamme 20 vuoden perästä; sillä heti laillisen waimaishoinnon asetettua löydämme w. 1855 jo 557! waimaista 19,388 lukuisessa wäestösässä, se on joka 34 hengen. Ja niin on se ollut yhä enenmässä, jotta w. 1865 oli 769 waimaista eli joka 28:s henki! Se on ajateltawa asia! — Tässä on vielä huomattawa se merkkillinen seikka, että Skalisten pitäjä koko summasta on kahden kolmen kertaisesti osallinen Rankaanpään ja Parkanon pitäjien suhteen, niinkuin numerot kyllä selwästi osoittawat! (Katso sekä w. 1836 ylempänä kirjoitetuihin numeroihin kuin myöskin Wättiluon tauluihin siitä pitäen). Bertailut käywät waikeiksi, joita ei jaksu enemmän kertoella, kuin ne kyllä muutoinki äkkiä tarkastajan silmään pistävät. — —

8. **Lääkehoidon** suhteen on Skalinen nyhyään eri piirikuntana, johon paitsi entistä Skalista kuuluu Hämeenkyrö ja Ruovesi tällä puolen Näsijärweä. Piirikunta on peräti awara ja mahdotoin tarkeitukseensa. Josko muutti Lääkäri-piirit maassamme tarwittisi jakaa ja paremmin järjestää, niin toki tämä Skalisten piiri. Warsinki mahdotointa on rokonistutusta kunnolla toimittaa, waikka warsinaisella istuttajalla on apulaisiaksi. Samoin on mahdotointa kaukaisilta piirikunnan ääriiltä ehtiä apua etsimään erittäinki äkinäisemmissä tapauksissa. Sitä toiwotusta, että kullaki isommalla pitäjällä ja lähisillä seurakunnilla olisi oma lääkäriinsä, emme luule sopimattomaksi, waikka se olisi yhtä hywin saanut jäädä sanomatta, sillä sen ei woi toiwota toteutuwan niin kauwan kuin niin peräti wähä on lääketieteen luki-joita, joilta waaditaan ylellisiä siwu-lukuja. Miten olisi, jos kuskakin seurakunnassa olisi nais-lääkäri (sama erittäin rokonistuttaja ja synnyttäjän auttaja *) koti-apteekineen piirikunnan lääke-tohtorin neuwon ja johdannon alla?

Tämän piirikunnan lääkäri asuu Skalisten kylässä tahti kauppalassa, jossa myös apteeki on. — Lääkäreinä täällä owat olleet Tohtorit Pönsén, Hirn ja Strömberg, jonka kiuulloisuuden aikana wirkaa owat toimittaneet Kirurg. maisteri F. E. Lybeck († 1868), kirurg. kolelas Rosenbom ja nyhyään Tohtori A. J. Zetterman.

Jo 1700-luon alkupuolelta asti nähdään papiston täällä erinomattain tauti-uwosina lääkkeitä kansalle jakawan. Niin mainitaan

*) Nämät erinomattain tarwittisimat kunnollista apua, sillä monasti rääkkääwät taitamattomat ämmät lapsen synnyttäjät peräti pahasti! Samoin menetellään äskensyntyneitten lasten hoidossa taitamattomasti.

e. m. että w. 1739 oli lääkkeitä papistolle lähetetty puna-tautia vastaan. Samoin mieläkin etäisten seurakuntain papit niitä lääkärin kirjallisten ja suusanallisten neuvoihin johdannolla ovat kansalle jakanneet. Sitä tointa sai kirjoittajakin rupuli-wuonna 1865 ja taas lämmintauti-wuosina 1867 ja 68 uskollisesti pitää.

9. **Hallinto-hoito ja wirtakunnat.** Kirkollisen hallinnon suhteen kuuluu paikkakunta Turun hiippakunnan Tyrwään prowastikuntaan (Kyrön, Pirkkalan, Wes'lahden, Mouhijärwen, Parkun ja Tyrwään pitäjien kanssa), jonka läänin prowasti nykyään on Skalisten pastori; ensikerran täällä. Tämä prowastikunta on maamme juurimpia. Siinä on 9 pitäjää 20 seurakuntaneen. Se sopi hywin jakaa aliseksi (wanhan „Tyrwään“, 12 seurakuntaneen) ja yliseksi („Skalisten“, alkaen Kyröstä, 8 seurakuntaneen) prowastikunnaksi. — Papistosta täällä seuraa erinäinen luettelo.

Maakunta on aina kuulunut Turun ja Porin lääniin sekä Satakunnan yliseen kihlakuntaan. Muinen eli 1500-luvulla kuului tosin paikkakunta Kokemäen kartanon lääniin *) niin kauwan kuin nuot kartano- ja linna-läänit maasfamme olivat. Silloin oli myöski Kangasala, Lempälä, Wes'lahti, Pirkkala (Mesjukyläneen), Parkku (Mouhijärweneen) ja Tyrwää samaa tätä ylistä Satakuntaa; mutta sittemmin jaettiin ylinen Satakunta yli- ja ala-osan kihlakunnaksi eli tuomarikunnaksi ja yli-osaan kuului vielä tämän vuosisadan alussa: Orihewesi, Ruowesi, Kangasala, Mesjukylä, Lempälä, Pirkkala, Wes'lahti, Kyrö ja Skalinen. Sitte on taas tuomarikunnan rajat muutetut, niin, että tästä nyt sanotusta alasta se osa, joka on Näsjärwen ja Pyhäjärwen itäisellä puolella eroitettiin Satakunta-nimiseksi kihlakunnaksi. Välelle jäänyt osa on toki vielä nyt yhtenä, mutta on määrätty jaettavaksi, niin että Skalinen, Parkano ja Rantaanpää tulee erinäiseksi tuomarikunnaksi, jota w. Tuomari G. A. Wegelius on hoitanut. Vieläkin on uusi rajoitus tuomarikunnille hankkeisja. Nykyisessä wäli-aikaisessa tuomarikunnasfamme on kaffi keräjäkuntaa: Skalinen Jämijärweneen ja Parkano yhtenä, Rantaanpään pitäjä toisena. — Sitä ennen oli koko entinen Skalinen yhtenä keräjäkuntana ja keräjiä pidettiin Skalisten

*) Wälistäin nähdään tällä vuosisadalla Kangasala, Pirkkala ja Kyrö luetuksi „Eiikkalan kartanon lääniin“, wälistäin taas e. m. 1556 kutsutaan näitä kolmea „Yli Satakunnan itäiseksi osaksi“.

tylässä. 1600-luvulla ja vielä seuraavallakin vuosisadalla pidettiin keräjiä Kyrön nimismies-taloissa Laitilassa ja Tuokkolassa.

Sen mukaan kuin olemme voineet tietoja saada, laskeimme tähän tuomarein nimiluettelon, jota emme tahdokaan täydelliseksi janoa: Tuomareina tavataan w. 1619 Axel Kurå (Anolan herra); w. 1631 Bengt Drenstjerna (hänen lainluttijansa Gabriel Berndtsjon); w. 1640 Jakob Nilsjon sitä ennen, joka oli Kyrön nimismies; w. 1656—65 Mathias Villieholm; w. 1667—69 sama, mutta hänen staisenanja Lainluttija Daniel Swensson, joka sitte w. 1672 asti nähty wafinaisena (?); w. 1688 Gyllenstolpe; w. 1705 Abr. Pålén („af Hofrätten substituerad“); w. 1719 Jakob Callin; w. 1722—32 Claes Detlofsjon („häradshöfding“, lienee sama, joka w. 1701 tavataan Pirkkalan nimismiehenä); w. 1746 Gabriel Thauwoniüs; w. 1770 Joh. Gel (asui Tyrwään Rautajoella); w. 1804 Ar. Reinh. Skalm (asui Pirkkalassa, jossa Saapaniemi oli hänen esi-isänsä kartano?); senjälkeen Benjamin Wegelius (asui Karhun Kauniaisissa); Josef Lönnblad (asui Pirkkalan Maatalassa); ja E. A. Hjelt (asuu Helsingissä); Wirkaa tekewä nyt Gust. Ad. Wegelius.

Samate kuin tuomarikunta täällä on vaihdellut on myöski woutikunta. Wiimeiseksi oli yli-Satakunnan yllisen osan woutikuntana entisen Skalisen kansja Hämeentyrö ja Kuowesi tällä puolen Nästjärweä; mutta kuin wiimejanottu pitäjän-osa Läänijaon kautta $\frac{1}{4}$ 1870 yhdistettiin Hämeen maaherran lääniin, joutui se pois tämän woutikunnan yhteydestä. — Kruunun woutia wiimeaikoina Skalisisa asuwia on ollut: E. Fr. Hornborg; E. D. Helsingius (muutti w. 1869 Kuopioon), jonka jälkeen Wirkaa toimitti E. Palmén; w. 1870 tuli Iwar Randén.

Nimismiespiirit owat samoin olleet muuttuwaiset. Niin kauwan kuin Kyrö oli jakamatoin ja vielä kauwan sen jälkeenkä oli se Skalifineen yhtenä nimismiespiirinä. Nimismiehiä kutsuttiin ennen kruunun käskynn miehiksi („befallningsmän“, josta „walesmanni“); wasta w. 1727 tapaamme täällä nimityksen „länsman“. Ensimmäisen w. 1640 löytämämme nimi oli „Grells Eskellsjon“ (Reko Eskonpoika). W. 1656 tavataan Anders Fönsjon, asuwa Laitilassa; w. 1661—72 Christoffer Encell, muutti 1664 Tuokkolaan, joka sen jälkeenkä oli myös keräjäatalo, samoin kuin Laitila sitä ennen ja taas sittem-

min. W. 1688 oli Engelbr. Staare (myös Stahre). — W. 1727 Johan Forß, joka on kirjoittanut itsensä „Kruunun woudiksi“. Sen jälkeen tavataan paljaalla nimismies- (länsman) nimellä w. 1727—35 Erik Litander; noin 1770 Faworin; w. 1774 ensin wäli-aikaisena, sitte wafinaisena Henr. Joh. Paddalén, joka täällä oli kauwan. — Wiime-aikoina on nimismiehinä ollut C. F. Hornborg (1830-luvulla); Forsgård; C. J. Sawonius, ja nyhyään C. Palmén.

Kalisten nimismiespiiri halaistiin jo ennen w. 1850 (?) kahdeksi. Kankaanpään piirisä oli K. A. Friberg, joka w. 1870 muutti Kokemäelle; nyhyään Alfr. Mander.

Wielä lohaistiin Kalisten piiristä w. 1858 Parkanon nimismiespiiri, jossa nimismiehinä on ollut: Luutnantti Alfr. Nordqwist; Th. Forsgård; N. J. Nestén; ja nyhyään Seb. Hertzberg.

10. **Kruunun metsä-hoito.** Kaikki nyhyisessä Turun läänissä Kruunun omassa hallussa olewaiset maat löytywät entisen Kalisten alalla. Ne owat torppineen jaetut neljään metsäherran piiriin: 1) Uureen itäinen, 20 torppaneen, metsäherra Alb. Brander *); 2) Wuorijärwen, 60 torppaneen, metsäherra Ewald Moring; 3) Karwian, 66 torppaneen, metsäherra Ad. Pulkkinen. Näistä piireistä kuuluu enin osa Parkanoon, jossa nämät metsäherrat asuwatkin. 4) Kankaanpään piiri, 35 torppaneen, metsäherra Ludw. Saxén. — Luetuista 181 kruunun torpista on 109 Parkanosssa, 7 Sämijärwellä, 27 Kankaanpäässä, 32 Karwiolla, 6 Hontkojoella. Täten oli w. 1865 manttaalikirjain mukaan. Tietystiki ei ole torppain luku sitte lisääntynyt, perin wastoin muutamia autioiksi mennyt. Torppain oloista samoin kuin Kruunun metsistä on ennen jo jotakin kerrottu. Niiden raiwaamisen on nyt wälfinkin tähtynyt laata, ja huolellisen hoidon kautta on niistä tulewaisuudessa woiton-toiwoa waltiolle. —

Saamme lisätä, että Turun Läänin nyhyinen Ylimetsäherra Karl Emil Rander asuu Kalisten kauppalassa.

*) Muutti 1870 Waasan Läänin w. t. Ylimetsäherraksi; hänen siasansa on w. t. metsäherra C. Salmén.

D. Katsahduksia kansalliselle ja hengelliselle alalle.

1. **Kansan luonto.** Auttamis-historiasa olemme jo kertoneet kansan heimosta. Siitä sopii yleensä lausua, että se täällä on „hämääläisempää kuin itse Hämeessä.“ Waikka entisen Skalisten kansa on Hämeen-Kyröläisten yhteydestä lähtenyttä, hawaitaan niiden luonnossa suuri eroitus. Kyröläisesä, näet, ilmoittaisse suurempi itsetyisyys, joka usiammiten wiwahtaa kopeudelta; sitä vastaan näyttää Skalislaiselta puuttuvan miltei kokonaan itsetyisyyden omaisuus. Hän on ylimalkaan höllä-luontoinen, hidas, hiljainen, helposti hallittawa, mutta sentafia usiasti epäluuloinen, joskus kawalaki, waikka hän harwoin hitaisuudessaan ennättää wiekkaita wehkeitä matkaan saattaa. Eroawa tästä on osaksi Rihniön-perän ja kokonansa Karwian kappelin kansan luonne, joka nähtävästi tulee Suupohjalaiseen. Samoin on Ulwilais-luonto wähäsen werran nähtävä Kantaanpään läntisemmissä raja-asukkaissa.

Tuon sanotun eroituksen Kyröläisten ja Skalislaiten luonnolaadun välillä on ihan warmaan heidän asuinpaikkainsa erinäinen luonnolaatu waiuttanut. Kansassa täällä, joka aina on taistellut itaran maan-laadun ja harmaan hallan sekä sentähden alinomaisen köyhyyden kanssa, ei ole woinut syntyä tahi pöyhä se rohkea itseensä luottamus, jota aina tawataan onnellisemmassa kansassa. Ja tämäpä wuorostansa on waiuttanut täällä yhteis-hengen lähes kokonaisen puutteen, kun on kullakin tähän asti ollut omasta itsestänsä täysi tekeminen. Jos on yhteis- ja yksityis-waiheitten keskinäinen waiutus ylipään maasjamme ollut wähäinen, vielä wähäisempi (miltei olematon) on se täällä ollut.

Mutta edellä mainitun kansallis-luonnon ja hengen seurauksena huomataan täällä eräs aiwan ikäwä ominaisuus, nimittäin se suuri huolettomuus, joka hallitsee warsinki köyhissä, joita on toinen puoli wäestöstä, ja joskus (e. m. wiime katowuosina) ilmoittaisse niin suurena hengen hermottomuutena, ettei juuri kowin huolelle panna miten eletään tahi josko eletään eli kuollaan *). Ettei tämä wiimeinen sana

*) Semmoisina aikoina ja muulostikin makuu loitoo moni pirteisä ja saunoisja huolimatta ruoastakaan ennen kuin kowa nälkä panee wähän

kuulu kaikista köyhistä on hywin ymmärrettävä; mutta lauseen sisäلتö kofonaisuudessaan on luettava todellakin paikkakunnan kansallis-luonnon erinomaisuudeksi.

Tämä ikävä huolen puute ruumiillisissa ja ulkonaisissa asioissa on taas syh siihen vieläkin ikävämpään yleiseen hengelliseen weltoutteen ja hermottomuuteen täällä, jonka todisteena muun muassa on seki, ettei näisiä pitäjissä ole minikäänlaista hengellistä eli uskonnollista liikuntaa koskaan tavattu (mainitsematta muutamia peräti harvoja yksityisiä henkilöitä, joista edeskäsin sananen). — — Maakunnan kainon kansallis-hengen herättämiseksi ja Wirkistämiseksi sekä murtawain muukalais-paheitten poistamiseksi toiwomme waurastuman warallisuuden ja kelmollisten kuntahallitusten vähitellen waiuttawan; waan erinomattain toiwottawan waiutuksen saattaisi kelpo kansakoulun asettaminen kuhunki seurakuntaan.

2. **Tawoista.** Niinkuin emme kansan luontoon katsoen näe siinä moninaisuutta, ei samoin ole sitä sen tawoisfakaan. Jos ensin katsahdamme tän paikkakunnan paheisin, ilmaantuu niiden seasu juoppous niin hirmuttawan suurena, että tämä maatamme yleisesti rasittawa pahe ansaitsee likemmän historiallisen tarkastuksen. Me katsomme siis tässä wiinan ja juoppouden historiaan paikkakunnallamme, niin kauwas kuin wakaat kirjalliset tiedot ulottuwat. — So w. 1706 sanotaan prowastinkeräjien protokollassa että „juoppous ja wiinan krouwaaminen (wiimesanottu tietystikin koskewa Skalisten kirkon-kylää) siihen aikaan oli aiwan suuri“ *). Taas w. 1713 kuin

„hyöreille“, jota sanaa täällä perin wastoin sen tawallista merkitystä olen kuullut käytettävän laiskain hitaasta siikunnosta. — Täällä puhutaan kummallista, mutta toden totta eräästä miehestä, nimeltä Sisto (Seraeli), joka muutamia kymmeniä vuosia sitten eli Sämijärwellä. Hän eli koko talwen wiidellä (5) ruis-kapalla. Sisto maasasi „hyörimättä“ hiiskumatta jonkun pirtin penkillä 4 eli 5 päiwää yhtä päätä, jonka jälkeen nousi wain vähäsen syömään, mutta lasi kohta taas loikoomaan, todistaen, että kuin on näin hyörimättä ei ruumis tarwitse ruokaa. — Muutamista olemme taas itse nähneet, että woiwat kerralla syöä mahdottoman paljo ja sitte monia päiwiä olla syömättä. — Puhutaanpa eräästä miehestä Skalisten Aureen lopelta, että kuin hän pantiin kuormaa Turkuun (noin 22 penikulmaa) wiemään, ppyysi hän emännän laskemaan eteensä kaiken menomatkan ewään ja oli sen syönyt ennen lähtöänsä, ettei muka tarwinnut tiellä matkawakkaa awata, ennen kuin wasta palatesa.

*) Tästä Wes'lahden prowastin Jos. Wallenius'en pitämään prowastin

Tyrwään promasti Joh. Wegelius piti keräjiä täällä, walitti papiesto, että kansa, waikka se jo lauwantaina koloontuu kirkon-tylään" (niin- kuin kaukaisemilla vielä tähänkin aikaan tapa on), „ei tule kirkkoon ennen saarnaa, waan kuluttaa aikansa kaitessa sopimattomassa ja ylellisessä elämässä“, se on juoppoudesta, josta siis nähdään että Skalisten kirkon-tylä jo 160 vuotta on ollut kirkkowan pahennus- seffi, niinkuin se kauppalaneen walitettawasti on vieläkin **). Sopa tällöin juopumus oli niin pitkälle pääsnyt, että päihtyneinä kirkkoonti tultiin, waikka kirkko-kuri tähän aikaan ei suinkaan ollut pilan pidettä. Protokollassa nimitetään, että talonisäntä Uoti Sikala Wihtiläjärweltä oli sitä ennen safotettu 7 Taaleria 16 ffill. kup. rah. „juoppumuksesta kirkossa“, jonka (kirkon osan) suorittamiseksi hän näissä keräjisissä lupasi rakentaa kellarin kirkon safariston alle honka-puista, josta ei fuitenkaan saattanut tulla walmista, koska vielä w. 1730 ollut kellaria kirkossa.

Skalisten kylän „kirkko-krouwit“ eivät suinkaan waiikutus- tansa laanneet sentähden että w. 1734 tuli Maaherran kielto sen täällä olewan laillisen krouwin pidosta; koska seuraawana vuonna promastinkeräjisissä taas walitettiin, että juoppous oli ylellinen täällä samoin kuin joka paikassa, ja että kirkkosafin usein oli juopuneita. Eipä näy Maaherran kieltoakaan tuon krouwin suhteen heti totellun, koska tällöin (1735) pyhettiin „että Konsistorion ja Maaherran kautta haettaisiin pois se krouwi, joka oli Skalisten kirkon-tylässä, syystä että, waikka krouwarin tyllä luultiin pidättävän wiinan myynnin sunnuntai- ja pyhä-päiwinä, juomarit toiwat muassansa luvattomasti keitettyä wiinaa, sanoen sitä krouwarilta ostaneensa“. Välleen w. 1739 walitetaan sitä yhteistä juoppoutta („gängbara sylleriet“). Pahe oli siis yhä pahenemassa wiime woosifadan alkupuolella, eikä nähtä sille sittenkään pysäystä tulewan, waan aina se enenee; koska Piispan keräjisissä w. 1750 sanotaan, että „juoppous näinä aikoina on yhä enemmän tawaksi tullut“, senkin kautta kuin nyt oli wiinan polttowapaus ja wilja tällöin oli halwassa hinnassa. Tämän tähden mää-

keräjäin protokollasta ei ole muuta jälellä kuin 2 § otteena Konsistoriosta lähetetty Skalisten kirkon arkistoon.

***) Sama walitus kuuluu maamme muistakin fuurista kirkon-tylistä, jotta niihin sowluttu tuo wanha sananlasku: „Kuta likempänä Roomaa, sitä lähempänä helwettä“. —

räski Piispa erinäiset tarkastajat („uppshningsmän“), jotka hnnä Ruudennusmiesten kanssa *) pitäisivät juomarit silmällä ja ilmoittaisivat ne prowastille eli papistolle, joiden käskettiin sellaiset juopot, jotka eivät totelleet papiston ja kirkkoraadin varoituksia, kieltää Herran Ehtoolliselta ja panna jalkapuuhun eli muuhun rangaiistukseen saattaa Lain ja Asetusten mukaan. Samoin meneteltäisiin kaikkein muuttenti paheitten suhteen, joihin ei maallinen laki ryhtynyt, niinkuin kiroilemisen ja muun Jumalan nimen turhaan lausumisen, aamu- ja ehtoou-rukousten ja Jumalan palveluksen ylenkatseen y. m. — Vuoden 1759 Piispan keräjisä huomautetaan, että, waikka viime piispan keräjisä oli tarkastajia määrätty, ne niinkutsutut „wanhimmat“ olivat tätä wirkaa pitäneet. Nyt sitä vastaan lupasi pastori niin pian kuin mahdollista on nimittää senkaltaiset tarkastaja-miehet kuhunkin piirikuntaan, joidenka tulisi waaria pitää ja tiliä tehdä naapureinsa elämästä. — Näistäkään kehuttamista toimista ei astia parantunut; waan juoppous leweni lewenemistään niinkuin mätähaawa seuralunnan ruumiissa, ja kuin oli ehditty tälle waloisalle vuosisadalle, sanotaan w. 1804 prowastin keräjäin protokollassa sen olleen jo niin suuressa määräsä, että oli tarttunut nuorukaisiin. Topa oli tämä surettawa seikka w. 1836 joutunut siihen mittaan, että, walituksen ohessa „suuresta juoppoudesta, joutopäiwäin pitämisestä ja Skalisten kylän kirkkofrouweista“, kirkonkirjat osoittiwat juopumuksesta sakotettujain: Emäkirkolla 111 (siis jokainen 15:s lailliseen ikään ehtinyt mies), Rankaanpäässä 38, Karviolla 8, Parkanosja 27, Honkojoella 6, eli yhteenjä 190 miestä, joka warmaan ki on peräti wähenen luku todellisesti sakon ansanneista, sillä näin laweassa nimismiespiirisä, kuin kaikki 6 nykyistä seurakuntaa eli 3 pitäjää olivat yhtenä semmoisena, joutui harwa juoppo nimismiehen pateille muullosti kuin keräjä-mattoilla, joilla tietysti usiammat, miltei kaikkikin sakotuksen syyt tapahtuivat, samoin kuin myös markkinoilla. — Waikka jalka-puuta ja sakoitusta vielä viime sanotun vuoden jälkeen wäljettiin, nousi juoppoin luku niin että w. 1855 e. m. Skalisten emäkirkolla jo oli 162 sakotettua eli joka 9:s laillinen mies; Parkanosja oli 35. — Niistä kymmenestä wuodesta, jotka seuraawat siihen asti

*) Huomattawa on näiden määräysten yhtäläisyys uuden kirkko-lakimme asetusten kanssa (mutatis mutandis).

kuin Wiinanpoltto-oikeus *) ensimmäisten Baltiopäiväin jälkeen w. 1864 lakkasi, saattaa lyhyesti sanoa, että se oli juoppoin kultainen wiinassa uiskentelemisen aikakausi; ei, näet, enää tarwita jalkapuuta, eikä sitä tieteni kukaan kaipaakaan; jos olisi „kotitarpeen“ wiinan poltto pitkitänyt, ei enää jalkoakaan tarwittaisi **); sillä nythajasta sopii sanoa, että nyt juodaan kuin maan saadaan, ja katowuosinakin koetettiin ahkerasti sala-wiinaa keittää, eikä juuri peräti piilotellen. Esiwalta tosin on koettanut parastansa sen estämiseksi. Wiimein määrättiin kuntakokouksissa 1869 seurakuntain oma tarkastus jalkoimeen sala-wiinan rikofista; jo on 1½ vuotta siitä kulunut ja kokemus osoittaa että „puffi on joutunut kaalimaan wahdiksi“. — Tämä kirjallisille ja wakkaille tiedoille perustettu wiinan ja juoppouden historia ei kaipaa muuta lisäystä, kuin että se on itkun aine paikkakuntamme oloissa! Millinen lienee muitten maakuntain historia tässä asiassa? Tuulen main että se usiammassa paikassa on kulkenut samaa rataa! — Tutkimus parannuksesta tässä on yhtä waikea kuin lawea, tarkoitukseemme kuulumatoin, kertomustamme laajentamaan. Yhdeltä puolen wiittaelomme main kansallis-hengen herättämiseen kirkon, koulun ja kuntahallitusten kautta; toiselta puolen rohkenemme lyhyesti lausua, että kaiken pelotuksen ja pakon poistaminen raa'an kansan paheitten suhteen on (kauniimmin sanoen) kaukana asuwan siwistuksen ihana unelma ja liian aikainen ohjan hellitys wallattoman lihan kurituksesta. Että nythajan rientävä siwistuksen henki monen maan paikkamme suhteen tuossa liewityksessä on suuresti erehtynyt, sen woin kokemuksesta todistaa. Mitä e. m. uuden kirkkolakimme kirkko-kurin sääntöihin tulee ***) , ei sinä, (N. B.) entisen Skalisten kansalle, ole kirkko-kuria haahmoksi warjoksikaan. Siinä määrähystä kirkkoraadista sanon ensin tuoreesta kokemuksesta Lutherin sanat: „meillä ei ole siihen (kelwollista) miehiä“ („Wir haben nicht Leute dazu“) ! Toiseksi sanon yhtä

*) Jolla wihdoin oli se kummallinen nimi „kotitarpeen —“.

***) Sitä ei wiimeaikoina juuri usein enää ole käytettykään. Marckinoistakaan kaupungeissa ei kuulu enää safotettuja kuin joskus joku harwa, roiston näköisempi. Vieneekö tuossa takin muoto määrääjänä, wai onko siwistys kapakkain kaittijana?

***) Seuraawa on luettava osaksi paikkakuntamme historiaassa eikä moitteeksi kirkko-laittamme, jonka kirkkokuri saattaa olla aiwan sopiwa Helsingissä y. m. m. siwistyneessä paikassa!

wakaasta tiedosta, että kuin tämän paikkakunnan jumalattomille julistetaan korkein seurakunnan kirkkoraadin voimassa oleva kirkollinen rangaistus: „hänen kadottaneeksi oikeuden olla kunnina, walita jäseniä kirkkoraatiin, edusmiehiä yleiseen seurakunta-kokoukseen j. n. e.“; niin hän suu-auki ihmettelee, mitä se on? — Sitte kuin hän asian ymmärtää, huomaa hän, että kirkko-„kuri“ on vapauttanut hänen noista pitkistä waiwaloisista lasten ristille-kuljetus-matkoista, jota hän tähän asti on tehnyt wanhan kristillis-welwollisuuden lain johdosta: „lasta ristille, ruunista hautaan“; waan josta waiwasta nykyään wälästi jo on pyhdytty palkintoa waiwais-kassasta! — — *) Se taas, ettei hän saa olla noissa waali-kokouksissa osallinen, on hänelle ihan turha, sillä ei hän ole ennentään kokousten asioista huolta pitänyt; siitä ei ymmärtäväisillä hurskailakaan miehillä täällä ole suurta huolta ollut sen jo kerrotun yhteis-hengen puutteen tähden. — Sananen kokouksista saakoon tähän stanja. Kunnan- sekä kirkon-kokouksiin, jotka eiwät koske maksuja tahi yhteisiä töitä eli yleensä menoja ja tuloja, on waikeeta saada kansaa kokoon. Jos siis semmoisissa asioissa, jotka koskemat edellä nimitettyjä kirkollisia waalia ja muita hengellisiä asioita, pidät kokouksen täällä arko-päiwänä, ole warma siitä ettei sinne tukaan tule; jos sen pidät sunnuntaina kirkossa jälkeen päätetyn Jumalanpalveluksen, jää tosin moni uteliaisuudesta kuulemaan; mutta ainaki täytyy puheen-johdajan tämmöisissä asioissa yksin puhua, yksin päättää, kuin ainoastaan joku harwa nimen-omaan kysytynä awaa suunsa myöntämään. Niinpä tahtoo käydä monessa wähy-päätöisemmässä kunnallis-asiasakin. — Tässä on piirretty yleinen kuvaus, jonka historiallista totuutta erityiset poikkeukset eiwät kumoo. —

Kuin wihdoinki olemme saaneet juoppouden historian ja sen johtamat syrjä-seikat suoritetuiksi, palajamme muiden paheitten tarkastukseen, jossa (paitfi mitä edeskäsin kerromme 6:n kääskyn rikofjesta) meitä kohtelee monenwertaisesti hauskemmat katselmuksat. Niin e. m. ei ole kuultu täältä wainoja, murhia ja isompia tappeluksia koskaan semmoista kuin rajanaapurissa, Suupohjassa. Paitfi kassi wiime nälkäwuosina Skalisten emäkirkolla tapahtunutta murhaa, joista toinen mielipuolen tekemä, ei sitä miesmuistiin tiedetä tässä maakunnassa

*) Muinen kuin ei laillista waiwais-hoittoa ollut, toimittiwat naapurit kyyhään ruumitt kunnialla hautaan 4, 5:kin penikulman matka-waiwoilla, aawistamattakaan palkkioista; samoin lapset ristille.

tapahuneeksi, muuta kuin yksi eriskummainen Pankaanpäässä muutama vuosikymmen sitten. Nui, näet, Wenestöskön kylässä Sufihalmeen torpassa eräs pahanilkinen mies, kutsuttu „Soikan sudeksi“, joka hätyytti matkustawaisia ja osoitti kaikellaista koiruutta naapureilleensa. Kerran pitokokouksessa päättivät kylän isännät (luultavasti päihtyneinä) rangaista hänen monet konnan ikkityönsä: ottivat seipäät, menivät Soikan suden tupaan; tämä kellari-kuoppaan pakoön ja sinne soheivat seipäillensä konnan kuoliaksi juuri kuin suden kuopassa. Tästä kylänmiehet Sipiriaan. — Wainoja ei ole kuultu kuin muutamia Itälisten kylässä; samoin ei myöskään koskaan puukko-tappeluita muualta kuin jos Karwian perältä, jossa siten välisti owat osoittaneet Suupohjalaisluontoansa.

Warfauksia ja muita rikoksia on tapahtunut aiwan vähän, mainitsematta ruoka-näpistelemisiä nälkä-wuosina. Erinomattain huomattawa onki se seikka, ettei e. m. Parkanon ja Jämijärwen seurakunnissa 12 wuoteen ainoatakaan witsjoilla rangaistu! Itälisten emäseurakunnassa oli w. 1855 warfaudesta tuomittua 19, Parkanossa silloinkin ei ainoatakaan. Sitä vastaan on metsän raiskauksesta erittäin Kruunun mailla monia jätetty; ja vieläkään ei moni sitä warfaudeksi ymmärrä.

Niinkuin jo monissa seikoissa olemme osoittaneet, on kansan siwistys täällä yleensä vielä alhaisemmalla kannalla; waitta kansan luonnossa tosin on monta pysäköttää oikeelle siwistykselle, kun se wain kerta pääsee juurtumaan, ja lukutaitokin on täällä parempi kuin woisi luullakaan. (Siitä edespäin). Siwistyksen alhaisuus osoittaisi mies- ja nais-puolen siwehdellisessä keskuudessa, joka ei täällä ole kehuttawa. Tätä osaksi osoittaa äpärälasten luku; waitkei se suinkaan tähdellisesti woi tämän siweys-asian oikiata laatua ilmoittaa; sillä warmaanki ei äpärä-lasten luku ole täällä suurempi kuin muissakaan maamme paikoissa. Jos wertailemme tätä lukua 4 eri pitäjistä, näemme äpärä-lasten luvun 1800—1804 keskimäärin olewan Hämeenthörsä joka 20:s, Salasjärvellä 29:s, Eurassa 30:s, Pirkkalassa 14:s ja entisesä Itälistä joka 23:s syntyneistä; mutta w. 1850 oli niiden luvun nousut joka paikassa seuraawaiseen: Hörsä joka 15:s, Salasjärvellä 10:s, Eurassa 18:s, Pirkkalassa 12:s, Itälistä joka 15:s (samoin täällä w. 1865).

Mutta täällä on toinen seikka, joka siweys-elämän suhteen on sitä moitittawampi, nimittäin se yleinen tapa, että usiammat awio-
liittoon aikowaiset ennen aikaa muuttawat yhteen asumaan; erinomai-
tainki muuttaa melkein jokainen asuntoon emännäksi eli isännäksi tulewa
sinne aina noin puolta vuotta ja wuottain ennen kuin awiokuulu-
tusten toimiin mennään, jota ennen enimmästi eletään yhdesä juuri
kuin awioliitto jo olisi walmis. Sitte taas kuin wihdoinfin on jou-
duttu kuulutukseen, wiipyy usiammilta toinen puoli-wuosi ennen kuin
ehtiwät wihille. Täten tapahtuu kumminkin puoleksi, että lapsi on
joko siitetty eli jo syntynyt ennen kuin parikunta on wihitty; ja
wastapa sen huomattuansa he kuulutukselle ja wihille kiiruhtawatfin.
Jospa siis oikein lasketaan, owat warmaanki puolet esikoisista äpäriä
tai „laittomia“ lapsia. — Tämän peräti pahentawaisen seikan
shynä, jota tietemme paikkakunnan papisto ahkerasti jo kauwan
turhaan on kokenut poistaa, ei ole kuitenkaan niin paljo siweydellisen
tunnon warsinainen puute, kuin miltei enemmän tuo jo monasti
mainittu kansan luonnon yleinen härkämäinen hitaisuus ja huoletto-
muus sekä samassa muutamat paikkakunnalliset ja historialliset wai-
heet, jotka tässä owat erinomattain huomattawat. Uina wuoteen 1853
asti oli kaukaisimpain noutaminen kuulutus-kirjat 7 ja 8:kin penikul-
man päästä, ja kuin 50 vuotta sitten ei ollut teitäkään, ei ole ihme
että Skalifissa pastorin luonna käytiin aika harwoin, silloin wain
kaukaisimmilta kuluilta (ja 3, 4:nki penikulman päästä) kuin muitakin
wälttämättömiä asioita sattui olemaan. Tästä on wuosisatojen kuluesä
awiokuulutusten wiivhytys tullut juurtuneeksi tawaksi. Samat syht owat
myös waukuttaneet sen tawan että wihkimys wiipyy, waiikka jo wiime
wuosisadan lopulla ja tämän alulla, seurakuntain shynnyttyä, pappi
löydettiin lähempänä koto-paikkaa. Vielä luulemme samain shitten
waukuttaneen senki tawan, että melkein kaikki parikunnat, warakkaam-
mat talollisetkin, näihin aikoihin asti owat tulleet kirkolle papin tykö
wihille. Joskus harwoin on pappia kuljetettu häihin. Häitä ei moni
pidäkään, wain sen siaan kuuluttajaiset.

Samoin tuodaan täällä kaikki lapset papin tykö ristittäwiksi,
tawallisesti sunnuntai-aamuisin. Ristiäisiä ei pidetä. Mutta maahan-
paniaiset aina köyhemmillekin. Ruumiita kirkolle kuljettaissa waisataan
koko matka wirsiä. Shyn itäwät ja waiwaloiset oliwatkin muinen,
kuin ei vielä kappeleita ollut, nuot ruumiitten kuljetusmatkat poikki

järvien, metsäin, newain j. n. e. Eipä ollut moitittavaa, että kuljettajat eli kantajat ikäviä retkijänsä weisulla lyhentivät; eikä siinä muutoinkaan ole moitteen sija kuin ei se tapahtu taikausta eikä wiinaasa, vaan kristillisestä hartaudesta. Sitä vastaan on se tapa moitittava, että sairasten tykönä muinen aina (nyt toki harvemmin) kuljettiin niin kutsutuita „rukoilijoita“, tavallisesti teko-pyhii ulkollatuita änniä, jotka paawilaisella tavalla sairaan muka taiwaasen rukoilivat ilkeellä höpinällä, joka ei muuta ollut kuin Jumalan nimen pillkaa. Toista sairastenkävijä on tosin ollut harvoja, jotka taitsivat neuwoa eli opettaa fairaita ja kuolewaisia. Tämäki tapa on alkunsa saanut pitkäin matkain tähden, joiden wuoksi erittäin säitten riitteellä oli moneen paikkaan mahdotointa pappia noutaa fairaitten työ, erinomattain silloin kuin kaikki papit asuivat Skalisten kylässä, josta ajasta ei vielä ole sataa vuotta.

Palataksenne takasin ruumiitten hautaukseen, on viime wuosisadalta muistettava, että silloin paljo haudattiin kirkkoon, waikka siitä maksu oli korkea (3—9 taaleria) ja waikka aina manattiin pispankeräjissä (e. m. 1759) ettei kuolleita kunnioitettaisi eläwäin terweyden kustannuksella, vaan että ruumiit pantaisiin maahan kirkkopihaan. Mutta kansan taika-usko ei ojentunut semmoifestakaan wakuutuksesta kuin Piispa R. Fr. Mennander viime sanotussa tilaisuudessa lausui: „Maa on Herran ja fama on misä luomme lepääwät“; sillä w. 1780 kuin Piispa Jak. J. Saartman täällä piti keräjiä, kuuluu protokollassa: ettei kirkkoon enää haudattu muita kuin isäntäwäkeä, jonkatähden laattia ja penkit olivatkin raqitut, niinkuin nähyi. Piispa hehoitti että kokonaan hylkäisiwät tämän wahingollisen tawan (niinkuin jo naapurissa Moushijärwen pitäjässä oli tehty), erittäin kuin myös Esiwalta sen mielellänsä näkisi; „mutta tähän seurakuntalaiset eiwät suostuneet;“ kuitenkin päätettiin että jokaisesta hautasiasta kirkossa tästä lähin maksettaisiin 1 Rikki 16 skill. hopeessa ja että pidetään kuori kajoomatto-mana. Kuin uusi kirkko w. 1799 rakennettiin, ei sinne enää ruumiita haudattu, ja prowastin keräjissä w. 1804 sanotaan ettei Rankaanpään ja Karwian kirkkoihinkaan enää haudattu; mutta Skalisten wanhaan emäkirkkoon, joka oli uuden lähellä, haudattiin yhä vielä. Suku hautoja ei ole Skalisissa ollut muita kuin entisessä kirkossa löytywä pappein hauta.

Niinkuin tässä olemme nähneet monen wanhan tawan sitteesti

kansan parissa pyshneen, niin owat myös wanhat ihmisluontoon kuulwaijet ja katholisuudesta perityt taitaukset ja noituus peräti sywälle kansan mieleen täälläkin juurtuneet, waikka niiden julki-ilmeisjään uudenman ajan kristillisesä walossa on wäki sinki tähtynyt piiloon paeta. Harwan puheesta (waikka tosin muutaman) kuulee täällä taikausten suosittelamista, mutta sitä sywemmällä makaa se monen sydämessä, ehkei rohkene sitä ilmi tuoda. Monasti on vielä e. m. lasta kasteelle tuodessa kapaloon lätketty arkkiwirsiä y. m. kirjan lehtiä sekä jormuksia, joten muuka luullaan lapsesta hyvä lukija tulewan ja että se onnelliseen awioliittoon joutuu. Elukkain kipeeksi tullessa sidotaan usiasti niin kutsutuita „hivelys-lankoja“ sen jäseniin, jossa myös loihitu-lukuja eli „höpötyksiä“ käytetään. — Kirkon-wiiniä kuuluu etsitämän kirkowäärteitä erittäinki forma-tauteihin. Sitä moittittuani on moni taitauksiin menemätöin selittänyt sen luonnolliseksi lääkkeeksi, josko wain mistä saa wiiniä korwaan tipahtaa, jottei sen siis tarwitse olla kirkosta tuotua. Pelkään kunninki sen olewan wanhaa taika-uskoa. Warfinaisia noitia ei enää löydy, ellemme jiksi lue erästä wanhaa kruunun torpparin waimoa Sydänmaalla, jolta joku vieläkin on tiedustellut salaisia asioita ja etsinyt parannusta elukkain tauteihin. — Tontuista eli „trullista“ kuullaan joskus täälläkin vielä puhuttawan.

Wanhain kansallis-tapain ja leikkein seasja ei ole muuta sanottawaa kuin „helka-walkeen“ polttaminen helluntai-juhlanan. Silloin nuoret kokoontuwat ehtoolla korkeemmalle mäelle eli kallion törmälle, asetawat wanhan paatin pystyyn ja kosoowat sen ympärille puita ja wiriteitä. Harwasta paikasta toki enään helka-walkeetkaan loistawat. — Hyppy-kokouksia ei myöskään nythään pidetä. — Kortti-peli on tieteni warfin kadonnut.

Pitoja ei tässä maakunnassa pidetä koskaan ylellisiä, ja silloin harwasti kuin joku warakas pitää wähä paremmat, ei ole niissä puoltakaan sitä korskaa ja ylellishyettä kuin nähdään naapuri-paikkakunnissa. Jo Kyrösjä ja Mouhijärwessä, puhumattakaan Pirkkalasta, owat kemut kahta kopeemmat. Erinomattain kiitettävä on, ettei kukaan täällä pidä lufusia-pitoja samassa muodossa kuin muualla. Kuokaa niissä, samoin kuin muisjain pidoissa, on pari kolme lajia, aiwan yksinkertaisesti. Sitä kiittääki papisto, joka työnsä lopetettua hifiisissä pirteisissä pääsee wapaaksi siitä tuntikautisesta pöydässä istumisen piinasta, jota monessa paikassa tähtyy kärjää.

3. **Lukutaito** ennen ja nytään. Tästä löytyy entisiltä ajoilta piispan- ja prowastin keräjäin protokolliissa lyhyitä tietoja. — Kuin piispa Laur. Tammelin Dan. Juslenius'en kanssa w. 1731 täällä tutkisteli kansan kristillishyöden taitoa, annettiin katelismo-tutkinnon pidettyä se lause, „että suurin osa seurakunnan jäsenistä taisi lukea ja ymmärsi kristin opin pääkappaleet“. Gezelius'en katelismo, jota wanhemmat ihmiset wieläkin täällä lukewat, oli siis jo usiammalla, waikei wielä w. 1734 wirsi-kirjaa ollut enimmällä osalla. Millä kannalla kansan opetus ja lukutaito sitä ennen oli, sitä emme ole löytäneet muita tietoja, kuin että Konsistorion wälipäätöksesjä prowastin keräjäin protokoliin w. 1708 „ylistetään että seurakunta oli kauniisti kaswanut kristin opin taidossa“, sekä että pappein kokouksesja 6 ja 7 päiw. Syysk. 1709 päätettiin, että papit „rippisioissa“ (kristihällen) lufuetelein flaan tekisiwät erinäisen luettelon taitamattomista, jotka ripille kirjoittaessa lufisiwat heille ennen annetun läksyn ja taas saisiwat uuden. Jopa 1700-luvun alulla kumminkin piispa Gezelius'en aikana pidettiin kirkossa Raamatun selityksiäkin: Konsistorio oli määrännyt että erinäisiä määrättyitä Wanhan Testamentin kirjoja piti selitettämän saarnan esipuheen siasja. Mitä kirjoja kansalla tällöin oli, sen jo sanoimme. Käsi-kirjoitetussa Konsistorion kierto-kirjeessä w. 1739 kehoitetaan papistoa, että se käskisi kansan ostamaan wirsi-kirjoja, joita isoja myytiin silloin 6 Taalerilla; samoin Uutta Testamenttia 3 Taalerilla ja samaan hintaan kirja „Paratiisin Yrttitarha“, sekä „Kääntymysen harjoitus ynnä Muisto-kirja ja Uuden sytyymisen harjoitus“ 2 Taalerilla. Näitä kirjoja oli siis tällöin. — Kirjeessä (käsi-kirjoitujena Skalisten kirkon arkistosessa) 22/8 1744 taritsee Toht. Dan. Juslenius Swebelius'en katelismoa Suomeksi käännettyä 1 Taal. 4 skill. kappaleelta, ja jos usiampia otetaan 1 Taalerilla. *) Jopa w. 1749 tarjotaan Wegelius'en Suomalainen Postillakin. Olito kansalla tällöin wielä almanakkaa, sitä en tiedä **). —

*) Sama Juslenius (harras Suomen kielen ystävä) tarjosi samalla kertaa tilattawaksi painossa parawillaan olewan Suomalaisen Sanakirjan, joka 5/7 1746 oli walmis.

**) Wanhemmaa Suomalaista almanakkaa emme ole nähnyt kuin w. 1741; mutta Skalisten kirkon-arkistosessa säilytetyissä kirjeissä olemme lukeeet, että Profesjori Laur. Tammelin (sitte piispa) jo w. 1707 pyysi papiston hänelle ilmoittamaan minä päiwinä marffinat pitäjäissä pidetään, että ne taidettaisiin painattaa Suomalaiseen („finsta“) almanakkaan. —

Jos palaamme katsomaan mitä piispan- ja prowastin keräisissä lukutaidosta yhä eteen-päin sanotaan, kuulemme ensin w. 1737, että vanhain kristillisyyden käsitystä kehitettiin; nuorten lukua sitä vastaan moitittiin. Samoin sanotaan w. 1750 nuorison lukutaidon olleen huonon, jonkatähden määrättiin lasten opettajia kulmakunnittain. Samallinen moite nuorison huonosta luku-taidosta kuuluu myös piispan keräisissä ²⁰/₁₂ 1780, jonka protokolla hyvin walaisee kansan opetuksen y. m. kirkollisia vaiheita tähän aikaan. Siinä kuuluu ensiksi, että, waikka luffarit niin emäkirkolla kuin Rankaanpäässä todistettiin kelloilliseksi lasten opettajiksi, ustampain nuorten lukutaito oli aiwan huono, johon pitäjän pastori selitti syyksi, että vanhemmat ja isännät owat huolimattomia toimittamaan heidän hallintoonsa kuuluwalle nuorisolle sisäluwun oppia ja sanovat sen tarpeettomaksi ja ainoastaan pappein konsteiksi („upptåg“), pitäen sen kylläksi kuin nuoret oppiwat kristinuskonnon kappaleet wain ulkoa. Sentähden päätettiin, että huolettomat vanhemmat ja haltijat sakotetaan 8 skillinkiä hop. rah. kirkkoraadin tutkimuksen jälkeen. Tarkastaja-miehiä oli niinkuin ennenkin ja kruunun palvelijoista sanottiin että he nykyään („nuförtiden“) owat halullisia auttamaan kirkkoherraa, jota tuohon lauseeseen katsoen ei ennen tapahnut. — Ne niinkutjutut luku-setelit mainitaan täällä nyt ensikerran käytetyksi. — Kirkkoherra sanoi että Raamatuita ja muitakin kirjoja tähän aikaan jo paljo ostettiin.

Jos wertaamme kansan lukutaitoa käyillä olewan vuosifadan alussa ja lopulla, näemme sen alkupuolella karttuman, mutta loppupuolella, sen mukaan kuin wiinan tulwa ja sitä seuraawa tapain turmio kohosi, yhä huononeman, waikka opetuksessa ja sen walwomisessa oli monia toimia pidetty. Prowastin keräisissä w. 1795 sanotaan, ettei osa nuorisosta laisinkaan osannut tawata eikä lukea sisältä ja että aiwan harwa wanhoista taisi lukea. — Wanhat lukijat oliwat kuolleet ja sisäluwun ylenkatseen ja huolettomuuden hedelmät rupešiwat näkymään vanhemmissa ja nuorisfa. Syyksi luettiin silloin pitkät matkat ja köyhyyks, jotta ei kaikkia saatu luffarin kouluun eikä niitäkään toimia menestymään, jotka piispan keräisissä w. 1780 oli määrätty. Toiseksi walitettiin, että kansa wieläkin piti sen täytenä kuin wain taisi ulkoa lukea. Ufiammat taisiwatkin tällöin Lutherin Katelismon ja osittain myös jo Swebelion selitystä ulkoa, waikka enemmistö luki Gezelius'en selitystä. Mutta hymmärettävää on, että uskolufukin lopp-

puisi sitä myöden kuin sifälumun taito vanhemmilta katoa, ja luultavaa on että luku-taito tästä puoleen, wäfilumun ja köyhyyden runsaan kattumisen ohessa, lasten parissa olisi peräti mitättömään kadonnut, ellei juuri näinä aikoina olisi rippi-kouluja ruwettu pitämään. Ne mainitaan ensikerran w. 1795. — Tosin kyllä ei näissä rippi-kouluissa paljo mitään ensimältä opittu, koska niitä vielä tänki vuosifadan kolmannella kymmenellä pidettiin ainoastaan wiiton eli korkeintaan kahden päivät; mutta ne olivat ainakin hyödylliseksi ja tarpeelliseksi palkutukseksi laiskoille ja huolettomille; wasta wiimeisinä vuosikymmeninä on niissä täälläkin tarkempaa ja laweempaa opetusta Kaamatun historian lukemisen kanssa jaettu. — Nuorison siweyden ja sunnuntain wietämisen waarin-pittoa warten oli vielä w. 1804 jokaisessa luku-ruodissa ynnä kuudennusmiesten kanssa ne entiset tarkastajat, joita nyt kutsuttiin „ruotumestareiksi“, joita ei wiime-aikoina enää ole ollut, sillä laillinen waiwaihoido yhä karttuwane proletarismoneen on ottanut nämät entiset siweyden tarkastajat wirkaansa. Saitos toki nyt uuden kirjkolain kautta jälleen uudistetaan.

Millä kannalla kansan luku-taito oli tämän vuosifadan ensimäisellä puolella, siitä on kirkonkirjoista waikea selkoa saada, kuin lukutaidon merkit niissä owat epä-osoittawaisia: yksi käyttänyt yhtälajia merkitystä, toinen toista. Mutta sitä warmemmin tiedämme että kansan taito alkaen w. 1850 on ollut yhä enenemässä erinomattain pastorin apulaisen ja wirantoimittajan Karl Gust. Törnqwistin 15 wuotisen ahkeran toimen kautta, mitä Skalfisiin ja Jämijärween tuleepi, jossa wiime-mainitusse seurakunnassa pitäjän apulainen Adolf Cedberg myöskin Törnqwistin tointa hartaasti pitkitti, jomoin kuin Parkanosse kapalainen *) (sen nykyinen pastori) Nils Sak. Juselius. Myöski Kankaanpään papiston toimi lukutaidon edistämisesse on kuulunut kiitettäväksi. Ja kansan lukutaito on todellakin täällä paljoo parempi kuin woisi luulla, warmaanki parempi kuin monessa siwistyneemässä paikkakunnassa! Urwiolta luulisimme ylimalkaan kolmannen osan koko maakunnassamme lukewan hywin, toisen kolmannen tydyttävästi ja auttawasti, lopun huonommin, kuitenkin niin että harwa on warsin

*) Nykyisen näissä 6:ssä seurakunnassa wirassa olewan papiston harvastuffia kansan opetuksen ja siwistyksen suhteen en ole sowliaas enkä kelmollisenkaan tarkastamaan, koska itse kuulun siihen ja se tarkastus siis olisi tuomitseminen omasse astiasa.

taitamaton. Wiime nälkä- ja tautivuosina tahtoi luku-taito lapsissa wähhän ruostua, kuin monet olivat kerjuussa ja wanhempain ruumiin ja sielun voimat vuosi-kausia olivat nääntymäisillään; papisto taas sekä itse sairasti eli kulki yhä sairaitten tykönä tahti taisteli moniaikaisen ylen raskaan waiwaihoinnon takan alla. — Nämät haawat kuitenkin taas owat paranemassa, jotta kansamme lukutaito on tavallisen tyhdyttävä.

W. 1804 oli koko entisesä Skalifissa 34 luku-ruotia; W. 1853 oli niitä jo yhteensä 62: Skalifissa ja Parkanossa 38 ja Rankaanpään pitäjässä 24. Niiden luku on kuitenkin sitten enentynyt. Lufusioja kutsutaan vieläkin wälästi „rippisioiksi“, syystä että muinen wanhemmat ihmiset niissä käiwät Herran ehtoollijella, joten muinen, kuin ei vielä kirkkoja ollut muualla kuin Skalifissa, tapahtui ettei wanhemmat ihmiset koskaan kaukaisemmilta kulmilta päässeet kirkkoon. *) — Niin kutsutuita kulma-saarnoja pidettiin, ennen kuin kappeleita löytyi, Parkanossa, Karmiolla, Wenesjärvellä ja Rankaanpäässä, ehkä Jämijärvellä; mutta w. 1804 pidettiin niitä Sydänmaalla, Jämijärvellä, Wahojärvellä ja Suhtimäessä, joissa kahdesa wiimemainituspaikkaa niitä vielä on pidetty.

Kansan hengellisen elämän katsannoissa kohtelee meitä wiime vuosifadalta kumminkin yksi sangen kiitettävä asia, nimittäin aamu- ja ehtoorukousten pitäminen kyläkunnissa. Ja että tämä Jumalijunnan harjoitus erinomattain 1700-luvun alussa oli wakaa ja tapahtui täydestä todesta, näemme siitä waarin-pidosta, jolla kyläin wanhimmat pitivät niistä huolta. Niin e. m. oli Johan Resti Kilwakkalasta vuoden 1708 prowastin keräjisä kutsuttu esiin ja manattu tästä-lähin uskollisesti löhdyttämään aamu- ja ehtoo-rukouksissa, jonka sitä ennen oli laimin lönnyt. — W. 1750 todistetaan että näitä rukouksia pidettiin kaikissa kyläkunnissa, mutta jo w. 1804 sanotaan niitä wain muutamissa kylissä enää pidetyiksi ja sittemmin lakkasivat ne warsin.

4. **Hengellisistä lukunnoista.** Semmoisia ei sowi sanoa täällä koskaan olleen yleisempiä; ne herätykset, jotka täällä tawataan, owat

*) Eipä siis ihme, että on seuraawa juttu tän vuosifadan alulta tahti viimeisen lopulta: Kuin wanha ukko pitäjän Sydänmailla sairastui ja pappi tuli hänen tykönsä alkaen puhutella wanhusta: „ehkä jo pitkän syntisen ikänne waellus loppuu!“ pakisi ukko: „ei ole minulla waelluksista syntiä, sillä muutamian Herran olen käynyt kirkoh, kahdesti Swllin myllyh“.

ulottuneet ainoastaan muutamiin henkilöihin siellä täällä eikä koskaan kokonaiseen paikkaan eli kyläkuntiin. Ustamat heränneet aikain kuluessa tavataan läntisellä osalla (enimmästi Rantaanpään ja Honkojoen rajoilla), jota vastaan itäinen puolisko aina on ollut liikkumaton. —

Eräs jalo, miltei ainoa hengellisen liikunnan johdattaja kansan parissa täällä oli Matts Pukanhaawa (synt. 1751, kuoli 1833) Rantaanpäässä. Tämä vähäinen laiha mies oli nuoruudessaan herännyt ja sittemmin kristillisyhyden oikein käsittänyt Ewangeliselta kannalta; hän eli niinkuin kristitty, oli nuhteeton ja ahkera lukemisessa, rukouksessa ja lähimmäisten neuvomisessa; waan hän ei saarnallut eikä koonnut isoja kokouksia. Tosin olivat sanansa terävät ja vaikuttawaiset; mutta laameampaa liikuntaa ei hänkään aikoin saanut. Muistinsa elää vielä muutamissa heränneissä. — Vielä vähemmän liikunnan vaikuttanut Matts Rönni Parkanosja, vaikka hänkin oli harras. — Sitä suuremman kohun nosti paikottain muutama willi- ja hurma-henki Lamialta, Dawid Rakkurilampi, joka riivattuna unenhurmoksisia höpötelä kaitellaisia. Sitä kuljetettiin ympäri parikymmentä vuotta sitte ja raaka kansa juoksi kuulemassa tuota kummaa. — Toiset wiekkaat petturit [e. m. Uljaan Esa Miettisissä] jotka olivat rukoilijoita olewiinaan tuskin ansaitsewat mainitsemista. — Yleisesti täytyy paikkakunnan hengellisen elämän suhteen vielä surkutellen lausua: „Pimeys peittää maan ja synkeys kansan.“ —

5. **Italisten kielimurret.** Sitä ei tarvitse sanoa, että kielimurret täällä on länsi-suomalainen, koska maakuntamme ei suinkaan ole niin vähäinen, ettei sitä jo ensisilmäyksellä löytäisi Suomen kartan läntisellä puolella; mutta sitä paremmin on huomattawa, että täällä on yksi niistä monista murre-osaistoista, jotka Länsi-Suomesa ovat niin peräti äkkiä paikkakunnittain rajoitetut. *) Kyrön ja Ika-

*) Semmoisia kielimurteen osastoja, jotka seuraawat wesiä, pitäjän ja maakuntain rajoja (ja siten ovat ohjeena asutus-historian tutkinnoissa), ovat e. m. 1) Punkalaitumen, Voima- ja Kokemäenjoen warren, jonka keskusta on Quittinen ja murteen pää-omaisuus, että äänetöin puustawi sanain keskellä ferrataan: „häärääät mennee werräästä orraille“, „ruffiitta“, „hywwää kallaa“. Uswilassa, jossa on tämän murteen pää, kuuluu wiimesen esim. plur.: „hywwii kajoj“. — 2) Rantamaan murret Udestakaupungista Luwian ja Uswilan rajalle (maanselkään asti), jonka keskuus on Rauna ja murteen pää-omaisuus, että niellään tawausten loppu-ääni (e. m. „papplast“ (pappilasta), „luffriitt“, „maks itt.“). — 3) Turun tienon. — 4) Kulowettä, Pyhä- ja Näsijärweä seu-

listen puheen parsi on warmaanti muinen ollut samallinen, niinkuin D. Koskisen sanoo: „Kyrön kieli näyttää ennen aikoja tulleen paremmin Skalisten puheesen“ (Suomi 1851, siv. 51), ja luultavasti on näiden pitäjien kielimurre samaa sukua kuin vanhan Pirkkalan, *) waikka aikain kuluessa owat vähäsen tofistansa erinneet, samoin kuin jo entisen Skalisten eri paikoissa tavataan vähäsempiä eroituksia. Tästä on heti eroitettava Karwian kappeli, jonka kieli ihan selwään on Suupohjalaista (jossa aina kuullaan: „lähtöö menemähän“ j. n. e.). —

Muutamia tämän kielimurteen omaisuuksia luettelemme tässä: D kuuluu wälistöin niinkuin l („welä“ (webä), „meilän“), mutta ei aina eikä kaitissa paikoissa, e. m. Parkanosja. Ts kuuluu aina kuin tt e. m. „mettä“, „katto“ (ei katso). T ja K pehmiintyy paikoin awonaisesäfin tawauksessa („sammaliko“, „Antti“), waan ei Parkanosja (siellä: sammalikko, Antti). K:n pehmittymisä wenyhy seuraawa äänellinen puustawi h:n, l:n, r:n ja i:n jälestä (samoin kuin Kyrösäfin): tihku, „tihuun;“ jälki, „jäleellä“, „jäleestä“; poika, „poiaan“ j. n. e.

Pääte ea, eä kuuluu täällä enimmästi kuin ee; mutta Parkanosja selkeesti. Rakkiffet ie, uo, yö ääntyvät täällä samoin kuin muullakin, e. m. tiä (tie), puoli (puoli), syän j. n. e. — Pitkää sanotaan usiammasti kuin ee (pee, peesty, teeltä, eeni). Toinen erinomaisuus on, että oo kuuluu wälistöin juuri kuin uu e. m. ruuus (ruous).

Substantiivein tawutuksessa tavataan seuraawaisia erinomaisuuksia: Inesimosa muuttuu ssa, ssä paljaaksi h:ffi („täh pitäjäh“ (tässä pitäjässä)), josta on tuo yleinen lause: „Kyröh, Karuh, Skalihij;“ mutta merkittäwä on se seikka, että tämän Skalisten kielimurteen päätuntomerkki jo wiimeaikoina on muuttunut niin että se kuuluu enimmästi nyt kuin sa, sä tahi s (paikoin „täs pitäjäs“, paikoin täsä); Parkanosja aina niin. — Samasta syystä kuullaan vielä sanat: „uloh“, „poih“ (ulos, pois) j. n. e. — Erittäin merkittäwä on sana kansja, jonka Skalisten kielimurteen mukaan pitäisi kuulu-

raawa murre-osa, joissa pää-osaosissa kuitenkin vielä huomataan vähäsempiä pitäjän (yläkuntainki) murteita.

*) Niin on Pirkkalassa muinen e. m. sanottu „Antti“ niinkuin vielä Skalistissa ja Kyrösäfin; sitä todistaa monet Pirkkalassa löytyneet „Anttilat“; mutta nyt siellä sanotaan aina Antti, Anttila.

maan joko „kanh“ eli „kans;“ mutta siitä jätetään vielä n pois, jotta se sanotaan: „kah“ ja „kas.“ Abesivosja ja Mativosja kuul- laan muutamassa sanassa waan yksi l: „teelä“ (täällä), „siälä“ (siellä), „peelee“ (päälle). Abesivosja eli Caritivosja ei koskaan kuulla kah- ta tt, waan: kaswota, tekemätä.

Muutoksen entisen Skalisten (ja wanhan Skyrön) kielimurteen yleisissä omaisuuksissa tapaamme, niinkuin jo edellä sanoimme, Kar- wian kappelissa ja osaksi Honkojen yleisessä päässä. — Erinomattain on se huomattawa Karwialla. Ea, eä kuuluu sanain päätöksissä täällä aina kuin ia, iä (e. m. „rupian“, „foria“, „pimiä“). Matiwon h tulee aina kuulwiin, e. m. „firrkohon;“ samoin tehdifföin substantiwo III:sa, e. m. „kerjäämähän“, „tekemähän.“ Välästi sioitetaan tämä Matiwon h siihenki, kuhunka ei se oikeestaan kuulu; niin kuullaan mo- nasti tänkaltaista: „weji on käynyt harmahaksi fatehesta.“ — Teh- difföin päätteet ee ja e kuuluvat kuin oo, öö ja o, ö, erinomattain usiammissa sanoissa, joiden edellisessä tavuussa on a, e, u ja ä (e. m. „tuloo“, „menöö“).

Honkojen puheenparressa on erittäin huomattawa, että ea, eä päätöksissä kuuluu samoin kuin Karwiallakin; mutta Matiwon h ei samaten. Se sia Subst. III:sa lyhennetään siellä: „tekeen“ (teke- mään), „ajaan“ (ajamaan). Sanotun seurafunnan etelä-puoli puhuu jo paremmin Skalistaisista murresta; niin e. m. kuuluu l monasti d:n siassa, joka juuri todistaakin mitä ennen sanoneet olemme, että tämän seurafunnan alaisen puolen asukkaat owat tulleet etelästä päin (Kan- kaanpäältä); mutta osa yllisen puolen asukkaista sitä vastaan Suu- pohjasta. —

Puheenparsi on muutoin täällä sanarikkaampi kuin eteläisimmisissä pitäjissä; sillä täällä kuullaan monia semmoisia sanoja, joita warmaan- kaan Tyrwääläinen, Quittislainen y. m. ei tunnarrä. E. m. „nerkko“ = heikko, huono (nerkko afumus); „useastan“, — taa = tehdä jotain useammin (hän useastaa minun syömässä). Muutamia sanoja käyte- tään wähä eri merkityksessä kuin muualla, e. m. „pelto“ = sarfa; „rehto“ (aidasparin wäli) = weräjä; „tehua“ = puhua, jutella. — Apu-sanain seassa on kaksi, joita en ole muualla kuullut: „joukaan“ (= suinkaan; en joukaan = en suinkaan, en totisesti). Toinen semmoinen on: „oleh!“ „ole!“ jota käytetään ihmetellessä ja huomauttaissa = kah! noh! e. m. „oleh! en minä siitä tietänyt;“ „oleh! mitäs nyt teet.“

Popullisesti lausumme muutaman sanan paikkain ja ihmisten nimistä täällä. Melkein kaikilla paikoilla on nimensä; vähäisemmillä niemillä, ahteilla, mäillä, ojilla j. n. e. — Taloilla, torpilla ja muilla asunnoilla on usiasti kaksiki nimeä: yksi kirkonkirjan, toinen „kodo’keskeinen;“ ompa muutamalla kolmeki, e. m. Sämijärven Kodulla, jota myös kutsutaan Wanhatalo ja Matintalo. Uusimpain erittäin wanhempain asunusten nimi on yksi-sananen, wartsin suomalaisen, e. m. Wira, Kiurunen, Paasto, Lumia, Uikki, Teuho, Hahka, Haima, Kämi, Kasi, Tarfia, Narwi, Sara, Otawa, Tunturi, Piimu, Seilo j. n. e. Mutta enimmäst uudet nimet owat yhdistetyt „luoma, salo, halme, wiita, hauta, huhta, kallio“ y. m. sanoilla. — Ne harwat ruotsalaiset nimet, jotka täällä tawataan (e. m. Rygård, Frigård, Westerbacka), owat joko Porin puolesta tuotuja tahi wirtamiesten sepittämiä. Khläkunnat, jotka täällä enimmästi owat laweita ja hajallisia, jakawat kahdeksi, kolmeksi ja usiammaksiki „khläkeskeis“-nimiseksi khläksi, siten että niillä asunnoilla, jotka owat lähellä toisiansa on erinäinen khlä-nimensä. — Ihmisnimisä käytetään täälläkin wartsin ominaisia lyhennyksiä, e. m. Teemu (Nikodemus), Riia (Malatias), Eppu (Efraim), Ellu (Elias); Seru (Serafia), Kiina (Sewerina). — Käsitöläisten liika-nimet owat täälläkin vielä enimmästi ruotsalaisia, waikka niitä toki jo on usioita suomalaisiakin.

Lisäys:

Papisto ja Lukumiehiä.

Niinkuin tiedettyä on, riippuvat maamme vanhimmat historialliset vaiheet kirkollisessa historiaamme, jossa taas kirkolliset virkamiehet ovat vaikuttavimpia esineitä. Samoin kuskakin maamme paikkakunnassa. Erinomaittaini saattaa sen sanoa tästä paikkakunnasta, jossa papisto eli pappi lähes viimeisiin aikoihin asti on ollut ja muuttamisessa seurakunnissa täällä vielä nyt on kansan asiain „kaiena kaisissa“, vaikka kyllä jo kunnallishallitukset ovat kühunki seurakuntaan järjestetyt. — Sentähden pidämme ei ainoastaan historiaamme sopivana, vaan sen wälttämättömänä vaatimukseksi luetella tässä paikkakuntamme papiston sekä sen mainittavimmat vaiheet. Lähtemme tässä owat: osaksi E. H. Strandbergin ansiollinen kirja „Åbo Stifts Herdaminne“, osaksi kirkon arkisto Skalisissa, *) y. m. ystäviset tiedot.

Pastorit (kirkkoherrat).

I. Entisessä Skalisissa:

1. Abrahamus Jacobi (Aaprahami Jaakonpoika). Tämä oivallinen, paikkakunnassamme hywin merkillinen mies, waltuutettiin kuningatar Kristinan hallituksen aikana ensimmäiseksi pastoriksi tänne, niinkuin siitä edelläkäsin on enemmän ferrottu. Waltuus-kirjan sai hän wasta $20/8$ 1647 Turun Linnasta Knut Lilliehöökiltä, joka silloin oli Maaherrana. Siinä kirjassa mainitaan ensin, että koska H. Kyrön pitäjä on päätetty jaettawaksi ja Piispa jo oli määrännyt, että Aaprahami olisi pastori Skalisissa, niin oli tämä pyhittänyt Taron $2\frac{1}{2}$ äyriä autiotalon huna toisen, joka myös oli mellein autiona, koska ainoas-

*) Kuin sieltä onkimiani Skalisten pastorien riita-asioita kertoelen, teen sen erittäin näytteeksi papiston tilasta niinä aikoina, waikkeiwät ne muutoin mitään yleistä huomiota ansaitfikaan.

taan eräs wanha ukko sitä asui, yhäistettynä pappilaksi, joka myös täten wahvistettiin ja määrättiin $1\frac{1}{3}$ manttaaliksi. Sitte seuraava (kummallista kyllä) ynnä Pastoraatin „wahvistuksen“ kanssa se pitkä loru, joka tavallisesti löytyy joko itse Runinkaan tahi Konsistorion antamisessa waltuuskirjoissa sekä papin walaissa: että hänen (Aaprahamin) pitää Jumalan sanaa puhtaasti ja selkeesti saarnaaman, Sakramentit asetustsanain jälkeen jakaman, j. n. e. *) — Täten on tämä Aaprahami

*) Koska tämä kirja on luettava Skalisten perustuskirjain sekaan, katsonne tarpeelliseksi tähän ottaa kopion siitä. Se kuuluu: „Zagh Knut Lilliehöök till Claestorp och Mosebergh förordnat Vandsköpdinge weed Åbo Skätt och öfwer deß Underliggiande Låhn sampt medh Mlandh. Giör witterligit att alldenstundh iblandh Andra her i Finlandh stora och widtbegrepne församlingar är effter G. R. Wts allernädigste willia och behagh för godt ansedt, att medh Kyro Kyrogeldh för deß stora olägenhet skull en fördelningh göras skulle, Och till den ände G. E. B. Bispen medh Consistorii ja och samtycke der Underliggiande Skalis Gappelgeldh till ett särdeles pastorat och Kyrogeldh lagt och deß Collation dijt förordnat och tillsatt Hederligh och Wäl-lärdh Her Abraham Jacobj att der wara Pastor; Så emedan Under bette Skalis icke någon Stompn eller Prestebohl finnes, Uthan Kyroherden för någon Tjdh sedan yptagit ett Ödeshemman dersammanstädes om $2\frac{1}{4}$ ör skatt, som Per Tharo äbodt hafwer, hwilket begärandes Under Prestestompn få niuta och beholla, Tillika medh Lars Chrsfons hemman ihm om lika skatt och $\frac{2}{3}$ ml. som och nu föge bättre ähr ähn ödhe emedan dedh besittes af en Utgammal Gubbe, som eij widare förmå der aff någon skatt utgiöra, Blifwer sedan tillhoppa Skatt 5 ör manl. — $1\frac{1}{3}$. Attfä effter G. R. Wts Resolution och deß nådige behagh welat bette Her Abraham samma Skatt och hemman inrymma under ett rätt prestebohl och Stompn, Effter som dhe $2\frac{1}{2}$ skatt som honom för detta wore inrymde, war altförringa till prestebohl at han der medh intet kunne komma til rätta, hwilke 5 ör skatt $1\frac{1}{3}$ ml. han Kyroherden her effter framgeent med samma willkor och rättighet som alla andra prester deras prestegårdar besittia och bruka, Till högstbette G. R. Wts Nådiga widare Förklaring må oklandrat niuta och beholla, Såsom och bette Pastorat alldeles härmedh welat Confirmera, och skall han i samma sitt ombetrodde embete förpliktadt wara Guds Hjelga och Saligörande Ordh rent, klart och oförfalskat Lära och Predika som detti uti den Profetiska och Apostoliska skriff finnes författat Sacramenten effter sielswa instichtelse orden rätteligen utdeela, der nest war G. R. Wt och Sweriges Crono huld trogen och rätträdigh deß gagn och wällferdh alltjdh troligen sökia, skada och förderf der sådant på feerde wara kan i tjdh tillkännagifwa och yttersta förmågo sino hjelpa till att afwäria och hindra, så och sigh i sitt lesswerne Christeligen och wäll skida in summa så förholla som han för Gudh högstbette G. R. Wt och hwar ährliga man will och kan tryggeligen till Swars

Zaakonpoika, joka, niinkuin edellä nähneet olemme, kutsui itsensä „Skalislainen“ (Skalensis), ollut ensimmäinen syö Pastoraatin ja Pappilan perustamiseen. Mutta hän oli myös aivan ahkera Seurakunnan ja erinomattain Pappilan järjestämisesä ja edistämisesä. Ennenkuin hän sai Pappilan laillisten tilainsa nautintoon oikeutetuksi ja monia epäselkoja suoritettuiksi, täytyi hänen käydä paljo keräjiä. Me juttelemme tässä muutamia tärkeempiä keräjä-asioitansa, koskemia kirkon ja pappilan hyötyä. — So w. 1640 nähdään Naprahami syökeräjisesä vastaamassa Kyrön kirkkoherraa Henrik Finnoa eräässä Taskara nimisen niityn asiassa. Tämän niityn, joka „Herra Filipin *) setelin mukaan w. 1619“ oli lahjoitettu ynnä Talon maane Skalisten kirkolle ja jota luultavasti Kyrön kirkkoherra tahtoi omia (waitkei sitä protokollassa seiso), woitti kirkko ynnä Taskaran maan kansa „ituiseksi omaisuudeksensa.“ **) — So tämäki seikka osoittaa, ettei Skalisten Naprahami ja Kyrön Heikki-pappi olleet hymäsä sopusä. Mutta wastafitte kuin Naprahami oli saanut oman pappilansa, joutui hän moniin retteloihin rajanaapuriansa kanssa. — Eikä ihmekään, kuin eiwät maat tähän aikaan olleet oikein jaetut, waan ainoasti wanhain keskinäisten suostumusten jälkeen, jotka aikain kuluesä muuttuivat epämuistin y. m. kautta, sekasin nautitut. Rajamerkkeinä tähän aikaan tawataan aivan harwoin „kiwipyykki;“ sitä vastaan oli tosin enimmästi pöyhywäisäki luonnollisia rajoja, niinkuin „lähde“, „kiwi“, „koskensuu“, „kiwi-raunio“, „suo“, „suon-latwa;“ mutta myöski niin peräti muuttuwaista, kuin „lato“, „honka“, „wanha mänty“, „kuusi“, „niitty“, „niityn puuttuma“, y. m. s., joita tawataan oikeus-protokollisissa tältä aikafaudelta. — Niin

stående, Heremot hans Församlings Inwonare och ähörare, honom all lydno och hörksamhet bewijja skola, Wittgibrandes den rättighet och Tijonde som de efter Rikens recesser och en gammal plesedh skuldige och plichtige ähre, deßlikest mehrbe:te G:r Abraham för deras rättte Kyrkoherde ehre kenna, respectere och yptage. Detta der sigh och alla som ahngär haffwa fullkombligen att effterrätta. Datum Åbo Slätt den 20 Augustij —647.

Knut Billie

hödd"

*) Tästä miehestä saamme edeskäsin arwelumme lausua.

**) Kopiolla tästä protokollasta emme tahdo laajentaa historiaamme, ainoasti mistä lautamiehet Kyrön keräjisesä w. 1640 olivat otamane tähän: 2 Sämiärmeltä, 2 Wiljakkalasta, 1 Uskelan-, 1 Safin-, 2 Heittolan-, 1 Kilwakkalan-, 1 Urdiaisten-, 1 Kalkunmäen kylästä ja 1 „Palä“ nimisestä patkasta.

kuullaan siis Naprahamin jyhskeraajissa 1656 Ryrön Laitilassa „yltäänensä“ (öfwerljudt) walittawan joutuneensa riitaan „Hieronimus Calmoin“ kanssa, joka (Kalma) silloin oli Akademian talo, sekä Kallionkielen kylälisten kanssa Simalisaaren maa-sarasta. Tästä riidasta kuitenkin tuli sowitzo. — W. 1661 ajaa hän taas Pappilan sekä koko Skalisten kylän asiaa metsän riidassa Sifurin kylälistiä vastaan. W. 1664 kannustaa hän usiampain Kilwakkalaisten päälle, että olivat raiskanneet Pappilan metsää „Lammisaralla“, waatien palkintoa ja raiskaajille rangaistusta. Tämätin asia sowitztiin oikeuden edessä. — Seurawana vuonna hän taas walitti, että Skalisten kylälistet olivat wieneet häneltä niittyjä, jonka tähden Tuomari Lillieholm määräsi 4 lautamiestä toimittamaan laillisen niitty-jaon tässä kylässä. Kuin hän näin oli, saanut selwon metsälensä ja niityllensä, olivat peltojarat vielä suureksi haitaksi sekasin kylälisten sarkain kanssa; neki hän 1667 sai eroitetuiksi ja rajoitetuiksi. — Hän oli myös toimelias uusien maitten wiljelyksessä; niin sai hän w. 1652 maaherra Lorentz Creutziltä luvan „pappilansa suureen erämaahan“ (Karwian joen warrella, Rodisjoenjuun tienolla) „istuttaa“ („plantera“) yhden torpan, jonka saisi nauttia samoilla ehdoilla kuin Pappilanki. Pappilalla oli muutoin tässä kaukaisessa Karwian ja Honkojoen erämaassa wähin osa; mutta huomattawa on, että Watfialaiset olivat antaneet hänen asettaa sen torppansa parhaasen paikkaan siellä, niinkuin he itse tunnustiwat „hänen hurstautensa ja hywän köyhtöksensä tähden meitä kohtaan,“ jotka sanat todistawat, että seurakunta hänen piti arwossa ja kunniasja, waikka hänen täytyi niin paljo riidellä, itsepä näitten Watfialaistenki kanssa ja juuri samasta uutis-afunnosta, joka riita kuitenkin w. 1663 sowitztiin siten, että Naprahami niinkuin ainaki pääsi woi tolle ja sai näiltä sowitztoa härän eli sen arwon. — Niitä tästä torpasta, jonka nimi oli Hienmaa, pitettiin kuitenkin samoin kuin muista pappilan tiloista hänen poikansa aikana, josta edespäin. Wähintäin 30 vuotta oltuansa pappina täällä, wähyi hän viimein, jotta hän noin w. 1660 sai oman poikansa Naprahamin wirkaansa tekemään ja toimiansa pitittämään. Hänen kuolin-wuodestansa ei ole warmempaa tietoa; waan se arwotellaan olewan 1669. —

2. Abraham Abrahami Skalensis, toinen pastori täällä, oli edellisen poika. Hän oli ensin, samoin kuin isänsäki, kappalainen täällä w. 1658 ja sitte 1660 Pastorin sinen (wara-pastori) iäl-

lenjä, jonka kuoleman jälkeen hän pääsi pastoriksi 1669. Hän oli perinyt isänsä neron ja toimen. Vielä hänen täytyi keräjiä käydä, ennennäköisesti kaikki pappilan asiat pääsivät oikeuteensa. E. m. riiteli hän 1669 Kihlakunnan oikeudessa Väykkäläisten kanssa Halunmaan tiloista, joista w. 1670 pidettiin Laakmannin väliseräjäät Skalisten pappilasssa. Asia meni aina Hovi-oikeuteen, joka sen w. 1672 päätti kirkkoherran voitolla. Sama asia pitkitti kumminkin vielä taas Kihlakunnan oikeudessa, sentähden, että Väykkälä oli sittemmin polttanut kaskea sanotulla maalla ja kylwännyt sinne nauriita ja ohria, josta sai salkoa. Viimesanottuna vuonna oli hän myös keräjisä Kihlakalaiden kanssa, jotka olivat Pappilan Latoniemellä kaskea hakaneet. — Isänsä „istuttama“ uutis-asunto Hienmaa saattoi myös paljo waiwaa hänelle. Siitä ei ollut mitään hyötyä, kuin asukas häwisi ja meni tiehensä Pohjanmaalle. Hän sai kyllä sitte vielä lisä-tiloja, erinäisen metsä- ja niittu-osan sekä kalawettäkin Karwian joesssa, ja waikka hän sen wihdoin 1671 antoi weroa vastaan eräälle Jakob Hongolle, ei sittemkään ollut siitä muuta kuin kustannuksia ja waiwoja niiden riitain ja tappeluin tähden, jotka usiasti syntyiwät sen asukkaan ja Watšiaislatsten välillä. — Hän rakennutti myös myllän Watulan koskeen (? Särkifoski), joka sittemmin oli joutunut Watulan kylän omaksi. — Mutta niinti harras kuin hän oli ulkonaisissa asioissa, näemme hänen myös tieteisissä ja uskonnoissa työskentelewän. Hän oli oppinut mies, koska hän w. 1656 (tai kenties wasta 1661) wihittiin Tieto-wiisauden Maisteriksi. Hän on myöskin työskennellyt kirjallisuudessa ja painosta ulosantanut kolme kirjaa: 1) Kristuksen kärsimisestä saarna, painettu w. 1659; 2) Kuumiin saarna Johan Collinius'esta, 2 Timoth. 4: 18 johdosta, painettu Turussa 1671; 3) „Charitas sine modo, dilectia sine exemplo“, se on: „mittamaton ja tutkimaton Jumalan raucus“. Joh. 3: 16. Kuumiin saarna H:lyrön Pastorista Johan Favorinus, painettu Turussa 1673. (Katso Stjernman p. 53, Redman Luettelo N:o 43, 58). — Hän kuoli w. 1675.

3. Matthias Apollonius (kirjoittaa itse Appollonius). Hän oli ensin Koulunopettaja Hämeenlinnassa; oli pitänyt puheen Pappien kokouksessa 1669. Pastori täällä 1675, ja kuoli 1689. Hän sai kärsiä ristiä omasta pojastansa, joka tutenttina murhasta mestattiin ja teillattiin. Tämä Apollonius on muutoin, kumminkin Suomen

papiston seasfa, warfin yksinäinen tätä suku-nimeä; eikä hänenkään elämänsä vaiheista enempää tunneta, kuin se keräjän käynti, joka w. 1687 ja 1688 oli hänen ja Skalisten kylän asukkaitten välillä, jotka olivat allensa ottaneet Pappilan maita ja niistä wierasten miesten arwion mukaan leifanneet 10 tynnyriä rukiita. Samoin oli eräs naapuri syysyllä 1686 wastoin kieltoa kylwänyt Pappilan kasten. Näitä walitti Apollonius maaherralle ja kihlakunnan oikeuden edesjä, joka viime mainittu ei kuitenkaan asiaa vastaan ottanut, syystä muka, ettei ollut kruunun puolesta asiamiestä; mutta maaherra Creutz antoi käskyn wiljan takawarikkoon panemisesta; — ja asia päättyi wihdoin syysyllä 1688 voitolla kirkkoherralle.

4. Simon Markunpoika Polwiander, kotosiin Köhly-polwen kylästä Suran pitäjässä. Hän oli talonpojan poika ja otti liikanimensä senaikuisen tawan mukaan syntymäpaikastansa, lisäten siihen kreikkalaisen liitteen sanasta „anär“ (andros) = mies, jotta siis suomalais-kreikkalainen nimensä merkitsee „Polwen mies“. — Hän on vanhempain Polwianderien esi-isä. Ensin oli hän Pitäjän-apulainen ja wara-kappalainen Kokemäellä 1674. Pääsi pastoriksi tänne 1689. Samaan aikaan oli Sotawäen-pappi Johan Indrenius öwersti Steffenin puoltosanalla saanut Kuninkaan waltuukirjan pastorin wirkaan täällä; mutta Kuningas peräytti sen sentafia, että tämä pastoraati oli Konsistoriollinen. Polwiander saarnasi Pappein kokouksessa w. 1694. Kuoli 1711. Waimonsa Anna Bardin kanssa oli hänellä 12 lasta, joista poika Nils oli pitäjän-apulainen täällä, ja Mikael pastori Mouhijärwellä. Hänkään ei päässyt riitelemättä; sillä w. 1705 täytyi hänen Kihlakunnan Dikeudessa walittaa, että Skalisten kylän asukkaat olivat omistaneet Paunin myllypaikan, joka muinen oli kuulunut Pappilaan. —

5. Johannes Johanneksenpoika Favorinus, Hämeenkyrön pastorin Johan Favorinus'en poika, syntynyt 1664; oli kappalainen Perniössä ja Sotawäen-pappi hnnä w. 1702. Pastori Säkylässä 1704, ja sama täällä 1711. Oli saarnannut Pappein kokouksessa 1712. Ainoastansa pari vuotta sai hän täällä rauhassa olla; sillä jo w. 1713 *) pakotti Sfon mihan rauhattomuus hänen

*) Näkyy että kirkkoherra oli ensimmäinen pakoon lähtijä täältä, koska muut papit vielä prowastin keräjänsä tänä vuonna olivat läsnä. Tällöin

samoin kuin sittemmin kappalaisen Fonselius'enfin pakenemaan pois. Tarjoituksensa oli mennä Ruotsiin, jonne kappalainen pääsiki; mutta Favorinus saatiin kiini Pohjanmaalla sanottuna vuonna ja vietiin kovaan vankeuteen Hämeenlinnaan, jossa hän paljoo rääkkäystä kersittyään kuoli verensylykhyyn 1716. — Waimonja nimi oli Katarina Haads, joka kuoli vasta 1761. Poikansa Gabriel oli Pastori Akaassa ja tyttärensä Kristina naituna Skalisten pastori Johan Rothowius'ella. — Favorinus'en kuoleman aikaan ei ollut Skalistesa yhtään pappia, sillä myöskin pitäjän-apulainen Polwiander oli samana vuonna, kuin pastori ja kappalainen pakeneivat, wiety mangittuna pois Wenäläisiltä. Kuinka kauwan tämä papittomuus kesti alkaen muodesta 1714, sitä en warmaan tiedä. Ainakin ei w. 1716 ja 1717 näy täällä ollenkaan pappia olleen, koska edellisenä vuonna kaikki muut merkitykset kirkon kirjoisja on tekemättä, kuin ainoasti 8 ristittyä, ja jälkimäisenä vuonna ei mitään ole kirkollisiin kirjoihin merkitty. Mutta koska kirjat taas w. 1718 owat tawallisesja kunnossaan, niin woisi siitä päättää, että

6. w. pastori Israel Hartman silloin tuli tänne wälinaikaisiksi pastoriksi. Warmaanti on hän vielä w. 1719 yffinänsä pappina täällä, koska hän sinä vuonna Kihlakunnan keräjisjä H:lyrösfä ajaa molempain sekä pappilan että kappalaispuustellin astia Karttulaisia vastaan, jotka olivat kaskea hakanneet ja wiljelleet Skalisten kirkonkylän mailla. Sanotaan myöski Pappilan kirjoisja, että „w. pastori Hartman Wenäjän wallan aikana oli pitänyt Pappilaa“, josta ynnä siitä, että tänne jo w. 1719 waltuutettu pastori S. Fonselius wasta w. 1722 näkhy kotio palanneen, sopii päättää, että Hartman aina wiimemainittuun wuoteen asti oli wälinaikaisena pastorina täällä sekä samasja myöski kappalaisena ja pitäjän-apulaisena, koska eiwät kirjat osoita kumpakaan näistä ennen w. 1722 tänne nimitetyksi. Kuka tämä Hartman oli, siitä ei ole enempää selkoa, kuin että Strandberg sanoo hänen „Rehtorin sijaisiksi“. — Kieneeköhän se „Isr. Haartman“, joka w. 1724 tuli Kappalaisiksi Naantaliin? Siksä Isr. Hartmaniksi ei sopisi häntä luulla, joka oli Pitäjän-apulainen Pirkkalasja ja Ssonwihan aikana piti myös kappalais-wirkaa Harjusja. Se ainoasti

oli jo toiwu Favorinus'en palajamisesta hyljätty, koska näiden keräjien protokollisja toiwotetaan, „että uusi Pastori Herran nimesjä pian tulisi“. —

tiedetään, että hänen poikansa Gabriel H., syntynyt 1717 (Skalifisja) oli Pastori Karjalohjalla † 1763. —

7. Johannes Fonselius, syntynyt 1658; kappalainen täällä 1690. Oli niinkuin jo sanoimme paossa Ison mihan aikana koko perheensä Ruotsinmaalla Länsipohjassa, ja nimitettiin sillä aikaa w. 1719 pastoriksi tänne. Että hän vasta w. 1722 tämän virkansa vastaan otti, nähyh siitä kuin Pappilan kirjoissa samana vuonna sanotaan, että „hän oli hiljakkoin tullut“, ja taas huone=syyni=firjasja w. 1727 seisoo, että Fonselius oli tullut pastoraatiin „Rauhan tehtyä Rysän kansja“. — Kuinka huonoon asuntoon hän palaisi, osoittaa se, että hän Rihlafunnan oikeudessa 1722 valitti, ettei Pappilassa ollut edes aittaakaan eikä oikeeta tupaa. Semmoiset huoneet oli tosin Pitäjän-apulainen Nils Polwiander rakentanut Pappilaan omalla varallansa (josta nähyh, että Pitäjän-apulainen tähän aikaan asui Pappilassa), jotka Fonselius esitteli Polwianderin leskeltä ostettaviksi; mutta siihen ei Seurakunta suostunut, waan waati uutta huonejakoa ja siihen myös ne monet uutis=talot osalliseksi, jotka tähän asti eivät olleet mitään Pappilaan tehneet. Siitä kerromme edespäin. — Tämä Fonselius on luultavastiki sen sukun esi-isä. Ensimmäinen waimonsa Maria Fäder kuoli Raantalissa w. 1702. Toisen waimonsa Magdalena Polwiander'in (joka oli Mouhijärwen pastorin tytär) kansja oli hänellä: poika Johan, pastori Sääksmäellä; Behr, pastori Rymätylässä; Elias, kappalainen täällä; ja tytär Maria, naitu kappalaiselle Gabriel Alcenius'elle. Itse hän kuoli 1729.

8. Johannes Arwidinpoika Rothowius, Hämeenhyrön pastorin Arw. Rothowius'en poika, joka oli saman nimisen Pelkäneen pastorin poika ja se taas Piispa Jf. Rothowius'en weljen, överst-luutnantti Arwid Rothowius'en poika. Nämät weljekset oliwat kotosin Ruotsinmaalta Smoolannista, ja jälkimäinen on sen lawean Rothowius-nimisen pappis=sukun esi-isä. Jffin tässä pitäjässä on ollut neljä tännimistä pappia ja Skalisten kirkon=hylässä on vielä monta perhettä tätä sukua. — Puhe on täällä että itse Piispa Rothowius sekä kaikki samaa sukua olisiwat synnyperää Skalifista. En tiedä mihin semmoisen arwelun perustawat; sillä se ei mitään todista, että Jämijärwen alaisessa päässä on torppa, jota kutsutaan „Ruthowiksi“. — Tämä ensimmäinen täällä tawattawa Rothowius oli syntynyt 1693. Kappalainen täällä 1722 ja Pastori 1729. Prowasti 1757. Kuoli

1772. — Waimonsa Kristina Favorinus oli syntynyt 1700 ja kuoli 1782. Heidän lapsistansa oli Johan pastori täällä, Jsaak pastori Punkalaitumella, Daniel kappalainen täällä. —

Tämä kelpo ukko oli 43 vuotta pastorina ja ylipäänsä 50 vuotta pappina Skalisissa, toimitteli sillä aikaa enemmän kuin kukaan muu edellisensä, mainitsematta Naprahami pappia. Hän oli aifansa kirkkowäärtinä. Puuhaili paljo kirkon ja pappilan parannustöissä, waikkei tahtonut paljo tulla walmista kansan hitauden ja osittain köyhyyden tähden. Hän puolusti paljo kirkkoin ja saarnahuonetten rakentamista awaran pastoraatin sa eri kulmakunnille, niinkuin näemme kunkin seurakunnan perustamis-historiasta. Pitä kiinteätä kirkkokuria, ahkeroitfi luku-taidon ja kansan siwenhden kartuttamista; karkotti juoppoutta ja krouweja. Hän on myös ensimmäisen kirkonkirjan kirjoittanut, y. m.

9. Johannes Johanneksenpoika Rothowius, edellisen poika, syntynyt 1722; papiksi vihitty 1746; wara-pastori isällensä 1769. Pastori 1773. Prowasti 1789. Kuoli 1791. Waimonsa Hedwig Fonselius'en, Sääksmäen pastorin tyttären kanssa oli hänellä tytär Kristina Lowisa, jonka nai Perniön prowasti Toht. Gust. Randen.

10. Henrik Johan Bergroth, syntynyt Pirkkalassa 1744; Tutentti 1761; Papiksi vihitty 1770. Oli pitäjän-apulainen Taimasfalossa 1772; Pastori Säkylässä 1785 ja täällä 1798. Sai Sotaprowastin nimen Kun. waltuukirjan kautta, joka oli annettu München'in Sinnassa 1³/₁ 1804. Kuoli 1810. Hän oli Pirkkalan kappalainen Henr. Bergroth'in poika, joka oli tämän suuren pappiswun esi-isä. Waimonsa, Punkalaitumen pastorin tyttären Helena Ulrika Brodman'in kanssa oli hänellä 10 lasta, joista poika Gustaf Johan oli pastori täällä; Karl Henrik Kuoweden pastori; Fredrik Efraim Punkalaitumen pastori, ja Nils Aron Sahalahden pastori. Tyttärensä Maria Charlotta oli naitu Ulmajoen kappalaiselle H. S. Hällfors'ille, joka sittemmin oli pastori täällä, ja Agata Karolina kappalaiselle S. E. Hällfors'ille, joka sitten oli prowasti Urjalassa. —

11. Jakob Hällfors, Vänsijuum. syntynyt 1757. Tutentti 1774; Papiksi vihitty 1780. Koulunopettaja Kristiinassa 1788; kappalainen Siikaisissa 1794. Pastori täällä 1811. Kuoli 1820. Oli kolmasti nainut: 1) erään Haberfelt'in Moushijärweltä; 2) w. 1799

kappalaisen El. Fonselius'en tyttären Sara Marg. Albertina. Näiden lapsia oli Henrik Johan ja Jakob Elias, jotka molemmat tawataan edespäin Skalisten papiston seasja; Karl Erik Sundin pastori, ja Isak Emanuel (1829 kappalainen Peltäneellä ja 1834 pastori siellä); 3) Rankaanpään kappalaisen Mik. Fonselius'en tyttären Margaretha Albertina, jonka 5 lapsesta tytär Anna Margareta (s. 1791), naitu Karwian kappalaiselle F. Lindlöf'ille. —

12. Maisteri Gustaf Johan Bergroth, edellisen prowasti Bergroth'in poika, syntynyt 1774. Tutentti 1794; Papiksi vihitty 1799; Maisteriksi 1802; Saarnaaja Töyssällä 1807; kappalainen Wirtailla 1810; käwi Pastorin eksaminan 1819 oppilauseella approbatur. Pastori täällä $\frac{1}{5}$ 1824; Prowasti 1836. Kuoli $1\frac{1}{3}$ 1841. Oli 1802 nainut Ulrika Juliana von Pfaler'in; Poikansa, joka perisänjä suuret rikkaudet, tuhlasti ne juoppouudessa ja joutui wihdoin kurjuuteen. Isä oli aikansa ahtera kokuoja. Ukko kierti itse lameeta pastoraatiansa ympärä kooten maaluansa ja niin kutsutuita joulupaiseteja, joita ei fitemmin ole enää täällä koottu. —

13. Henrik Johan Hällfors, edellisen saman nimisen pastorin poika, syntynyt $\frac{9}{8}$ 1798; Tutentti 1811; Papiksi vihitty „approbatur cum laude“ todisteella 1813, jonka saman oppilauseen sai myös Pastorin eksaminassa w. 1822. Koulunopettaja Porin ylikouluksa 1819; oli samassa Pataljoonan saarnaaja w. 1820, 1822 ja 1823. Kappalainen Ilmajoella $\frac{1}{5}$ 1826, jossa tästä wuodesta alkaen wuoteen 1830 piti pastorin wirtaa. W.pastori 1837. Pastori täällä $1\frac{2}{6}$ 1844. Prowasti 1850. Kuoli $1\frac{0}{3}$ 1866. — Hän oli kolmasti nainut: 1) Prowastin tyttären Maria Charlotta Bergroth'in, jonka lapsista on nimitettävä: w.pastori Frans H. Hällfors (josta edespäin); Joh. Jakob Hällfors, kruununwouti Wehmaan kihlakunnassa ja Ritari, jolle Hallitus nälkä- ja tauti-wuonna 1868 uskoi apu-toimet Turun läänin pohjoisessa osassa; Fredrik Hällfors on Luutnantti Wenäjällä. Yksi tytär tästä naimisesta oli naitu Kamreeri Forsgård'ille; toinen maawiljeliä Rosendal'ille Rauppilan tilalla Skalisissa. 2) naimisessa Charlotta Mathesius'en kanssa oli hänellä poika w. Luomari Hugo Hällfors. 3) nai ukko wanhain päiwäinsä turwaksi Charlotta Erling'in Salasjärweltä.

Hän halwattiin jo w. 1844, ja oli siitä alkaen kiwulloinen.

Wirkaa toimitti kauvemman ajan w.pastori Karl Gust. Törnqvist, joka monien kelpo-toimiensa tähden tässä pastoraatissa on erittäin muistissa pidettävä: syntynyt $\frac{3}{8}$ 1822; Tutentti 1842; Pappi $\frac{12}{6}$ 1844 „*approb. eum laude*“ tobiesteella. Pastorin apulainen ja wirkainen täällä $\frac{1}{5}$ 1848— $\frac{1}{5}$ 1863. Hän ebisti paljon lufutaitoa sekä seurakunnan järjestystä. Hänen toimestansa on myös se muhkea Kansafoulu syntynyt.

II. Pastori nythijessä Skalisissa:

14. Johan Tammelin, syntynyt Turussa $\frac{10}{6}$ 1809; Tutentti 1828; papiksi vihitty $\frac{19}{12}$ 1832; ollut w. t. Pit.apul. Mas-kussa, w. t. Koulunopettaja ja Pastorin apul. Naantalissa. Rappalainen Lemussa ja Askaisissa $\frac{1}{11}$ 1836. Pastorin wirkainen siellä $\frac{1}{5}$ 1843— $\frac{1}{11}$ 1844. Wara pastori 1843. Käynyt Pastorin tutkinnon 1845; Pastori Lemun pitäjässä $\frac{1}{5}$ 1859. Väänin prowasti Mynämäen prowastikunnassa 1859; Pastori Skalisissa $\frac{1}{5}$ 1867; w. t. Väänin prowasti Tyrwään prowastikunnassa s. w. ja Tähdistön jäsen w. 1870. Prowasti Tammelin on myös kolmasti nainut: 1) Tohtori R. Helenius'en tyttären Pöyhtältä Carolina H., jonka lapsista on e. Kämmeri-oikeuden Tuomari Heltingissä Joh. Tamme-
lin ja w. Tuomari Oskar T. — 2) Amalia Emer. Candolin'in Turusta, ja 3) Prowasti Grönlundin lesken Sofia Ertman'in Undestafapungista.

Kappalaiset Skalisissa:

1. Philippus Laurentii (Filippi Laurinpoika). Strandbergin kirjassa nimitetään kolme kappalaista Pehrössä yhtähaawaa, jotka olivat kirjoittaneet Upsalan Päätösten alle w. 1593. J. Koskinen aiwan oikein arvelee: „Näin runsaasti pappia tässä pitäjässä ei olisi sopinut löytä, ellei yksi niistä olisi ollut Skalisten kappalainen“. — Me taas warmaan päätämme, että juuri tämä Filippi niistä kolmesta oli Skalisissa, koska hänen nimensä löydetään Skalisten pappilan kirjoissa w. 1619. Ettei tämäkään ollut ensimmäinen pappi täällä on ihan selvä; mutta josko hänen ja seuraawaisen välillä oli ketään, sitä emme tiedä.

2. Abrahamus Jacobi oli warmaan jo w. 1639 ja 1640 *) täällä; sittemmin ensimmäinen pastori Skalisissa, josta jo paljo olemme kertoneet.

3. Sigfridus, joka kuoli 1658; oli täällä warmaan jo 1656.

4. Maist. Abrahamus Abrahami Skalensis, josta myös toisena pastorina täällä olemme kertoelleet. Olijo hän jo w. 1658 wafinainen kappalainen, wai wirka-apulainenko waan isällensä, koska hän wielä 1659 painettuina Saarnainsa alkulehdellä kutsuu itsensä „Sumaluusopin tutentiksi“, sitä ei woi määrätä; samoin ei woi oikein päättää minä vuonna hänen isänsä kuoli ja hän siis kappalaisesta tuli isänsä siaan pastoriksi. Nämät vuosilukujen epäselwot syntywät siitä, että he molemmat kirjoittiwat itsensä: „Abrahamus Skalensis“. Edellä kirjoitetut vuosiluwut pidämme kumminki todenmukaisimpina.

5. Thomas Josefipoika Wagnerus, muutti pitäjän-apulais-wirasta kappalaiseksi 1675. — Kuoli 1679. Tämän ja edellisen välillä, katsoen edelläkäsin kirjoitettuihin wuosi-lukuihin, ei näh täällä kappalaista w. 1669—1675; mutta sitä ei erinomattain woi kummaksua, kuin sen siaan oli jo toinen pappi, nimittäin pitäjän-apulainen.

6. Georgius (Yrjö) Rajalenius oli w. 1669 Pitäjän-apulainen H:hyrösfä; kappalainen täällä 1679. Kuoli 1689.

7. Johannes Fonselius, kapp. 1690; pastori 1719.

8. Johan Arwidinpoika Rothowius, 1722—1729, pastori.

9. Henrik Rajalén, synt. 1673, kappal. 1730 ja samassa Porin jalkawäen pastori. Kuoli 1750. — Nainut Katarina Reckonius'en. —

10. Elias Fonselius, synt. 1715, Sääksmäen pastorin Johan Fonselius'en poika ja samannimisen Skalisten pastorin pojanpoika; Pitäjän-apulais-wirasta kappal. 1752. Kuoli 1779. Naimisessa Anna Elisabeth Görgens'in kanssa oli hänellä poika Mikael, joka oli ensimmäinen kappalainen Rankaanpääsfä.

*) Jälkimäisenä vuonna tapasimme hänen Kyrön keräjäsfä; edellisenä silloisen Tuomarin Jakob Niilonpojan allekirjoittamaassa manttaalikirjaassa: „Her Abram Capellan 4“ (neljä henkeä).

11. Daniel Rothowius, jälkimäisen tän nimisen pastorin poika, synt. 1729. Tutentti 1750. Papiksi vihitty 1753 Pitäjänapulaiseksi tänne; kappal. 1780; kuoli 1791. Naimisesjaan Maria Polwianderin kanssa Mouhijärweltä oli hänellä 7 lasta, joista Johan, isänsä jälkeinen, ja Daniel pitäjän kirjuri täällä, ja tytär Hedwig Ulrika naitu Dlof Stenman'ille Rankaanpäässä.

12. Johan Rothowius, edellisen poika, synt. 1760; Tutentti 1779; pappi 1784; kappal. 1792. Kuoli 1817. Lapsetoin leskenjä Katarina Sofia Inberg naitiin uudesti Promasti Erland Rosenbad'ille Taiwasfalossa.

13. Jakob Elias Hällfors, samannimisen Skalisten pastorin poika, syntynyt 1789; Tutentti 1809; Papiksi vihitty 1812 „approbatur cum laude“ todisteella. Kappal. $\frac{1}{5}$ 1822— $\frac{1}{12}$ 1833, jolloin muutti Pastoriksi Urjalaan; siellä Väänin promasti ja Tähdistön jäsen. Naimisesjaan H. J. Bergroth'in tyttären Agata Karolinan kanssa oli hänellä 2 poikaa, joista w. Tuomari Jak. Edw. Hällfors.

14. Henrik Sandberg, kappal. $\frac{12}{3}$ 1836— $\frac{1}{5}$ 1847. — Nylhyään 1:n Pastori Rankaanpäässä (siellä enemmän hänestä).

15. Samuel Hellgrén, synt. 1800; Tut. 1824; pappi $\frac{12}{12}$ 1827 „admittitur“ lauseella; uudisti papin tutkinon 1840 „approbatur“ todisteella. Ollut Karjan pitäjässä ja Mietoifissa; 1836 Pitäjän apulainen Wihdin pitäjässä; Kappalainen Skalistissa $\frac{1}{5}$ 1847— $\frac{1}{5}$ 1855, jolloin muutti Rauhajoelle ja sieltä pastoriksi Urjalaan. — Poikansa Sam. Wilh. Hellgrén on Filof. Kandidati ja Koulunopettaja.

16. Frans Henrik Hällfors, s. $\frac{29}{11}$ 1821; Tut. 1841; pappi $\frac{16}{12}$ 1843 „approbatur“ todisteella. $\frac{19}{6}$ 1847— $\frac{1}{5}$ 1848 ollut w. t. kappalainen Enarissa, jolloin myös vähän aikaa piti pastorin wirkaa Utsjoella. Wirka-apulainen Rankaanpäässä $\frac{9}{6}$ 1849. Kappalainen Skalistissa $\frac{1}{5}$ 1855— $\frac{1}{5}$ 1865, jolloin muutti ensimmäiseksi kappalaiseksi Honkojoelle. — Naimatoin.

17. Oskar Grönholm, synt. $\frac{29}{4}$ 1833; Tut. 1855; pappi $\frac{26}{6}$ 1856 „approbatur“ lauseella. Kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1866— $\frac{1}{5}$ 1867, jolloin muutti pastorin wirkaan Riikalassa. Nainut Öwers-tin tyttären Sofia Ahté'n.

18. Frans Viktor Sandelin, synt. $\frac{17}{7}$ 1833; Tut. 1855; pappi $\frac{1}{4}$ 1857 „approbatur cum laude“ todisteella; ollut wirka-

apulainen Wirtailla ja Pastorin-wirkainen Sahalahdesja sekä Kuowedellä; wara-pastori 1866. Kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1868. Käynyt Pastorin eksaminan korkeimmalla „appr. cum laude“ todisteella. — Nainut prowastin tyttären Josefina Durchman'in Kuowedeltä.

Kappalainen Jämijärvellä:

1. Wilhelm Carlsson, s. $\frac{13}{8}$ 1834; Tut. 1856; pappi $\frac{3}{11}$ 1858 „approb. cum laude“ todisteella. Pastorin apul. ja wirkainen Pirkkalassa 1858—1865; ensimmäinen kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1865, w.pastori 1865; Suom. Kirjall. Seuran, Talous Seuran ja Ewang. Seuran jäsen. Käynyt Pastorin eksaminan „approb. cum laude“ todisteella; Painosta antanut 17 alku-peräistä (omatekoista) kirjaa ja kirjasta sekä 16 suomennettua kirjaa Turun, Porin, Tampereen ja Helsingin painoista. — Nainut nimismiehen tyttären Julia Hulén'in Turusta.

Skalisten Kansakoulun opettaja:

1. Robert Johan Uskelin, synt. $\frac{1}{5}$ 1824; Tut. 1846; pappi $\frac{27}{6}$ 1849 „approbatur“ todisteella; ollut Opettaja ja Saarnaaja Saflinin koulussa H:kyrössä $\frac{1}{5}$ 1850— $\frac{1}{5}$ 1859. Ollut sittemmin pappina Karunasja ja Huittisissa. Ensimmäinen Kansakoulun opettaja täällä, welvollisuudella myös toimittaa papinwirkaa. $\frac{1}{5}$ 1862. Nainut H:kyrön kappalaisen tyttären Olga Grönroos'in.

Pitäjän-apulaiset Skalistissa.

a) Asunnolla "Kyrön Kanttissa":

1. Thomas Josefinspoika Wagnerus, 1656—1675 (katso edelle).

2. Mathias Soræus (Soræus), 1675—1692; ensimmäinen kappalainen Kurikasja. Oli syntynyt Skalistissa ja nainut erään Helena Forlundius'en.

b) Asunnolla Skalistissa:

3. Johan Faworinus, 1692—1702, jolloin muutti kappalaiseksi Perniöön; sitten pastori täällä (katso edelle).

4. Nicolaus (Nils) Polwiander, pastorin Sim. Polwianderin poika. Wenäläiset weiwät hänen pois wankina 1713 eli 1714. Mitkä hänen waiheensa fitten oliwat, sitä emme tiedä, mutta jo 1722 oli hän kuollut, koska hänen leskensä Agneta Paulina tällöin mainitaan huonehyynti-kirjoissa. Hänellä oli kaksi poikaa: Gustaf, pastori Hattulassa ja Karl, pastori Eurassa.

5. Henrik Rajalén, 1722—1730, (katso kappal. ed.).

6. Gabriel Alcenius, 1730—1740. Oli Lempälästä kappalaisen poika, synt. 1702. Isojoen kappal. 1740—1790. Waimonsa Maria Fonselius'en kanssa oli hänellä pojat: Gabriel, pastori Uusajolla, Johan, kappal. Mawetelisä, Daniel Isojoessa ja Elias Puhajolla.

7. Elias Fonselius, 1740—1752, (katso kappal. edellep.).

8. Daniel Rothowius, 1753—1780, (s:n, s:n.).

c) Afunnolla Parkanosja:

9. Karl Fredrik Hällsten, synt. 1752; Tut. 1772; papiksi vihitty 1777 kappal.apul. Italisiin. Pitäjän-apul. 1780—1828, asui w. 1800 Italisissa, siitä alkaen Parkanosja. Kuoli $1\frac{1}{4}$ 1828. Waimonsa Kristina Lowisa Fonselius'en kanssa oli hänellä kolme poikaa, joista wanhin Johan Gabriel tawataan tutenttina 1804, Isak Efraim kappal. Rantaanpäässä, ja Berndt Gustaf Karwiasja ja viimein Kälwiällä.

10. Johan Fredrik Kostedt, synt. 1800; Pappi 1824 „admittitur“ lauseella, Pit.apul. $1\frac{5}{12}$ 1830. Kuoli 1850.

d) Afunnolla Jämijärvellä:

11. Adolf Cedberg, synt. $\frac{4}{6}$ 1817; Tut. 1840; papiksi vihitty $1\frac{6}{12}$ 1843 „approbatur“ todisteella. Ollut pappina Rymättylässä ja Pielosessa; Pitän-apul. Karfussa $\frac{1}{5}$ 1850, sama täällä $\frac{1}{5}$ 1853; asui ensin Emäkirkolla; muutti Jämijärvelle $\frac{1}{5}$ 1855, josta meni kappal. Orihwedelle $\frac{1}{5}$ 1865. Hänen ansionsa ja toimensa Jämijärven seurakunnan perustamisessa ja kirkon y. m. rakentamisessa owat suuret. — Rainut Rymättylän pastorin Waldstedt'in tyttären Hedwig Charlotta. — Hän on nyt kappalainen Peltäneellä ja w.pastori 1870.

Kappalaiset Kantaanpäässä:

1. Mikael Elianpoika Fonselius, synt. 1750; Tut. 1769; pappi 1773; ensimmäinen kappalainen täällä 1777. Kuoli 1791. Vaimonsa oli Maria Elij. Wallenius.

— W. 1791—1799 oli wälinaikainen kappalainen, armovuoden saarnaaja J. G. Leistenius täällä.

2. Olof Stenman, sepän poika Ulvilasta, synt. 1764, Tut. 1785; pappi 1791; kappal. täällä 1799. Kuoli 1821. Vaimonsa oli Hedwig Ulrika Rothowius.

3. Isak Efraim Hällsten, synt. $1\frac{2}{3}$ 1786; Tut. 1804. Meni sitte sotawäkeen ja vihittiin kersantista papiksi Kuotsinmaalla Hernösandissa $\frac{2}{3}$ 1809 w. t. Hämeenlinnan jalkawäen saarnaajaksi. Suomeen palattuaan määrättiin hän Armovuoden saarnaajaksi Wirtille kesäkuussa 1809. W. 1820 uudisti hän papin eksaminansa niinkutsutussa „colloquium familiare“-tutkinnoissa oppitobisteella „admittitur“; oli sitten isänsä apulainen, ja w. 1824 kappal. täällä. Erinomaisen wirka-utteruutensa tähden sai hän Armossa 1834 kiltokivillä koristetun formuksen. — Hän pyhyh vielä kauwan kansan muistissa ja puheessa, jonka tähden myös tällä tienolla on paljo hänen kaimojansa; sillä hän oli aikansa näillä awarilla erämailla kaikkein pahantekijän rankaisia, ja marikat pelkäsiwät häntä enemmän kuin monia nimismiehiä yhteensä. Hänen raa'asta ja rohkeesta sotamies-luonnostansa on monta juttua. Samaan aikaan oli samallaisena pahantekijän kauhuna Karviolla nyt hiljakkoin siellä kuollut wanha luffari nimeltä Lindwall. — Hällsten kuoli 1842.

III. Pastori Kantaanpäässä:

1. Henrik Sandberg, synt. $2\frac{6}{12}$ 1801; Tut. 1820; pappi $7\frac{7}{7}$ 1823 „approbatur“ tobisteella; ollut pastorin wirkainen Kovan niemellä 1825 ja Kemijärvellä 1826 ja 1827; f. w. Urjalassa; Pitäj. apul. Uudellakirkolla 1831; kappal. Skalisissa 1836; käynyt Pastorintutkinnon 1842 „approbatur“ lauseella; w.pastori f. w.; Pastori Lapin pitäjässä $\frac{1}{5}$ 1847; sama täällä $\frac{1}{5}$ 1853, Prowasti 1869. Nainut Pormarintyttären Helena Sofia Willberg'in. Hänen pojistansa oli wanhin Karl Henrik S. sota-kapteeni Wenäjällä, — on kuollut; Frans Oskar S. on yliopistolainen ja Hugo Richard luffolainen.

Ennen kuin Sandberg tuli ensimmäiseksi pastoriksi tänne, hoiti viimeisen kappalaisen Hällsten'in kuoleman jälkeen välisaarnaajan virkaa täällä $\frac{1}{5}$ 1842— $\frac{1}{5}$ 1848 Fredrik Napoleon Ottelin, joka nykyään on pastori Kauhavalla; ja $\frac{1}{5}$ 1848— $\frac{9}{7}$ 1849 Partanon nykyinen pastori Nils Jak. Juselius, joka sillä ajalla toimitti tänne oivallisen Lastenkoulun, joka viime aikoihin asti vielä on kunnossa ollut. — Kolmas väliaikainen oli nykyinen Kauhajoen kappalainen Frans Henr. Hällfors $\frac{9}{7}$ 1849— $\frac{1}{5}$ 1853 ja vielä sen jälkeenki virka-apulaisena. — Hänen jälkeensä on virka-apulaisina täällä ollut: Joh. Ernst Lowén († 1866); Karl Vikt. Berg-häll, nyt kappalainen Karjalassa; J. J. Lahtonen (wähän aikaa 1870); nykyään Aug. Vikt. Fagerlund, papiksi vihitty $\frac{29}{6}$ 1870 tänne.

Kappalaiset Karvialla:

1. Gustaf Andell, synt. 1769; Tut. 1790; pappi $\frac{1}{7}$ 1795; ensimmäinen kappal. täällä 1798—1812, jolloin muutti Kurikkaan. W.pastori 1837. — Oli nainut Hedwig Katarina Hagelberg'in Mouthjärveltä.

2. Johan Lindlöf, Talonpojan poika Laimasjalosta, synt. $\frac{29}{3}$ 1777; Tut. 1804; pappi „admittitur“ lauseella $\frac{19}{12}$ 1810; kappal. täällä $\frac{5}{5}$ 1813— $\frac{1}{5}$ 1828, jolloin muutti Salasjärvelle. W.pastori 1837; kuoli 1855. — Oli nainut kahdesti: 1) Katarina Lönnbladın, joka 1819 kuoli lapsetoinna; 2) Margareta Hällfors'in, Skalisten prowastin tyttären. Hänen poikansa Johan August Lindelöf (syntyn. 1825 täällä) on Turun Lukion lehtori, Sumaluusopin Tohtori, nimitetty Hauhon pastoriksi; ja Lorentz Leonard Lindelöf, Tohtori ja Suuritieteen professori Helsingissä, Miopiston nykyinen Rektori.

3. Berndt Gustaf Hällstén, Skalisten Pitäj.aapul. poika, synt. $\frac{3}{3}$ 1792; Tut. 1813; pappi „admittitur“ lauseella $\frac{12}{6}$ 1816; ollut pappina Kuortaneella, Pyhäjoella, Wihannissa; kappal. täällä $\frac{1}{5}$ 1828— $\frac{1}{5}$ 1835, jolloin muutti Baltamohon ja viimein Kälviälle. Uudisti papintutkimon 1832. Kuoli 1857.

4. Anders Gustaf Cajanus, synt. Pohjanmaalla $\frac{4}{4}$ 1807; Tut. 1825; pappi „admittitur“ lauseella $\frac{6}{6}$ 1829; ollut pappina Lapinpitäjässä ja Mawuudella; kappal. täällä $\frac{1}{5}$ 1835— $\frac{1}{5}$ 1852,

toin muutti Pietarsaareen; hänki uudisti w. 1832 papin tutfinnon ja on nyt pastori ja Promasti Drihwedellä. —

5. Wilhelm Ingman, synt. Pohjanmaalla $\frac{12}{11}$ 1820; Tut. 1837; ollut koulunopettaja Tampereella 1840; pappi $\frac{14}{12}$ 1842 „*approb. cum laude*“ tobiesteella; ollut pappina Rauhawalla, Temmeksessä, Piippolasja, Lapualla ja Kuortaneella; kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1853— $\frac{1}{5}$ 1862; jolloin muutti Purmoon ja on nyt pastori Teuwalla.

6. Rikard Teofil Pontelius, synt. $\frac{11}{4}$ 1817; Tut. 1837; pappi $\frac{28}{6}$ 1848 „*approbatur*“ tobiesteella; tehnyt wirkaa Messufyläsja ja Piikkiösä; saarnaaja Welkualla 1856; kappalainen täällä $\frac{1}{4}$ 1864. Kuoli $\frac{10}{5}$ 1869. — Nainut Kaupungin Notarion tyttären Amanda Ståhlhandfsken Turusta.

7. Gustaw Ferdinand Starck, synt. $\frac{9}{12}$ 1842; papiffi mihitty $\frac{23}{3}$ 1870, *approbatur*-laufeella $\frac{10}{16}$, Närpiön kappalaiswiran armowuoden saarnaajaksi. Waltuutettu kappalaiseffi Karwialla $\frac{14}{3}$ 1871. Nainut kauppian tyttären . . . Beckman'in Porista.

Kappalaiswirka täällä on awoin, jo toista vuotta, hakijain puutteesta. Seurakunta on siis nyt ollut papitonna. Yksi hakija ilmaantui 1870.

Saarnaajat Honkojoella:

1. Johan Adam Bergh, Kalajoen Pitäjän-apulaisen poika, synt. $\frac{4}{3}$ 1784; Tut. 1806; Pappi $\frac{2}{8}$ 1809 „*admittitur*“ tobiesteella; ensim. Saarnaaja täällä $\frac{19}{4}$ 1815— $\frac{1}{5}$ 1838, jolloin muutti kappalaiseffi Wöyriin. Uudisti papin-tutfinnon 1834; w.pastori 1839. — Saanut 1822 Suom. Talousseuralta 150 Paperi-ruplan palkkion Kupulin-istutusmatkoistanja Skalifissa ja Mouhijärwellä. Wainainen Kupulin-istuttaja Skalisten piirikunnassa 1825. —

2. Anders Andelin, synt. $\frac{35}{11}$ 1809; Tut. $\frac{3}{10}$ 1829; pappi $\frac{13}{6}$ 1835 „*approbatur*“ tobiesteella; ollut Waasan ylikouluksa opettaja syff. 1836; saarnaaja täällä $\frac{19}{9}$ 1838— $\frac{1}{5}$ 1853. Oli fitten pastori Utsjoella; nyt Paltamolla.

3. Gustaf Adolf Cajanus, Pohjalainen, synt. $\frac{29}{8}$ 1820; Tut. 1843; pappi $\frac{11}{6}$ 1845 „*approbatur*“ laufeella; ollut pappina Himangosja ja Teuwalla. Saarnaaja täällä $\frac{1}{5}$ 1855— $\frac{1}{5}$ 1864, jolloin pääfi Ewijärwelle. —

Ensimmäinen kappalainen Honkojoella:

1. Frans Henrik Hällfors, $\frac{1}{5}$ 1865— $\frac{1}{5}$ 1870. (Katso hänestä edellä). On w.pastori ja Suom. Talousseuran jäsen; nyt kappalainen Kanhajoella.

2. Oskar August Hannelius, synt. $\frac{2}{1}$ 1843; Tut. $\frac{3}{10}$ 1864; pappi $\frac{17}{7}$ 1867 „approb. cum laude“ todisteella; tehnyt virkaa Pirttikylässä ja Lapwäärtissä; kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1870. Mainut kauppiaan tyttären Olivia Gustava Alcenius'en Koffolasta.

Ensimmäinen kappalainen Parkanossa:

1. Nils Jakob Juselius ($\frac{1}{5}$ 1853— $\frac{1}{5}$ 1868; katso seur.).

IV. Pastori Parkanossa:

1. Nils Jakob Juselius, synt. Orihpäässä $\frac{26}{3}$ 1818; Tut. 1838; pappi $\frac{14}{6}$ 1843 „approbatur“ todisteella; ollut Kanhaanpäässä (katso edellä). Tehnyt Skalisten pitäjän-apulaisen virkaa $\frac{9}{7}$ 1849— $\frac{1}{5}$ 1853, asuen Parkanossa; ilman vaalia ensimmäinen kappalainen täällä $\frac{1}{5}$ 1853; samoin ensimmäinen pastori $\frac{1}{5}$ 1868, Provasti 1869. — Ollut w.pastori; pastorin eksaminan käynyt „approb. cum laude“ todisteella. Painosta antanut suomennuksen Ignaz Lindlin „Synnistä Pyhää Henkeä vastaan“. Ollut Tyrvään Provastikunnan Waltiopäivä-mies Waltiopäivillä Helsingissä 1867. — Mainut Turusta Wilhelmina Lindén'in; vanhin poikansa Julius on Meri-kapteeni, toinen poikansa Jakob Otiopistolainen.

Paitfi jo lueteltuja lukumiehiä pappien pojista, joista usiammat niinkuin edellä näemme ovat papeiksi tulleet, on entisen Skalisten alalta muista säädöistä aiwan harwa pyrkinyt opin tiellä ja virkamieheksi. Että täältä muista säädöistä niin peräti harwa lukumies tavataan lähteneeksi tulee siitä, ettei täällä viime vuosi-kymmenihin asti ole muita virkamiehiä asunut kuin papit *) ja nimismiehet, jotka maamme tavan mukaan poikansa aina toimittawat luku- eli virkamieheksi, jos se siihen on sopiva tai ei; eikä taas talonpoikaifesta kansasta täällä vuosifatojen kuluella tiedetä kuin muutama ainoa yritt-

*) Vielä nytkin on täällä kolme seurakuntaa: Jämijärvi, Karwia ja Honkojoki, joissa ei asu muuta virka- ja sääty-miestä kuin yksin pappi.

täneen oppineeksi kirjuri-mieheksi, joka seikka myös osaksi osoittaa kuinka paljon alhaisemmalla sivistyksen kannalla paikkakuntamme kansa seifoo kaikkein muitten Turun läänin paikkakuntain rinnalla, joista melkein jokaisesta köyhempäinkin parista muinen sekä nykyään on nousnut monia kelpo-opettajia ja oppineita.

Papiston rivistä täältä lähteneet luku-miehet ovat jo tyhni luettelut: Polwiander'it, Fonselius'et, Rothowius'et, Bergroth'it, Hällfors'it, Hällsten'it, Lindelöf'it y. m. m.; nytpä katsominen ketä muita täältä löydämme. Luffarit, lähinnä pappeja, eivät ole täällä tietämme muut poikansa kouluttaneet kuin tämän vuosijadan alulla emäkirkon luffari Mik. Perdén, jonka poika Isak Emanuel Perdén (syntyn. 1791) luetaan w. 1804 prowastin-keräjäin protokolllisissa hynnä seuraavaisten Paçalén'ien kanssa „teinipoikana“ (Porin koulussa), joiden elämän-waiheet ja käytökset siinä kirjoitetaan. Perdén vihittiin papiksi w. 1813, oli pitäjän-apulainen Keuruulla, kappalainen Wirtailla; viimein pastori Akaassa 1834 ja prowasti; kuoli 1844. — Ne toiset äskemmainitut teinipojat olivat Nimismiehen Paçalén'in pojat: Jakob, synt. 1786, josta emme enempää tiedä; Henrik Johan Paçalén, synt. 1791, oli kappalainen Moushijärwellä ja Wirtailla, jossa kuoli 1860; sekä Kristian Paçalén, synt. 1793, elää vielä Moushijärwen pitäjän-apulaisena. — Muista opinteille lähteneistä nimismiehen pojista nimitämme August Reinh. Belander'in, synt. 1833, filosofian maisteri, koulunopettaja Waasassa. — Vielä on toisia wirtamiesten poikia Skalifissa syntyneitä, jotka ovat wirtoihin pyrkinneet: And. Krist. Federley (s. 1832) ja Aug. Frit. Federley (s. 1830) sekä Hjalmar M. S. Forsgård (s. 1838).

Kansan parista nousneita lukumiehiä tunnemme täältä ainoastaan kolme: Gustaf Willenius, synt. 1794, oli pitäjän-apulainen Moushijärvessä, kunnan pastori Sahalahdessa ja wihdoin Peltäneellä, jossa kuoli 1869. — Toinen myöski pappi: Efraim Adrian Mandellöf, synt. 1819; pappi 1843, tehnyt wirtaa Skalifissa, Rantaanpäässä, Karhusa, saarnaaja Soimilla, kappalainen Leppäwirran pitäjässä Kuopion hiippakuntaa 1868.

Kolmas, oikeestaan ensimmäinen köyhän maata wilsjelewän kansan parista nousnut mies, joka peräti jalosti on entisen Skalisten kansalle osoittanut opin tienradan, on Sakari Lewänen, syntynyt Sämijärwen Rauppilan kylän Lewänpään torpassa $25/6$ 1841. Isänsä,

torppari Safari Lewämpää, oli tosin utteruudessa muita täällä etewämpi, waan tuskin oli waroja poikansa koulutusta alottaa. Tämä itse innolla (samoin kuin Elias Lönnrot, Antero Warelius ja moni maamme mainio mies) raiwasi tien köyhästä syntyämä-majasta opetuslaitteihin, taistellen suuressa köyhyydessä Koulujen ja Lukion läwitse. Vuoden 1869 maisteri-wikiäisissä oli Safari Lewäsellä toinen kunnia-aste, ja toivomme on että hän vielä walloittaa yhtä etewän sian Suomen Yliopiston opettaja-istuimilla. — Tällä toiwolla lopetamme historiamme, lisäten ynnä sen toiwotuksen, että moni eli edes muutamaksi paikalluntamme kansan pojista pyrkisi Safari Lewäsen poluille; mutta erinomattainkin, että hän olisi ennustus tämän maakunnan siwistykfelle sekä huolesa, innossa ja utteruudessa eläwä esimerkki sille kansalle, jonka hallaisissa newa- ja metsä-maisa hän on syntynyt.

Muistutuksia ja Lisäyksiä.

Siv. 2. Entisen Skalisten alan olemme laskeneet 36 □ penikulmaffi; mutta toisten laskujen mukaan tekee se vähä vähemmän eli 3378,33 □ wirstaa, niinmuodoin siis 33 □ penikulmaa ja $78\frac{1}{3}$ □ wirstaa eli lähes 34 □ penikulmaa. — W. 1865 „wäkiluku neliöwirstan suhteen 6,52“, joka nykhyisessä Turun läänissä on vähin määrä henkiä neliöwirstalle; sen aikaisessa Turun läänissä oli kuitenkin itäisen rajapitäjän Nuoweden (joka $\frac{1}{2}$ 1870 joutui Hämeen lääniin) wäkiluku vielä vähempi tässä suhteessa eli 5,09 henkeä neliöwirstalle. (Ratso „Suomenmaan wirallinen tilasto. IV.“ Helsingissä 1870).

Siv. 4. Koska kaswia *Pedicularis Sceptrum Carolinum* kirjallisten sekä yhsityisten kaswi-tutkijain tietojen mukaan ei tähän asti vielä ole tavattu Turun läänissä ja se siis ensikerran täältä on kirjassamme ilmoitettu, niin saamme kaswikunnan tutkijoille, jotka satuwat näitä maita matkustamaan, oswiitaksi sen täälläkin warstin harwinaisen kaswin löytämiseen ilmoittaa, että se tavataan Parkanoon miöwän maantien warrella, 3 wirstan matkalla Jokisaloon keskiewarista Rankaanpään rajalle eli Ylikoskelle asti, Rankaanpäästä tullen wafemmalla puolella juuri maantie-aidan wieresessä wetifellä niityllä. — Sama harwinainen kaswi tavataan myös Honkojoen kirkolta Ifojoelle menewän maan-tien warrella, jossa herrat Ylioppilaiset D. ja S. Sandberg oliwat sen ottaneet.

Siv. 5. Rankaanpään pitäjän järwissä ja jokiloissa tavataan 12 lajia kalaa: samat kaikki kuin Jämijärwessäkin (paitsi sulkawaa) ja se jo ennen mainittu Pohi sekä Salppi, Riven=nuolainen ja sama Puro=nahkiainen (*Petromyzon Planeri*), joka myös Parkanon puroissa löytyy. — Rankaanpäässä löytywistä Nisäkkäistä ja Linnuista on näiden lisäysten lopulla luettelo.

Siv. 18. Niinkutsutun Seläntaustan tien kumpikin pää, nimittäin Skalisten rajalta Wiljakkalaan ja Parkanon rajalta Jalasjärwelle, on jo kuljettawassa kunnossa. —

Siv. 19. Mutta se niinkutsuttu Jämijärwen tie on peräti pahentunut, jotta nyt tuskin ja waaralla sitä woi kulkea Jämijärwen

firkolta Itäliisiin. Runkaanpäähän ei sitä enää pääse ollenkaan. Tien asia oli jo Kihlakunnassa walwottu; mutta asia-kirjat ovat sittemmin olleet löytämättömissä, tie jakamatta, korjaamatta ja kohdakkoin kokonaan kulkemattomassa kunnossa, jotta Jämijärwen seurakunnan, päästäfensä etelä-maailman yhteyteen, jälleen on rämpiminen rapakoissa! — Niinkin moitittawa kuin tämä seikka on, että kokonaisen seurakunnan yleinen etu on näin hlenkatsottu, emme kuitenkaan tahdo kirjaamme enemmillä moitteilla tahrata! —

Suuri muutos on muutoin Entisen Itälisten maantie-asioissa päätetty, nimittäin, että ne tästä puoleen jaetaan ja rakennetaan pitäjittäin, sen sijaan, että ne tähän asti ovat näiden kolmen pitäjän kesken olleet yhteisessä jaossa. Asia oli Kihlakunnan oikeuden edessä Syyskeräjisä 1871. Tästä seuraa siis uudet maantie-jaot, jolloin kai Jämijärwen tieki wihdoin armoihin otetaan.

Mahdamme myös mainita, että tästä puoleen on toivo maanteitten paremmassa kunnossa pyyhymisestä täällä, koska kuuluu Aureen, Poltinkosken ja Kairokosken sahain wastakäsin häwiävän ja siten wihdoin viimeinkin tuon paikkakuntaamme hävittävän plankkukuljetuksen loppuwan. Sahain omistajilla on tuuma kuljettaa saha-tukkiansa westise (Kyröskosken kautta siis) Porin höyrysahalle. — Sepä aikanaan suuri woitto tälle maakunnalle, joka, niinkuin maininneet olemme, on tottunut kiireimpinäkin työn aikoina tuhlaamaan aikaa ja siten totista etuansa maantiellä hetkiseen, pikaiseen, monella häwiöllä yhdistettyyn rahan-saaliiseen. Tästä siis toiwomme ei ainoastaan teitten paranemista, vaan hynnä maanwiljelyksen edistymistä, ehkä metsällekkin paremman arwon laskemista, erinomattainkin jos aiwotusta Tampere—Porin Rauta-tiestä joskus walmista tulee. Tälle on, näet, suwella 1871 jo rata katsottu ja käyty, joka Kyröskoskelta tulee pitkin Hämeen-langasta Watulan harjun päähän ja siitä Lawiata kohden. Täten se käwisi Itälisten lounaisen kulman läwitse ja aiwan lähellä Watulan lahtea eli Lahdenpohjaa, jotta ei olisi mahdotointa nähdä höyrymeneitten hiihtävän Kyröselkää ja sen lahtia. Silloinpa Jämijärweläisetkin, joilla ei olisi pitkä matka rautatielle, unohtaisiwat pahan tiensä asianomaisten haltuun. Mutta kaikki nämät owat vielä hyyviä toiwvoja ja kenties wain juloisia unelmia! —

Siv. 22. Luettelo Kyrön pastorin saatawista, joka warsinfin Hämnessä otettiin papin waalein perusteeksi, on fangen tärkeä histo-

riallinen kappale sekä samassa aiwan hupainen, ja koska se walaisse monia kansan] waiheita 1400-luvulla (e. m. elinkeinoja, maanviljelystä, metsästyistä y. m.), lasemme tähän otteen siitä ennen mainitusta Porthanin kirjasta (siwu 516; 557) ja suomennamme sen pääasiällisimmat kohdat.

Reditus Curatorum in Kyrö — a. 1423.

„Kyrw rätt som Prestenom bör göras“.

„Först II karpa *) korn aff Presti kroken, II laß höö, II mkr. humbla, I böste, II mkr. hampo, I mkr. smör aff hwar koo, I karp rogh för maskott, item itt pund ferske fiff om hösten, aff them som efter fiffa fara, item II öre pro sepultura, item II hwit sfin **) aff kroken“.

„Krokrätt eller Andawero“ (?).

„Preste kroken i Lawastland, aff hwarie Preste krol II karpa korn strudna, I karp haffra strukin, III spruntpang höö, itt krossin“ (= gråsfinn).

„Bosfatt eller Talowero“.

„Item Bosfatten, dietus Talowero, I mkr. geddor eller I karp rogh, II triding karp rogh för maskot, itt griipelag hampa, I mkr. humbla, eller för hwar them I öre, I böste, med thet beste om flere slachtas swin, om II thet bettre, I öre aff them som inthe slachta, item en bog af en biörn, och theslikes aff elg“.

„Item kyrkiene ratt af hwar konunge kroof III huit sfin eller III öre pgr. Nebbesfatter solvitur pro tertia parte Decimarum & Foremark ***) pro expensis Collectorum“.

„I Lawastland äru två Preste krofer udi en konunge krol, och theraff, bör uthgöras effter kroken it hwit sfin eller I öre pgr.“

*) Karpa = „wel 10, wel 6 modiolos hodiernos, kappar“, siis karpio; katso Chron. Episcop. siwu 233.

**) „Pelles albæ sine dubio erant Ermineæ“, katso f. l. siwu 378; ne oliwat siis karpän nahkoja.

***) „Foremark = portio butyri“, joku määrää woita, katso f. l. siwu 267 & 9.

„Quando pater et filius insimul habitant in die natalis D:ni, tunc non tenentur solvere nisi unum mascot; sed quum ante separant se ad invicem, solvere tenentur duo mascot“.

„Parochiani nominati ad laborem ecclesiæ si non veniunt, solvere debent III oras, & supplere labores denuo; sed si fuerit conquestum in placito, solvant III mrc. cum labore diei“.

„Omne quod offertur sub missa, Curati est; sed illud quod ante vel post, dividitur in duas partes, inter ecclesiam et curatum“.

„Pro sepultura in ecclesia cathedrali solvuntur X marcæ. In ecclesia rurali lapidea V marcas, in lignea vero III marcas dabunt“.

„Retter Masfåtz karp är V fierdingar strufne, eller een fr. och een retter landz karp, eller en strufin span“ (?).

„Item ubi habitaverat qui moritur, illic sepultura detur; pro loco funeris vel coemeterii III oras Curato“.

Nämät latinan kielen kirjoitetut määrähkset koskewat sattunaisista tuloja pastorille ja kirkolle, joissa on huomattava erittäin se niin kutsuttu „rippiraha“, joka uhrattiin Ehtoollisen käynnissä (qu. off. sub missa). Se on „pääsiäis-rahain“ alku. —

Syrön pastorin warfinaiset tulot olivat w. 1423:

2 karpiota ohria papin koululta, joita luettiin kassi kuninkaan (kruunun) kouluun, waan joiden luvusta tähän aikaan ei ole tietoa; w. 1540 oli niitä 73. 1 karpio rukiita; 2 kuormaa heiniä; 2 W humalia; 1 pöysti; 2 W hamppuja; 1 W tuoreita kaloja, niiltä jotka kalastivat, syksyllä; 2 karpän nahkaa — kaikki koululta. Vielä 1 W woita jokaisesta lehmästä ja 2 äyriä hautauksesta. Vertaa näitä papin saatawiin w. 1540 (siw. 87) ynnä muihin edellä kerrottuihin seikkoihin, jotka wanhoilta ajoilta owat hywin sekawat.

Tässä luetellaan vielä erinäisiä maksuja „Antaweron“ ja „Talo-
weron“ nimellä, joiden seassa paitfi edellä nimitettyjä tawataan kau-
roja, haukia, karhun ja hirwen lapa (kultakin koululta). — Muu-
toin nähhdään tästä, että jo w. 1423 löytyi nykijet wilja-lajit, että
humalan wiljelys jo tällöin oli suuri ja että sikoja pidettiin paljon.
Bellawia ei mainita tässä, mutta hamppuja wiljeltiin sitä enemmän,

koska ne kuuluivat papin saatamiinki. Kalastus ja metsästyks oli tällöin warfin etuista elinkeino. Huomattava on erinomattain karhujen, hirmien ja kärppäin paljous tähän aikaan, koska jokaisesta talosta papille annettiin karhun ja hirmien lapa sekä kärppän nahkoja. Ei siis tällöinkään huonosti voitua.

Kankaanpään Pitäjän

Nisäkkäät ja Linnut.

Kuin edellä olemme luetelleet kalat ja tähän nyt lisäämme kaikki eläinkunnan luokkaa, saamme siten jotenkain täydellisen luettelon paikkakuntamme Selkäpiillisistä eläimistä (Vertebrata) paitsi Kustiaisia (Amphibia). Herrat Nioppilaiset Dsk. ja Hugo Sandberg, jotka kauvan ja ahlerasti ovat tutkineet Kankaanpään Eläinkuntaa, ovat hyväntahtoisesti meille nämät tiedot antaneet. Huomattava on, ettei tässä ole Koti-eläimiä lueteltu sekä että Kankaanpään pitäjän Eläinkunta varmaankin on sama kuin koko Entisen Kallisten.

I. Nisäkkäät (Mammalia).

Chiroptera (Siipijalkaiset):
Vespertilio murinus, Höttö.

Insectivora (Hyönteispedot):
Sorex fodiens, Besi-pieffo *).
S. vulgaris, Karjahiiri.

Carnivora (Teuraspedot):
Felis lynx, Ilves.
Canis lupus, Susi.
C. vulpes, Kettu.
Ursus arctos, Karhu.
Meles taxus, „Metsä-sika“, Mäyrä *);
nykyään warfin harvinainen näillä
paikoilla.
Martes sylvatica, Määttä.
Mustela erminea, Kärppä.

M. lutreola, Luskuri.
Lutra vulgaris, Saukko.

Glires (Nakertajat):
Sciurus vulgaris, Orava.
Pteromys volans, Lento-orava.
Mus decumanus, „Kirko-hiiri“.
M. musculus, Tavallinen hiiri.
M. sylvaticus, Metsä-hiiri.
Lemmus amphibius, Besi-hiiri.
L. agrestis, Maa- eli Niittu-hiiri.
Lepus timidus, Sänes.

Ruminantia l. Bisulca
(Märehtivät):
Cervus alces, Hirmi; sitä ei ole nähty
täällä sitte kuin w. 1857.

*) Tämän samoin kuin muutaman muunki Suomalaisen nimen otimme S. B. Murmanin ja P. Uschanin Eläintieteestä.

II. Linnut (Aves).

Luettelon linnuista luemme kertomuksesamme sangen arvoit-
kaaksi, sentästä että aiwan harvat osaavat niitä eroittaa. Talon-
poikainen kansa ei paljo eroita lintuja eri nimilleen; mutta harwa
oppineemmistakaan ne tuntee. Luettelomme, jonka hrt Sandberg
omat tarffuudella tehneet, sisältää 101 eri lintua ja pitäisi siis Eläin-
kunnan tutkijoille maassamme oleman sangen „terwe-tultu“, erittäin-
kin kuin maakuntamme Eläinkunnasta tähän asti vielä ei ole mitään
tutkimuksia julkaistu, jonka tähden myös katsomme tarpeelliseksi liittää
ruotsalaisetkin nimet.

1) Accipitres (Petolinnut).

Tieteellinen nimi:	Suomalainen nimi:	Ruotsalainen nimi:
<i>Aquila chrysaetos</i>	Maakotka	Landtörn.
<i>Astur palumbarius</i>	Kanahaukka	Duffhök.
<i>A. nisus</i>	Warpushaukka	Sparshök.
<i>Falco subbuteo</i>	Leivoskaukka	Lärkfalk.
<i>F. tinunculus</i>	Tornihaukka	Tornfalk.
<i>Buteo vulgaris</i>	Kärmehaukka	Drumvråk.
<i>Strix funera</i>	Haukkapöllö	Hökuggla.
<i>S. passerina</i>	Warpuspöllö	Sparfuggla.
<i>S. bubo</i>	Huhkaaja	Berguf.
<i>S. tegmalmi</i>	Helmipöllö	Perluggla.

2) Passeres (Laululinnut).

<i>Lanius excubitor</i>	Isompi lepinkäinen	Större törnstata.
<i>L. collurio</i>	Tavallinen lepinkäinen	Ulmän törnstata.
<i>Garrulus glandarius</i>	Närhi	Nötsfrika.
<i>G. infaustus</i>	Kuusi-närhi	Laffrika.
<i>Corvus cornix</i>	Wares	Kräka.
<i>C. corax</i>	Korppi	Korp.
<i>C. frugilegus</i>	Peltowares, nähty viime tal- wena	Käka.
<i>C. pica</i>	Harakka	Skata.
<i>Coracias garrula</i>	Sininärhi, otettu ^{17/} 1869 Jär- wenhyläsästä H:kyrösästä, siis lä- hellä.	Blåkräka.
<i>Oriolus galbula</i>	Ruhan-keittäjä. Yksi koiras nähty heinäkkuun alussa 1871 Rankaan- pään pappilan puu-tarhassa.	Sommargylling.

Sturnus vulgaris	Musta kottarainen	Stare.
Ampelis garrula	Tilhi	Sidenšwans.
Muscicapa grisola	Harmaa kärwäs-sieppa	Grå flugsnappare.
Turdus vesicivorus	Kulorastas	Dubbelkraft.
T. musicus	Kulo- eli Korpi-rastas	Långkraft.
T. iliacus	Punasiipi-rastas	Rödvingekraft.
T. merula	Palo-rastas	Kolraft.
T. torquatus	Kalus-rastas. Kewäällä 1869 oleškeli se K:spään kyläsfä.	Ringkraft.
T. pilaris	Kyntö-rastas	Björkraft.
Sylvia phoenicurus	Kalma- eli Kuolema-lintu	Rödfjert.
S. rubecula	Punarinta-kerttu	Rödhafesångare.
S. hortensis	Spuutarha-kerttu	Trädgårdssångare.
S. trochilus	Lehto-kerttu	Lössångare.
S. abietina	Kuusi-kerttu	Gransångare.
Anthus pratensis	Hiitty-kirwinen	Ängs-piplärka.
A. arboreus	Puu-kirwinen	Trädpiplärka.
Motacilla alba	„Kiukuhäntä“, „Wästäräkki“	Dwidstjert.
M. flava	Kelta-wästäräkki	Gulärka.
Saxicola oenante	„Hiistakkinen“, Kimitasku	Stensqwätta.
S. rubetra	Penstasku	Buffqwätta.
Cinclus aqvaticus	Koskikara	Strömfstare.
Regulus cristatus	Penstaspyöri, Hippikerttu	Kungsfogel.
Parus major	Talitiianen, Talitikka	Talgmes.
P. cristatus	Tupsu-tiitti	Toffsmes.
P. borealis	Kataja-tiitti	Gråmes.
P. ater	Musta-tiitti	Swartmes.
Orites caudatus	Häntä-tiitti	Stjertmes.
Alauda arvensis	Leiwonen, Kiuru	Sånglärka.
Emberiza citrinella	Keltasirkku	Gulfiska.
E. schoeniclus	Ruokosirkku	Säffsparf.
E. hortulana	Peltosirkku	Ortulansparf.
E. nivalis	„Pulmunen“, Sumisirkku	Snösparf.
Fringilla spinus	Wiberiä warpunen	Grönsifka.
F. coelebs	Peipponen, Peippo	Bofink.
F. chloris	Wiberiä warpunen	Grönfink.
F. linnaria	Urpun-warpunen	Gråsfiska.
F. domestica	Koturi-warpunen	Gråsparf.
Pyrrhula vulgaris	Punarinta-tulffu	Domherre.
Chorytes enucleator	Tawiofuurna	Tallbit.
Loxia pityopsittacus	Käpynokka, Ristinokka	Större korsnäbb.

3) Scansores (Kiipialinnut):

Cuculus canorus	Räki	Göf.
Picus martius	Palokärki	Swart hääspett.
P. canus	Harmaapäätiffa	Grähöfdad hääspett.
P. major	Tjoppi tiffa	Större hääspett.
P. minor	Wähempi tiffa	Villa hääspetten.
P. tridactylus	Kolmiwarpainen	Tretäig hääspett.
Iynx torquilla	Räenpiika	Göfkyta.

4) Tenuirostres (Hienonokkaiset):

Certhia familiaris	Puutiipä	Trädfrypare.
--------------------	----------	--------------

5) Chelidones (Pääsytset):

Hirundo rustica	Lato-pääsyt	Laduswala.
H. urbica	Rästäs-pääsyt	Huswala.
H. riparia	Ranta-pääsyt	Strandswala.

6) Strisores (—?—):

Cypselus apus	Korpi eli Terwa-pääsyt	Tornswala.
Caprimulgus europæus	{ „Saksanrukin kehrääjä“, Kehräätä, Wanhapiiika.	Nattfärra.

7) Columbinae (Kyhkyhinnut):

Columba palumbus	Metfäkyhkyinen	Ringdufwa.
------------------	----------------	------------

8) Gallinae (Kanalinnut):

Perdix cinerea	„Kysän pyy“, peltokana	Kapphöna.
Tetrao tetrix	Teeri	Drre.
T. urogallus	„Metto“, Metso	Tjäder.
T. urogallides	Teeri-metso	Kadelhane.
T. banasia	Pyy	Hjerpe.
Lagopus subalpina	Mettikana	Snöripa.

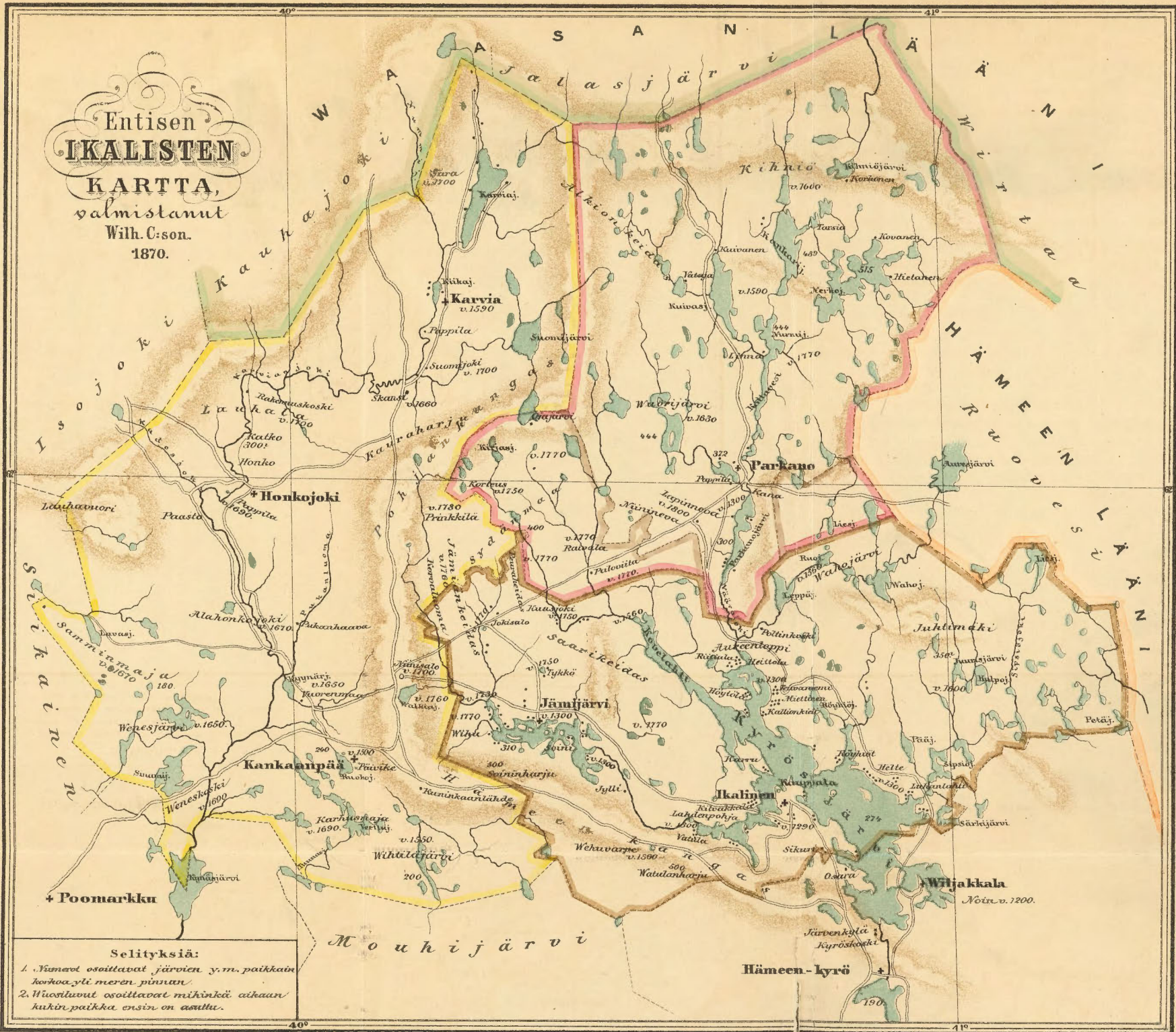
9) Grallae (Kahlolinnut):

Gallinula crex	Ruis-rääkkä	Kornknarr.
Charadrius apricarius	Pelto-pyy	Akerhöna.
Numenius arquatus	„Hauwen kiiika“, Iso kuowi	Storfpof.
Scopolax rusticola	Suokurppa	Morkulla.
S. gallinago	{ „Laiwaan wuohi“, „wanha piika“, Keskiturppa.	Horsgöf.
Totanus glareola	} Biffa	Grönbent snäppa.
T. chalidris		Rödbent snäppa.
T. hypoleucus		—
Grus cinerea	Kurki	Trana.

10) Natatores (Uimalinnut):

Sterna hirundo	"Kirri", "tirrikaiju", Tiira	Siiftärna.
Larus carus	Kala-kaija	Siiftmä.
L. argentatus	Harmaa kaija	Grätrut.
Cygnus musicus	Joutsen	Sängswan.
Anser cinereus	Hanhi	Grå gäs.
Anas boscas	Vautta-suorsa, Sorsa	Gräsand.
A. crecca	Rääffi-suorsa	Krickand.
Fuligula clangula	"Ujokas", Ujo-suorsa	Kniipa.
F. cristata (?)	— Telkkä	Wigg.
Colymbus septentrionalis	} Kaffuri, Kuikka	Storlom.
C. arcticus		Smälom.
Podiceps —	} Uiku, uikka. Yksi laji tätä, jota ei eritetty, on nähty eräässä Kantaanpään metsä-järvesä. —	Dopping.

Entisen
IKALISTEN
 KARTTA,
 valmistanut
 Wilh. C:son.
 1870.

Selityksiä:
 1. Vänevot osoittavat järvien y.m. paikkain korkoa yli meren pinnan.
 2. Huorluvot osoittavat minkä aikaan kukin paikka ensin on asuttu.

Kaikkissa maamme kirjakaupoissa:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

- Pitäjänpertomuksia. I. Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkalan pitäjämästä, kirj. Wilh. Carlsson, kartan kanssa. Hinta: 2 m. 50 p.
- Pitäjänpertomuksia. II. Walkjärven pitäjämä kertomus, kirj. J. M. Salenius, kartan kanssa. Hinta: 2 m.
- Pitäjänpertomuksia. III. Historiallinen kertomus Muolan eli Pyhäristin pitäjämästä, kirj. J. M. Salenius, kartan kanssa. Hinta: 1 m. 50 p.

Suomi-nimisessä aikakauskirjassa ovat seuraavat pitäjän- ja kappelin-kertomukset julkaistut:

- Beskrifning öfver Pargas socken af S. Elmgren, kartan kanssa, vuosikerrassa 1847.
- Beskrifning öfver Eura socken af G. I. Lindström, kartan kanssa, vuosikerrassa 1849.
- Kertomus Hämeenkyrön pitäjämästä, kirjoittanut Yrjö Koskinen, kartan kanssa, vuosikerrassa 1851.
- Beskrifning öfver Jalasjärvi kapell af K. A. Bäckman, kartan kanssa, vuosikerrassa 1851.
- Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853, Antero Wareliukselta, kartan kanssa, vuosikerrassa 1854.
- Beskrifning öfver S:t Märten's socken af S. G. Elmgren, kartan kanssa, vuosikerrassa 1857.
- Kertomus Utsjoen pitäjämästä, kirjoittanut A. Andelin, vuosikerrassa 1858.
- Kumo socken uti historiskt hänseende af Johan Adolf Lindström, kartan kanssa, vuosikerrassa 1860.
- (Vuosikerran hinta: 1 m. 60 p.)
- Beskrifning öfver Nerpes socken af B. Fr. Nordlund. Kartan kanssa. Toisen Jakson 5:nnessä osassa. (Koko osan hinta: 3 m.)
- Kertomus Maalahden pitäjämästä. Kirjoittanut J. R. Aspelin. Kartan kanssa. Toisen Jakson 6:nnessä osassa. (Koko osan hinta: 3 markkaa).

Hinta: 3 markkaa.

Bi

Hlei

S.K.S

Toim

47:4

(1871)

